

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

EBÛ BEKR EL-BEYHAKÎ'NİN HADİS USULÜ
ANLAYIŞI
(*el-MEDHAL İLÂ KİTÂBİ'S-SÜNEN* ÖZELİNDE)

MEHMET FATİH KAYA

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. MUHİTTİN UYSAL

KONYA-2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	MEHMET FATİH KAYA		
	Numarası	048106033011		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ HADİS		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	*	
Tezin Adı	Ebû Bekr el-Beyhaki'nin Hadis Usulü Anlayışı (<i>el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen</i> Özelinde)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mehmet Fatih KAYA

İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	MEHMET FATİH KAYA		
	Numarası	048106033011		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ HADİS		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	*	
	Tez Danışmanı	PROF. DR. MUHİTTİN UYSAL		
Tezin Adı	Ebû Bekr el-Beyhakî'nin Hadis Usulü Anlayışı (<i>el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen</i> Özelinde)			

5/11. asır İslam dünyasının önemli hadis âlimlerinden Nişaburlu Ebû Bekr el-Beyhakî (ö. 458/1066) yetiştirdiği talebeler ve yazdığı eserlerle hadis ve fıkıh başta olmak üzere akaid, siyer ve ahlak alanlarına önemli katkılarda bulunmuştur. O, ilmî mesaisinin çoğunu Şâfiî'nin fikhî görüşlerini rivayet dayanaklarıyla birlikte tespitte harcaması sebebiyle ve muasırı Hatîb el-Bağdâdî gibi hadis ilminin teknik alan ve konularına dair müstakil eserler kaleme almadığı için hadis ilimleri açısından hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Hadis usulüne dair kıymetli bahisler içeren *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen* de *es-Sünenü'l-kebîr*'e giriş olarak kaleme alınması, fıkıh usulü ve eğitim-öğretim âdâbıyla ilgili bölümler içermesi ve hadis usulünün bütün konularını ihtiva etmemesi sebebiyle hadis usulü literatüründe sıklıkla başvurulan eserler içerisinde yer almaz.

el-Medhal, yazıldığı 5/11. asırdan 10/16. asrın başlarına kadar tarihî açıdan kesintisiz bir şekilde takip edilebilmişken özellikle Memlûklerin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra beş asır kadar izini kaybettirmiştir. Kitabın

yaklaşık 40 yıl önce yapılan neşri -neşre esas alınan yazmanın eksikliği sebebiyle- hadis usulüyle ilgili konuların çoğunu içermediği için çağdaş çalışmalar daha çok Beyhakî'nin hadisçiliğini eserlerindeki yöntemi üzerinden ortaya koymaya çalışmıştır. Kitabın 2016 yılında yapılan yeni neşri sayesinde hadis usulüyle ilgili konuların ilk defa eksiksiz olarak ilim ehlinin istifadesine sunulması Beyhakî'nin usul anlayışının akademik olarak çalışılmasını mümkün kılmıştır. Bu çalışmada Beyhakî'nin hadis usulü anlayışı ilk defa bütünlüklü ve derli toplu bir şekilde ortaya koyulmuş, *el-Medhal*'in hadis literatüründeki yeri tespit edilmiş, böylece çağdaş çalışmalarda bu alanda görülen eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beyhakî, hadis, usul, *Medhal*, *Sünen*.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Öğrencinin	Adı Soyadı	MEHMET FATİH KAYA		
	Numarası	048106033011		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ HADİS		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	*	
	Tez Danışmanı	PROF. DR. MUHİTTİN UYSAL		
Tezin Adı	The Hadith Methodology of Abū Bakr al-Bayhaqī in the Light of His Work “al-Madkhal ila Kitāb al-Sunan”			

Abū Bakr al-Bayhaqī of Nīshāpūr (d. 458/1066), one of the most important ḥadīth scholars of the Islamic world in the 5th/11th century, made valuable contributions to the fields of ḥadīth and jurisprudence, as well as al-‘aqaīd, sīra and Islamic ethics through his students and writings. Because he devoted most of his scholarly work on establishing the narrative foundations of Shāfi‘ī’s legal thought and did not write separate works on the technical fields and subjects of ḥadīth, unlike his contemporary al-Khatīb al-Baghdādī, he did not receive significant recognition in the literature of ḥadīth methodology. His work *al-Madkhal ilā Kitāb al-sunan*, which contains valuable discussions on the methodology of ḥadīth, was written as an introductory book to his own *al-Sunan al-kabīr*, contained chapters on the Islamic jurisprudence and the etiquette of teaching and learning, and did not encompass all the topics of ḥadīth methodology, causing it to be remained outside canon of ḥadīth methodology.

Despite continuous circulation and following from the 5th/11th century to the early 10th/16th century, *al-Madkhal* seemed to remain hidden from the scholarly world for approximately five centuries, especially after the Mamluk period. A previously published edition of *al-Madkhal*, about 40 years ago, did not include most of the chapters on ḥadīth methodology due to the incompleteness of the manuscript on which it is based. Consequently, contemporary studies have mostly tried to establish al-Bayhaqī's ḥadīth scholarship through his method in his various books. With the publication of the new edition of the book in 2016, the chapters on the ḥadīth methodology became available to the scholars for the first time in its entirety, enabling the academic study of al-Bayhaqī's scholarship in the area of ḥadīth methodology. In this study, al-Bayhaqī's understanding of ḥadīth methodology is presented for the first time in as complete and comprehensive a manner as possible, the place of *al-Madkhal* in ḥadīth literature is determined, and thus the gap in contemporary studies in this field is tried to be filled.

Keywords: Bayhaqī, ḥadīth, methodology, *Madkhal*, *Sunan*.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	ix
TABLolar LİSTESİ	x
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ	1
1.1 Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	1
1.2 Araştırmanın Amacı ve Önemi	6
1.3 Araştırmanın Yöntemi	7
1.4 Araştırmanın Kaynakları	7
1.4.1. Tarih Kaynakları	8
1.4.2. Çağdaş Monografiler ve Tezler	9
1.4.3. Hadis Usulü Eserleri	10
1.4.4. <i>el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen</i>	11
1.4.5. Beyhakî'nin Diğer Eserleri	11
1.4.6. Diğer Kaynaklar	12
1.4.7. <i>el-Medhal</i> 'in Yazma Nüshaları	12
1.4.8. Araştırma Konusuyla İlgili Çalışmalar	12
BİRİNCİ BÖLÜM BEYHAKÎ VE <i>EL-MEDHAL İLÂ KİTÂBİ'S-SÜNEN</i>	15
1.1. BEYHAKÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	16
1.1.1. Künyesi	16
1.1.2. Doğumu ve Ailesi	18
1.1.3. Tahsili	19
1.1.3.1. Temel Eğitimi	19
1.1.3.2. Nişabur'da Geçirdiği Dönem ve İlim Yolculukları	20
1.1.3.3. Hocaları	25
1.1.4. Tasnif ve Tedris Dönemi	31
1.1.4.1. Talebeleri	32
1.1.4.2. Eserleri	34
1.1.5. Vefatı	42
1.2. <i>el-MEDHAL İLÂ KİTÂBİ'S-SÜNEN</i>	42
1.2.1. İsmi	42
1.2.2. Mahiyeti ve Önemi	44
1.2.3. Telif Sebebi	48

1.2.4.	Telif Tarihi	52
1.2.5.	Rivayetleri	54
1.2.6.	Yazma Nüshaları ve Neşirleri	55
1.2.6.1.	Yazma Nüshaları	55
1.2.6.2.	Neşirleri	58
1.2.7.	<i>el-Medhal</i> 'in İhtisarları	59
1.2.8.	Muhteva Tanıtım ve Değerlendirmesi	60

İKİNCİ BÖLÜM BEYHAKÎ'NİN *EL-MEDHAL*'DE HADİS USULÜ

ANLAYIŞI	67	
2.1.	<i>RİVAYET</i>	68
2.1.1.	Hiz. Peygamber Adına Yalan Söylemenin Büyük Mesuliyeti	68
2.1.2.	Hadis Rivayetinde Dikkat ve İhtiyatla Davranmanın Gerekliliği	69
2.1.3.	Hadis Öğreniminde Müzakerenin Önemi	78
2.1.4.	Hadis Çevrelerinde Yaygınlık Kazanmamış (Garîb) Rivayetlerle Meşgul Olmanın Hoş Karşılanmaması	72
2.1.5.	Hadislerin Mâna ile Rivayeti	72
2.1.6.	Hadis Rivayetlerinde Görülen Yanlışların Tashihi (Islâhu'l-lahn)	76
2.1.7.	Hadis Öğrenim-Öğretim Metotları ve Değerleri	78
2.1.8.	Rivayet Sîgaları	89
2.2.	<i>RÂVİ</i>	92
2.2.1.	Hadis Râvilerini Tenkit Etmenin Zorunluluğu	92
2.2.2.	Râvilerde Aranılan Şartlar	95
2.2.3.	Râvinin Rivayet Ettiği Hadisi Sonradan Unutması	102
2.2.4.	Sika Bir Râvinin Başka Bir Râviden Rivayeti Onu Tevsîk Sayılmaz	104
2.2.5.	Sahâbenin Adaleti	107
2.3.	<i>MERVÎ</i>	109
2.3.1.	Hadislerin Sahihlik ve Zayıflık Açısından Taksimi	109
2.3.1.1.	Sahih Hadis	111
2.3.1.2.	Zayıf Hadis	115
2.4.	<i>HADİS TARİHİ AÇISINDAN el-MEDHAL</i>	127
2.4.1.	Hadislerin Yazılması (Kitâbetü'l-hadîs)	128
2.4.2.	Hadis Yolculuklarının (Rihleler) Gereklilik ve Önemi	132
2.4.3.	Hadis Rivayetinde Güvenilirlik Açısından Hicâz ve Irak Bölgelerinin Durumu ve Meşhur Münekkitler	134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM <i>EL-MEDHAL İLÂ KİTÂBİ'S-SÜNEN</i>'İN HADİS LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ	139
3.1. ÖNCEKİ HADİS LİTERATÜRÜNDEN İSTİFADESİ AÇISINDAN <i>el-MEDHAL</i>	140
3.1.1. <i>el-Medhal</i> 'in Kaynakları	143
3.1.1.1. Kaynakların Günümüze Ulaşıp Ulaşmaması Açısından Tasnifi	145
3.1.1.2. Kaynakların İlim Dallarına Göre Tasnifi	147
3.1.1.2.1. Hadis Kaynakları	147
3.1.1.2.2. Hadis Dışı Kaynaklar	149
3.1.1.3. Kaynakların Kullanım Yoğunluğu Bakımından Tasnifi	149
3.1.1.4. <i>el-Medhal</i> 'in Kaynaklarının Değerlendirilmesi	152
3.1.1.4.1. Kronolojik Bakımdan	153
3.1.1.4.2. Kaynak Zenginliği Bakımından	154
3.1.1.4.3. Kaynak Çeşitliliği Bakımından	154
3.1.1.4.4. Kullanım Amaçları Bakımından	155
3.2. HADİS USULÜ LİTERATÜRÜNE TESİRİ BAKIMINDAN <i>el-MEDHAL</i>	156
3.2.1. <i>el-Medhal</i> 'in Hadis Usulü Literatürüne İtikali	156
3.2.2. Hadis Usulü Literatüründe <i>el-Medhal</i> 'e Atıfların Oranı	162
3.2.3. <i>el-Medhal</i> 'in Hadis Usulü Literatürüne İtikali ve Atıf Oranlarıyla İlgili Genel Bir Değerlendirme	165
3.2.4. Hadis Usulü Literatüründe <i>el-Medhal</i> 'e Atıfların Tasnifi	170
3.2.4.1. Kaynaklık Türü Açısından Atıfların Tasnifi	170
3.2.4.2. Açıklık Kapalılık Açısından Atıfların Tasnifi	170
3.2.4.3. Olumluluk Olumsuzluk Açısından Atıfların Tasnifi	171
3.2.4.3.1. Hadis Usulü Literatüründe <i>el-Medhal</i> 'e Olumlu Atıflar	171
3.2.4.3.2. Hadis Usulü Literatüründe <i>el-Medhal</i> 'e Eleştiriler	182
3.2.5. Hadis Usulü Literatüründe <i>el-Medhal</i> Dışında Beyhakî'nin Diğer Eserlerindeki Usul Görüşlerine Atıfların Tasnifi	187
3.2.5.1. Beyhakî'nin <i>el-Medhal</i> Dışındaki Eserlerindeki Usul Görüşlerine Olumlu Atıflar	187
3.2.5.2. Beyhakî'nin <i>el-Medhal</i> Dışındaki Eserlerindeki Usul Görüşlerine Eleştiriler	200
3.2.6. Hadis Usulü Literatüründe Beyhakî'nin <i>el-Medhal</i> ve Diğer Kitaplarındaki Usul Görüşlerine Yönelik Atıflarla İlgili Genel Bir Değerlendirme	229
SONUÇ	237
KAYNAKÇA	245
EK – BEYHAKÎ'NİN <i>EL-MEDHAL</i>'DEKİ HOCALARI	258

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.mlf. : Aynı müellif

a. y. : Aynı yer

b. : İbn

bkz. : Bakınız

ev. : Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

dp. : Dipnot

Hz. : Hazreti

nşr. : Neşreden

. : Ölüm tarihi

s. : Sayfa

thk. : Tahkik eden

tkd. : Takdim

ts. : Tarihsiz

v.dğr. : ve diğrleri

TABLolar LİSTESİ

Tablo 3.1.1.3. – Kullanım Yoğunluğu Bakımından Kaynaklar	150
Tablo 3.2.2. – Hadis Usulü Literatüründe <i>El-Medhal</i> 'e Atıflar	165

ÖNSÖZ

5/11. yüzyıl İslam dünyasının önde gelen muhaddislerinden Nişaburlu Ebû Bekr el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) hadis ilimleri açısından hak ettiği ilgiyi gördüğü söylenemez. Şüphesiz bunda ilmî mesaisinin çoğunu bütün detay ve gerekçeleriyle Şâfiî'nin hukukî görüşleri ile bu görüşlerin rivayet dayanaklarını tespite çalışan ömürlük çalışmalara harcamış olmasının etkisi vardır. Hatîb el-Bağdâdî gibi münhasıran hadisin teknik alanlarına dair eserler yazmamış olması da Beyhakî'nin hadis ilimleri literatüründe ağırlıklı bir yer edinmemesine sebep olmuştur. Nitekim hadis usulüne dair içerdiği bölümlerin hacimce fazlalığı ve ilmî kıymetine rağmen *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, usul literatüründe çokça müracaat edilen eserlerin içerisinde yer almaz. Bunda onun bağımsız bir usul metni olmayışının ve usulün bütün konularını içermeyişinin de payı vardır.

Sayılan hususlara, *el-Medhal*'in Zengîler'den sonra ikinci olarak kendisine yer bulduğu Memlûk devletinin yıkılışıyla o velûd ve bereketli Memlûk ilim ve kültür hayatının sekteye uğrayışı ve bununla da irtibatlandığımız İbnü's-Salâh eksenli usul yazımının inkıtaa uğraması da eklenince usul açısından yaklaşık beş yüz yıl boyunca *el-Medhal*'in izinin belirsizleştiği söylenebilir. Kırk yıl kadar önce *el-Medhal*'in tahkik edilerek neşredilmesi de hadis ilimleri açısından arzu edilen sonucu hâsıl etmemiş gözükmektedir. Bunda neşredilen nüshanın hadis usulü bölümlerinin çoğunu içermemesi etkili olmalıdır. Kitabın eksiksiz neşrinin yapıldığı 2016 yılı ise *el-Medhal* için yeni çalışmaların habercisi olmuştur. Nitekim bildiğimiz kadarıyla Beyhakî'nin kitaptaki usul anlayışı ilk defa bu tezle olabildiğince bütünlüklü bir şekilde takdim edilme imkânı bulmuştur. Kitabın fıkıh usulü ve eğitim-öğretim âdâp ve usulüyle ilgili kısımları da muhtemelen bundan sonra çalışılacaktır.

Beyhakî'nin usul anlayışı ile *el-Medhal*'in hadis literatüründeki yerini tespiti amaçlayan bu çalışma giriş kısmı ile üç bölümden oluşmaktadır. Girişte önce araştırmanın konu ve kapsamı hakkında bilgi verilmiş, sonra araştırmanın amacı, önemi ve yöntemi açıklanmış, ardından araştırmanın kaynakları tanıtılarak değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde ağırlıklı olarak Beyhakî'nin hayatı üzerinde durulmuştur. Burada Beyhakî'nin hayatı kısa ve özlü bir şekilde anlatılmış, özellikle hadis ilimlerindeki uzmanlığına ışık tutacak şekilde önce tahsil hayatı incelenmiş, arkasından talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümün ikinci yarısında çalışma konumuz olan *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen* çeşitli yönlerden incelenerek tanıtılmıştır.

İkinci bölümde Beyhakî'nin hadis usulü anlayışı bütünlüklü ve derli toplu bir şekilde ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Beyhakî'nin usul anlayışının teorik çerçevesi çizilirken *el-Medhal* esas alınmış, konular Beyhakî tarafından *el-Medhal*'den özetlendiği anlaşılan aynı mahiyetteki diğer iki medhal ile Beyhakî'nin farklı kitaplarındaki hadis tenkit yöntemini inceleyen muasır çalışmaların verileriyle desteklenmiştir.

Üçüncü bölüm hacim itibariyle tezin yoğunluk merkezini teşkil eder. Burada *el-Medhal*'in hadis literatüründeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. *el-Medhal*'in kendinden önceki hadis literatüründen ne ölçüde istifade ettiği, kendinden sonraki usul literatürüne ne oranda ve nasıl intikal ettiği ve burada nasıl değerlendirildiği sorularına cevaplar aranmıştır. Beyhakî'nin usul literatürüne etki ve katkıları usul eserlerindeki *el-Medhal*'e atıflar ile bu atıfların ilgili olduğu konular üzerinden etraflı bir şekilde incelenmiştir. Çalışma ulaşılan sonuçları özetleyen ve ileri araştırma konularına işaret eden sonuç kısmıyla nihayete ermiştir. Çalışmada bazı istisnalar dışında DİA'nın imlâsına uyulmuş, DİA'da yer almayan isimlerin ölüm tarihlerinin tespitinde genellikle Zehebî'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* ve Sarîfinî'nin *el-Müntehab min Kitâbi's-Siyâk li-Târîhi Neysâbûr li-Abdilgâfir el-Fârisî* isimli eserleri esas alınmıştır.

Tez son hâlini alana kadar pek çok hoca ve dostun ilgi, yardım, katkı ve rehberliğini görmüştür. İlk olarak uzun süre danışmanlığımı yapan, tez sürecinin bugüne kadar problemsiz şekilde devamını kendisine borçlu olduğum, devamlı surette yardım ve nezaketini gördüğüm Prof. Dr. Bilal Saklan'a, sıcak ilgi ve yönlendirmesini yakından hissettiğim, dar vaktine rağmen tezi başından sonuna kadar okuyup tashih ve teklifler yapan yeni danışmanım Prof. Dr. Muhittin Uysal'a, tezin okuduğu kısımlarında ortaya koyduğu çok yönlü eleştiri ve katkılardan istifade

ettiğim Prof. Dr. Mehmet Eren'e, bir dönem tez izleme komisyonunda bulunan Prof. Dr. Mahmut Yeşil'e, tezle ilgili teklif ve tashihlerde bulunan Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken'e, tez jürisinde yer alan ve yakın ilgi ve teşviklerini gördüğüm Prof. Dr. Ahmet Yücel ile Prof. Dr. Zekeriya Güler'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Kendilerine özellikle tez planı, çalışma üslup ve yöntemi konularında çok danıştığım, tezin tamamını veya çoğunu okuyup tashih ve tekliflerde bulunan dostlarım Doç. Dr. Mustafa Macit Karagözoğlu ve Doç. Dr. Muhammed Enes Topgül'e, tezin bir bölümünü okuyabilen Prof. Dr. Bekir Kuzudişli'ye, birinci bölüm ile üçüncü bölümün bir kısmını okuyan Dr. Nur Mahmûd el-Hîle'ye, tez özetini İngilizceye çeviren Doç. Dr. Fatma Kızıl'a, zaman zaman bazı ilmî meseleler etrafında kendileriyle müzakere yaptığım değerli ilim adamları Muhammed b. Ziyâd et-Tükle ve Muhammed Mücîr el-Hatîb'e, Türkçe dilbilgisi ve yazım kurallarıyla ilgili uzmanlığına başvurduğum İlker Şahin'e, yazmalarla ilgili uzmanlığına başvurduğum Abdülâtî eş-Şerkâvî'ye, kitabın Türkiye'deki yazmalarını benim için araştıran Arafat Aydın ve Ziya Çetintaş'a da teşekkür ediyorum. Yardımları olmasa belki tezin İstanbul'dan takibinin mümkün olamayacağı, bu açıdan destekleri çok kıymetli olan Doç. Dr. Taha Çelik ile araştırma görevlisi Kemal Taşkın'a, tezin ilk dönemlerinde resmî işlerin takibi ve tezin ilk hazırlık aşamasında samimi yardımlarını gördüğüm Dr. Öğretim Üyesi Fahreddin Yıldız'a, samimiyet ve özveriyle tezin resmî belgeleri ile içindekiler kısmını hazırlayan ve benimle birlikte son kontrolleri titizlikle yapan Rahime Karayığit'e ve kaynakça yazımında yardımını gördüğüm Ayşe Güler'e ayrıca müteşekkirim.

Bu doğrudan yardım ve destekler dışında, görev yaptığım üniversitede en başından beri doktora hususunda beni yüreklendiren ve derslerle ilgili gerekli kolaylığı sağlayan eski dekanımız Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan'a, samimiyeti ve nezaketleri yanında benim için üniversite ortamında her türlü kolaylığı sağlayan yeni dekanımız Prof. Dr. Mustafa Altındağ ve yardımcısı Dr. Öğretim Üyesi Mesut Çakır'a, bütün okul süreçlerinde, resmî-gayr-i resmî işlerimde yardımcım olan Araştırma Görevlisi Abdüssamet Koçak'a, üniversite resmî işlerinin takibinde yükümü azaltan, işlerimi kolaylaştıran fakülte sekreteri ve öğrenci işlerindeki arkadaşlarıma yakın ilgi ve yardımları için müteşekkirim ve minnettarım. Kalabalık

sınıflarda öğrencilerle irtibatımı sağlayan ve ders takip süreçlerinde her türlü yardımlarını gördüğüm sınıf başkanlarıma ve Allah'ın hüsn-i inayeti ve onların duaları olmasa bugüne gelemeyeceğim talebe ve dostlarıma ve tezin son günlerinde maddî-manevî desteğiyle beni yalnız bırakmayan kadim dostum Doç. Dr. Muhammet Beyler'e de ayrıca teşekkür ediyorum. Nihayet özellikle şu son dört beş ayda teklifsizce vakitlerinden aldığım, çoğu kere kendileriyle doğru düzgün oturup sohbet etme imkânı bulamadığım eşim ve küçük kızıma da ayrıca müteşekkîr, minnettar ve duacıyım.

Bu çalışmanın haberini uzun zamandır secdede ettiği dualarla, sabırla, kendi vaktinden feragat ederek bekleyen, gölgesinde büyüdüğüm babam İmdat Kaya'ya ve bir an önce tamamlanması için beni teşvik eden, ısrar ve samimiyetle üzerime gelen ve uzun süre bugünü görmeyi beklemesine rağmen tezin bitmiş hâlini göremeden rahmet-i Rahmân'a intikal etmiş olmakla üzüntü sebebim olan merhum kayınpederim Galip Akdemir'e ithaf ediyorum. Gayret bizden, tevfik Cenâb-ı Mevlâ'dandır.

Mehmet Fatih Kaya

Ataşehir / 20 Haziran 2023

GİRİŞ

Giriş kısmında araştırmanın konusu ve kapsamı, amacı, önemi ve araştırmada takip edilen yöntemle ilgili bilgi verilecek, ardından araştırmanın kaynakları tanıtılarak değerlendirilecektir.

1.1 Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, 5/11. asır İslam dünyasının önde gelen âlimlerindedir. Hadis ilimleri özelinde konuşulacak olursa akranları Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ve Endülüslü İbn Abdilber'le (ö. 463/1071) birlikte Beyhakî'nin, bu yüzyılın en etkili üç hadis âliminden birisi olduğunu söylemek mümkündür. Buradaki etki hem yatay hem aşağıya doğru-dikey olarak düşünülebilir. Zira Beyhakî yaşadığı dönem ve coğrafyada etkili olmuş, vefat ettikten sonra da özellikle Horasan, Şam ve Mısır bölgelerinde bu etki uzun süre varlığını devam ettirmiştir. Elbette bunun temelinde bu bölgelerin ağırlıklı olarak Şâfiîliği benimsemiş olmasıyla Beyhakî'nin yaptığı çalışmalarla Şâfiî mezhebine büyük hizmetlerde bulunmuş olması vardır. Beyhakî'nin hadis, fıkıh, akaid, siyer, ahlak ve zühd gibi alanlara dair yazdığı eserlerin bugün bile okunması, okutulması, basılması ve çeşitli çalışmalara konu olması fiilî olarak bu etkinin hâlâ sürdüğünü göstermektedir.

Hayatının neredeyse yarısına tekabül eden uzun tahsil dönemi sonrasında Beyhakî ilmî mesaisinin çoğunu, inceleyip araştırdıktan sonra bilinçli olarak tercih ettiğini söylediği Şâfiî'nin (ö. 204/820) fikhî mezhebini ve bu mezhebin rivayet dayanaklarını tespite harcamıştır. Bir proje olarak benimsediği anlaşılan bu çalışma çerçevesinde önce Şâfiî mezhebinin kurucu metinlerinden Müzenî'nin (ö. 264/878) *el-Muhtasar*'ının tertibini esas alarak Şâfiî'nin usul-fürûa dair eski ve yeni kitaplarındaki görüşlerini gerekçe ve delilleriyle detaylı bir şekilde *el-Mebsût* isimli 9 ciltlik bir kitapta toplamış, sonra Şâfiî mezhebinin Kur'an ve sünnetten sahih temeller üzerine bina edildiğini göstermek amacıyla bu kitapta detaylarıyla ortaya koyduğu Şâfiî'nin görüşlerinin hadis ve âsâr dayanaklarını yine Müzenî'nin kitabının planına uyarak 200 cüzden fazla tutan *es-Sünenü'l-kebîr*'de toplamış, ayrıca bu

kitabına 12 cüzlük bir giriş yazmıştır.¹ Şâfiî'nin usule dair görüşlerini detaylarıyla ele alan eserler de yazdığını söyleyen Beyhakî fıkıh talebelerinin kitabın uzunluğundan şikayet etmeleri üzerine Şâfiî'nin sünen ve âsâr bilgisini râviler ve rivayetler etrafında yaptığı değerlendirmelerle birlikte özlü şekilde yansıtacak, aynı zamanda Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) rivayetler özelinde Şâfiîlere dönük itirazlarına da cevap verecek şekilde *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* isimli eserini kaleme almıştır.² Beyhakî bu kadarla da yetinmemiş, Şâfiî ile Ebû Hanîfe (ö. 150/767) arasındaki tartışmalı meselelere dair *el-Hilâfiyyât* isimli bir kitap yazmış, bu kitapta Şâfiî mezhebinin delillerini serdetmiş ve Hanefilerin karşı delillerine cevaplar vermiştir. Bugünkü tenkitli neşir ölçülerine vurulacak olursa yalnızca bu dört kitap müstakil inceleme ve dizin kısımları hariç 42 cilt tutmaktadır. Beyhakî'nin 9 cilt olduğunu söylediği *el-Mebsût*'un bugünkü ölçülerle 15-20 cilde tekabül edeceği varsayılacak olursa yaklaşık 60 ciltlik bir külliyat ortaya çıkar. Beyhakî bunlardan başka Şâfiî'yi ve mezhebini tanıtan, çeşitli açılardan ona yöneltilen eleştirileri göğüsleyen *Menâkıbü's-Şâfiî*, *Zeylû Menâkıbi's-Şâfiî*, *Ahkâmü'l-Kur'ân ve tefsîruh*, *el-Kırâ'e halfe'l-imâm*, *Beyânü hatai men ahtae ale's-Şâfiî*, *Reddü'l-İntikâd alâ elfâzi's-Şâfiî (/ale's-Şâfiî fi'l-luga)* gibi kitaplar da yazmıştır. Bunlar -eserleri kısmında görüleceği gibi- yaklaşık 90 cilt olduğunu hesapladığımız Beyhakî külliyatının büyük kısmını oluşturur ve Beyhakî'nin ilmî hayatını ağırlıklı olarak böyle bir projeyi gerçekleştirmeye adanmış anlamına gelir.

Şâfiî'nin fıkıh ve usule dair görüşlerini bütün detay, gerekçe ve delilleriyle, ayrıca kitaplarındaki yerlerini de göstererek³ derleyen ve bunları Şâfiî fıkıhıyla uğraşanların daha kolay istifade edebilmeleri amacıyla Müzenî'nin ders kitabı olan *el-Muhtasar*'ının planına göre yazdığı eserlerde tasnif eden Beyhakî bu çalışmalarla Şâfiî mezhebine çok değerli katkılarda bulunmuştur. Müteahhir dönem usul ve fıkıh literatüründe Şâfiî'ye yapılan atıfların çoğunun Beyhakî'nin kitapları aracılığıyla

¹ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 209. 12 cüzlük girişle *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen* kastedilmektedir.

² Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 216-217. Ayrıca bkz. s. 56-58. Bu kitapta da Müzenî'nin anılan eserinin sıralaması gözetilmiştir.

³ Sarîfînî, *el-Müntehab*, s. 128.

gerçekleşmesi Beyhakî'nin Şâfiî'nin kitaplarına ulaşma noktasında nasıl kilit bir rol üstlendiğini göstermektedir. Nitekim İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) “Hiçbir Şâfiî yoktur ki Şâfiî'ye minnet borçlu olmasın. Ahmed el-Beyhakî müstesna. Zira mezhebini teyit eden kitapları sebebiyle Şâfiî'nin ona minnet borcu vardır”⁴ sözü tam bu duruma işaret etmektedir.

Bu durum -detayları hayatıyla ilgili kısımda görüleceği üzere- çok küçük yaşlardan itibaren hadis yazmaya başlamış, pek çok değerli muhaddise talebelik yapmış, zengin bir rivayet birikimine sahip hocası Hâkim en-Neysâbü'rî'den (ö. 405/1014) Zehebî'nin ifadesiyle “bir deve yükü” kitap yazmış, çok kıymetli kaynak ve nüshalara ulaşmış, âlî isnad elde etmiş, hadis tahsili için “Sünnet yurdu ve muhaddis yuvası” sayılan Nişabur'la yetinmeyerek Irak, Hicâz ve Cibâl bölgelerine gitmiş, “Şeyhu's-sünne” ve “Nâsıru's-sünne” lakaplarıyla anılmış Beyhakî'nin hadisçi kimliğini en azından bazı gözlerden saklamış gibidir. Halbuki Beyhakî'nin yukarıda anılan hacimli eserleri başta olmak üzere bütün kitapları bilgilerin çoğunlukla senedler eşliğinde verildiği, hadis ve âsâr açısından zengin kitaplardır. Beyhakî kitaplarında yalnızca rivayet malzemesine yer vermekle kalmamış, özellikle rivayet ağırlıklı eserlerinde bir rivayetin birçok farklı tarikini göstermiş, râvi ve rivayet değerlendirmeleri yapmış, hadislerin illetlerine dikkat çekmiştir. Bu açıdan özel bir bağlamda yazılmış *Reddü'l-intikâd alâ elfâzı's-Şâfiî* gibi eserleri dışındaki diğer eserlerini aynı zamanda hadis kaynakları olarak kabul etmek gerekir.

Yukarıda anılan duruma ilaveten akranı Hatîb el-Bağdâdî gibi hadisin teknik alan ve konularına dair müstakil eserler yazmamış olması, Beyhakî'nin hadis ilimleri literatüründe belirgin bir yer edinmemesine sebep olmuştur. Nitekim *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, hadis usulüne dair 212 sayfa tutarında nitelikli bilgi ve bir kısmı daha sonraki dönemlere ulaşmamış kaynaklardan önemli nakiller içermesine rağmen bağımsız bir hadis usulü kitabı olmaması ve usulün bütün konularını kapsamaması sebebiyle usul literatüründe sıkça başvurulan eserlerin içerisinde yer almaz. Üçüncü bölümde kitabın hadis usulü literatürüne intikal sürecinin izinin sürüldüğü kısımda da görüleceği üzere *el-Medhal* özellikle Memlükler dönemi sonrası, 10/16. asrın

⁴ İbn Asâkir, *Tebyîn*, s. 266.

başlarından 15/21. asrın başlarına kadarki dönemde takip edilememiştir. İlk neşrinin yapıldığı 1404/1984 yılından günümüze kadar çağdaş araştırmacıların kitaba yönelmemesinin altında ise muhtemelen bu ilk baskının hadis usulüyle ilgili bölümlerin çoğunu içermemesi yatar. Kitabın 2016 yılında eksiksiz neşrinin yapılmasıyla kitaptaki hadis usulü bölümlerinin çoğunun ilk defa ilim ehlinin istifadesine sunulması, bizi Beyhakî'nin kitaptaki usul anlayışını tespiti ve kitabın hadis literatüründeki yerini araştırmaya sevk etmiştir. Böylece çağdaş dönem usul çalışmalarında bu alanda görülen boşluğun doldurulması ve usul düşüncesinin bir süreklilik içerisinde izlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın ilki *el-Medhal* üzerinden Beyhakî'nin hadis usulü anlayışının teorik çerçevesini, ikincisi kitabın hadis literatüründeki yerini tespit etmek üzere iki temel konusu vardır. Beyhakî'nin hayatı, tahsili, eserleri ve *el-Medhal*'in tanıtımının yapıldığı birinci bölüm bu iki konuya yardımcı olacak şekilde hazırlanmıştır.

Birinci bölümde Beyhakî'nin hayatıyla ilgili ilk kısımda bilgiler özlü olarak, olabildiğince ilk kaynaklar üzerinden ve sorgulandıktan sonra seçilerek verilmiştir. İlmî bir biyografiye uygun düşecek şekilde hayatı ve ailesiyle ilgili bilgiler kısaca tutulmuş, Beyhakî'nin hadis ilmindeki birikim ve uzmanlığını belirgin kılacak “Temel Eğitimi, Nişabur’da Geçirdiği Dönem ve İlim Yolculukları, Hocaları, Talebeleri, Eserleri” gibi başlıklar öne çıkarılmıştır. Birinci bölümün ikinci yarısında ise çalışma konumuz olan *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*'in tanıtımı yapılmıştır. Burada kitabın orijinal ismi tahkik edilmiş, telif tarihi tahminî olarak tespit edilmiş, bunların dışında kitabın mahiyeti, yazılış amacı ve önemi, rivayetleri, yazma nüshaları ve neşirleri, ihtisarları ve muhteva tanıtım ve değerlendirmesi etraflıca incelenmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünün konusunu Beyhakî'nin hadis usulü anlayışının derli toplu bir şekilde tespit ve takdimi oluşturur. Burada *el-Medhal*'in önceki neşrinde yer almayan hadis usulüyle ilgili bölümler değerlendirilerek Beyhakî'nin hadisçiliğinin teorik çerçevesi -kitabın imkân verdiği ölçüde- ortaya koyulmuştur. Hadis usulüyle ilgili konular daha rahat takip edilebilmesi amacıyla rivayet, râvî ve mervî başlıkları altında gruplandırılmış, birinci derecede hadis

tarihini ilgilendiren kitâbetü'l-hadîs, rihleler, Hicâz ve Irak bölgelerinin hadislerinin kıymeti gibi konular da hadis usulüyle irtibatı gözetilerek dördüncü bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Mütekaddim dönem eserlerinin genel karakteristiğine uygun olarak Beyhakî *el-Medhal*'de ihtiyaç duymadıkça kendisi doğrudan konuşmadığı için “başlığa taşıma, daha az veya daha fazla yer ayırma, ilgili konuya değinme veya değinmeme ve kendi açıklamaları” gibi bir takım karine ve unsurlar araştırmacı tarafından dikkate alınarak Beyhakî'nin konularla ilgili görüşleri tespiti çalışılmıştır. Yine, kendi içerisinde tutarlı olmakla birlikte tabii bağlamından koparılarak iktibas edilmesi sebebiyle kimi zaman ne söylediği tam olarak anlaşılmayan nakillerin daha iyi anlaşılması için açıklayıcı bilgilerle anlatım boşlukları doldurulmuş, böylece bütünlüklü bir kurgu ve anlatım elde edilmiştir. Bu bölümün yardımcı kaynakları olan Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvve*'ye yazdığı medhal ile *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'a yazdığı mukaddimeye de bakılmış, buralarda tespit edilen katkılar *el-Medhal*'deki ilgili yerlerine taşınmış, böylece konular elden geldiğince bir bütünlük içinde sunulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Beyhakî'nin hadisçiliğinin pratik yönüne eğilen bazı çağdaş çalışmalara da müracaat edilmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünün konusunu, *el-Medhal*'in hadis literatüründeki yerinin tespiti oluşturur. Bu amaçla bölümün ilk kısmında *el-Medhal*'de ortaya konulan usul anlayışının dayandığı kaynaklar bir kısmı sened incelemeleri neticesinde tespit edilmiş, bunların ne ölçekte, ne amaçla ve ne yoğunlukla kullanıldığı, dolayısıyla *el-Medhal*'in önceki hadis literatürüne ne kadar borçlu olduğu sorularına cevap aranmıştır. Bölümün ikinci kısmında ise *el-Medhal*'in hadis usulü literatürüne ne zaman, hangi güzergâhlar ve kimler üzerinden ve ne oranda intikal ettiği hususlarının izi sürülmüş, kitabın alana katkı ve etkileri sonraki müellifler tarafından yapılan atıf ve eleştirilerle bunların ilgili olduğu mevzular üzerinden tespiti çalışılmıştır.

Elbette bir âlimin bir uzmanlık alanıyla ilgili yöntem veya anlayışını eksiksiz şekilde ortaya koymak onun bütün eserlerine muttali olmayı hatta bazen talebelerinin eserlerine veya onun eserlerini kaynak olarak kullanan eserlere ulaşmayı gerektirir. Ancak bu âlim eserleri onlarca cilt oluşturacak disiplinler arası çalışan birisi olunca

bunu layığıyla yapmak her zaman mümkün olmamaktadır. Beyhakî'nin hadisçiliğinin pratik yönünün ele alındığı çalışmaların bulunmasına mukabil daha önce çalışılmamış olan hadis usulü anlayışına dair bilgilerin yalnızca *el-Medhal*'de yer alması, araştırmayı *el-Medhal* ile yardımcı kaynakları sayılan küçük medhallerle sınırlamamıza sebep olmuştur.

el-Medhal'in yukarıda işaret edilen proje kapsamında yazılan bir dizi kitaptan biri oluşu sebebiyle fıkıh usulü ve eğitim-öğretim âdâp ve usulüyle ilgili bölümler içermesi, yine telif amacına uygun olarak hadis usulüyle ilgili bütün konulara temas etmemesi, temas ettiği konuları da genellikle doyurucu şekilde işlememesi, araştırmanın problem noktasını oluşturur. Zira bu durum, Beyhakî'nin usul anlayışının bütüncül bir şekilde ortaya koyulmasına engel olmakta ve kitabın diğer usul eserleriyle sağlıklı bir mukayesesine izin vermemektedir. Bu sebeple kifayet etmese de *el-Medhal*'in eksik bıraktığı boşluk diğer iki medhalle ve Beyhakî'nin hadis tenkit yöntemine eğilen muasır çalışmalardan alınan destekle giderilmeye çalışılmıştır. Herhangi bir usul metninin hadis literatüründeki yerini tespit eden yerleşik bir şablon ve yetkin örnek çalışmaların olmaması ise üçüncü bölüm özelinde araştırmanın bir başka zorluğunu oluşturmuştur.

1.2 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı, kitabın yakın bir zamanda yapılan eksiksiz baskısının verdiği imkânla Beyhakî'nin hadis usulü anlayışı ve *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*'e dair çağdaş usul çalışmalarındaki boşluğu doldurmaktır. Beyhakî'nin akademide henüz hak ettiği ilgiyi görmemesi ve hadis usulüne dair kıymetli bölüm ve incelemeler içeren eserinin daha önce incelenmemiş olması bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir. Araştırma, Beyhakî gibi önemli bir ismin hadis usulcülüğüne ışık tutarak hadis usulü literatürü tarihinin eksiksiz bir şekilde inşasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Araştırmanın önemi de buradan kaynaklanmaktadır. Zira bu çalışmada Beyhakî'nin hadis usulü anlayışı ilk defa elden geldiğince bütüncül bir şekilde ortaya koyulmuş ve *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*'in hadis literatüründeki yeri ilk defa tespit edilmiştir. “Medhal” türü eserlerin, ihtiva ettikleri bilgilerin sıradan bir

mukaddimedeki bilgilerden farklı oluşu sebebiyle yazıldıkları alan, konu, şahıs ve kitapların birinci dereceden ve özel kaynakları olması sebebiyle *el-Medhal*'in incelenmesi bundan sonra yapılacak Beyhakî ve özellikle *es-Sünenü'l-kebîr* çalışmalarına da katkı sağlayacaktır.

1.3 Araştırmanın Yöntemi

el-Medhal fıkıh usulü ve eğitim-öğretim âdâp ve usulüyle ilgili bölümler de içerdiği için Beyhakî'nin hadis usulü anlayışını tespit amacıyla önce kitap istikrâ yöntemiyle baştan sona kadar dikkatlice okunarak hadis usulüyle ilgili konu, başlık ve detaylar tespit edilmiş, tespit edilenler aralarındaki irtibat noktaları gözetilerek dört ana başlık altında gruplandırılarak incelenmiştir.

Beyhakî'nin hadis usulü anlayışının olabildiğince eksiksiz bir şekilde ortaya koyulabilmesi için *el-Medhal*'deki bilgilerle ondan özetlenerek *Delâilü'n-nübüvve ve Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* isimli eserlere yazılan medhallerdeki bilgiler mukayese edilmiş, bu medhallerde tespit edilen katkı ve farklılıklar *el-Medhal*'deki ilgili yerlerine taşınarak incelemeye dâhil edilmiştir.

Araştırma boyunca mümkün oldukça birincil, ilk elden kaynaklara ulaşılmaya çalışılmış, kaynaklardaki veriler sorgulanarak, eleştiri süzgecinden geçirildikten sonra alınmış ve daha sonra genel değerlendirmelerle ulaşılan sonuçlar ortaya koyulmuştur.

Üçüncü bölümde Beyhakî'nin usul literatürüne etki ve katkılarını tespit edebilmek amacıyla literatürü oluşturan kitaplardaki atıf ve eleştiriler belli kriterlere göre taranarak tespit edilmiş, elde edilen veriler etraflıca analiz edilerek kitabın usul literatüründeki yeri ve kıymeti tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.4 Araştırmanın Kaynakları

Araştırmanın kaynakları tarih kaynakları, çağdaş monografiler ve tezler, hadis usulü eserleri, *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, Beyhakî'nin diğer eserleri, diğer kaynaklar ve *el-Medhal*'in yazma nüshaları olmak üzere yedi kısımda tasnif edilmiş, daha sonra araştırma konusuyla ilgili çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir.

1.4.1. Tarih Kaynakları

Araştırmanın Beyhakî'nin hayatı, tahsili, hocaları, talebeleri ve eserleri ile ilgili kısımları tarih, terâcim, tabakat, ensâb ve mu'cemü'l-büldân kaynaklarından istifadeyle yazılmıştır. Mümkün merteye bilginin yer aldığı ilk kaynağa ulaşılmaya çalışılmış, sonraki kaynaklara kayda değer yeni bir bilgi veya yorum bulunması durumunda atıf yapılmıştır.

İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye*'si üzerinden ulaştığımız ve görebildiğimiz kadarıyla Beyhakî'nin hayatıyla ilgili en eski kaynak olan Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Cürcânî'nin (ö. 489/1096) *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, (Abdülgâfir el-Fârisî'nin [ö. 529/1134-35] *Kitâbü's-Siyâk li-Târîhi Neysâbûr* isimli eserinin muhtasarı olan) Sarîfinî'nin (ö. 641/1243) *el-Müntehab*, Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *el-Ensâb*, Zahîruddîn el-Beyhakî'nin (ö. 565/1169) *Târîhu Beyhak*, “Diğer Kaynaklar” içerisinde tasnif edilen İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Tebyînü kezibi'l-müfterî fimâ nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasen el-Eş'arî* isimli eserleri, hayatıyla ilgili bölümün birinci elden kaynaklarını oluşturur. Bunların bir kısmı doğrudan müellife, bir kısmı ise müellifin ailesi veya talebelerine ulaşmış kaynaklardır. Yakın dönemde yapılmış Arapça çevirisinden istifade ettiğimiz ancak aslı Farsça olduğu için klasik tarih ve tabakat kitaplarının kaynakları arasında yer almayan *Târîhu Beyhak*, Beyhak'ın tarihi, ilim ve kültür hayatı ile ricâline dair kıymetli bilgiler içermektedir. Nitekim Beyhakî'nin hayatıyla ilgili eserlerde hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Beyhakî'nin bir torunu bu kitap marifetiyle tespit edilmiştir.⁵

İbn Nukta'nın (ö. 629/1231) *et-Takyîd li-ma'rifeti ruvâti's-sünen ve'l-mesânîd*, İbnü's-Salâh'ın *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye*, İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Târîhu'l-İslâm*, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, *Tezkiretü'l-huffâz*, Tâcüddîn es-Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* isimli eserleri bu bölümün ilmî kıymeti yüksek ikincil kaynaklarını oluşturur.

⁵ Bkz. Beyhakî, *Târîhu Beyhak*, s. 346.

1.4.2. Çağdaş Monografiler ve Tezler

Necm Abdurrahman Halef'in *el-İmâmü'l-Beyhakî: Şeyhu'l-fikh ve'l-hadîs ve sâhibü's-Süneni'l-kübrâ*, Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî'nin *es-Selsebilü'n-nakî fi terâcimi şüyûhi'l-Beyhakî* ve Mahmûd b. Abdilfettâh en-Nehhâl'in *İthâfî'l-murtekî bi-terâcimi şüyûhi'l-Beyhakî* isimli monografileri Beyhakî'nin hayatıyla ilgili bölümün önemli çağdaş kaynaklarını oluşturur. Özellikle hayatının çeşitli safahatıyla ilgili ince detaylarla yolculuk güzergâhları ve tarihleri, hocaları, talebeleri, hocalarıyla rivayet ilişkisinin boyutları gibi konu ve başlıkların tespiti ve Beyhakî'nin ilmî şahsiyetiyle ilgili genel bir kanaat edinme bu eserlerin yardım ve yönlendirmesiyle mümkün olmuştur.

Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*'deki kaynaklarını tespiti amaçlayan Necm Abdurrahman Halef'in *Mevâridü'l-İmâmi'l-Beyhakî fi Kitâbihi's-Süneni'l-kübrâ me'a dirâse nakdiyye li-menhecihi fihâ* ve Ahmed b. Fâris es-Sellûm'un *Tühfetü'l-müttakî bi-hatmi's-Süneni'l-kebîr li'l-İmâmi'l-Beyhakî* isimli küçük hacimli eserlerine *el-Medhal*'in kaynaklarının tespiti için müracaat edilmiştir.

Necm Abdurrahman Halef'in *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye fi's-Süneni'l-kübrâ li'l-İmâmi'l-Beyhakî*, Münâ Abdülhakîm el-Asse'nin *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye inde'l-İmâmi'l-Beyhakî fi kitâbihi Şu'abi'l-îmân* ve Kuteybe Alâ Tefvik ed-Dûrî'nin *Menhecü'l-Hâfizi'l-Beyhakî fi't-tashîh ve't-taz'îf fi-kitâbihi'l-Hilâfiyyât* isimli Beyhakî'nin hacimli ve hadis ilmi açısından önemli kitaplarındaki tenkit yöntemini inceleyen tezler, Beyhakî'nin usul anlayışını tespite çalıştığımız ikinci ve üçüncü bölümlerde istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır. Özellikle Halef'in çalışmasının öncü ve örnek bir çalışma olduğunu kaydetmek gerekir. Ancak bu çalışmalar doğrudan araştırma konumuz olan *el-Medhal*'i görmeyip Beyhakî'nin mezkûr kitaplarındaki hadis tenkit yöntemine eğildiği için tezin yardımcı kaynaklarını oluşturur.

Mehmet Fatih Altunova tarafından 2005 yılında Harran Üniversitesi'nde "Beyhakî ve Delâilü'n-nübüvve Adlı Eserinin Hadis İlmindeki Yeri" başlığıyla hazırlanan master tezinde çalışma konumuzla ilgili önemli bir katkı bulunmamaktadır. 79 sayfalık tezde birinci bölümde Beyhakî'nin hayatı, eserleri ve

ilmî kişiliğiyle ilgili özet bilgiler verilmiş, ikinci bölümde delâilü'n-nübüvve terimi ve delâille ilgili diğer terimler açıklanarak “Delâil” literatürünün bazı örnekleri tanıtılmış, üçüncü bölümde önce Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvve*'ye yazdığı mukaddimede (*el-Medhal ilâ Kitâbi Delâili'n-nübüvve*) yer verdiği konular kısa kısa tasvirî bir anlatımla sunulmuş, ardından Beyhakî'nin kitaptaki konuları işlerken takip ettiği yönteme kısa başlıklar hâlinde işaret edilmiş ve tez, *Delâili'n-nübüvve* ve “Delâil” literatürüyle ilgili genel bir değerlendirmeye son bulmuştur. Tezde 53-67. sayfalar arasında “Hadis Tenkitçiliği” başlığı altında Beyhakî'nin kitaptaki hadis tenkit yöntemine dair yine tasvirî bir anlatımla başlıklar hâlinde kısaca bilgi verilmiş ancak bu başlıklar altında verilen bilgilerin kıymeti hadis ilmi açısından değerlendirilmemiştir.

Tezin son günlerinde gördüğümüz ve etraflıca değerlendirmek için yeterli vakit bulamadığımız Halil İbrahim Doğan'ın 2021 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde hazırladığı “Hadis İlmi Açısından Beyhakî'nin (ö. 458/1066) es-Sünenü'l-Kebîr'i” isimli tezi, 600 küsur sayfalık hacimli bir tezdur. Tez giriş ile dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırma planı ile ilgili bilgiler dışında Beyhakî'nin hayatı, eserleri ve ilmî şahsiyetine dair bilgiler verilerek *el-Medhal* tanıtılmış, birinci bölümde *es-Sünenü'l-kebîr* “tasnif metodu ve rivayet tekniği açısından” analiz edilmiş, ikinci bölümde *es-Sünenü'l-kebîr*'in kaynakları tanıtılmış, üçüncü bölümde *es-Sünenü'l-kebîr*'deki sened ve metin tenkidi incelenmiş, dördüncü bölümde *es-Sünenü'l-kebîr*'deki hadis şerhçiliğine yer verilmiş ve tez sonuç kısmıyla nihayete ermiştir. Doğan, bu tezinden aşağıda “Araştırma Konusuyla İlgili Çalışmalar” başlığı altında değerlendirmesini yaptığımız “Beyhakî'nin Hayatı, Eserleri ve *es-Sünenü'l-kebîr*'in Mukaddimesi *el-Medhal ilâ 'ilmi's-sünen*'i” isimli bir makale de türetmiştir. Bu sayılan çalışmalar içerisinde *el-Medhal*'i gören ve kitabın çeşitli bölümlerinde ondan istifade eden yegâne çalışma Doğan'ın mezkûr tezidir.

1.4.3. Hadis Usulü Eserleri

Atıf ve eleştiriler üzerinden *el-Medhal*'in hadis usulü literatüründe nasıl değerlendirildiğinin tespiti için çalışıldığı üçüncü bölümün ikinci kısmının temel kaynaklarını İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i ile ağırlıklı olarak 7-9./13-15.

yüzyıllarda Mısır ve Şam bölgelerinde bu eserin etkisinde yazılmış diğer usul kitapları oluşturur. Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, İbn Receb'in (ö. 795/1393) *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Ebnâsî'nin (ö. 802/1399) *eş-Şeze'l-feyyâh min Ulûmi İbni's-Salâh*, Irâkî'nin (ö. 806/1404) *et-Takyîd ve'l-îzâh li-mâ utlika ve uğlika min Kitâbi İbni's-Salâh*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs* ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* isimli eserleri bu kısmın en çok kullanılan kaynaklarıdır.

Üçüncü bölümün ikinci kısmında Beyhakî'nin diğer eserlerindeki usul anlayışına yöneltilen eleştiriler kapsamında Buhârî (ö. 256/870) ile Müslim'in (ö. 261/875) kitaplarında gözettikleri şartların mahiyetiyle ilgili Beyhakî ve hocası Hâkim'e yöneltilen eleştiriler, Hâzîmî'nin (ö. 584/1188) *Şürûtu'l-e'immeti'l-hamse* ve İbn Tâhir'in (ö. 507/1113) *Şürûtu'l-e'immeti's-sitte* adlı eserleriyle Hâkim'in *Kitâbü'l-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, *el-Müstedrek ale's-Şeyhayn*, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsîh* ve *el-Medhal ilâ ma'rifeti's-sahîh* isimli eserleri üzerinden incelenip değerlendirilmiştir.

1.4.4. *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*

Çalışma konumuzu oluşturan *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*'in kendisi araştırmanın en önemli ve başta gelen kaynağıdır. Birinci bölümde *el-Medhal*'in tanıtımına ayrılan ikinci kısmın, Beyhakî'nin usul anlayışının tespiti için çalışıldığı ikinci bölümün ve *el-Medhal*'in hadis literatüründeki yerini tespiti amaçlayan üçüncü bölümün birinci ve en önemli kaynağı *el-Medhal*'in kendisidir. Bu bölüm ve kısımlarda birçok başlık doğrudan ve belki yalnızca *el-Medhal*'den istifadeyle yazılmıştır.

1.4.5. Beyhakî'nin Diğer Eserleri

Beyhakî'nin *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* ve *Delâilü'n-nübüvve* isimli eserlerine yazdığı girişler *el-Medhal*'den özetlendikleri için ikinci bölümün *el-Medhal*'le birlikte en önemli kaynaklarını oluşturur. Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, *Delâilü'n-nübüvve*, *el-Hilâfiyyât* ve *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân* isimli eserleri usul anlayışının tespiti hususunda ihtiyaç duyulan detay, örnek

ve uygulamaları içermeleri sebebiyle araştırmanın usulle ilgili bölümlerinin önemli kaynakları arasındadır. İhtiyaç duyuldukça Beyhakî'nin bunların dışındaki eserlerine de müracaat edilmiştir.

1.4.6. Diğer Kaynaklar

Önceki başlıklarda değerlendiremediğimiz bazı kaynaklara bu başlık altında yer verilmiştir. Söz gelimi *el-Medhal*'in iki farklı neşrine Muhammed Ziyâürrahmân el-A'zamî (1943-2020) ve Muhammed Avvâme tarafından yazılan önsözler, araştırmanın önemli yardımcı kaynakları arasındadır. Zira *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*'in mahiyeti, rivayetleri, yazma nüshalarının tanıtımı ve yazma nüshalarındaki kayıtlar üzerinden kitabın kesintisiz şekilde intikalini takip bu önsözler sayesinde mümkün olmuştur. Avvâme'nin dipnotlarından *el-Medhal*'in *es-Sünenü'l-kebir*'le ilişkisinin ve kaynaklarının tespiti noktalarında çok istifade edilmiştir. Beyhakî'nin hayatı kısmında kendisine müracaat ettiğimiz İbn Asâkir'in *Tebyînü kezibi'l-müfterî fimâ nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasen el-Eş'arî* isimli eseri bir Eş'arî savunusu olmasına rağmen önemli Eş'arî âlimler içerisinde Beyhakî'nin biyografisine yer vermesi sebebiyle tezin ilgi alanına girmiştir.

1.4.7. *el-Medhal*'in Yazma Nüshaları

el-Medhal'in elimizdeki Bûsâtiyye ve Asya Cemiyeti Kütüphanesi yazmalarının üzerlerindeki rivayet isnadları ve semâ, kıraat, icâzet, ferâğ, belâğ ve temellük kayıtları, *el-Medhal*'in tarihî varlığının ispatı, müellifin döneminden itibaren kesintisiz bir şekilde intikalinin ve kitaba gösterilen ilgi ve ihtimamın tespiti noktalarında yegâne ve eşsiz başvuru kaynaklarıdır. *el-Medhal*'in üç farklı rivayetinin bulunduğu, kitabın müellifinden itibaren usul kaynaklarına ulaşana kadar ne zaman, nerede, kimler tarafından ve hangi yoğunlukta okunduğu, hangi güzergâhları takip ederek nerelere ulaştığı gibi soruların cevaplanması ilim ve kültür tarihi açısından fevkalade önemli bu kayıtlar marifetiyle mümkün olmuştur.

1.4.8. Araştırma Konusuyla İlgili Çalışmalar

Görebildiğimiz kadarıyla araştırma konumuz olan *el-Medhal*'le ilgili yalnızca Halil İbrahim Doğan tarafından "Hadis ilmi Açısından Beyhakî'nin (öl. 458/1066)

es-Sünenü'l-kebîr'i" isimli kendi doktora tezinden türetilmiş "Beyhakî'nin Hayatı, Eserleri ve *es-Sünenü'l-kebîr*'in Mukaddimesi *el-Medhal ilâ 'ilmi's-sünen*'i" isimli bir makale bulunmaktadır.⁶ Makalede Beyhakî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili kısaca bilgi verildikten sonra *el-Medhal* şekil ve muhteva açılarından değerlendirilmiş ve bazı başlıklar üzerinden kitabın hadis usulüne katkısı olup olmadığı sorusuna cevap aranmıştır.

Doğan'ın makalesi, konuyla ilgili ilk makale olması ve bazı önemli hususlara işaret etmesi itibarıyla faydalı sayılırsa da hem kitabın şekil ve muhtevasıyla ilgili başlıklarda hem de kitapla ilgili temel tasavvur noktasında yanlışlar içermektedir. Sözgelimi *el-Medhal*, aralarında "bir kitaba mukaddime olarak yazılmak dışında" ortak payda bulunmayan Dârimî (ö. 255/869) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*'lerinin mukaddimeleriyle karşılaştırılmış,⁷ *el-Medhal*'in ismi Beyhakî'nin mukaddimedeki açık beyanına rağmen muhakkik Muhammed Avvâme'nin tercihinin uyularak yanlış şekilde *el-Medhal ilâ ilmi's-sünen* olarak benimsenmiş,⁸ yanlış şekilde tespit edilen bu isim sebebiyle kitapta usûl-i fıkıh ve eğitim-öğretim âdâp ve usulüne dair bölümlerin varlığı garipsenerek karşılanmış,⁹ *el-Medhal*'in yazılış tarihi *es-Sünenü'l-kebîr*'de *el-Medhal*'e iki gönderme bulunmasına rağmen- kesin ifadelerle *es-Sünenü'l-kebîr*'in yazımının tamamlandığı hicrî 432 yılından sonraki bir tarih olarak belirlenmiş,¹⁰ *el-Medhal*'in "yazılış amacı ve bağlamı"yla ilgili belirsizlik sebebiyle kitabın muhtevasını oluşturan farklı bölümlerin varlık sebebi, kitabın yazılış amacı ve bağlamıyla alakasız başka sebeplere bağlanmış,¹¹ kitabın ağırlıklı olarak usûl-i fıkıhla ilgili bölümünün Şâfiî'nin *er-Risâle*'siyle ilişkisi kitabın diğer bölümlerine de teşmil edilmiş hatta "bazı konularda *er-Risâle* ile *el-Medhal*'in

⁶ Doğan, Halil İbrahim, "Beyhakî'nin Hayatı, Eserleri ve *es-Sünenü'l-kebîr*'in Mukaddimesi *el-Medhal ilâ 'ilmi's-sünen*'i", *Ulum Dini Tetkikler Dergisi*, 4/2 (Aralık 2021), s. 287-317.

⁷ Doğan, "Beyhakî'nin Hayatı, Eserleri ve *es-Sünenü'l-kebîr*'in Mukaddimesi *el-Medhal ilâ 'ilmi's-sünen*'i", s. 297-298.

⁸ Doğan, a.g.m., s. 299, 313.

⁹ Doğan, a.g.m., s. 313.

¹⁰ Doğan, a.g.m., s. 300, 313.

¹¹ Doğan, a.g.m., s. 302.

tamamen aynı olduğu”,¹² “*er-Risâle*’nin *el-Medhal*’in temel omurgasını oluşturduğu”,¹³ “*el-Medhal*’in Şâfiî’nin *er-Risâle*’sinin biraz daha gelişmiş hâli olduğu” söylenmiş,¹⁴ *el-Medhal*’de Hicâz ve Irak bölgeleri arasında râvi ve rivayetlerin kıymeti özelinde yapılan mukayesenin ilginç şekilde “Ehl-i Hadis ile Ehl-i Re’y” arasında yapılmış bir mukayese olabileceği varsayılmış,¹⁵ bunların dışında doğrudan hadis usulüyle ilgili bölümler kabaca, hemen hiçbir değerlendirme yapılmadan başlıklar üzerinden serdedilmiştir. Bu çalışmada özellikle *el-Medhal*’in tanıtımının yapıldığı kısımda yazılanlar¹⁶ bütün bu eleştiri noktalarına cevap niteliğindedir.

¹² Doğan, a.g.m., s. 304.

¹³ Doğan, a.g.m., s. 305.

¹⁴ Doğan, a.g.m., s. 313.

¹⁵ Doğan, a.g.m., s. 311.

¹⁶ Bkz. s. 42-66.

BİRİNCİ BÖLÜM
BEYHAKÎ VE *el-MEDHAL İLÂ KİTÂBİ'S-SÜNEN*

1.1. BEYHAKÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Bu bölümde Beyhakî'nin hayatı, tahsili, eserleri ve talebelerine dair kısa ve öz bilgiler verilecektir.

1.1.1. Künyesi

Beyhakî'nin tam adı Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî en-Neysâbü'rî el-Horâsânî eş-Şâfiî¹⁷ şeklindedir.¹⁸

Künyesinin neden Ebû Bekr olduğu, Bekir adıyla bir oğlunun olup olmadığı bilinmemektedir. İsmi Ahmed, babasının ismi Hüseyin'dir. Dedesi Ali'ye kadar nesebinde ihtilaf yoktur. Ancak dedesinin babasının isminin Abdullah mı Mûsâ mı olduğu tartışmalıdır. Beyhakî'nin hayatına dair bilinen en eski ikinci kaynak¹⁹ olan *Kitâbü's-Siyâk li-Târîhi Neysâbü'r*'da²⁰ dedesinin babasının ismi Abdullah, dedesinin dedesinin ismi Mûsâ olarak tespit edilirken, nisbeten daha müteahhir diğer bazı

¹⁷ Sarîfinî, *el-Müntehab*, s. 127; İbn Asâkir, *Tebyîn*, s. 265; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 75; Zehebî, *Siyer*, XVIII, 164.

¹⁸ *Keşfü'z-zunûn*'da (I, 53) “Şemsüddîn” lakabıyla takdim edilişi, açık bir hata olmalıdır. Hayatıyla ilgili hiçbir kaynakta bu lakaba yer verilmemiş olması dışında bu lakap, adı geçen eserde yirmiden fazla yerde Beyhakî'nin kitapları tanıtılırken verilen müellif künyelerinin hiçbirinde yer almaz.

¹⁹ Görebildiğimiz kadarıyla Beyhakî'nin hayatına dair en eski kaynak Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Cürcânî'nin (ö. 489/1096) *Tabakâtü's-Şâfiyyîn* isimli eseridir. İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye* isimli eserinin kaynaklarından olan kitabın günümüze ulaştığı bilinmemektedir. Beyhakî'nin doğum tarihiyle ilgili kendi ağzından tanıklığı bu kitap vesilesiyle tespit edilmiştir (Bkz. İbnü's-Salâh, *Tabakât*, I, 335). Mansûrî'nin *es-Selsebilü'n-nakî fi terâcimi şüyûhi'l-Beyhakî*'de (s. 165) Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed el-Abbâdî'nin (ö. 458/1066) *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye* isimli eserinde Beyhakî'yi Şeyhülislam unvanıyla andığı ve ondan sitayişle bahsettiğine dair tespiti doğru değildir. Kitapta kendisinden bahsedilen kişi Beyhakî değil, Beyhakî'nin fıkıh hocası Ebü'l-Feth Nâsır b. el-Hüseyn el-Ömerî'dir (ö. 444/1053). (Bkz. Abbâdî, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye*, s. 112).

²⁰ Bkz. *el-Müntehab*, s. 108. Abdülgâfir el-Fârisî'nin (ö. 529/1134-35) Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *Târîhu Neysâbü'r*'una zeyil olarak yazdığı *Kitâbü's-Siyâk li-Târîhi Neysâbü'r* isimli eseri günümüze ulaşmamıştır. Eserin biri müellifi tespit edilemeyen *el-Muhtasar min Kitâbi's-Siyâk li-Târîhi Neysâbü'r* diğeri İbrâhim b. Muhammed es-Sarîfinî'ye ait *el-Müntehab min Kitâbi's-Siyâk li-Târîhi Neysâbü'r* olmak üzere iki ihtisarı bulunmaktadır. Bu çalışmada kitaba yapılan atıflarda, Sarîfinî'nin ihtisarı esas alınmıştır.

kaynaklarda dedesinin babasının ismi Mûsâ, dedesinin dedesinin ismi Abdullah olarak kaydedilmiştir.²¹ Beyhakî'nin on talebesine yetişmiş ve onlardan Beyhakî'nin birçok kitabını semâ yoluyla elde etmiş olan Sem'ânî,²² daha sonra İbn Nukta ve Zehebî gibi ilmî titizlikleriyle bilinen, ricâl ve rivayet bilgisi geniş âlimlerin dedesinin babasının ismini Mûsâ olarak tespit etmeleri ve Beyhakî'nin bazı kitaplarının rivayet zincirinde dedesinin babasının Mûsâ olarak belirtilip bununla yetinilmesi,²³ dedesinin babasının isminin Mûsâ olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Doğup büyüdüğü köyüne nisbetle el-Hüsrevcirdî, Hüsrevcird'in bağlı olduğu ilçe olan Beyhak'a nisbetle el-Beyhakî,²⁴ Beyhak'ın bağlı olduğu Nişabur şehrine nisbetle en-Neysâbûrî,²⁵ Nişabur'un bağlı olduğu büyük coğrafi bölgeye nisbetle el-Horâsânî,²⁶ ayrıca Şâfiî mezhebine mensup olduğu için eş-Şâfiî²⁷ nisbeleriyle anılmıştır. Bütün kaynaklar içerisinde yalnızca *Târîhu Beyhak* müellifi Zahîruddîn Ali b. Zeyd el-Beyhakî, Beyhakî'nin aslen Şâmkân-ı Nevbahârlı olduğunu, atalarının kendilerini Şâmkânlı saydıklarını ama Beyhakî'nin Hüsrevcird u Ebârî'de doğduğunu söylemektedir.²⁸

²¹ Örnek olarak bkz. Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 412; İbn Nukta, *et-Takyîd*, I, 308; Zehebî, *Siyer*, XVIII, 163-164.

²² Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 412-413.

²³ Mansûrî, Nâyif b. Salâh b. Ali, *es-Selsebilü'n-nakî fi terâcimi şüyühi'l-Beyhakî*, s. 26.

²⁴ Sem'ânî, Beyhak'ın, Nişabur'un 20 fersah uzağında yer alan bir ilçe olduğunu, adı önce Hüsrevcird iken sonra değişerek Sebzevâr veya Sâbzevâr olan köyün, bu ilçenin en büyük ve en önemli köyü olduğunu söylemektedir (*el-Ensâb*, II, 412). Yâkût da Beyhak'ın, Nişabur, Kûmis ve Cüveyn arasında yer alan 321 köyden müteşekkil büyük ve bayındır bir ilçe olup Nişabur'a bağlı olduğunu, adı Hüsrevcird iken sonra Sâbzevâr veya halk dilinde Sebzûr(?) denilen köyün Beyhak'ın önde gelen köyü olduğunu söyler (*Mu'cemü'l-büldân*, I, 537).

²⁵ İbn Asâkir, *Tebyîn*, s. 265.

²⁶ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 164.

²⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 75.

²⁸ Zahîruddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîhu Beyhak*, s. 345. Zahîruddîn el-Beyhakî'nin (ö. 565/1169) Beyhak tarihine dair bu eseri Farsça olup bu çalışmada Yûsuf el-Hâdî tarafından Târîhu Beyhak adıyla yapılan Arapça tercümesi kullanılmıştır. Arapça tercümede Beyhakî'nin aslen mensup olduğu köy (شامكان ونوبهار), doğduğu yer de (خسروجرد وأباري) olarak gösterilmiştir.

1.1.2. Doğumu ve Ailesi

Abdullah b. Yûsuf el-Cürcânî'nin bizzat Beyhakî'den naklettiğine göre Beyhakî, hicrî 384 yılının Şaban ayında (Eylül 994),²⁹ Beyhak'a bağlı Hüsrevcird köyünde³⁰ dünyaya gelmiştir. Üç oğlu ve iki erkek torunu olduğu bilgisi dışında ailesi ve yakınlarıyla ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Oğulları, büyükten küçüğe doğru; âlim ve muhaddis Ebû Abdillâh Muhammed (ö. Şaban 482/Ekim 1089),³¹ muhtemelen bir süre Hârizm (Harzem) kadılığı yaptığı³² için Şeyhülkudât unvanıyla mâruf, fakih ve muhaddis Ebû Ali İsmail (ö. Cemâziyelâhir 507/Kasım 1113),³³ Zebîdî'nin (ö. 1205/1791), Beyhakî'ye okunmuş bir *es-Sünenü'l-kebîr*³⁴ nüshasındaki semâ kaydında kitabı Beyhakî'den dinleyenler

²⁹ İbnü's-Salâh, *Tabakât*, I, 335. Oğlu İsmail'in beyanı da bu yöndedir. Bkz. İbn Asâkir, *Tebyîn*, s. 266.

³⁰ Beyhakî, *Târîhu Beyhak*, s. 345.

³¹ Beyhakî, *Târîhu Beyhak*, s. 393.

³² Beyhakî, *Târîhu Beyhak*, s. 393.

³³ Sarîfinî, *el-Müntehab*, s. 200; Sem'ânî, *et-Tahbîr*, I, 83; Beyhakî, *Târîhu Beyhak*, s. 393.

³⁴ Çalışmanın önemli kaynaklarından olan bu eserin isminin akademide yaygın kullanılan şekliyle *es-Sünenü'l-kübrâ* olarak değil de *es-Sünenü'l-kebîr* şeklinde yazılması, müellifi Beyhakî'nin kendi kitabına bu isimle gönderme yapması sebebiyledir. (Bkz. *el-Hilâfiyyât*, VI, 69, 75, 135, 568). *el-Hilâfiyyât* ile *es-Sünenü'l-kebîr*'in râvilerinden olan talebesi Ebü'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir eş-Şahhâmî'nin (ö. 533/1138) hocasının kitabına yaptığı gönderme de bu isimledir (*el-Hilâfiyyât*, I, 17; VII, 243). *el-Medhal*'in orijinal isminin tahkik edildiği kısımda daha geniş bir şekilde açıklandığı gibi kitabın ismindeki “*el-kebîr*”, orijinal ismin başında mevcut olup kolaylık amacıyla hafzedilmiş “*Kitâb*” lafzını nitelemektedir. Kitabın tam ismi *Kitâbü's-Süneni'l-kebîr*'dir. Kitabın Türkî neşrinde itimat edilen, müellifin el yazısıyla günümüze ulaşmış son cildinin sonundaki ferâğ kaydında görülen “*Âhiru Kitâbi's-Süneni'l-kebîr*” şeklindeki ifade (Bkz. XXI, 542) müellifi Beyhakî'ye ait değilse talebelerine ait olmalıdır. Gördüğümüz kadarıyla literatürde *es-Sünenü'l-kübrâ* ismi de kullanılıyor olmakla birlikte özellikle mütekaddim kaynaklarda ulemânın dilinde kitaba atf veya göndermeler daha çok bu isimledir. Kitabın en güvenilir neşri olan Türkî neşrinde de bu isim benimsenmiştir. (*es-Sünenü'l-kebîr*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, I-XXIV, 1. baskı, Merkezü Hecer li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kahire, 1432/2011). *el-Medhal* gibi daha önce yazılan eserlerinde kitabını *Kitâbü's-Sünen* adıyla anan Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*'i yazdıktan sonra ona *es-Sünenü'l-kebîr* adıyla gönderme ve yönlendirmede bulunur.

arasında ismini gördüğünü söylediği³⁵ ve hakkında başka bir şey bilinmeyen Ebû Saîd'dir. Torunları da birisi, dedesinin öğrencileri arasında sayılan büyük oğlu Muhammed'in oğlu Ebü'l-Hasen Ubeydullah (ö. 523/1128),³⁶ diğeri oğlu İsmail'in kadı olduğu ve Ebârî köyünde ikamet ettiği kaydedilen oğlu Ahmed'dir (ö. 525/1130-1131).³⁷ Beyhakî'nin ikinci bir erkek torunu olduğu bilgisi muhtemelen ilk defa bu tezde tespit edilmiştir.

1.1.3. Tahsili

1.1.3.1. Temel Eğitimi

Beyhakî'nin ilk eğitimini nerede, nasıl, hangi hocalardan aldığı belirsizse de o dönemde İslam beldelerinde mütad olduğu üzere okuma yazma, Kur'ân-ı Kerîm-Tecvîd ve zorunlu dinî bilgilerle ilgili dersleri sıbyan/köy mektebinde (*küttâb*) almış olduğunu, daha sonra tahsilini ilerletmek için Hüsrevcird'in bağlı olduğu Beyhak'taki hocaların ilim meclislerine yöneldiği düşünülebilir.³⁸ İslam ilim geleneğinde bir talebe eğitime önce kendi beldesi ve bölgesinden başlamakta, sonra komşu belde ve bölgelerdeki ilim merkezlerine yönelmekte; çevreden merkeze, küçükten büyüğe doğru bir hareket hattı takip etmektedir.

Kitâbü's-Siyâk'ta yer alan (كُتِبَ الْحَدِيثُ وَحَفِظَهُ مِنْ صِبَاهٍ) şeklindeki ifade³⁹ Beyhakî'nin hadis dinlemeye ve yazmaya henüz çocuk sayılacak yaşlarda, muhtemelen Hüsrevcird yahut Beyhak'ta başladığını ifade eder. Ancak hadis tahsiline başladığı tespit edilebilen en erken tarih, *es-Sünenü'l-kebir*'de Ebü't-Tayyib Sehl b. Muhammed b. Süleyman es-Su'lûkî'den (ö. 404/1014) Nişabur'da hadis yazdığını kaydettiği hicrî 399 senesi Ramazan'ıdır (Nisan 1009).⁴⁰ Beyhakî hicrî 384

³⁵ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, XXV, 109.

³⁶ İbn Nukta, *et-Takyîd*, I, 310; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 95. Ubeydullah, İbn Asâkir'in hocaları arasındadır. Bkz. İbn Asâkir, *Mu'cemü's-ş-şüyûh*, I, 493.

³⁷ Beyhakî, *Târîhu Beyhak*, s. 346.

³⁸ Bkz. Halef, Necm Abdurrahman, *el-İmâmü'l-Beyhakî: Şeyhu'l-fikh ve'l-hadîs ve sâhibü's-Süneni'l-kübrâ*, s. 37-38.

³⁹ Sarîfinî, *el-Müntehab*, s. 127.

⁴⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, VII, 69.

senesi Şaban ayı doğumlu olduğuna göre bu tarihte 15 yaşını doldurmuş durumdadır. Nitekim bir başka kitabında aynı yıla atıfla “399 yılından itibaren hadis yazmaya başladığını, İbnü’ş-Şarkî kardeşler,⁴¹ İbnü’l-A‘râbî (ö. 341/952), Saffâr (ö. 341/952’den sonra), Rezzâz (ö. 339/950-951), Esam (ö. 346/955), İbnü’l-Ahrem’in (ö. 344/955) talebelerinden bazısına yetiştiğini bazısına yetişemediğini” söyler.⁴² Muhtemelen yine bu yaşları kastederek söylediği aşağıdaki sözler de ilk talebelik yıllarından beri hadise ilgisini göstermektedir:

... Ben yetişip de ilim talebine başladığım günden beri Muhammed Mustafa Efendimizin hadislerini yazıyor, dinin uluları olan ashâbın rivayetlerini topluyor, bunları ehlinen dinliyor, uzmanlarından bu rivayetlerin râvilerine dair durumları öğrenmeye çalışıyor, bunların sahihini zayıfından, merfûunu mevkufundan, muttasıl olanını mürsel olanından temyize çalışıyorum.⁴³

Beyhakî’nin, hakkında çok fazla bir şey bilmediğimiz, temel eğitimi aldığı ve 15 yaşına kadar uzanan bu dönem, onun ilim hayatında ilk merhaleyi oluşturur.

1.1.3.2. Nişabur’da Geçirdiği Dönem ve İlim Yolculukları

Beyhakî’nin muhtemelen 15 yaşındayken geldiği Nişabur’da geçirdiği ve farklı ilim merkezlerine yolculuklar (*rihleler*) yaptığı dönem onun tahsil hayatının ikinci ve en önemli evresini oluşturur. Yolculuk yaptığı merkezler içerisinde Nişabur; Beyhak’ın bağlı olduğu vilayet olması ve coğrafi yakınlığı, hac güzergâhı üzerinde bulunması sebebiyle birçok âlimin uğrağı olması, âlî isnad sahibi ve otorite kabul edilen çok sayıda muhaddisi barındırması sebebiyle önem arz eder. Nitekim Beyhakî’nin akranı ve muasırı Hatîb el-Bağdâdî’nin hadis ve âlî isnad tahsili için “yönünü Mısır’a Ebû Muhammed İbnü’n-Nehâs’ın yanına mı Nişabur’a Ebü’l-Abbas el-Esam’ın talebelerinin yanına mı çevirmesi gerektiği” yönündeki sorusuna hocası Berkânî (ö. 425/1034), “Mısır’a giderse tek bir muhaddisten istifade edeceğini, hayattayken yetişememesi durumunda yolculuğunun boşa çıkacağını ama Nişabur’a giderse orada bir grup âlimin bulunduğunu, onların birine yetişemese bile

⁴¹ Muhtemelen, Nişaburlu büyük hâfız Ebû Hâmid Ahmed İbnü’ş-Şarkî (ö. 325/937) ile muhaddis ağabeyi Ebû Muhammed Abdullah İbnü’ş-Şarkî (ö. 328/939-940) kastedilmektedir. Bkz. Zehebî, *Siyer*, XV, 37-40.

⁴² Beyhakî, *Beyânü hatâi men ahtae ale’ş-Şâfiî*, s. 334.

⁴³ Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, I, 209.

diğerlerinden istifade etme imkânı bulacağını” söyleyerek karşılık verir.⁴⁴ Hicrî 4-5. asırlarda Nişabur sahip olduğu medreseler ve hadisçileriyle hadis ilimlerinde liderlik hususunda Bağdat’la yarışmaktadır.⁴⁵ Bu sebeple hem coğrafî hem ilmî açıdan önce Nişabur’a yönelme tabii karşılanmalıdır. “Muhaddis yuvası, Sünnet ve âlî isnad yurdu” olarak anılan Nişabur’da geçirdiği yıllar, Beyhakî’nin hadis hayatında çok temel bir yer tutar.

Şüphesiz Beyhakî’nin tahsil hayatındaki en önemli olay, onun Nişabur’da büyük hadis âlimi Hâkim en-Neysâbüî ile tanışmasıdır. Beyhakî’nin 15 yaşındayken geldiği Nişabur’da muhtemelen hicrî 400 yılının ilk yarısında başlayan bu talebelik, hocasının vefat ettiği 405 yılına kadar kesintisiz ve yoğun bir şekilde sürmüştür. Hocasının birçok kitabını -bazısını defaatle olmak kaydıyla- kendisinden dinlemesi, sadece *es-Sünenü’l-kebir*’de hocası kanalıyla 8.491 hadis rivayet etmesi,⁴⁶ Beyhakî ile Hâkim arasındaki hoca talebe ilişkisinin boyutlarına dair yeterli bir fikir verir. Yine ancak bundan sonra Beyhakî’nin bu kısa süre ve genç yaşına rağmen yüzlerce talebesi olan Hâkim’in nasıl en önemli ve önde gelen talebesi (min kibâri/ecellü ashâbi’l-Hâkim) olduğu sorusu cevaplanabilir.

Hayatına yer veren bütün kaynaklarda Beyhakî’yi hadis ilminde yetiştiren hocanın Hâkim olduğu kayıtlı olduğu gibi⁴⁷ kitapları da bu tespiti doğrulayacak şekilde hocasına atıflarla doludur. Hâkim’in kayıp yahut günümüze ulaşım ulaşmadığı bilinmeyen birçok eserinin talebesi Beyhakî’nin kitaplarında ona yaptığı atıflarda yaşadığı düşünüldüğünde, Beyhakî’nin hocasına olan minnet borcunu onun ilmî mirasını kendi eserlerinde muhafaza ederek ve emin bir şekilde sonraki nesillere aktararak ödediği söylenebilir. Beyhakî uzmanı Necm Halef’in dediği gibi Beyhakî’nin eserleri görülmeden Hâkim ve eserleri üzerine yapılacak herhangi bir çalışma, sığ ve eksik olacaktır.⁴⁸ Zehebî, Beyhakî’nin hadis ilminde Hâkim’in yanında yetiştiğini ve ondan bir deve yükü yahut buna yakın miktarda hadis

⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 275.

⁴⁵ Bkz. Halef, *el-İmâmü’l-Beyhakî*, s. 34-35.

⁴⁶ Halef, *el-İmâmü’l-Beyhakî*, s. 80.

⁴⁷ Örnek olmak üzere bkz. Sem’ânî, *el-Ensâb*, II, 412; Zehebî, *Siyer*, XVIII, 164.

⁴⁸ Halef, *el-İmâmü’l-Beyhakî*, s. 83.

yazdığını söylemekte, onun Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'lerine sahip olmamasını,⁴⁹ Hâkim gibi engin rivayet bilgisine ve âlî isnadlara sahip olan hocasıyla yetinmesine bağlamaktadır.⁵⁰

Hayatıyla ilgili ilk kaynaklardan *Târîhu Beyhak*'da anlatılan bir hikâye, hoca talebe arasındaki bu ilişkinin erken dönemlerine ve Beyhakî'nin daha o yaşlardaki dikkatine işaret etmektedir. Buna göre Beyhakî, çok sayıda âlimin bulunduğu bir mecliste bir hadisi rivayet ederken senedinden bir râviyi düşüren hocası Hâkim'den söz isteyerek bu yanlışa dikkat çekmiş, hocası -muhtemelen henüz yeni bir talebe olduğunu düşünerek- bu itiraza sinirlenince ondan kendi orijinal nüshasına (asl) bakmasını istemiş, Hâkim kendi nüshasını çıkarıp bakınca durumun Beyhakî'nin belirttiği gibi olduğu anlaşılmıştır.⁵¹ Kitabın yazarı Zahîruddîn el-Beyhakî'nin bir ilim adamı ve o bölgenin insanı olmasının yanında Beyhakî'nin kadı olan oğlu İsmail'e yetişip ondan hadis yazmış olması⁵² kanaatimizce bu hikâyeye itimat için yeterli bir sebeptir.

Beyhakî burada Nişaburlu birçok âlimden istifade ettiği gibi Nişaburlu olmayan ama hac yolculuğu veya başka bir sebeple yolu Nişabur'a uğrayan birçok önemli isimden de istifade etmiştir. Nitekim Nişabur'da kendilerinden hadis dinlediği tespit edilen 26 hocasının isimleri kaynaklarda yer alır.⁵³ Kendisinden âlî senedle *Sünenü Ebî Dâvûd*'un İbn Dâse rivayetini dinlediği ve yalnızca *es-Sünenü'l-kebîr*'de kendisinden 1.980 hadis rivayet ettiği⁵⁴ hocası Ebû Ali er-Rûzbârî'nin vefat tarihinin hicrî 403(/1012), yine kitaplarında kendisinden çokça nakilde bulunduğu⁵⁵ kelim ve hadiste hocası Ebû Bekr İbn Fûrek'in vefat tarihinin 406(/1015) olması,

⁴⁹ Zehebî'nin bu sözünün değerlendirme ve eleştirisi için bkz. s. 25, dp. 67.

⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 163-164; *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 1132.

⁵¹ Beyhakî, *Târîhu Beyhak*, s. 345.

⁵² Beyhakî, *Târîhu Beyhak*, s. 337.

⁵³ Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 50-52; Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 50-53.

⁵⁴ Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 84.

⁵⁵ Sadece *es-Sünenü'l-kebîr*'de bu hocasından 644 hadis rivayet etmiştir. Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 90.

Beyhakî'nin henüz yirmili yaşlarında özellikle hadis ilminde belli bir yetkinliğe eriştiğini ortaya koyar.

Nâyif b. Salâh el-Mansûrî'nin Beyhakî'nin çeşitli kitaplarındaki isnadlarda yer alan zaman, mekân ve şahıs kayıtlarından yola çıkarak hazırladığı küçük liste, Beyhakî'nin Nişabur günlerinin ilmî açıdan oldukça verimli geçtiğini göstermektedir. Beyhakî, hicrî 399 yılı Ramazan ayında Ebü't-Tayyib Sehl es-Su'lûkî, aynı yıl Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn el-Alevî (ö. 401/1011), 400'de hac niyetiyle yola çıkıp Nişabur'a uğrayan Ebû Saîd Halîl b. Ahmed el-Büstî (ö. 400/1009-1010'dan sonra), aynı yıl Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf el-İsfahânî (ö. 409/1019), 403'te Hâkim en-Neysâbü'rî, 405'de Ebû Ca'fer Kâmil b. Ahmed el-Müstemlî, 406'da Ebü'l-Kâsım Hamza b. Yûsuf es-Sehmî (ö. 428/1036-1037) ile Ebû Bekr Muhammed b. Yûsuf el-Cürcânî (ö. 418/1027-1028), 412'de hac dönüşünde Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Sîmâ el-Buhârî, 414'te Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî gibi ne zaman Nişabur'a geldiği yahut Beyhakî'nin kendisinden ne zaman hadis tahammül ettiği tespit edilebilen isimler ile bunların dışında birçok âlimden rivayette bulunmuştur.⁵⁶ Hicrî 414 yılında Nişabur'da Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî'den hadis dinlemesinden hareketle Nişabur'da 399-414 yılları arasında bulunduğu, ileride eserleri kısmında da izah edileceği üzere kendi köyü Hüsrevcird veya aşağıda açıklanacağı üzere Irak gibi yerlere çıktığı zamanlar dışında bu süre boyunca Nişabur'la irtibatının devam ettiği söylenebilir. Beyhakî, Horasan bölgesinin Nişabur dışında Tûs, Tûs'a bağlı Tâberân ve Nûkân, Dâmegân, İsfahân (Mihrecân) gibi diğer şehirlerini de dolaşmış, buralarda da bazı hocalardan hadis almıştır.⁵⁷

Hicrî 412 yılında gittiği Irak,⁵⁸ Beyhakî'nin yolculuk yaptığı merkezler içerisinde Nişabur'dan sonra en uzun kaldığı ve en çok istifade ettiği ikinci önemli merkezdir. *Târîhu Bağdâd*'dan takip edilebileceği üzere Bağdat, hicrî 4-5. yüzyıllarda hadis ilminin önde gelen ve en canlı merkezlerinden biridir. Bağdat ve Kûfe şehirlerini dolaşan Beyhakî, senedlerdeki kayıtlardan da anlaşıldığı üzere

⁵⁶ Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 48-50.

⁵⁷ Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 53-55.

⁵⁸ Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 56.

burada nisbeten kısa ama çok verimli bir dönem geçirmiş, birçok farklı mekânda –bir kısmı aynı zamanda Hatîb el-Bağdâdî'nin de hocaları olan- 32 muhaddisten hadis dinleme imkânı bulmuştur.⁵⁹ Bunlar içerisinde *el-Medhal*'de kendilerinden çokça hadis tahriç ettiği hocaları Ebü'l-Hüseyn Ali İbn Bişrân (ö. 415/1024) ile Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. el-Fazl el-Kattân (ö. 415/1024) da vardır.

Beyhakî'nin Irak'ta bir yıl kadar kaldığı, hicrî 413 yılında hac farîzasını ifa için Mekke'ye gitmiş olmasından⁶⁰ anlaşılmaktadır. Buradan Medine'ye de geçerek bu iki şehirde birçok hocadan hadis yazmıştır.⁶¹ Muhtemelen bu yolculuğunda İmâmü'l-Haremeyn'in babası Ebû Muhammed el-Cüveynî (ö. 438/1047) ve *er-Risâle* sahibi Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyri'yle (ö. 465/1072) birlikte Bağdat ve Hicaz'da hadis dinlemiştir.⁶² Beyhakî, Mekke ve Medine'ye yaptığı yolculuktan döndükten bir müddet sonra, yaklaşık 416 yıllarında Irâku'l-Acem diye de bilinen Cebel (veya Cibâl) bölgesine geçmiş, burada Hemedân, Esedâbâd, Kırmîsîn, Sâva ve Rey gibi şehirlerde hadis dinlemiştir.⁶³ Kaynaklara göre Beyhakî Hicâz bölgesine ömrünün sonlarına doğru, muhtemelen hicrî 456 senesinde Nişabur'da Vezir Amîdülmülk el-Kündürî'nin (ö. 456/1064) sebep olduğu bir kargaşa (*fitne*) sebebiyle zorunlu olarak bir daha gelmiştir.⁶⁴

Ahmed b. Fâris es-Sellûm muhtemelen kaynaklarda bilgi bulunmaması ve İbn Asâkir'in *Târîhu Dımaşk*'ında kendisine yer vermemesinden hareketle Beyhakî'nin Şam ve Mısır'a gitmediğini söylemektedir.⁶⁵

⁵⁹ Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 56-61.

⁶⁰ Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 61-62.

⁶¹ Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 62-63.

⁶² Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 63-65.

⁶³ Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 65-68.

⁶⁴ Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 64. Beyhakî, Kuşeyri ve İmâmü'l-Haremeyn gibi âlimleri Nişabur'dan ayrılmak zorunda bırakan kargaşayla ilgili özlü bir bilgi için bkz. Sübkî, *Tabakât*, III, 389-394.

⁶⁵ Sellûm, Ahmed b. Fâris, *Tühfetü'l-müttakî bi-hatmi's-Süneni'l-kebîr li'l-İmâmi'l-Beyhakî*, s. 26.

1.1.3.3. Hocaları

Tahsil hayatına erken yaşlarda başlayan, farklı hocalardan istifade etmek ve âlî isnad elde etmek amacıyla döneminin meşhur ilim merkezlerine yolculuklar yapan, hadis dışında fıkıh, akaid, tefsir, dil gibi ilgi ve uzmanlık alanları bulunan ve hayatının çoğunu o dönem İslam dünyasının en hareketli ilim merkezlerinden biri olan Nişabur ve çevresinde geçiren Beyhakî'nin “yüzden fazla hocası olduğuna” dair Zehebî tarafından yapılan tespit,⁶⁶ etraflı bir araştırmaya dayanmadığı için gerçeği yansıtmamaktadır. Zehebî ayrıca, Beyhakî'nin Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'lerinin rivayet iznine sahip olmamasını⁶⁷ da muhtemelen bu tespitle irtibatlandırarak Beyhakî'nin rivayet ağının geniş olmadığını (ودائرتة في الحديث ليست كبيرة) söylemektedir.⁶⁸ Zehebî bu durumu, zengin bir rivayet ağına sahip olan hocası Hâkim'le yetinmesine ve bir kısmını âlî senedlerle elde ettiği şümüllü hadis kaynaklarına sahip olmasına bağlamakta ve iyi niyeti, sağlam bir anlayış ve hâfızaya sahip oluşu, uzmanlığı, konulara ve ricâle vukufu sebebiyle sahip olduğu bilgi ve rivayet birikiminin hayrını gördüğünü söyleyerek izaha çalışmaktadır.⁶⁹

⁶⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 95.

⁶⁷ Zehebî'nin, Beyhakî'nin Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'leriyle ilişkisine dair söylediği لم يَفْعَ له (*Târîhu'l-İslâm*, X, 95) veya ولم يكن عنده (*Siyer*, XVIII, 165) ifadelerini, kanaatimizce, Beyhakî'nin muteber yollardan birisiyle bu kitapların rivayet iznini elde edemediği şeklinde anlamak gerekir. Zira ihtisar ettiği *es-Sünenü'l-kebîr*'de Nesâî ve Tirmizî'nin *es-Sünen*'lerinden az da olsa nakiller bulunmaktadır. Zehebî'nin bu iddiasının münakaşası ve reddi için bkz. Halef, Necm Abdurrahman, *Mevâridü'l-İmâmi'l-Beyhakî fî Kitâbihi's-Süneni'l-kübrâ me'a dirâse nakdiyye li-menhecihi fiha*, s. 51-57. Bu üçlü listeye İbn Kesîr, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini de ekler (*Tabakâtü's-Şâfiyye*, I, 404). Beyhakî, İbn Hanbel'in kitabından da haberdardır (Halef, *Mevâridü'l-İmâmi'l-Beyhakî*, s. 15). Her iki âlimi de yanılığa düşüren, Beyhakî'nin şöhretine rağmen bu kaynakları nadiren kullanıyor oluşudur. Yalnızca İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inin Beyhakî'nin kaynakları arasında olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Beyhakî maddesinde yer alan “Maddî imkânsızlık sebebiyle Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenlerine sahip olamadığı rivayet edilir” şeklindeki değerlendirme (Bkz. Kandemir, “Beyhakî”, *DİA*, 1992, VI, 58-61) muhtemelen Zehebî'nin mezkûr ifadelerinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.

⁶⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 95.

⁶⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 95; a.mlf., *Siyer*, XVIII, 165; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 1132.

Beyhakî'nin kitapları üzerine yapılan neşir ve inceleme çalışmaları ile münhasıran Beyhakî'nin hocalarını tespit için kaleme alınan eserler Zehebî'nin mezkûr tespitini yanlışlamakta, hocalarının bu sayının iki katı kadar hatta iki katından fazla olduğunu göstermektedir. Beyhakî'nin hocalarıyla ilgili yapılmış iki müstakil çalışmadan Mahmûd b. Abdülfettâh en-Nehhâl'in *İthâfî'l-murtekî bi-terâcimi şüyûhi'l-Beyhakî*'sinde 198 hoca tespit edilmişken,⁷⁰ bu rakam Nâyif b. Salâh el-Mansûrî'nin *es-Selsebilü'n-nakî fi terâcimi şüyûhi'l-Beyhakî*'sinde titiz ve eleştirel bir inceleme neticesinde 213'e varmıştır.⁷¹

Kanaatimizce Zehebî'nin Beyhakî'nin hocalarının sayısıyla ilgili yanlışlığının kaynağında Beyhakî'nin meşhur üç *es-Sünen*'in rivayet iznine sahip olmadığına dair düşüncesi dışında hocalarının sayısını kesin olarak tespit etmenin zorluğu vardır. Zira Beyhakî, hocalarına atıf yaparken bıkkınlığa sebebiyet vermemek ve çeşitlilik (*tefennün*) kastıyla hocalarının isimlerinde tasarrufta bulunmakta ve bir hocasına bazen on, on beş farklı şekilde atıf yapabilmektedir. Bu atıflarda farklı sıralama ve ekleme-çıkarmalarla hocalarının künye, nesep, bir veya daha fazla belde, bölge ve mezhebe nisbe, meslek, meslekî veya ilmî unvan, cerh ta'dîl açısından durumunu bildirir vasıf, lakap ve aile ismi gibi bilgileri yer alır. Bu durum, hocalarının tam listesini tespiti güçleştirdiği gibi kimi zaman hocanın kimliğinin tespitine bile engel olmaktadır. Beyhakî'nin kitaplarını neşre hazırlayan farklı araştırmacıların çok kere Beyhakî'nin bir hocasının kimliğini tespit edememesinin altında bu hususun farkında olmamak, dikkatsizlik veya o günkü şartlar düşünüldüğünde bilgisayar imkânlarının bulunmaması yatar. Bu çalışmalarda zaman zaman aynı hocanın iki farklı şahıs zannedilmesinin sebebi de budur.⁷²

⁷⁰ Nehhâl, Mahmûd b. Abdülfettâh, *İthâfî'l-murtekî bi-terâcimi şüyûhi'l-Beyhakî*, s. 549, 553-558.

⁷¹ Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 647. Halef, yalnızca *es-Sünenü'l-kebîr*'de 180'den fazla hocadan rivayet eden Beyhakî'nin diğer eserlerine bakıp bazı biyografik kaynaklardaki bilgileri de bunlara ekleyince bu sayının 230'a ulaştığını söyler (Bkz. *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 76-77). Ancak bir sonraki paragrafta açıklanan Beyhakî'nin atıf üslubunun çeşitliliği ve yanıltıcılığı sebebiyle münhasıran Beyhakî'nin hocalarını çalışan eleştirel eserlerdeki bilginin itimada daha şayan olduğu düşünülmektedir.

⁷² Bazı örnekler görmek için bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 70-84.

Mesela bir künye bilgisinin az veya çok değişikliklerle on altı farklı şekilde yazıldığı tespit edilmiştir: “Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hâris el-Fakîh (ö. 430/1038), Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Hâris el-İsfahânî, Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Hâris el-Fakîh, Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Hâris el-İsfahânî, el-Fakîh Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hâris el-İsfahânî, el-Fakîh Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hârisî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Fakîh, el-Fakîh Ebû Bekr İbnü'l-Hâris el-İsfahânî, Ebû Bekr İbnü'l-Hâris el-Fakîh, Ebû Bekr İbnü'l-Hâris, Ebû Bekr el-İsfahânî, Ebû Bekr el-Hârisî, Ebû Bekr el-Hârisî el-İsfahânî, el-Fakîh Ebû Bekr, Ebû Bekr el-Fakîh, Ebû Bekr”.⁷³

Dikkat edilirse bu örnekte aşağıdan yukarıya doğru bir hocaya on altı farklı surette atıf yapılmıştır:

1. Yalnızca künye: Ebû Bekr
2. Künye + ilmî unvan: Ebû Bekr el-Fakîh
3. İlmî unvan + künye: el-Fakîh Ebû Bekr
4. Künye + dedenin dedesine nisbe⁷⁴ + bir şehre nisbe: Ebû Bekr el-Hârisî el-İsfahânî
5. Künye + dedenin dedesine nisbe: Ebû Bekr el-Hârisî
6. Künye + bir şehre nisbe: Ebû Bekr el-İsfahânî
7. Künye + aile ismi: Ebû Bekr İbnü'l-Hâris
8. Künye + aile ismi + ilmî unvan: Ebû Bekr İbnü'l-Hâris el-Fakîh
9. İlmî unvan + künye + aile ismi + bir şehre nisbe: el-Fakîh Ebû Bekr İbnü'l-Hâris el-İsfahânî
10. Künye + ismi-babasının ismi + ilmî unvan: Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Fakîh
11. İlmî unvan + künye + ismi-babasının ismi + dedenin dedesine nisbe: el-Fakîh Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hârisî

⁷³ Nehhâl, *İthâfü'l-murtekî*, s. 96-97.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, 328.

12. İlmî unvan + künye + ismi-babasının-dedesinin-dedesinin babasının isimleri + bir şehre nisbe: el-Fakîh Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hâris el-İsfahânî
13. İsmi-babasının ismi + aile ismi+ bir şehre nisbe: Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Hâris el-İsfahânî
14. İsmi-babasının ismi + aile ismi+ ilmî unvan: Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Hâris el-Fakîh
15. Künye + ismi-babasının ismi- aile ismi + bir şehre nisbe: Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Hâris el-İsfahânî
16. Künye + ismi-babasının-dedesinin-dedesinin babasının isimleri + ilmî unvan: Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hâris el-Fakîh

Bu atıfların belirsiz aralıklarla kitabın farklı yerlerine dağıldığı ve aynı künye, isim, nisbe ve vasfın birden çok âlimi nitelediği dikkate alınır, bir hocayı tespit için onun bütün künye, vasıf ve unvanlarını bilmek ve bunları kitap boyunca dikkatli bir gözle takip etmek gerekmektedir. Bu sebeple Beyhakî'nin *el-Medhal*'de kendisinden rivayet ettiği hocaların tespiti, yardımcı kitaplar ve bilgisayar olanaklarıyla mümkün olmuştur. Mütakaddim dönemde kaynaklara atıflar genellikle hocaların isimleri üzerinden gerçekleştiği için bu isimlerin aynı zamanda Beyhakî'nin *el-Medhal*'deki kaynaklarını oluşturduğu unutulmamalıdır.

Elbette Beyhakî, hocalarının hepsinden aynı derecede istifade etmiş değildir. Kendisinden az sayıda hadis yazdığı, kısa süre derslerini takip ettiği hocaları olduğu gibi, kendilerinden binlerce hadis rivayet ettiği, uzun süre meclislerinden ayrılmadığı hocaları da bulunmaktadır. Daha önce tahsil hayatını incelerken de ifade ettiğimiz gibi hocaları içerisinde Hâkim en-Neysâbü'rî'nin ayrı bir yeri vardır. Onun hadis ilmi özelinde kendisinden en çok istifade ettiği ve en önemli hocası, Hâkim'dir. Beyhakî, kitaplarında aynı zamanda hocasının izini ve üslubunu da takip eder.

Zehebî'nin, Beyhakî'nin kendisinden 15 yaşında hadis dinlediği ilk ve en yaşlı hocası olarak takdim ettiği⁷⁵ âlî isnad sahibi bir muhaddis olan Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Dâvûd el-Alevî el-Hasenî, kendisiyle geçirdiği süre kısa

⁷⁵ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 164; XVII, 99.

olmasına rağmen Beyhakî'nin hadis ilminde önemli hocalarından sayılır. Bu hocasından diğer kitapları dışında yalnızca *es-Sünenü'l-kebîr*'de 394 hadis rivayet etmiştir.⁷⁶ Beyhakî'nin aynı yaştaiken hadis dinlediği bir başka hocası Ebü't-Tayyib Sehl es-Su'lûkî'nin mevcudiyetine rağmen Zehebî'nin Ebü'l-Hasen el-Alevî'yi ilk hocası olarak takdim etmesi, muhtemelen vefat tarihinin es-Su'lûkî'ye nisbetle daha önce olması sebebiyledir.⁷⁷

Şüphesiz hadis ilimleri ve âlî isnad açısından en önemli hocaları arasında Ebü'l-Abbas el-Esam'ın talebeleri⁷⁸ bulunmaktadır. Yaşadığı asrın en büyük müsnidlerinden biri kabul edilen Esam, Beyhakî'nin *el-Medhal* ve diğer kitaplarında Hâkim ve diğer hocaları vasıtasıyla kendisine, kendisi üzerinden de Şâfiî'nin kitapları başta olmak üzere diğer birçok kaynağa ulaştığı önemli bir isimdir. Üzerinde en çok emeği olan yaşlı hocalarından birisi, kendisinden âlî senedle *Sünen-i Ebî Dâvûd*'un İbn Dâse rivayetini dinlediği ve yalnızca *es-Sünenü'l-kebîr*'de kendisinden 1.980 hadis rivayet ettiği⁷⁹ Ebû Ali er-Rûzbârî'dir. Kendisinden çokça rivayet ettiği hocaları arasında Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Abdân eş-Şîrâzî (ö. 415/1024),⁸⁰ Ebû Saîd Muhammed b. Mûsâ b. el-Fazl es-Sayrafi (ö. 421/1030),⁸¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf el-İsfahânî,⁸² Ebü'l-Hüseyn İbn Bişrân ve Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Fazl el-Kattân gibi hocalar vardır.

En çok istifade ettiği hocalarından birisi de ünlü Eş'arî kelamcısı Ebû Bekr İbn Fûrek'tir. Beyhakî, kelim, hadis ve tasavvuf gibi çeşitli dallarda uzmanlığı olan bu hocasından Eş'arî kelamı yanında hadis alanında da istifade etmiş, *es-Sünenü'l-*

⁷⁶ Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 79.

⁷⁷ Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 89-90.

⁷⁸ Zehebî, *Siyer*'de (XVIII, 165) Beyhakî'nin kendilerinden rivayet ettiği Esam'ın 20 talebesinin ismini vermektedir. Ancak Beyhakî'nin rivayet etme imkânı bulduğu Esam'ın talebeleri bu sayıyla sınırlı değildir. Zira bu listede Esam'ın talebelerinden olmalarına rağmen Hâkim, Ebû Abdırrahman es-Sülemî, Abdullah b. Yûsuf el-İsfahânî gibi hocaları zikredilmemiştir.

⁷⁹ Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 84.

⁸⁰ *es-Sünenü'l-kebîr*'de kendisinden 1.407 hadis rivayet etmiştir. Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 93.

⁸¹ *es-Sünenü'l-kebîr*'de kendisinden 1.104 hadis rivayet etmiştir. Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 94.

⁸² *es-Sünenü'l-kebîr*'de kendisinden 492 hadis rivayet etmiştir. Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 93.

kebîr'de kendisinden 644 hadis rivayet etmiştir.⁸³ Özellikle akaid-kelam alanında yazdığı eserlerde bu hocasının etkisi bariz bir şekilde görülür.⁸⁴ Beyhakî Eş'arî kelâmı ve mezhepler tarihi alanlarında İbn Fûrek dışında Abdülkâhir el-Bağdâdî'den (ö. 429/1037-38) de⁸⁵ istifade etmiştir.

Fıkıh ilminde en önemli hocası “fıkıhta hocam”⁸⁶ dediği Ebü'l-Feth Nâsır b. el-Hüseyn b. Muhammed el-Ömerî'dir (ö. 444//105). Ayrıca Ebü't-Tayyib Sehl b. Muhammed b. Süleyman es-Su'lûkî ile Ebü'l-Kâsım Abdürrahman b. Muhammed b. Ahmed el-Fûrânî'den (ö. 461/1069) de fıkıh tahsil etmiştir.⁸⁷ Tefsir ve Kıraat ilimlerinde Ebü'l-Kâsım el-Hasen b. Muhammed b. Habîb en-Neysâbüri (ö. 406/1016) ile Ebû Nasr Mansûr b. el-Hüseyn b. Muhammed en-Neysâbüri'den (ö. 422-24/1031-33)⁸⁸ dersler almıştır.

Beyhakî'nin *el-Medhal*'de 79 hocası tespit edilmiştir. Vefat tarihlerindeki öncelik esas alınarak hazırlanan listede,⁸⁹ bunlar içerisinde kesin veya tahminî olarak vefat tarihi tespit edilebilenler öne alınmış, vefat tarihi tespit edilemeyenler sona bırakılmıştır. Çoğu o günkü Horasan bölgesinde yaşayan bu Acem âlimlerin biyografilerine dair kaynaklar, çoğunlukla kayıp yahut elimize ulaşmamış olduğu için bazı vefat tarihlerinin tespit edilememesi doğaldır. Nesep bilgisinden sonra parantez içerisinde verilen isimler, Beyhakî'nin senedlerinde kullandığı aile isimleridir. Nisbet bildiren isimlerden sonra zikredilen ve ilmî yeterlilik, iştigal alanı, güvenilirlik, dindarlık, soy, meslek bildiren unvan ve lakaplar, Beyhakî'nin kendisinden rivayette bulunduğu hocaları için uygun gördüğü yahut naklederek kullandığı kendi ifadeleridir. Bunların bilinmesinin bu âlimlerin ilgi ve çalışma alanları ile ilmî yeterliliklerinin tespiti açısından önemi ortadadır. Ayrıca kitapta kendilerinden rivayette bulunduğu hocalarının tespit edilmesiyle kitabın bir anlamda

⁸³ Bkz. Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 90.

⁸⁴ Gâmidî, Ahmed b. Atıyye b. Ali, *el-Beyhakî ve mevki fuhû mine'ilâhiyyât*, s. 51.

⁸⁵ Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 89-91.

⁸⁶ Beyhakî, *Ma'rife*, I, 209.

⁸⁷ Beyhakî, *Târîhu Beyhak*, s. 345.

⁸⁸ Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 87-88.

⁸⁹ Bkz. EK. s. 257-262.

bütün kaynaklarının da tespit edildiğini söylemek gerekir. Zira kitabın görünür kaynakları durumundaki bu isimler kitabın kaynaklarının müellifleri veya râvileridir.

1.1.4. Tasnif ve Tedris Dönemi

Beyhakî'nin ilim hayatının üçüncü merhalesi, tasnif ve tedris dönemi olarak adlandırılabilir. O, bir önceki kısımda anlatıldığı gibi, uzun bir süre Nişabur başta olmak üzere farklı ilim merkezlerini dolaşmış, buralarda birçok değerli hocaya ulaşmış, bu hocalardan gereği kadar istifade edip tahsilini tamamladıktan sonra muhtemelen hicrî 420'li yıllarda kalıcı olarak Beyhak'a dönerek hayatının sonuna kadar burada yaşamıştır. Burada, bir taraftan büyük bir özenle eserlerini hazırlamaya koyulmuş bir taraftan da dersler vermiştir.

Bu dönem, onun eser verme ve talebe yetiştirme dönemidir. Eserleri kısmında görüleceği gibi Beyhakî hicrî 406 senesi gibi çok erken bir dönemde eser telifine başlamış olsa bile en önemli ve hacimli kitaplarını bu dönemde tamamlamış olmalıdır. Mesela kendi el yazısıyla yazdığı *es-Sünenü'l-kebîr* nüshasına düştüğü ferâğ kaydında görüleceği üzere *es-Sünenü'l-kebîr*'in yazımını 12 Cemâziyelâhir 432 pazartesi günü muhtemelen burada tamamlamıştır.⁹⁰ Zira hacmi ve kitaptaki emeğin büyüklüğü düşünüldüğünde Beyhakî kitabı hazırlamaya çok erken bir zamanda başlamış olmalıdır.

Hayatının son anlarına kadar yazdığı kitapları okutan, hocalarından rivayet iznini aldığı kitapları bir emanet bilinciyle nakleden⁹¹ Beyhakî sorumlu bir ilim adamı olarak sadece mütehassıs bir zümrenin istifade edebileceği ilmî eserler vermekle kalmamış, aynı zamanda içinde yaşadığı toplumun itikadî ve ahlakî sorunlarına da yazdığı kitaplarla çözüm aramıştır. *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd*, *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân*, *Delâilü'n-nübüvve*, *el-Ba's ve'n-nüşûr*, *ez-Zühdü'l-kebîr ve ez-Zühdü's-sağîr*, *ed-Da'avâtü'l-kebîr ve ed-Da'avâtü's-sağîr*, *Fezâilü'l-evkât*, *el-Âdâb* ve *et-Tergîb ve't-terhîb* gibi kitaplar bu amaçla kaleme alınmıştır.

⁹⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, XXI, 542. Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de 267 numarayla kayıtlı bu nüsha Türkî neşrinde itimat edilen yazmalardan biridir. Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, "Mukaddime", s. 74.

⁹¹ Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 98-99.

Nitekim kendisi de eserlerini yazarken böyle bir manevî mesuliyet bilinciyle hareket ettiğini ifade eder: “... Ben -Allah Teâlâ'nın tevfiğiyle- mükellef kulların bilmeleri gereken usul ve fûrû konularına dair eserler kaleme aldım, bu eserlerin nâmı bazı beldelere ulaştı ve dinleme imkânı bulanlar bu eserlerden müstefit oldular”.⁹²

Gayet bereketli geçen bu dönemin sonunda, yüzlerce talebe Beyhakî'nin ilminden ve engin rivayet bilgisinden istifade etme imkânı bulmuş ve bir kısmı çok hacimli 40 kadar eser Beyhakî tarafından ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.

İleride talebeleri kısmında görüleceği üzere, Beyhakî'nin kayıtlara geçen talebelerinin azlığı onun, hayatının son üçte birlik devresinde kendisini talebe yetiştirmekten çok eser yazmaya adanmış olduğunu düşündürmektedir. Üzerinde çalışılan konuların çok etraflı incelemelere ihtiyaç duyması, ilmî malzemenin seçimi, değerlendirilmesi ve sunumundaki titizliği ve eserlerinin hacmi, muhtemelen yüksek ilmî kıymetine rağmen bu eserlerin de belirli bir sayıyla sınırlı kalmasına sebep olmuştur.

1.1.4.1. Talebeleri

Bir önceki kısımda Beyhakî'nin ilmî hayatının üçüncü merhalesi “tasnif ve tedris dönemi” olarak isimlendirilmiş, Beyhakî'nin tahsilini tamamladıktan sonra Beyhak'a dönerek burada kendisini eser telifine ve talebe yetiştirmeye hasrettiği ifade edilmişti. Beyhakî, Beyhak'a döndüğü tahminen hicrî 420'li yıllardan itibaren yoğun bir şekilde eserlerini hazırlamaya koyulmuş, eserlerinin tanınması ve yayılmasına paralel olarak artan şöhretiyle birlikte talebelerinin sayısında da ciddi artış olmuştur. 74 yıl gibi uzun sayılacak bir ömür yaşayan, zamanının en önemli muhaddislerinden sayılan ve yazdığı eserlerle yaşadığı Horasan bölgesinde yaygın olan Şâfiî mezhebine büyük katkılar yapan Beyhakî'ye hadis ve fıkıh talebelerinin kayıtsız kalması mümkün değildir.

Abdülgâfir el-Fârisî, “Beyhakî'nin tahsilini tamamladıktan sonra eser tasnifine başlayıp yaklaşık 1.000 cüze ulaşacak hacimde benzersiz eserler ortaya koyduğunu, talebe ve halk zümrelerinin bu eserlerden çokça faydalandıklarını”

⁹² Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 19.

söyler.⁹³ Fârisî aynı yerde, Beyhakî'nin hicrî 441 yılında Beyhak'tan Nişabur'a davet edildiğini, Beyhakî'nin de bu davete icabet ederek orada büyük âlim ve fakihlerin de hazır bulunduğu bir toplulukta *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* isimli eserini okuduğunu, bunun sonucunda kitabın ve müellifinin çok büyük bir hüsn-i kabule mazhar olduğunu anlatır. Beyhakî'nin burada hocası Hâkim'in bazı kitaplarını da rivayet ettiği kaydedilmektedir.⁹⁴

Bu dersler o kadar ses getirmiştir ki, Beyhakî Nişabur'a daha sonraları da gelerek kitaplarını okutmuş, bu durum kitaplarının daha geniş çevrelere yayılarak talebelerinin çoğalmasına sebep olmuştur.⁹⁵ Nitekim Zehebî “ölümünden bir yıl veya daha fazla bir süre önce Beyhakî'nin Nişabur'a geldiğini, burada çok fazla sayıda talebe tarafından karşılanarak kitaplarının kendisinden dinlendiğini ve istinsah edilerek Irak, Şam ve mücâvir bölgelere götürüldüğünü” söyler.⁹⁶

Bu kıraat ve rivayet meclislerinin kayıtları bugün elimizde olmadığı için yüzlerce olduğunda şüphe bulunmayan Beyhakî'nin talebelerinin kesin sayısını bilmek mümkün değildir. Ancak kaynaklarda kendisinden rivayette bulunan 22 talebesinin isimleri tespit edilebilmiştir.⁹⁷ Bunlar içerisinde Zebîdî'nin Beyhakî'ye okunmuş bir *es-Sünenü'l-kebîr* nüshasındaki semâ kaydında kitabı Beyhakî'den dinleyenler arasında ismini gördüğünü söylediği⁹⁸ ve hakkında başka bir şey bilmediğimiz oğlu Ebû Saîd el-Beyhakî, ortanca oğlu Şeyhülkudât unvanıyla mâruf fakih ve muhaddis Ebû Ali İsmail el-Beyhakî ile büyük oğlundan torunu Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed el-Beyhakî de bulunmaktadır.⁹⁹

Önemli talebeleri arasında *es-Sünenü'l-kebîr*'in râvilerinden Ebü'l-Hasen Abdülcebbâr b. Abdilvehhâb ed-Dehhân en-Neysâbûrî, *el-Esmâ' ve's-syfât*, *Delâilü'n-nübüvve*, *ed-Da'avâtü'l-kebîr* ve *el-Ba's ve'n-nüşûr* kitaplarının râvisi

⁹³ Sarîfinî, *el-Müntehab*, s. 128.

⁹⁴ Sarîfinî, *el-Müntehab*, s. 128.

⁹⁵ İbnü's-Salâh, *Tabakât*, s. 335.

⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 168. Ayrıca bkz. Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 98-99.

⁹⁷ Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 97-108; Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 93-95.

⁹⁸ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, XXV, 109.

⁹⁹ İbn Nukta, *et-Takyîd*, I, 310.

“Müsnidü Horâsân” lakabıyla mâruf Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Fazl el-Fürâvî (ö. 530/1135), *es-Sünenü'l-kebîr*'in râvilerinden Ebü'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir eş-Şahhâmî (ö. 533/1138), *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* ve *Fezâilü'l-evkât* kitaplarının râvisi Ebû Muhammed Abdülcebâr b. Muhammed el-Huvârî el-Beyhakî (ö. 536/1142) ve *es-Sünenü'l-kebîr* ile *el-Medhal*'in râvilerinden Ebü'l-Meâlî Muhammed b. İsmail el-Fârisî (ö. 539/1144) de vardır.¹⁰⁰

1.1.4.2. Eserleri

Beyhakî'nin kesintisiz şekilde sürdürdüğü ilmî mesailerini neticesinde ortaya çok değerli eserler çıkmıştır. Oğlu İsmail'in, babasının hicrî 406 yılında, yani henüz 22 yaşındayken eser yazımına başladığına dair verdiği bilgi¹⁰¹ Beyhakî'nin kendi ifadeleriyle de örtüşür. Beyhakî, *el-Hilâfiyyât* isimli eserine düştüğü ferâğ kaydında eserin derleme ve yazımına Nişabur'dan Hüsrevcird'e döndükten sonra, 406 yılından itibaren başladığını belirtir.¹⁰² Ancak muhtemelen o da diğer âlimler gibi tahsilini tamamladıktan ve hadis, fıkıh, akaid ve tefsir gibi çeşitli ilimlerde uzmanlık derecesine ulaştıktan sonra (ثم اشتغل بالتصنيف) yoğun bir şekilde eser telifine yönelmiş olmalıdır.¹⁰³

Velûd bir müellif olan Beyhakî'nin kaleme aldığı eserlerin 1.000 cüzü bulduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de 267 numarayla kayıtlı

¹⁰⁰ Bkz. Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 100-108.

¹⁰¹ İbnü's-Salâh, *Tabakât*, s. 335.

¹⁰² Beyhakî, *el-Hilâfiyyât*, VII, 565-566.

¹⁰³ Sarîfinî, *el-Müntehab*, s. 128; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 95; a.mlf., *Siyer*, XVIII, 165; Sübkî, *Tabakât*, IV, 9.

¹⁰⁴ Sarîfinî, *el-Müntehab*, s. 128. Bir hadis cüzünün hacminin ne kadar olduğu hususunda muhaddisler arasında belirlenmiş bir ölçü yoktur. Zehebî, *Siyer*'de (XX, 558-559) bir cüzün 20 varak olduğunu söyler. Hadis cüzleri farklı boy ve hacimlerde olabildiği ve küçüklük-büyüklikle nitelenebildiği için Zehebî'nin bu tahdidi kesin olmayan, ortalama bir ölçü olarak kabul etmek gerekir. Nitekim burada görüleceği gibi Beyhakî'nin el yazısıyla bir cüzün 28 varak olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Beyhakî, Avvâme neşrinde 883 sayfa tutan *el-Medhal* metnini 12 cüz hâlinde yazdığını söyler (Bkz. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 209). Bu hesaba göre $883 \div 12 =$ yaklaşık 74 sayfa, bu da 37 varak eder. Elbette bunlar takribî rakamlardır. Ebû Gudde, kendi tecrübeleri neticesinde bir cüzün yaklaşık

Beyhakî tarafından yazılmış bir *es-Sünenü'l-kebîr* nüshasından yola çıkılarak hesap yapılacak olursa takribî olarak şöyle bir sonuç ortaya çıkar. Kitabın son kısmı olduğu ifade edilen yazma, müellifin bölümlemesine göre 189-202 numaralı 14 cüz ihtiva etmekte ve büyük boy 392 varaktan oluşmaktadır. $392 \div 14 = 28$ olduğuna göre 1 cüzün 28 varak olduğu, bir varak da 2 sayfa kabul edildiği için nihayetinde Beyhakî'nin el yazısıyla 1 cüzün $28 \times 2 = 56$ yazma sayfasından oluştuğu ortaya çıkar. Buna göre Beyhakî'nin telif ettiği söylenen 1.000 cüz, 56.000 büyük yazma sayfasına tekabül etmektedir. Yazmanın 392 varak = 784 sayfa olmasından yola çıkarak her bir yazma cildin ortalama 800 sayfa olduğu düşünülürse $56.000 \div 800 =$ büyük boy 70 ciltlik bir yazma külliyyat ortaya çıkar. Bu, matbu nüsha üzerinden bugünkü tenkitli neşir ölçülerine şöyle çevrilebilir. 14 cüz ve 392 varaktan ibaret olan yazma, Türkî'nin tahkikiyle neşredilen baskıda XX, 302-552 ve XXI, 5-536 sayfaları arasında yer alıp 781 sayfa tutmaktadır. Yazma, müellifin dilimlemesine göre 14 cüzden oluştuğuna göre bir cüz matbu nüshada $781 \div 14 = 55,8$ sayfaya denk gelir. Bu hesaba göre 1.000 cüz yaklaşık 56.000 tenkitli neşir sayfasına karşılık gelir, bu da bugün ortalama matbu bir cildin 600 sayfa olduğu varsayılacak olursa $56.000 \div 600 = 93$ ciltlik bir külliyyatı ifade eder. Nitekim Beyhakî'nin tenkitli neşir yöntemiyle basılan *es-Sünenü'l-kebîr*, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân*, *el-Hilâfiyyât* ve *Delâilü'n-nübüvve* isimli 5 büyük eseri mukaddime ve fihrist ciltleri hariç 60 cilt tutmaktadır.¹⁰⁵

Abdülgâfir el-Fârisî'den başlayarak Sem'ânî, Zehebî, Sübkî ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi biyografisine yer veren bütün isimler, Beyhakî'nin kitaplarının, benzerleri daha önce yazılmamış çok değerli eserler olduğu hususunda hemfikirdirler. Bu ortak kabulde; ilmî malzemenin toplanması noktasında gösterilen olağanüstü çaba ve titizlik, kitapların sahip olduğu hacim, muhtevanın sahihliğine gösterilen özen, konunun işleniş biçimi, kitapların disiplinler arası çalışmalar oluşu,

yirmi sayfa veya daha çok, daha az olabileceğini ifade eder (*Safha müşrika*, s. 99). Ayrıca bkz. Kandemir, "Cüz", *DİA*, VIII, 147-148.

¹⁰⁵ Cilt sayılarında *es-Sünenü'l-kebîr*'in Türkî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'ın Kal'acî, *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân*'ın Muhtâr Ahmed en-Nedvî ve Abdülalî Hâmid, *el-Hilâfiyyât*'ın Nehhâl ve *Delâilü'n-nübüvve*'nin Kal'acî neşirleri esas alınmıştır.

sistematiği ve sağlam kurgusu gibi unsurlar belirleyici olmuştur denilebilir. Beyhakî, kitaplarında hadis ile fikhî mezcetmiş, hadislerin illetleri, sahihlik ve zayıflığı üzerine değerlendirmelerde bulunmuş, çelişkili gözükten hadislerin arasını telifle çalışmış, gerektiğinde konuyu fıkıh, usul ve Arap dili açılarından da ele alarak incelemiştir.¹⁰⁶

Zehebî, çok az âlimin Beyhakî kadar titizlenerek sağlam ve problemsiz eserler ortaya koyabildiğini, onun eserlerinin ilmî kıymeti yüksek, faydası çok metinler olduğunu ve ilim adamının *es-Sünenü'l-kebîr* başta olmak üzere bu eserlere ihtimam göstermesi gerektiğini belirtir.¹⁰⁷ Bir başka kitabında, o günün hadis talebesine “ilk olarak Abdülhak’ın (el-İşbîlî [ö. 582/1186]) *el-Cem’ beyne’s-Sahîhayn* ve *el-Ahkâm*’ı ile Ziyâ’nın (muhtemelen el-Makdisî’nin [ö. 643/1245] *el-Ehâdisü'l-muhtâre* isimli) eserlerini istinsah ederek bunları fazlaca mütalaa etmesini ve faydasına vurgu yaparak Beyhakî’nin eserlerinden çokça istifadeye bakmasını” tavsiye eder.¹⁰⁸ Yine Zehebî “dinî-ilmî eserler içerisinde İbn Hazm’ın (ö. 456/1064) *el-Muhallâ*’sı ile İbn Kudâme’nin (ö. 620/1223) *el-Muğnî*’sinin benzerini görmediğini” söyleyen büyük Şafîî müctehid İzzüddîn İbn Abdisselâm’ın (ö. 660/1262) sözünü onayladıktan sonra bunlara Beyhakî’nin *es-Sünenü'l-kebîr*’i ile İbn Abdilber’in *et-Temhîd*’ini ekleyerek “zeki fakihlerden olmak kaydıyla kim bu hacimli mecmuaları elde eder ve bunları çokça mütalaa ederse, gerçek âlim odur” der.¹⁰⁹

Büyük Şafîî fakihî ve tabakat yazarı Tâcüddîn es-Sübki de Beyhakî’nin ilmî açıdan yüksek bir dereceye ulaştıktan sonra eserlerini telif ettiğini söyler ve eserlerinden büyük sitayişle bahseder. Mesela *es-Sünenü'l-kebîr*’in hadis ilminde bir benzerinin yazılmadığını, hiçbir Şafîî fakihinin *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*’a bigâne kalamayacağını, kendi alanında *el-Mebsût*’un bir mislinin telif edilmediğini, *el-Esmâ’ ve’s-sıfât*’ın bir eşini görmediğini, -yemin ederek- *el-İtikâd, Delâilü’n-*

¹⁰⁶ Sarîfinî, *el-Müntehab*, s. 128.

¹⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 168.

¹⁰⁸ Zehebî’nin Beyhakî’nin kitaplarıyla ilgili bu değerlendirmesi, kitabın bazı yazma nüshalarında yer almamaktadır. Bkz. *Beyânü zeğali’l-ilm*, s. 74.

¹⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 193.

nübüvve, el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân, Menâkıbü'ş-Şâfî ve ed-Da'avâtü'l-kebîr isimli eserlerin bir benzerinin bulunmadığını, daha önce bir örneği bilinmeyen *el-Hilâfiyyât*'ta hadis ve fıkıh harmanlayan bağımsız bir metot takip edildiğini, böyle bir kitabın ancak hadis ve fıkıh ilimlerinde uzman ve konuyla ilgili delilleri hakkıyla bilen birisi tarafından yazılabileceğini belirtir.¹¹⁰ Sübkî, Beyhakî'nin bunlar dışındaki eserlerini de serdettikten sonra bu eserlerin hepsinin iyi bir iç düzene sahip, üzerinde çok çalışılmış, çok faydalı ve gözden geçirilmiş eserler olduğunu söyler.¹¹¹

Bu özellikleri sebebiyle ve Beyhakî'nin “hüsn-i niyetinin de bereketiyle” eserleri daha hayattayken ilim çevreleri tarafından büyük kabul görmüştür. Beyhakî *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'a yazdığı mukaddimede fıkıhta hocası Nâsır el-Ömerî'nin, *el-Mebsût* isimli eserini, bir başka değerli fakîh Ebû Muhammed el-Cüveynî'nin de *es-Sünenü'l-kebîr*'i takdirle karşıladığını söyleyerek Allah'a hamd eder.¹¹² Daha önce de temas edildiği gibi Beyhakî hicrî 441 senesinde Nişabur ilim çevreleri tarafından ikamet ettiği Beyhak'tan Nişabur'a çağrılmış, burada kalabalık meclisler hâlinde kendisinden *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* dinlenmiş ve kitapta ortaya konulan dikkat, titizlik, dirayet ve çaba o meclislerde hazır bulunanların tamamının takdirini kazanmıştır.¹¹³ Benzer oturumların Beyhakî'nin vefatına kadar belli aralıklarla tekrarlanması da¹¹⁴ Beyhakî'nin kitaplarına gösterilen yoğun hüsnütevaccühün bir başka ifadesidir.

Kısa sayılacak bir zaman içerisinde Irak ve Şam gibi ilim merkezlerine ulaşan bu eserlerin yaygınlık kazanmasında Beyhakî'nin talebelerine ulaşarak bu eserleri onlardan dinleyen iki büyük âlimin ayrıca önemli rolü olmuştur.¹¹⁵ Zehebî, İbn Asâkir'in Beyhakî'nin eserlerine özel bir önem verdiğini, bunları talebelerinden elde

¹¹⁰ Sübkî, *Tabakât*, IV, 9.

¹¹¹ Sübkî, *Tabakât*, IV, 10.

¹¹² Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 209.

¹¹³ Sarîfînî, *el-Müntehab*, s. 128

¹¹⁴ İbnü's-Salâh, *Tabakât*, s. 335.

¹¹⁵ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, X, 95; a.mlf., *Siyer*, XVIII, 168.

ederek Ebü'l-Hasen el-Murâdî (ö. 544/1150)¹¹⁶ ile birlikte Şam'a taşıdığını söyler.¹¹⁷ Aradan ancak bir asır geçmişken Sem'ânî bu eserlerin insanlar tarafından bilindiğini, Beyhakî'nin yetiştiği 10 talebesinden bu eserlerden bazılarını dinlediğini söylemekte ve dinlediği eserlerden 13'ünün ismini vermektedir.¹¹⁸

Tarihî süreç içerisinde Beyhakî'nin eserlerine ilgi devam etmiş, bu eserler istinsah edilerek İslam dünyasının doğu ve batısına ulaşmış, okunmuş ve okutulmuştur. İbnü's-Salâh, muhtemelen 6/12. ve 7/13. asırları kastederek bu asırlarda eserlerinden çok istifade edilen yedi hadis âlimi arasında Beyhakî'yi de saymıştır.¹¹⁹ Şam'da kendisi tarafından büyük bir titizlikle akdedilen *es-Sünenü'l-kebîr* meclisleri,¹²⁰ eserlere ilginin 7/13. asır Şam dünyasında canlı olduğunu göstermektedir.

Sonraki asırlarda da izi; *Fihrist* ve *Meşyaha* türü kitaplar, hukuk-mukayeseli hukuk kitapları, ahkâm hadislerine dair eserler ve tahrîç kitapları üzerinden yahut bugün elimizdeki kütüphane kataloglarından da takip edilebileceği üzere bu kitaplar, ulemânın ilgisini çekmeye devam etmiş, okunmuş, okutulmuş, bazı çalışmalara konu edilmiş ve çokça atıflar almıştır.¹²¹ Bu eserlerin çoğunun günümüze ulaşması ve yeni neşir ve çalışmalara konu edilmiş olmasına da bakılacak olursa Beyhakî'ye doğrudan talebelik yapamamış olsa da yaşadığı günlere erişmiş, eserlerinin değerinin farkında

¹¹⁶ Murâdî üzerinden Beyhakî'ye uzanan bazı rivayet isnadları için bkz. *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân*, I, 83, *el-İ'tikâd*, s. 31.

¹¹⁷ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 168. Beyhakî'nin *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* (I, 97), *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân* (I, 83), *el-Medhal* (I, 31), *el-Esmâ' ve's-sifât* (I, 15) gibi kitaplarının İbn Asâkir'den dinlendiğini gösteren rivayet isnadları bu bilginin doğruluğunu teyit etmektedir.

¹¹⁸ Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 412-413.

¹¹⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, s. 386-387.

¹²⁰ Muhtemelen hicrî 630 yılında kuruluşunun hemen akabinde İbnü's-Salâh'ın yöneticiliğini üstlendiği Dârü'l-hadisî'l-Eşrefiyye'de aynı yıl başlayan ve sonuncusu 12 Rebiülevvel 635 yılında olmak üzere 757 oturumda tamamlanan bu semâ meclislerinin hikâyesi, ilmî kıymeti ve sekizinci ciltteki semâ ve kıraat kayıtları üzerinden değerlendirilmesi için bkz. Ebû Gudde, *Safha müşrika*, s. 102-104, 113-143.

¹²¹ Bkz. Halef, *el-İmâmü'l-Beyhakî*, s. 110.

bir âlim olan Abdülgâfir el-Fârisî'nin bu eserlerin kıyamete kadar yaşayacağına dair öngörü ve beklentisinin¹²² gerçekleşme ihtimali mümkün görünmektedir.

Beyhakî'ye nisbeti sahih olan 40 kadar eser tespit edilmiştir. Bunlar arasında beş on varaktan ibaret cüz-risâle hacminde eserlerin yanı sıra ciltlerle ifade edilen hacimli mecmualar da bulunmaktadır. Disiplinler arası çalışmalar hüviyetinde olduğu için bu eserlerin alanlara göre tasnifi kolay olmasa da yoğunluk noktaları esas alınarak yapılmış bazı tasnifler vardır. Burada Beyhakî'nin eserlerine dair Nâyif b. Mansûr es-Salâhî'nin *es-Selsebilü'n-nakî*'de önceki çalışmaları da değerlendirerek ve kaynak doğrulaması yaparak verdiği 44 eserlik eleştirel liste¹²³ esas alınmış ancak bu listede yer alan dört eserin Beyhakî'ye aidiyeti bizce yeterli delillerle desteklenmediği için nisbeti şüpheli olan eserler içerisinde gruplandırılmıştır. Bunların dışında Beyhakî'ye nisbetinin sahih olmadığı belirlenen beş eser de aşağıda gösterilmiştir.

Beyhakî'ye Nisbeti Sahih Olan Eserler

1. *el-Âdâb (el-Edeb)*
2. *Ahkâmü'l-Kur'ân ve tefsîruh*
3. *el-Ba's ve'n-nüşûr*
4. *Beyânü hatai men ahtae ale's-Şâfî*
5. *el-Câmi' fi'l-hâtem*
6. *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân (Şu'abü'l-îmân)*
7. *Delâilü'n-nübüvve*
8. *el-Erba'üne'l-kübrâ*
9. *el-Erba'üne's-suğrâ (el-muharrace fi ahvâli ibâdillâh ve-ahlâkîhim)*
10. *el-Esmâ' ve's-sıfât*
11. *Fezâilü'l-evkât*

¹²² Sarîfînî, *el-Müntehab*, s. 128.

¹²³ Mansûrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 111-164. Numaralandırma esnasında 41 rakamı yanlışlıkla tekrarlandığı için liste 43. eserle sona ermiş gözükmektedir.

12. *Fezâilü's-sahâbe*
13. *el-Îmân*
14. *Hayâtü'l-enbiyâ' ba'de vefâtihim*
15. *el-Hilâfiyyât*
16. *İsbâtü azâbi'l-kabr*
17. *el-İsrâ' (el-Esrâ, el-Esrâr?)*
18. *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd*
19. *el-Kader*
20. *el-Kırâ'e halfe'l-imâm*
21. *Kitâbü'd-Da'avâti'l-kebîr (ed-Da'avâtü'l-kübrâ)*
22. *Kitâbü'd-Da'avâti's-sağîr (ed-Da'avâtü's-suğrâ)*
23. *Kitâbü's-Süneni'l-kebîr (es-Sünenü'l-kübrâ)*
24. *Kitâbü's-Süneni's-sağîr (es-Sünenü's-suğrâ)*
25. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr (es-Sünenü'l-vustâ)*
26. *el-Mebsût (Nusûsu's-Şâfiî)*
27. *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*
28. *el-Medhal ilâ Kitâbi Delâili'n-nübüvve*
29. *Menâkıbü'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*
30. *Menâkıbü'l-Îmâmi's-Şâfiî*
31. *Zeylü Menâkıbi's-Şâfiî¹²⁴ (Nevâdirü'l-hikâyât ani's-Şâfiî)*
32. *Reddü'l-intikâd alâ elfâzı's-Şâfiî (/ale's-Şâfiî fi'l-luga)*
33. *Risâle ilâ Ebî Muhammed el-Cüveynî*
34. *Risâle ilâ Amîdi'l-mülk*

¹²⁴ Eser yakın bir zamanda bulunarak Ebû Âmir Abdullah Şerefüddîn ed-Dâğüstânî'nin tahkikiyle neşredilmiştir (Âfâku'l-ma'rife, Riyad, 1443/2022).

35. *Risâle fî hadîsi 'l-Cûybârî (el-Kelâmu alâ hadîsi 'l-Cûybârî)*
36. *er-Ru'ye*
37. *Tahrîcu 'l-Kencerûziyyât (el-Eczâü 'l-Kencerûziyyât, Fevâidü 'l-Beyhakî)*
38. *et-Terğîb ve 't-terhîb*
39. *ez-Zühdü 'l-kebîr*
40. *ez-Zühdü 's-sağîr*

Beyhakî'ye Nisbeti Şüpheli Olan Eserler

1. *el-Müsned*¹²⁵
2. *Tahrîcü ehâdîsi 'l-Üm (Ma 'rifetü 's-sünen ve 'l-âsâr olmalıdır)*¹²⁶
3. *Muhtasaru 's-sünen (es-Sünenü 's-sağîr olmalıdır)*¹²⁷
4. *el-Uyûn fî 'r-reddi alâ Ehli 'l-bida*¹²⁸

Beyhakî'ye Nisbeti Sahih Olmayan Eserler

1. *Câmi 'u 't-tevârih*¹²⁹
2. *Me 'âlimü 's-sünen*¹³⁰
3. *el-Muhîr*¹³¹
4. *Muhtasaru Delâili 'n-nübüvve*¹³²
5. *Yenâbî 'u 'l-usûl*¹³³

¹²⁵ Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü 'n-nakî*, s. 157.

¹²⁶ Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü 'n-nakî*, s. 123.

¹²⁷ Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü 'n-nakî*, s. 138-139, 144.

¹²⁸ Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü 'n-nakî*, s. 149.

¹²⁹ Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü 'n-nakî*, s. 163.

¹³⁰ Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü 'n-nakî*, s. 163-164.

¹³¹ Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü 'n-nakî*, s. 163. Ayrıca bkz. s. 135.

¹³² Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü 'n-nakî*, s. 163. Ayrıca bkz. s. 134.

¹³³ Bkz. Mansûrî, *es-Selsebilü 'n-nakî*, s. 164.

1.1.5. Vefatı

Beyhakî, 10 Cemâziyelevvel 458 (9 Nisan 1066) yılında geçici bir süreliğine geldiği Nişabur'da vefat etmiş, cenazesi ikamet ettiği Beyhak'a götürülerek orada defnedilmiştir.¹³⁴ Yâkût'un (ö. 626/1229) vefat tarihini 454 yılı olarak kaydetmesi,¹³⁵ bir zühul eseri olmalıdır. Vefat tarihinin 458 yılı olduğu, oğlu İsmail tarafından da teyit edilmiş olup¹³⁶ bu hususta kaynaklarda herhangi bir ihtilaf yoktur.

1.2. *el-MEDHAL İLÂ KİTÂBİ'S-SÜNEN*

Bu kısımda çalışma konumuz olan *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen* tanıtılacaktır. Önce kitabın ismi, mahiyeti ve önemi, telif sebebi ve tarihi tespiti yapılacak, ardından kitabın yazma nüshaları ve neşirleri hakkında bilgi verilecek, ardından kitabın muhteva tanıtım ve değerlendirilmesi yapılacaktır. Kitabın kaynaklarıyla ilgili bilgi üçüncü bölümde "Önceki Hadis Literatüründen İstifadesi Açısından *el-Medhal*" başlığı altında verilecek ve kaynaklarla ilgili değerlendirme yine orada yapılacaktır.

1.2.1. İsmi

Beyhakî, *el-Medhal*'e yazdığı mukaddimede kitabını "*Kitâbü'l-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*" olarak isimlendirdiğini söyler.¹³⁷ Kitabın müellifinin dilinden tespit edilen tam ve orijinal ismi budur. Bir başka eseri *Menâkıbü'ş-Şâfiî*'de bir yerde yine bu isimle *el-Medhal*'e havale ederken¹³⁸ bir diğer yerde başlıktaki ikinci "kitâb" lafzını düşürerek "*Kitâbü'l-Medhal ile's-Sünen*" adıyla kitaba gönderme yapar.¹³⁹ Kitabın yazma nüshaları kısmında tanıtacağımız Asya Cemiyeti Kütüphanesi yazmasının ferâğ kaydında yer alan kitabın ismi de müellifin verdiği isimle tam

¹³⁴ Sarîfînî, *el-Müntehab*, s. 128; İbn Asâkir, *Tebyîn*, s. 267; İbn Nukta, *et-Takyîd*, I, 310; İbnü's-Salâh, *Tabakât*, I, 335.

¹³⁵ Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 538.

¹³⁶ İbn Asâkir, *Tebyîn*, s. 266.

¹³⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 45.

¹³⁸ Beyhakî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, I, 52.

¹³⁹ Beyhakî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, I, 368.

olarak örtüşür: “*Kitâbü’l-Medhal ilâ Kitâbi’s-Sünen*”.¹⁴⁰ Ancak Beyhakî kitaba daha çok, kısaltarak “*Kitâbü’l-Medhal*”¹⁴¹ ve nadiren yalnızca “*el-Medhal*”¹⁴² adlarıyla gönderme yapar.

el-Medhal’in orijinal isminde de görüldüğü gibi mütekaddim dönemde kitap isimleri genellikle “Kitâb” lafzıyla başlar. Kitap özel isimlerinin “Kitâb” lafzıyla başlaması, görebildiğimiz kadarıyla hicrî 5. asrın sonlarına kadar benimsenmiş bir başlık yazım üslubudur. Özel ismin başında yer alan “Kitâb” lafzı ismin bir kitaba ait olduğunu bildirir ve çoğu kere kolaylık amacıyla hafzedilerek kalan isim yazılır. Bu çalışmada da aynı amaçla ve geç müteahhir dönemde bu üslubun neredeyse tamamen terkedilmiş olması sebebiyle *el-Medhal*’in orijinal başlığındaki “Kitâb” lafzı hafzedilerek *el-Medhal ilâ Kitâbi’s-Sünen* adı kullanılmış ve kitaba kısaca *el-Medhal* adıyla gönderme veya atıf yapılmıştır. Literatürde yaygın şekilde görülen *es-Sünenü’l-kebîr*, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, *ed-Da’avâtü’l-kebîr* gibi adlandırmalarda gramer açısından bir uygunsuzluk bulunduğu vehmi, bu durumun farkında olmamaktan kaynaklanır. Zira mesela bu isimlerin sonundaki “*el-kebîr*” vasfı sıfat-mevsuf ilişkisi içinde olduğu *es-Sünen*, *et-Tabakât*, *ed-Da’avât* lafızlarını değil, bu lafızların başındaki kolaylık amacıyla hafzedilmiş “Kitâb” lafzını niteler. Bu isimlerin açılımı *Kitâbü’s-Süneni’l-kebîr*, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-kebîr* ve *Kitâbü’d-Da’avâti’l-kebîr* şeklindedir.

Kitabın daha eski tarihli A’zamî neşrinde itimat edilen Asya Cemiyeti Kütüphanesi yazmasının baş tarafı eksik olduğu için zahriyesindeki ismi görme imkânı olmamıştır. Ancak yukarıda da beyan edildiği gibi müstensih tarafından düşülen ferâğ kaydındaki “*Kitâbü’l-Medhal ilâ Kitâbi’s-Sünen*” şeklindeki¹⁴³ müellifin adlandırmasıyla da tamamen örtüşen ismin dikkate alınmayarak kitabın “*el-*

¹⁴⁰ A’zamî neşrinde II, 306’da yer alan ferâğ kaydının yazmadan görülerek doğrulaması yapılmıştır.

¹⁴¹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kebîr*, III, 86; a.mlf., *el-Câmi’ li-şu’abi’l-îmân*, I, 85; a.mlf., *el-Kırâ’ehalfe’l-îmâm*, s. 71; a.mlf., *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, I, 117; a.mlf., *Delâilü’n-nübüvve*, VI, 202; a.mlf., *el-Esmâ ve’s-sifât*, I, 499; a.mlf. *el-İ’tikâd*, s. 233; a.mlf. *Menâkıbü’ş-Şâfiî*, I, 527.

¹⁴² Beyhakî, *Menâkıbü’ş-Şâfiî*, I, 56.

¹⁴³ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 306.

Medhal ile 's-Süneni 'l-kübrâ” adıyla basılması¹⁴⁴ yanlış bir tercihtir. Zira başlıkta her iki “Kitâb” lafzı yer almamış ve müellifin isimlendirmesinde bulunmayan “*el-kübrâ*” vasfı eklenmiştir. Ayrıca daha önce de izah edildiği gibi¹⁴⁵ müellif kitabına “*es-Sünenü 'l-kebîr*” adıyla göndermede bulunur.

el-Medhal’in Avvâme neşrinde esas kabul edilen Bûsâtıyye yazmasında kitabın ismi ilginç şekilde “*Kitâbü 'l-Medhal ilâ ilmi 's-sünen*” olarak kaydedilmiştir.¹⁴⁶ Bu, hem kitabın müellifi tarafından belirlenen isme hem de *el-Medhal*’in *es-Sünenü 'l-kebîr*’e bir mukaddime/giriş olması amacıyla yazılmış olduğu gerçeğine aykırıdır. Kitap müellifin önsözdeki açık beyanına rağmen¹⁴⁷ yazmadaki ismiyle yayımlanmıştır.¹⁴⁸

1.2.2. Mahiyeti ve Önemi

Beyhakî, *Ma 'rifetü 's-sünen ve 'l-âsâr*’ın yazılış hikâyesini anlatırken sünen ve âsâra dair *es-Sünenü 'l-kebîr*’i kaleme aldığına değinir ve buna 12 cüzlük bir “medhal” yazdığından bahseder.¹⁴⁹ Beyhakî’nin *Kitâbü 'l-Medhal ilâ Kitâbi 's-Sünen* adıyla isimlendirdiği bu medhal adından da anlaşılacağı üzere bir “giriş kitabı” olup hadis edebiyatında “Medhal” literatürü içerisinde yer alır. Bu tür eserler genellikle bir başka kitabın veya kitapların daha iyi anlaşılması için kaleme alınmış kılavuz kitaplardır.¹⁵⁰ “Kitap medhalleri” diye isimlendirebileceğimiz bu türe dair örnekler incelendiğinde bunların bazısının mukaddime yerine geçmek üzere bir kitap bölümü olarak hazırlandığı ama hacmi ve ihtiva ettiği bilgilerin önemi sebebiyle aynı Müslim

¹⁴⁴ Beyhakî, *el-Medhal ile 's-Süneni 'l-kübrâ*, thk. Muhammed Ziyâürrahman el-A‘zamî, I-II, 2. baskı, Advâü’s-selef, 1420.

¹⁴⁵ Bkz. s. 18, dp. 34.

¹⁴⁶ Kapak fotoğrafı için bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 83, (Avvâme’nin girişi).

¹⁴⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 45.

¹⁴⁸ Beyhakî, *el-Medhal ilâ İlmi 's-sünen*, thk. Muhammed Avvâme, I-II, 1. baskı, Dârü'l-minhâc-Dârü'l-yüsr, Riyad, 1437/2016. Kitabın adı 2. baskıda *el-Medhal ilâ Kitâbi 's-Sünen* şeklinde düzeltilmiştir. Bu isim de doğru kabul edilebilirse de tenkitli neşir kuralları kitabın kapağında müellifin verdiği ismin olduğu gibi yer almasını gerektirir.

¹⁴⁹ Beyhakî, *Ma 'rifetü 's-sünen ve 'l-âsâr*, I, 209.

¹⁵⁰ Çeşitli alanları tanıtmak, o alanlara dair genel bir bilgilendirme yapmak amacıyla yazılmış olan “alan medhalleri” incelememiz dışındadır.

“Mukaddime”si gibi müstakil bir kaynak muamelesi gördüğü anlaşılır. Ebû Bekr el-İsmâîlî’nin (ö. 371/982) *el-Müstahrec alâ Sahîhi’l-Buhârî* isimli eserine yazdığı mukaddime bu tür “Medhal”lere örnek teşkil eder.¹⁵¹ Hâkim’in biri *Sahîhayn*’ı savunma amacıyla kaleme aldığı *Kitâbü’l-Medhal ilâ ma’rifeti’s-sahîh* diğeri bir başka eseri *Kitâbü’l-İklîl*’e giriş mahiyetinde yazdığı *el-Medhal ilâ ma’rifeti Kitâbi’l-İklîl* isimli eserleri ise bağımsız “Medhal”lere örnek olarak verilebilir. Nedîm’in (ö. 385/995 [?]) *el-Fihrist*’inde *el-Medhal* ismiyle yapılan hızlı bir tarama bu türün farklı örneklerinin tarihinin 2/8. asrın sonlarına kadar ulaşabileceğini gösterse de¹⁵² hadis ilimleri özelinde yazılan “Medhal”lerin 4/10. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı varsayılabilir.

Beyhakî de yazdığı medhallerle İsmâîlî-Hâkim çizgisini takip etmiştir. O *es-Sünenü’l-kebîr ve Delâilü’n-nübüvve*¹⁵³ isimli eserlerine giriş kitabı mahiyetinde iki bağımsız medhal kaleme almış, *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr* isimli eserine de hacimli sayılacak bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimenin *el-Medhal ilâ Kitâbi’s-Sünen*’den özetlenerek yazılması ve onunla benzer bir amaç ve mahiyete sahip olması onu da bir medhal olarak kabul etmeyi mümkün kılar.¹⁵⁴ Süyûtî’nin, Beyhakî’nin *Delâilü’n-nübüvve*’ye yazdığı medhali *el-Medhalü’s-sağîr*, *es-Sünenü’l-kebîr*’e yazdığı medhali ise *el-Medhalü’l-kebîr* isimleriyle anmasından¹⁵⁵ hareketle hacimce ikisinin arasında bir yerde duran *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*’a yazdığı mukaddime de *el-Medhalü’l-evsat* olarak isimlendirilebilir.

¹⁵¹ Kitap hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmâîlî, *Kitâbü’l-Mu’cem fî esâmî şüyûhi Ebî Bekr el-İsmâîlî*, I, 178-180, (neşredeninin girişi); Rüstem, Muhammed b. Zeynülâbidîn, *el-Müstahrec alâ Sahîhi’l-Buhârî li’l-İmâmi’l-Hâfiz Ebî Bekr Ahmed ibn İbrahim el-İsmâîlî – Dirâse ve tahlîl*, s. 173-177.

¹⁵² Örnek olmak üzere bkz. Nedîm, *Kitâbü’l-Fihrist*, I, 145. Ayrıca bkz. Durmuş, İsmail, “Nadr b. Şümeyl”, *DİA*, XXXII, 281-282.

¹⁵³ Halep Ahmediye Kütüphanesinde yer alan 7 varaklık nüshaya bakılırsa (Halef, *el-İmâmü’l-Beyhakî*, s. 118-119) Beyhakî’nin *Delâilü’n-nübüvve*’ye müstakil bir medhal yazdığı anlaşılmaktadır. Nitekim Beyhakî bu eserini *el-Medhal ilâ Kitâbi Delâilü’n-nübüvve* olarak isimlendirir. (*Delâilü’n-nübüvve*, I, 63-64).

¹⁵⁴ Ayrıca bkz. Halef, *el-İmâmü’l-Beyhakî*, s. 149-150.

¹⁵⁵ Süyûtî, *Miftâhu’l-cenne*, s. 10-11

Dikkat edilirse Hâkim'in *Kitâbü'l-Medhal ilâ ma'rifeti's-sahîh* isimli eseri dışında diğer örnekler mezkûr âlimlerin, kendi kitaplarına yazdıkları girişlerden oluşur. "Medhal"ler bu açıdan geç dönem hadis edebiyatında "Hatim" kitapları olarak bilinen türden ayrılır. Zira "Hatim" kitapları telif amaçları açısından "Medhal"lere benziyorsa da başka âlimlerin eserleri üzerine yapılan incelemelerden oluşur.¹⁵⁶ Ancak Hâkim'in kitabı bu açıdan "Hatim" kitaplarına benzer. Zira Hâkim *el-Medhal ile's-sahîh* adıyla da andığı¹⁵⁷ kitabını Buhârî ve Müslim'e râviler üzerinden yöneltile eleştirilere cevap vermek ve bu kitapların kıymetine dikkat çekmek amacıyla yazmıştır.¹⁵⁸ İsmâîlî'nin kitabı ise Hâkim'in kitabıyla diğer örneklerin arasında bir yerde duruyor gibidir. Rûdânî'nin (ö. 1094/1683) *el-Medhal ilâ Sahîhi'l-Buhârî* adıyla rivayet iznine sahip olduğu kitapların arasında andığı ve Buhârî'ye dönük itirazlarla onlara cevaplar içerdiğini söylediği¹⁵⁹ İsmâîlî'nin eserinin, yapılan incelemeler neticesinde *el-Müstahrec*'e bir önsöz olarak yazıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İbn Hacer ve Sehâvî gibi âlimlerin kitaptan yaptığı nakiller ve Rûdânî'nin mezkûr açıklaması, eserde istihrâc çalışmasına konu olan Buhârî'nin *es-Sahîh*'ine dair de hatırı sayılır hacimde önemli bilgi ve değerlendirmelerin bulunduğunu göstermektedir.¹⁶⁰ Bu itibarla İsmâîlî'nin eseri, *el-Müstahrec* ve *es-Sahîh*'in ikisine birden yazılmış bir medhal olarak da kabul edilebilir. Böylece "Medhal" türünün en az üç farklı yöntemle kaleme alındığı söylenebilir.

Mevcut örnekler incelendiğinde "Medhal"lerin hedef kitaplara bir "önsöz, giriş, takdim, hazırlık, girizgâh" mahiyetinde kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Hâkim örneğindeki gibi doğrudan veya İsmâîlî örneğinde olduğu gibi dolaylı olarak bir başka müellifin eseri üzerine kaleme alınmış medhallerde konuyla ilgili genel bir giriş, kısa bir tarihçe, hedef kitap veya müellifin değeri, hedef kitapta takip edilen

¹⁵⁶ Ayrıca bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 9, (Avvâme'nin girişi).

¹⁵⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 42.

¹⁵⁸ Bkz. Hâkim, *el-Medhal ilâ ma'rifeti's-sahîh*, I, 39-43, (neşredenin girişi).

¹⁵⁹ Rûdânî, *Silatü'l-halef*, s. 407.

¹⁶⁰ Bkz. İsmâîlî, *Kitâbü'l-Mu'cem*, I, 178-180, (neşredenin girişi); Rüstem, *el-Müstahrec alâ Sahîhi'l-Buhârî li'l-İmâmi'l-Hâfiz Ebî Bekr el-İsmâîlî*, s. 173-177.

yöntem ve çalışma prensipleriyle ilgili tanıtıcı bilgiler, hedef kitaba dönük itirazlara cevaplar ve medhal yazarının kitabında takip ettiği yönteme dair bilgiler bulunur.¹⁶¹ Hâkim'in *el-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl* ve Beyhakî'nin yazdığı medhaller gibi âlimlerin kendi eserlerine yazdıkları medhallerde ise önceki tür medhallerde bulunan hedef kitap ve müellifiyle ilgili tanıtıcı bilgiler yer almaz. Bu tür kitaplarda daha çok hedef kitapta uygulanan hadisçiliğin metodik açıklamaları vardır.¹⁶² Böylece bir ön hazırlık sürecinden geçen ve kitapta uygulanan yöntemin genel hatlarına vâkıf olan okuyucu kitabı daha sağlıklı şekilde anlayacak ve kitaptan daha fazla istifade edecektir.

“Medhal” kitapları da bir tür mukaddimedir. Nitekim Hâkim *el-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*'i “hutbe”,¹⁶³ Beyhakî de *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*'i “mukaddime” olarak anar.¹⁶⁴ Bu âlimlerin, yazdıkları medhallerden “mukaddime” diye bahsetmeleri, “Medhal” türü eserlerle mukaddimeler arasındaki yakın ilişkiye işaret eder. Bu eserleri normal mukaddimelerden ayıran, genellikle hacimleri ve ihtiva ettikleri bilgilerin bir kitabın takdiminde başvuru sıradan bilgilerden farklı oluşudur. Bu itibarla bu eserler yazıldıkları alan, konu, şahıs ve kitapların birinci dereceden ve özel çalışma kaynaklarıdır. Bu kitapların kıymeti ve önemi buradan kaynaklanmaktadır. Maalesef bu önemine rağmen “Medhal” literatürü hâlâ akademik bir çalışmaya konu edilmemiştir.

Beyhakî, daha sonra *es-Sünenü'l-kebîr*'e yazdığı bu medhali özetleyerek bundan *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* isimli eserine bir mukaddime ve *Delâilü'n-nübüvve*'ye de bir medhal çıkarmıştır.

¹⁶¹ Bkz. İsmâîlî, *Kitâbü'l-Mu'cem*, I, 178-180, (neşredenin girişi); Rüstem, *el-Müstahrec alâ Sahîhi'l-Buhârî li'l-İmâmi'l-Hâfiz Ebî Bekr el-İsmâîlî*, s. 174-177; Hâkim, *el-Medhal ilâ ma'rifeti's-sahîh*, I, 39-43, (neşredenin girişi).

¹⁶² Bkz. Hâkim, *el-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 111, 258; Beyhakî, *el-Medhal*, I, 45. Bu açıklama, Beyhakî'nin medhallerinin hadis usulüyle ilgili bölümleri için geçerlidir.

¹⁶³ Hâkim, *el-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 258. Klasik dönemde kitap bölümünü ifade etmek üzere kullanılan “sadr” ve “hutbe” lafızları mukaddime kısımlarını ifade eder.

¹⁶⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 45.

Son olarak Şu sylenabilir. Kitabın telif tarihinin tespiti çalışıldığı kısımda detayları görüleceği üzere *el-Medhal*'de işlenen konuların detay, örnekleme ve açılımları için *es-Sünenü'l-kebir*'e yapılan göndermeler *el-Medhal* ile *es-Sünenü'l-kebir*'in birbirini tamamladığını, *es-Sünenü'l-kebir*'in anlaşılması için *el-Medhal*'e ihtiyaç duyulduğu gibi *el-Medhal*'de yer verilen teorik ve metodik konuların izah ve açılımları için de *es-Sünenü'l-kebir*'e müracaat etmek gerektiğini göstermektedir.

1.2.3. Telif Sebebi

el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen'in biri özel diğerisi genel iki telif sebebi olduğu söylenebilir. Özel ve doğrudan sebep, hedef kitap olan *es-Sünenü'l-kebir*'in daha iyi anlaŐılmasıdır. Nitekim Beyhakî *el-Medhal*'in önsözünde özetle önce Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ının planına göre Şâfi'nin fikhî görüşlerini bütün detay, gerekçe ve delilleriyle birlikte *el-Mebst* isimli eserde topladığını, sonra bu görüşlerin sünen ve âsâr dayanaklarını göstermek üzere *es-Sünenü'l-kebir* isimli eserini yazdığını ve benzer çalışmalarda rivayetlerle ilgili hassasiyet gözetilmemesi sebebiyle kitapta yer verdiği her bir hadisin muhaddisler nezdindeki kıymetini açıkladığını anlatır.¹⁶⁵ öyle anlaşılıyor ki Beyhakî, İbnü's-Salâh'ın "Konusunda bir benzerini bilmiyoruz"¹⁶⁶ ve "Delilleri ihata noktasında Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sından kapsamlısı yoktur. Beyhakî, sanki yeryüzünde hiçbir hadis bırakmamıŐ, hepsini kitabına koymuştur"¹⁶⁷ ifadeleriyle takdim ettiği *es-Sünenü'l-kebir*'in layığıyla anlaşılması için bir "mukaddime" yazmak istemiştir. Bu amaçla *el-Mebst*'un baş tarafında alıntıladığı Şâfi'nin fikhî usulüne dair bazı açıklamalarını içeren bölümleri bu mukaddimeye taşımış ve kitapta büyük bir yekn tutan rivayetler ve rivayet değerlendirmelerinin sağlıklı Şekilde anlaşılması için de hadis ilmi açısından zorunlu bazı metodik bilgileri ilave etmiştir. Böylece okuyucu "*es-Sünenü'l-kebir*'i daha iyi anlayacak ve kitaptaki rivayetlerden ihticâca elverişli olanları daha rahat tespit edecektir".¹⁶⁸

¹⁶⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 41, 43-44.

¹⁶⁶ İbnü's-Salâh, *Ulm'l-hadıs*, s. 251.

¹⁶⁷ Mansrî, *es-Selsebilü'n-nakî*, s. 142.

¹⁶⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 44-45.

Kitabın genel ve dolaylı ikinci yazılış sebebi ise kanaatimizce, bir proje çerçevesinde kaleme alınmış olması ve belki Beyhakî'nin bu çerçevede kaleme aldığı kitaplarında takip ettiği yönteme ışık tutan bir kılavuz olarak tasarlanmış olmasıdır. “Bir proje çerçevesinde kaleme alınmış olması”yla kitabın, daha önce izah edilen Şâfiî'nin icthadî görüşleriyle bunların rivayet dayanaklarının tespitini amaçlayan bir seri eser içerisinde yer alması kastedilmektedir. Nitekim Beyhakî *Menâkıbü's-Şâfiî*'de biyografisi dışında Şâfiî'nin fıkıh bilgisi, münazara kabiliyeti ve eserleri gibi bazı başlıklarla iktifa edeceğini, Şâfiî'nin ilmî yönteminin ise ancak usûl-i fıkha dair telif ettiği eserler ile kendi yazdığı sırasıyla *el-Mebsût*, *es-Sünenü'l-kebir*, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* ve *el-Medhal*'e müracaatla bilinebileceğini belirtmektedir.¹⁶⁹ Farklı alan ve konulara dair yazdığı birçok kitapta okuyucuyu *el-Medhal*'e yönlendirmesi de¹⁷⁰ -mezkûr proje bağlamında kaleme alınmış olmasına” ek olarak- kitabın “Beyhakî'nin bu bağlamda yazılan kitaplarında takip ettiği yönteme ışık tutan bir kılavuz olarak tasarlanmış olduğunu” düşündürür. Beyhakî'nin *el-Medhal*'i özetleyerek kronolojik sırasıyla siyer-akaide dair *Delâilü'n-nübüvve* ile *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'ın başına koyması da bu tespiti doğrular. Kanaatimizce bu, bir amaç değil bir sonuç olarak da okunabilir.

Netice olarak Beyhakî'nin *el-Medhal*'in yazılış amacını açıklarken kullandığı “*es-Sünenü'l-kebir*”i daha iyi anlaması ve kitaptaki rivayetlerden ihticâca elverişli olanları daha rahat tespit edebilmesi için...” şeklindeki ifadede ilk cümle kitabın mezkûr proje çerçevesinde yazıldığına işaret etmekte ve kitaptaki fıkıh usulüyle ilgili bölümlerin varlığını açıklamakta, ikinci cümle ise kitaptaki hadis usulüyle ilgili bölümlerin varlık gerekçesini ortaya koymaktadır.¹⁷¹ Mezkûr projenin kapsamı içinde yer alan *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'ın mukaddimesinde hadis ve fıkıh usulüyle ilgili bölümlerin ortaklaşa yer alması, bu projenin dışında kalan *Delâilü'n-*

¹⁶⁹ Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfiî*, I, 70. Ayrıca bkz. a.mlf., *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 209.

¹⁷⁰ Örnek olmak üzere bkz. Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 117, 142; XIV, 290; a.mlf., *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân*, I, 85; III, 112; a.mlf., *Delâilü'n-nübüvve*, I, 85; III, 112; a.mlf., *Menâkıbü's-Şâfiî*, I, 52; a.mlf., *el-Kırâ'e half'e'l-imâm*, s. 150, 201.

¹⁷¹ Kitaptaki eğitim-öğretim âdâp ve usulüyle ilgili fasıllar da hadis usulüyle ilgili bölümün içinde mütalaa edilmiş olmalıdır.

nübüvve'ye yazdığı medhalde ise yalnızca hadis usulüyle ilgili bölümlerin bulunması da bu durumu açıklar.

Muhammed Avvâme'nin "*el-Medhal*"ın hadis ilimlerine ve rivayet kitaplarını okumaya giriş yapmak isteyenlere yardımcı olmak amacıyla hazırlanmış bir rehber olduğu ve bu açıdan Hatîb'in *el-Kifâye*'siyle örtüştüğüne" dair ifadeleri¹⁷² ise kitabın ilk baskısında tercih edilen "*el-Medhal ilâ İlmi's-sünen*" isminden¹⁷³ kaynaklanan bir yanlış anlama üzerine bina edildiği için isabetli değildir. Nitekim kendisi bu değerlendirmeden hemen sonra Hatîb'in kitabından farklı olarak *el-Medhal*'in gerekçeli bir mukayeseli hukuk kitabı olan *es-Sünenü'l-kebîr*'le ilişkisine dikkat çekmiş, bu hüviyette bir kitabın layığıyla anlaşılabilmesi için usûl-i fıkıh bilgisine de ihtiyaç duyulduğunu, bu sebeple Beyhakî'nin *el-Medhal*'de hadis ve fıkıh usulüyle ilgili zorunlu bablara birlikte yer verdiğini söylemiştir.¹⁷⁴ Bu değerlendirmeye bir önceki açıklamada yer alan eksiklik bir anlamda telafi edilmiş olmakla birlikte bu açıklamalarda kitabın yazıldığı genel bağlam gözden kaçırılmış ve kitapta fıkıh usulüyle ilgili bölümlerin yer alması müellifin kendi açıklamalarına¹⁷⁵ aykırı olarak başka bir gerekçeye bağlanmıştır.

Avvâme muhtemelen kitabın ilk baskıda yanlış tespit edilen isminin (*el-Medhal ilâ İlmi's-sünen*) tesirinde kalarak kitabın "hadis ilimlerine giriş amacıyla kaleme alındığı" düşüncesini irtibatlı olduğu *es-Sünenü'l-kebîr*'in yazıldığı "genel bağlamla" birleştirmiş ve buradan kitabın "Şâfiî hadis usulüne göre yazılmış bir kitap: كتاب في المصطلح/الأصول الشافعي" olduğu ve hocası Hâkim'in *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'i ve Hatîb'in *el-Kifâye*'siyle birlikte "Şâfiî hadis usulü literatürü" için bir temel taşı vazifesi gördüğü sonucuna varmıştır.¹⁷⁶ Mevcut hadis usulü literatürünün "Şâfiî

¹⁷² Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 8-9, (Avvâme'nin girişi).

¹⁷³ Kitabın 2. baskıda isminin "*el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*" olarak düzeltildiği yukarıda ifade edilmişti.

¹⁷⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 9, (Avvâme'nin girişi).

¹⁷⁵ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 44-45

¹⁷⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 10, (Avvâme'nin girişi).

hadis usulü” olduğu kabulü ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte¹⁷⁷ *el-Medhal*’in bir “Şâfiî hadis usulü” kitabı olduğu yargısı, kanaatimizce, müellifin kendi ifadelerine ve kitabın gerçeğine uygun değildir. Zira müellif kitapta hadis usulüyle ilgili bölümlerin varlığını “hadisle iştilal edenlerin bilmesi gereken konuları ilave ederek: *و...على إضافة ما لا يستغني أهل الحديث عن معرفته*” ifadesiyle açıklar.¹⁷⁸ Beyhakî’nin bu ifadesi fıkıh bağlamından uzak olarak muhatap zümrenin kim olduğunu göstermekte ve hadis usulüyle ilgili bölümlerin, *es-Sünenü’l-kebîr*’de çok büyük bir yekûn tutan hadis ve eser malzemesinin doğru şekilde değerlendirilmesi için kitaba eklendiğini açıklamaktadır. Araştırmanın üçüncü bölümünde *el-Medhal*’in kaynaklarının kullanım yoğunluğu bakımından tasnif edilip değerlendirildiği kısımda da görüleceği gibi *el-Medhal*’in hadis usulüyle ilgili bölümlerinin kaynakları içerisinde Şâfiî’nin kitapları cüz’î bir yer tutmakta, bu bölümlerin kaynaklarını çoğunlukla muhaddisler tarafından yazılan rical ve tarih kitapları oluşturmaktadır. Bu kısımlarda Şâfiî’nin kitaplarına daha çok bazı başlıklar altında ve teorik izahlar için başvurulmakta, usul konularıyla ilgili görüş, gerekçe, detay ve örnekler daha çok muhaddislerin kitaplarından alınmaktadır. Bu bölümlerin bazısında hiçbir şekilde Şâfiî’ye atıf yer almaz. Bu da kanaatimizce *el-Medhal*’i bir “Şâfiî hadis usulü” kitabı saymaya izin vermeyecektir.

Ayrıca bu bölümlerdeki Şâfiî varlığı ve vurgusunu fıkıhla irtibatlandırmak da doğru değildir. Zira Beyhakî’nin de işaret ettiği gibi hadis usulünün bazı konuları *er-Risâle* ve diğer kitaplarında ilk olarak Şâfiî tarafından açıklanmış ve bu açıklamalar sonraki muhaddisler tarafından da kabul görmüştür.¹⁷⁹ Elbette bu ifadeleri Şâfiî’nin, hadis usulünü muhaddislerin yönteminden bağımsız olarak ilk defa vazettiği şeklinde değil, muhaddislerin hadis tenkit yöntemlerinin ilk defa Şâfiî tarafından metodik bir izah ve üsluba kavuşturulduğu şeklinde anlamak gerekir. Bu itibarla Şâfiî’nin hadis usulü literatüründe vazgeçilemez bir yeri vardır.

¹⁷⁷ Hadis ilmi tarih ilminin bir şubesidir ve tarih tenkit yöntemlerini kullanır. Bu sebeple herhangi bir fikhî veya itikadî mezheple ilişkilendirilemez. Zira tarihî doğrulukla fikhî veya itikadî doğruluk birbirinden farklı şeylerdir.

¹⁷⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 45.

¹⁷⁹ Beyhakî, *Beyânü hatai men ahtae ale’ş-Şâfiî*, s. 335.

1.2.4. Telif Tarihi

el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen'in ne zaman telif edildiğine dair açık bir bilgi bulunamamıştır. Müellif kitabına telif tarihini bildiren bir ferâğ kaydı düşmemiştir. Bûsâtıyye nüshasında yer alan kitabın rivayet isnadındaki Ebü'l-Meâlî el-Fârisî'nin, kitabı vefatından iki yıl önce hicrî 456'da müellifinden dinlediğine dair kayıt¹⁸⁰ *el-Medhal*'in bu tarihten önce yazılmış olduğunu gösteriyorsa da bu, kitabın yazılış tarihini ifade etmekten uzak çok geç bir tarihtir. Zira Beyhakî *el-Medhal*'i bir kısmının tamamlanması uzun zamana ihtiyaç duyan hacimli kitaplarından önce kaleme almıştır. *el-Medhal*'in *Delâilü'n-nübüvve*,¹⁸¹ *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*,¹⁸² *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân*,¹⁸³ *el-Kırâ'e half'e'l-imâm*,¹⁸⁴ *el-Esmâ ve's-sıfât*¹⁸⁵ ve *el-İ'tikâd*¹⁸⁶ gibi eserlerden önce kaleme alındığı bu kitaplardaki *el-Medhal*'e göndermelerden anlaşılmaktadır.

es-Sünenü'l-kebîr'in yazımının müellifinin dilinden 12 Cemâziyelâhir 432 tarihinde tamamlandığını bildiren kayıt¹⁸⁷ kitapta iki yerde¹⁸⁸ *el-Medhal*'e gönderme bulunması sebebiyle *el-Medhal*'in bu tarihten önce yazıldığı anlamına gelir. Beyhakî'nin, eserlerinin yazımına büyük özen gösterdiği düşünüldüğünde değerlendirmeleriyle birlikte 21.844 rivayet içeren ve hacimli bir hadis-fıkıh ansiklopedisi olan *es-Sünenü'l-kebîr*'in yazımı en az 10-12 yıl sürmüş olmalıdır. Bu hesaba göre kitapta *el-Medhal*'e göndermelerin yer aldığı yaklaşık ilk ¼'lük kısmın yazımının hicrî 420-425 yıllarında gerçekleştiği, *el-Medhal*'in yazımının da en geç bu yıllarda tamamlandığı varsayılabilir. Ancak *el-Medhal*'in mukaddimesinde kitabın yazılış süreciyle ilgili verilen bilgi ve *el-Medhal*'in *es-Sünenü'l-kebîr*'in daha

¹⁸⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 3, (Avvâme'nin girişi).

¹⁸¹ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, VI, 202; VII, 152, 156

¹⁸² Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 117.

¹⁸³ Beyhakî, *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân*, I, 85.

¹⁸⁴ Beyhakî, *el-Kırâ'e half'e'l-imâm*, s. 71.

¹⁸⁵ Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, I, 499.

¹⁸⁶ Beyhakî, *el-İ'tikâd*, s. 233.

¹⁸⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, XXI, 542.

¹⁸⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, III, 86; VI, 324.

iyi anlaşılması için kaleme alınmış olması,¹⁸⁹ *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'da *es-Sünenü'l-kebîr* ve *el-Medhal*'in yazılış süreçleriyle ilgili verilen benzer bilgiler¹⁹⁰ ve özellikle *el-Medhal*'de *es-Sünenü'l-kebîr*'e çokça gönderme bulunması böyle bir kabulü imkânsız kılar. Zira Beyhakî tespitlerimize göre *el-Medhal*'de “rivayetlerle ilgili daha detaylı bilgi verme,¹⁹¹ Şâfiî'nin rivayet kaynaklarını gösterme,¹⁹² konunun detaylarını¹⁹³ veya örneklerini gösterme,¹⁹⁴ bir hadisin farklı rivayetlerini¹⁹⁵ veya eksiksiz hâlini gösterme¹⁹⁶ gibi amaçlarla *es-Sünenü'l-kebîr*'e 35 yerde 38 gönderme yapar.¹⁹⁷ Bu 38 göndermenin *es-Sünenü'l-kebîr*'de tespit edilebilen yerlerine bakıldığında bunların kitabın baş tarafındaki ilk bablardan son ciltlerde yer alan konulara kadar *es-Sünenü'l-kebîr*'in her tarafına dağıldığı gözlenir.¹⁹⁸ Bu da *es-Sünenü'l-kebîr*'in *el-Medhal*'den sonra yazıldığını düşündürmektedir. Bu durumda *es-Sünenü'l-kebîr*'deki *el-Medhal*'e göndermeleri izah etmek gerekmektedir. Kanaatimizce Beyhakî fikhî konular ve hadis değerlendirmeleri açısından yoğun kitabının layığıyla anlaşılması için *es-Sünenü'l-kebîr*'in yazım sürecinin başlarında *el-Medhal*'i yazmaya başlamış ve *el-Medhal*'in yazımı *es-Sünenü'l-kebîr*'in yazımına paralel olarak tahminen hicrî 422-432 yılları arasında tamamlanmıştır.

Doktora tezinden türettiği müstakil bir makalede *el-Medhal*'i inceleyen Doğan ise *el-Medhal*'in kesin olarak *es-Sünenü'l-kebîr*'den sonra, muhtemelen 433-

¹⁸⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 43-45.

¹⁹⁰ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 209.

¹⁹¹ Örnek olarak bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 19.

¹⁹² Örnek olarak bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 121.

¹⁹³ Örnek olarak bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 217.

¹⁹⁴ Örnek olarak bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 265-266, 267.

¹⁹⁵ Örnek olarak bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 275.

¹⁹⁶ Örnek olarak bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, II, 498:

¹⁹⁷ Bkz. *el-Medhal*, I, 15, 19, 114, 153, 121, 217, 266, 267, 275, 350-351, 370, 376, 425, 428; II, 435, 448, 449, 450, 452, 464, 469, 489, 498, 499, 503, 506, 507, 509, 513, 613, 659, 667, 669, 837, 865.

¹⁹⁸ Örnek olarak bkz. (İlk verilen cilt ve sayfa numaraları göndermenin *el-Medhal*'deki yerini, ikincileri ise gönderme yapılan konuların *es-Sünenü'l-kebîr*'deki yerini göstermektedir). I, 14-15: XIII, 261-262; I, 19: VI, 80-81; I, 113-114: VIII, 518; I, 216-217: V, 575-583; I, 424-425: XX, 336-338; I, 428: XII, 133; II, 449: XV, 489-500; II, 456: X, 364-365; II, 469: XIV, 76; II, 489: XVII, 149-150; II, 497-498: III, 403-405; II, 506: II, 5-17; II, 668-669: XIX, 69; II, 837: XVI, 245.

440 yılları arasında yazılmış olduğunu düşünmektedir.¹⁹⁹ Doğan bir çelişki gibi görünen *es-Sünenü'l-kebîr*'de *el-Medhal*'e atıf bulunmasını ise “Beyhakî'nin telif ettiği eserleri gözden geçirip bunlara daha sonra kaleme aldığı eserlerine atıf eklemiş olabileceği, *es-Sünenü'l-kebîr*'deki *el-Medhal*'e atıfların da sonradan eklenmiş olabileceği”²⁰⁰ şeklinde yorumlar. Kanaatimize göre bu varsayım Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*'deki “konunun daha önce *el-Medhal*'de geçtiği” (قد مَضَى فِي كِتَابِ (المدخل)²⁰¹ ifadesine aykırı olduğu için de doğru değildir. Ayrıca kadim ilim geleneğinde kitapların müellifler tarafından yazıldıktan sonra yakın talebeleri üzerinden kopya edilip kopya edilen nüshaların yayıldığı düşünüldüğünde *es-Sünenü'l-kebîr*'e sonradan ekleme yapılmış olabileceği gerçekçi bir varsayım olarak durmamaktadır.

1.2.5. Rivayetleri

el-Medhal'in tespit edebildiğimiz en az üç rivayeti bulunmaktadır.

1. Ebü'l-Meâlî el-Fârisî rivayeti. Kitabın iki farklı neşrinde kullanılan yazmaların ikisi de bu rivayete dayanmaktadır. Avvâme neşrinde esas kabul edilen Bûsâtıyye kütüphanesi yazmasındaki rivayet isnadları ve kayıtlardan anlaşıldığına göre İbn Asâkir kitabı Nişabur'da hicrî 530 yılında müellifin talebesi Ebü'l-Meâlî el-Fârisî'den semâ yoluyla elde etmiştir:

İbn Asâkir → Ebü'l-Meâlî el-Fârisî → Beyhakî.²⁰²

A'zamî neşrinde esas alınan Asya Cemiyeti Kütüphanesi yazmasındaki rivayet isnadları ve kayıtlar ise kitabın yine Nişabur'da İbnü's-Salâh tarafından hocası Ebû Bekr Mansûr b. Abdilmün'im el-Fürâvî'den (ö. 608/1212) dinlendiğini göstermektedir. Fürâvî de İbn Asâkir gibi Fârisî'nin talebesidir.

İbnü's-Salâh → Ebû Bekr el-Fürâvî → Ebü'l-Meâlî el-Fârisî → Beyhakî.²⁰³

¹⁹⁹ Doğan, “Beyhakî'nin Hayatı, Eserleri ve *es-Sünenü'l-kebîr*'in Mukaddimesi *el-Medhal ilâ 'ilmi's-sünen'i*”, s. 300.

²⁰⁰ Doğan, a.g.m., s. 300.

²⁰¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, VI, 324.

²⁰² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 31, (Avvâme'nin girişi); a. mlf., a.g.e., I, 3.

²⁰³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 110-111, (A'zamî'nin girişi).

Her iki yazmanın iki farklı rivayet isnadının kendisine ulaştığı medâr râvi konumundaki Ebü'l-Meâlî el-Fârisî ise Beyhakî'nin talebesidir ve hocasından rivayet iznini aldığı kitaplar arasında -rivayet isnadlarının da şahitlik ettiği üzere- *el-Medhal* de bulunmaktadır.²⁰⁴

2. Ebü'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir eş-Şahhâmî rivayeti. Bûsâtıyye yazmasının bazı cüzlerinin sonundaki semâ kayıtlarından *el-Medhal*'in Fârisî rivayeti dışında ikinci bir rivayeti daha tespit edilmiştir. Bu kayıtlara göre Dımaşklı Kâdî Ebü'l-Kâsım İbnü'l-Harestânî (ö. 614/1218) kitabı aynı zamanda *es-Sünenü'l-kebîr*'in de râvilerinden olan Ebü'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir eş-Şahhâmî, Ebü'l-Meâlî el-Fârisî ve diğer bazı hocalarından icâzet yoluyla elde etmiştir:

İbnü'l-Harestânî → Zâhir b. Tâhir eş-Şahhâmî + Ebü'l-Meâlî el-Fârisî ve diğer → Beyhakî.²⁰⁵

3. Buradaki (ve diğer : *وغيرهما*) ifadesi *el-Medhal*'in Fârisî ile Şahhâmî rivayetleri dışında en az üçüncü bir rivayetin daha olduğunu göstermektedir.

İbn Asâkir, İbnü'l-Harestânî ve İbnü's-Salâh'ın Dımaşklı râviler olduğu düşünüldüğünde 6-7./12-13. asırlarda Dımaşk'ta üç farklı *el-Medhal* rivayeti bulunduğu ve Dımaşk ile Nişabur arasında canlı bir ilim köprüsünün kurulmuş olduğu söylenebilir.

1.2.6. Yazma Nüshaları ve Neşirleri

1.2.6.1. Yazma Nüshaları

el-Medhal'in dünya kütüphanelerinde tespit edilebilen ilmî ve tarihî açıdan kıymetli iki yazması vardır. Kitabın ilk yayımlanan A'zamî neşrinde itimat edilen Hindistan Kalküta'daki Asya Cemiyeti (The Asiatic Society) Kütüphanesi yazması 18 Cemâziyelâhîr 635 yılında Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-

²⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, XX, 93.

²⁰⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 29-30, 76, (Avvâme'nin girişi).

Mevsılî ed-Dımaşkî tarafından yazılmış olup²⁰⁶ 57 varaktan ibarettir ve nisbeten kötü durumdadır.²⁰⁷ “Bâbu ihtilâfi’l-ahadîs” başlığı altında yer alan bir hadisin yarısından itibaren (...أشياءٌ وَجَدْتَهُ فِي كِتَابِ اللَّهِ...) ifadeleriyle başlayıp kitabın sonuna kadar devam eden yazma eksiksiz Avvâme neşrinde II, 515-885 sayfaları arasına denk gelmektedir. Bu da yazmanın, *el-Medhal*’in yaklaşık son üçte birlik kısmına tekabül ettiğini ve yarısından fazlasının eksik olduğunu gösterir.

Asya Cemiyeti Kütüphanesi yazmasının, biri İbn Asâkir’in hadisçi ağabeyi Sâinüddîn Hibetullah İbn Asâkir’e (ö. 563/1168) ait diğeri sahibi tespit edilemeyen iki nüshadan kopya edildiği düşünülmektedir. Sayfa kenarlarındaki tashih kayıtları ve açıklayıcı notlar çoğunlukla kitabın 56 oturumda kendisine okunduğu İbnü’s-Salâh’ın bu oturumlardaki açıklamalarına dayanmaktadır.²⁰⁸ Yazmanın sonunda kitabın, ilki hicrî 625 yılında Revâhiyye Medresesi’nde, ikincisi 628 yılında yine aynı medresede, üçüncüsü 635 yılında Dârü’l-hadîsi’l-Eşrefiyye’de İbnü’s-Salâh’a okunduğuna dair semâ kayıtları bulunmaktadır. Bunlardan 625 ve 635 tarihli olanlar İbnü’s-Salâh’ın kendi el yazısıyla onaylanmıştır.²⁰⁹ Yazmada bunların dışında Mizzî’nin (ö. 742/1341) yazdığı ve dinleyenleri arasında bulunduğu hicrî 677 tarihli bir semâ kaydı, kitabı; talebesi Serûcî’nin Mizzî’ye okuduğuna dair tarihsiz bir kayıt, Muhammed b. Abdillâh el-Yemânî’nin isimleri okunamayan iki hocasına okuduğuna dair 744 tarihli bir kayıt, İbnü’s-Serrâc’ın isimleri verilmeyen hocalarına okuduğuna dair bir kayıt dâhil olmak üzere okunamayan başka kayıtlar da vardır.²¹⁰ Bu kayıtlar yazmanın 7-8./13-14. asırlarda Dımaşk ilim çevrelerinde dolaşımında olduğunu ve kitabın hadis ilmi açısından sahip olduğu kıymeti göstermektedir.

el-Medhal’in ikinci neşrinde esas kabul edilen Medine’deki Bûsâtî Aile Kütüphanesi yazması daha eski tarihli olup İbn Asâkir’in henüz 14 yaşında olan oğlu

²⁰⁶ Ferâğ kaydında müstensihin adı yazılı değilse de ferâğ kaydını düşen ile yazmanın sonundaki aynı tarihli semâ kaydını yazan aynı kişi olduğu için bu sonuca varılmıştır. Nüsha, yazımıyla eş zamanlı olarak müellife okunmuş görünmektedir. Bkz. *el-Medhal*, I, 109-111, (A‘zamî’nin girişi).

²⁰⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 106, 109-111, (A‘zamî’nin girişi).

²⁰⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 107, 109-110, (A‘zamî’nin girişi).

²⁰⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 110-112, (A‘zamî’nin girişi).

²¹⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 113-114, (A‘zamî’nin girişi).

Ebû Muhammed Kâsım İbn Asâkir (ö. 600/1203) tarafından 20 Receb 541'de muhtemelen babasının nüshasından kopya edilerek yazılmıştır. Yazma tam olup her biri 20 varaktan ibaret 8 cüzden oluşmaktadır ve toplamda 160 varaktır.²¹¹ Sayfa kenarlarında çok sayıda belâğ kaydıyla her cüzün sonunda kısa ve uzun semâ kayıtları vardır. Bunlar içerisinde en dikkat çekenlerden biri, İbn Asâkir'in *el-Medhal*'i Nişabur'da 530 yılında Sem'ânî'nin okuyuşuyla müellifin talebesi Ebü'l-Me'âlî el-Fârisî'den dinlediğini gösteren kayıttır.²¹² Bu, 541 yılında oğlu tarafından yazılan nüshanın biraz önce de işaret ettiğimiz gibi babasının nüshasından kopya edildiğini düşündürmektedir.

Yazmadaki semâ kayıtları neşir mukaddimesinde tam 51 sayfa yer tutar.²¹³ Bu kayıtlara bakıldığında *el-Medhal*'in hicrî 530 yılından 610 yılına kadar Dımaşk'ta cami, medrese ve dârülhadislerde okunduğu ve bu meclislere çok farklı bölge, meslek grubu ve zümreden onlarca âlim ve talebenin katıldığı görülür. Bunların içerisinde İbn Asâkir ile oğlu, torunları ve yeğenleri de vardır. Yazmadaki Kahireli âlim ve kadı Yahya b. Muhammed b. Saîd el-Kabbânî'nin (ö. 900/1495) kitabı yine bir Kahireli âlim ve kadı olan İzzüddîn Ebû Muhammed Abdürrahîm İbnü'l-Fürât'a (ö. 851/1448) 19 Cemâziyelevvel 851'de okuduğuna dair belâğ kaydı,²¹⁴ yazmanın en geç 9/15. yüzyılda Mısır'a taşındığını ve burada okunmaya devam ettiğini gösterir. Yazmanın üzerindeki Mısırlı âlim Şihâbüddîn Ahmed İbnü'l-Acemî'ye (ö. 1086/1676) ait temellük kaydına bakılırsa²¹⁵ yazmanın 11/17. yüzyılın sonuna kadar hâlâ Mısır'da olduğu anlaşılmaktadır. Her iki yazmadaki semâ ve kıraat kayıtlarıyla ilgili daha geniş bir değerlendirme *el-Medhal*'in usul literatürüne intikalinin izinin sürüldüğü üçüncü bölümde yapılacaktır.

²¹¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 13-14, (Avvâme'nin girişi).

²¹² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 16-17, 21, (Avvâme'nin girişi).

²¹³ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 31-82, (Avvâme'nin girişi).

²¹⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 29.

²¹⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 15, (Avvâme'nin girişi).

1.2.6.2. Neşirleri

el-Medhal'in tespit edebildiğimiz kadarıyla iki muhakkike ait üç farklı neşri bulunmaktadır. Kitap ilk olarak *el-Medhal ile 's-Süneni'l-kübrâ* adıyla Muhammed Ziyâürrahmân el-A'zamî'nin tahkikiyle Kuveyt'te Dârü'l-hulefâ li'l-kitâbi'l-İslâmî tarafından 1 cilt hâlinde yayımlanmıştır. Bu neşirde baskı tarihi belirtilmemiş olmasına rağmen muhakkikin neşir önsözünü yazdığı tarihle kitabın daha sonra Advâü's-selef tarafından yapılan baskısında 1. baskı tarihi olarak belirtilen tarihin uyuşmasından ilk baskının 1404/1984 tarihli olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁶ Bu baskı 86 sayfalık dirâse kısmı ile 77 sayfalık dizinler dâhil olmak üzere 532 sayfadır. Neşirde daha önce tanıttığımız eksik Asya Cemiyeti Kütüphanesi yazması esas alınmıştır.

Kitabın aynı muhakkik tarafından yine aynı yazmanın kullanılarak 1420/1999-2000 yılında 2. baskısı yapılmıştır. Riyad'da Advâü's-selef tarafından 2 cilt, 824 sayfa olarak yayımlanan bu yeni baskıda kitabın gözden geçirildiğine dair bir kayıt yahut yeni bir önsöz bulunmamaktadır. Sayfa sayıları arasında görülen kayda değer farklılık tercih edilen yazı puntosunun büyüklüğünden ve daha fazla açılan satır aralarından kaynaklanmaktadır.

A'zamî neşrinde ayet ve hadisler tahriç edilmiş, detaylı sayılacak râvi ve rivayet değerlendirmeleri yapılmış, nakiller kaynaklarından tevsik edilmiş, yazmanın kenarlarındaki önemli açıklamalar dipnotlarda gösterilmiş, râvi ve âlimlerin kısa tanımları yapılmış, mühmel râviler temyiz edilmiş, garîb lafızlar açıklanmıştır. Bu itibarla bu baskının tenkitli neşir kurallarının gereklerini yerine getirdiği söylenebilir. Ancak yazma nüshaların tanıtımının yapıldığı yerde açıklandığı gibi itimat edilen yazmanın yarısından çoğunun eksik oluşu sebebiyle bu neşir kitabın yarısından azını temsil etmekte olup hadis usulüyle ilgili bölümlerin çoğunu ihtiva etmez.

²¹⁶ *DİA*'daki "Beyhaki" maddesinde Kuveyt neşri için belirtilen 1985 tarihi (Bkz. Kandemir, "Beyhaki", *DİA*, VI, 58-61) 1. baskı tarihi olan 1404 yılını desteklemediği için yanlış olmalıdır. Bildiğimiz kadarıyla Beyhaki'yle ilgili müstakil tek monografinin yazarı Necm Abdurrahman Halef de mezkûr monografide Kuveyt neşri için 1405/1985 yıllarını vermiştir (Bkz. *el-İmâmü'l-Beyhaki*, s. 118). Ancak bu bilgi doğrulanamamıştır.

Kitabın *el-Medhal ilâ İlmi's-sünen* adıyla 1437/2016 yılında Muhammed Avvâme'nin tahkikiyle Cidde'de Dârü'l-yüsr-Dârü'l-minhâc ortaklığıyla yeni bir neşri yapılmıştır. Bu neşir, diğer yazmanın yanında eksiksiz Bûsâtıyye Kütüphanesi yazmasını esas aldığı için kitabın ilk tam neşridir. 94 sayfalık dirâse ve 82 sayfalık fihristler kısmıyla birlikte kitap 2 cilt, 969 sayfadır. Bu çalışmada Avvâme neşri esas alınmıştır.

Bu baskıda da ayet ve hadislerin yerleri gösterilmiş, nakiller kaynaklarından doğrulanıp farklılıklara işaret edilmiş, yazmalardaki önemli kayıtlar değerlendirilerek dipnotlara aktarılmış, garîb lafızların açıklaması yapılmış, takibi kolay olsun diye paragraflar numaralandırılmış, metnin anlaşılmasına dönük az ama özlü notlar düşülmüştür. Bunlar içerisinde müellife yahut metinde temas edilen konulara dair yapılan eleştirel değerlendirmeler ve uyarılar çok kıymetlidir.²¹⁷ Dirâse kısmında kısaca değerlendirmesi de yapılan²¹⁸ semâ ve kıraat kayıtları nâşirin mukaddimesinde 51 sayfa hâlinde yayımlanmıştır.²¹⁹ Bu baskı da tenkitli neşir ilminin gerekli kriterlerini sağlamış durumdadır. Kitabın 1. baskısındaki imla yanlışlarıyla çoğu yazmalardan kaynaklanan ilmî yanlışlar hatırı sayılır bir kısmı bize ait olan tekliflerle düzeltilmiş ve kitabın gözden geçirilmiş 2. baskısı 1444/2023'te yine aynı yayınevleri tarafından yapılmıştır.

1.2.7. *el-Medhal*'in İhtisarı

el-Medhal üzerine iki ihtisar çalışması yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Bunlardan ilki İbn Kesîr'e aittir. İbn Kesîr, İbnü's-Salâh'ın kitabını özünü muhafaza ederek ihtisar ettiğini söyledikten sonra benzer şekilde Beyhakî'nin *el-Medhal*'ini de ihtisar ettiğini söyler.²²⁰ Sıbt İbn Hacer'in (ö. 899/1493) Zehebî'nin *el-Medhal*'i ihtisar ettiğine dair verdiği bilgi²²¹ ise diğer kaynaklardan doğrulanamamıştır. Zehebî uzmanı Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un Zehebî'nin *Târihu'l-İslâm*'ındaki metodunu

²¹⁷ Örnek olarak bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 348-351.

²¹⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 13-24, 29-30, (Avvâme'nin girişi).

²¹⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 31-82, (Avvâme'nin girişi).

²²⁰ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 90. İbn Kesîr'in bu eserine dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

²²¹ Sıbt İbn Hacer, *Revnaku'l-elfâz bi-mu'cemi'l-huffâz*, I, 328.

incelediği önemli çalışmasının 197 sayfa tutan biyografi kısmında²²² ve bu çalışmadan da istifadeyle kaleme alınmış 552 sayfalık hacimli bir monografide²²³ bu bilgiye bir şey eklenememesi,²²⁴ Sıbt İbn Hacer'in verdiği bilginin ihtiyatla karşılanmasını gerektirir.

Süyûtî'nin *Miftâhu'l-cenne fi'l-ihcâc bi's-sünne*'de *el-Medhal*'in haber-i vâhidin hücciyeti kısmını kitabın yarısından fazlasını oluşturacak şekilde²²⁵ özetlediği dikkate alınırsa *Miftâhu'l-cenne* -bir bölümüne mahsus olmak kaydıyla- kitabın üçüncü bir ihtisarı sayılabilir. *el-Medhal*'den özetlendikleri anlaşılın Beyhakî'nin *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* mukaddimesi²²⁶ ile *Delâilü'n-nübüvve*'ye yazdığı medhal²²⁷ *el-Medhal*'in dördüncü ve beşinci ihtisarı olarak kabul edilebilir.

1.2.8. Muhteva Tanıtım ve Değerlendirmesi

el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen'in nisbeten dağınık konuları, müellifin önsözü dışında fıkıh usulü, hadis usulü ve eğitim-öğretim âdâp ve usulü olmak üzere üç ana bölümde tasnif edilebilir. Müellifin önsözdeki ifadelerinden²²⁸ kitabın fıkıh ve hadis usulüyle ilgili iki bölüm hâlinde tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu durumda belki eğitim-öğretim âdâp ve usulüyle ilgili konuları genel uygulamaya bakarak hadis usulüyle ilgili bölüm içerisinde mütalaa etmek gerekecektir. Ancak bu konulara ayrılan sayfaların fazlalığı, bu konuların bir kısmının doğrudan fıkıh ve hadis

²²² Bkz. Ma'rûf, Beşşâr Avvâd, *ez-Zehebî ve menhecuhu fi Kitâbi Târîhi'l-İslâm*, s. 71-267.

²²³ Abdüsettâr eş-Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî Müerrihü'l-İslâm Nâkadü'l-muhaddisîn İmâmü'l-mu'addilîn ve'l-mücerrihîn*, Dârü'l-kalem, Dimaşk, 1414/1994.

²²⁴ Bkz. Ma'rûf, *ez-Zehebî*, s. 231; Abdüsettâr eş-Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî*, s. 383.

²²⁵ Bu kısım 77 sayfalık baskıda 11-53 sayfaları arasında yer almaktadır.

²²⁶ *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* mukaddimesinin *el-Medhal*'den özetlendiği kitaptaki *el-Medhal*'e göndermelerden ve muhteva benzerliğinden anlaşılmaktadır. Bkz. I, 117, 142, 151, 162, 170.

²²⁷ *Delâilü'n-nübüvve*'nin -kitaptaki göndermelerden de anlaşıldığı üzere (VI, 202; VII, 152, 156)- *el-Medhal*'den sonra kaleme alınmış olması ve aynı konuların çok özet olarak da olsa *Delâilü'n-nübüvve*'ye yazılan medhalde de yer alması bu medhalin de *el-Medhal*'den özetlendiğini düşündürüyorsa da özellikle hiçbir şekilde *el-Medhal*'e bir göndermenin bulunmayışı bu hususta az da olsa bir tereddüt oluşturmaktadır.

²²⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 44-45

usulüyle irtibatını kurmanın zorluğu ve tanıtım kolaylığı amacıyla muhakkik Avvâme'nin neşir mukaddimesindeki üçlü tasnifi tercih edilmiştir.

Kitap, bir proje kapsamında kaleme alındığının anlaşıldığı 43 sayfalık uzun bir mukaddimeyle başlar.²²⁹ Burada Beyhakî, Hz. Peygamber'in dinî rehberlik rolü ve vazifelerine de telmihte bulunan kısa hamd, teşehhüd ve salavat bölümünden sonra hepsi hakkı arama amacıyla yola çıkan müctehidlerin Kitap ve Sünnet'i öğrenme, anlama ve yorumlama hususlarında çeşitli gerekçelerle farklı icthadlara sahip olduklarına değinir. Allah'ın tevfiik u inâyetiyle onların görüşlerini incelediğini ve delilleri üzerinde kafa yorduğunu söyleyen Beyhakî, bunun neticesinde sünnete ittiba noktasında en titiz ve delilce en güçlü olarak Şâfiî'yi gördüğünü söyler.²³⁰ Buradan itibaren bütün mukaddimede Beyhakî'nin bu tercihinin gerekçeleri sıralanır. Çünkü Şâfiî sünnete ittiba ve hadislerle amel noktasında çok hassas,²³¹ başka müctehidlerde benzeri görülmeyen bir şekilde bütün kitaplarında usul-fürûa dair delil ve açıklamalara yer veren,²³² konuşma ve yazı dili gramerde delil sayılacak kadar Arap dili ve edebiyatında uzman, ayrıca tarih, kıraat ve tefsir alanlarında engin bir bilgiye sahip,²³³ Kureyşli olması bakımından nesepçe de seçkin -burada Kureyş'in faziletine dair uzun bir bahis vardır-²³⁴ eğitici ve yazar olarak başarılı, metodik açıdan tutarlı, münazara kudretine sahip, otoritesi herkes tarafından onaylanan büyük bir âlim ve fakih,²³⁵ mürüvvet ve diyânet sahibi,²³⁶ hicrî 2. asrın müceddidi olarak gösterilmiş -burada tecdîd hadisiyle ilgili kısa bir inceleme de vardır-²³⁷ hadislere ve

²²⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 3-45.

²³⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 3-5.

²³¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 5-7.

²³² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 7-8.

²³³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 8-11, 31.

²³⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 11-24.

²³⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 24-30, 32.

²³⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 30-32.

²³⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 32-38.

hadis tenkit yöntemine vâkıf,²³⁸ ortaya koyduğu bilginin kendisine nisbet edilmemesini problem etmeyecek kadar da hasbî ve âlicenap²³⁹ bir şahsiyettir.

Beyhakî bu gerekçelerle ahkâm-ı ilâhiyyeyi öğrenme noktasında işini kolaylaştırmak için Şâfiî'nin kitaplarına yöneldiğini, Şâfiî'nin görüşlerini öğrenme amacıyla en çok başvurulan kitabın Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı (ve üzerine yapılmış bazı çalışmalar) olduğunu gözlemlediğini ancak kendisinin kitapta çok muhtasar olarak sunulan Şâfiî'nin görüşlerini kendi ifadelerinden yola çıkarak bütün detay, gerekçe ve delilleriyle toplayan bir kitap yazmak istediğini söyler. Bu amaçla, *el-Muhtasar*'daki sıkıntılı yerlerin açıklamalarına da kolayca ulaşılabilmesi için daha önce kimsenin tercih etmediği bir yol izleyerek kitabı *el-Muhtasar*'ın planını esas alarak yazmaya başladığını anlatır.²⁴⁰

Beyhakî kitabı bitirip dikkatlice gözden geçirdikten sonra bu sefer ahkâma medâr olan sünen ve âsârı *el-Muhtasar*'ın planını esas alarak yazdığı *el-Mebsût* isimli bu eserinin tertibine göre bir kitapta derlediğini belirtir. Ancak benzer çalışmalarda hadislerin sahihlik-zayıflık durumlarına temas edilmediği için o, kitaptan istifade edecek fıkıhçıların kitaptaki hadislerin hangileriyle ihticâc veya tercih yapılabileceği ve hangileriyle yapılamayacağına dair bir bilgi ve bilinç sahibi olmaları amacıyla her hadisten sonra o hadisin derecesine işaret ettiğini, rivayetlerin kaynaklarını gösterdiğini, senedlerinde bir problem varsa açıkladığını, kimi zaman rivayetlerle ilgili uzman değerlendirmelerinin kaynaklarını da kısaca kaydettiğini söyler.²⁴¹

Beyhakî, *Kitâbü's-Sünen*²⁴² adıyla andığı bu kitabın da yazımını bitirdikten sonra “okuyucunun *Kitâbü's-Sünen*'i daha iyi anlaması ve kitaptaki ihticâca elverişli hadisleri daha rahat tespit edebilmesi amacıyla” bu kitaba bir “mukaddime” yazmak istemiş, bu amaçla *el-Mebsût*'un başındaki Şâfiî'nin usul düşüncesiyle ilgili bazı

²³⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 38-39.

²³⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 41-42.

²⁴⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 43.

²⁴¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 43-44.

²⁴² Daha önce izah edildiği gibi Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*'i yazdıktan sonra bu kitabına *es-Sünenü'l-kebîr* adıyla göndermede bulunur.

fasılları ve hadisle işigal edeceklerin bilmeleri gereken bazı zorunlu temel bilgileri ekleyerek “*Kitâbü’l-Medhal ilâ Kitâbi’s-Sünen*”i kaleme almıştır.²⁴³

Beyhakî kitabın yazılış hikâyesini uzunca ve bir bağlam içerisinde anlattığı bu önsöz kısmından sonra “*el-Mebsût*”un başındaki Şâfiî’nin usul düşüncesiyle ilgili bazı fasıllar” diye andığı bablarla kitaba başlar. Sonra sırasıyla “Kur’an’ı öğrenme ve öğretmeye teşvik ile Kur’an’a uymanın farz oluşu, müctehidin sahip olması gereken Kur’an bilgisinin nitelik, çeşit ve boyutları, hadisleri öğrenme ve öğretmeye teşvik ile Sünnet’e ittibânın farzıyeti, Sünnet’in fonksiyonu, Sünnet’in bütün kısımlarıyla kaynağının vahiy olduğu, hayatında Hz. Peygamber’e itaatın ve vefatından sonra Sünnet’ine uymanın emredildiği, Haber-i vâhid’in hücciyeti, haber-i vâhidin reddine gerekçe gösterilen Sünnet’in Kur’an’a, akla ve başka delillere arzına dair rivayetlerin bâtil oluşu, sahâbenin de haber-i vâhid-i hüccet sayıp onunla amel ettiği, hadisleri bilme noktasında bütün sahâbilerin aynı imkân ve seviyede olmadığı, fıkhıdaki yetkinliği yanında Abdullah b. Ömer’le (ö. 73/693) birlikte Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Semüre b. Cündeb (ö. 60/680) ve Muâviye b. Ebî Süfyân’ın (ö. 60/680) hadis rivayeti hususunda güvenilir isimler olduğu” başlıklarına yer verilir.²⁴⁴

Beyhakî buraya geldiğinde haber-i vâhidin kabul şartları gibi hadis usulünü ilgilendiren bazı başlıklara yer verdikten sonra yeniden fıkıh usulüyle ilgili bablara döner. “İcmân hücciyeti, ictihad, iki farklı kısmıyla kıyas, ictihada konu olan meselelerde Allah katında doğrunun tek olduğu, ictihadın meşruiyet alanı ve meşru ihtilafın keyfiyeti, umum-husus meseleleri, emir ve nehiyin keyfiyeti, mefhûm-i muhalefet, nâsih-mensûhun izahı ve neshin kısımları -burada nesih bahisleri dolayısıyla Kur’an’ın Hz. Peygamber’in hayatında çeşitli yazı malzemelerine yazılarak ezberlendiği, vefatından sonra suhuf ve mushaf hâline getirildiğine dair Kur’an tarihiyle ilgili bilgiler vardır-, hadisler arasında ihtilaflar ve çözüm yolları, hükümce muarızı olmayan hadisin başlı başına hüccet oluşu, sahâbe görüş ve fetvasının değeri -burada genelde sahâbe neslinin dindeki yeri ve kıymeti, özelde sahâbenin önde gelen bazı âlimlerinin faziletiyle bunların önde gelen ashâbı ve

²⁴³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 44-45.

²⁴⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 46-217.

müctehid imamlara kadar her dönem ve bölgenin önde gelen fukahasına dair fıkıh tarihiyle ilgili uzunca bir bahis vardır-, müftü veya kadıların sahip olması gereken bilgi ve donanım, istihsânın geçersizliği, nas ve hadisin olduğu yerde kıyas ve icihadın mezmûm oluşu, âmmî dışındakiler için taklidin caiz olmayışı, avamın vuku bulmamış meseleler hakkında soru sormasının kerâheti ve buna mukabil fıkıh talebelerinin ehliyet kazanması için bunun caiz oluşu, âkıl-bâliğ olanların bilmekle yükümlü olduğu meseleler ile yalnızca ehliyet ve yetkinlik sahibi ulemânın bileceği meseleler” gibi başlıklar fıkıh usulüyle ilgili bu ikinci uzun bölümü oluşturur.²⁴⁵ Fıkıh usulüyle ilgili bölümler 2 cilt hâlinde yayımlanan Avvâme neşrinde Beyhakî'nin 43 sayfalık mukaddimesi hariç 840 sayfa tutan metnin 432 sayfasını, yani yarısından fazlasını oluşturur.²⁴⁶ Nakillerin senedlerindeki bilgiler muhakkik Avvâme'nin kaynak dipnotları eşliğinde takip edildiğinde fıkıh usulüyle ilgili bölümlerin özellikle teorik çerçevesinin ağırlıklı olarak Şâfiî'nin *er-Risâle*'si²⁴⁷ ile kullanım yoğunluğu bakımından sırasıyla *el-Ûm*²⁴⁸ ve *İhtilâfü'l-hadis*²⁴⁹ isimli eserlerinden bazı katkılarla özetlenerek oluşturulduğu görülür.

Hadis usulüyle ilgili bablar hem sıra hem hacim açısından kitabın ikinci bölümünü oluşturur. Bu bölümde “haber-i vâhidin kabul şartları, râvi tenkidinin zorunluluğu ve rivayetleri kabul edilen ve edilmeyen râvilerin nitelikleri, mânen rivayetin hükmü, rivayetlerdeki yanlışların düzeltilebileceği, müdellisin rivayetinin

²⁴⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 407-II, 669.

²⁴⁶ *el-Medhal*'de I, 100-193 sayfaları arasında yer alan haber-i vâhidin hücciyeti konusu, delillerin kaynaklık değeri ve hiyerarşisini inceleyen fıkıh usulü alanını ilgilendirdiği için bu bölümde değerlendirilmiştir.

²⁴⁷ Görebildiğimiz kadarıyla fıkıh usulüyle ilgili bölümlerde en az 50 yerde *er-Risâle*'ye 57 atıf veya gönderme bulunur. Açık atıf veya gönderme bulunmayan yerler de ilave edilirse bu sayı daha da artar. *el-Medhal*, I, 59, 63, 75, 86, 90, 94, 100, 109, 110, 112, 115, 117, 118, 119, 131, 132, 149, 150, 151, 152, 153, 156, 159, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 202, 421, 431; II, 433, 449, 461, 463, 479, 480, 481, 507, 508, 513, 514, 530, 603, 606, 614, 655, 666, 669.

²⁴⁸ Görebildiğimiz kadarıyla *el-Ûm*'e 28 açık atıf veya gönderme bulunur. *el-Medhal*, I, 79, 85, 87, 88, 131, 132, 145, 146, 416, 422, 432; II, 438, 441, 454, 455, 468, 469, 473, 512, 525, 530, 599, 606, 634, 643, 645, 647, 667.

²⁴⁹ Görebildiğimiz kadarıyla *İhtilâfü'l-hadis*'e 12 yerde 14 açık atıf veya gönderme bulunur. *el-Medhal*, I, 94, 95, 98, 175, 176, 267; II, 463, 477, 481, 505, 510, 666.

kabul şartları, râvinin sika oluşunun kendisinden rivayette bulunduğu râvi için tevsîk ifade etmeyeceği, hadisin sahihlik-zayıflık tespitinde yalnızca râvilerinin güvenilir olmasının yetmeyeceği ve rivayetlerdeki illetlerin tespitinin uzun boylu tetebbu ve uzmanlığa ihtiyaç duyduğu, hadis öğrenim-öğretim metotlarından kıraat ve bazı münekkitlerin kıraat ve semâ yöntemlerini birbirine denk görüşü, münâvele ve mükâtebe yöntemleri, farklı öğrenim-öğretim yöntemleriyle elde edilen hadislerin hangi rivayet sîgaları ile aktarılacağı, hadis elde etmek için yapılan rihleler, hadislerin hangi yaşlardan itibaren tahammül edilebileceği, Hz. Peygamber adına yalan söylemenin günahı, hadis rivayetinde dikkat ve titizlikle davranma, garîb hadislerin ardına düşmenin hoş karşılanmaması, hadis râvilerinin cerh-ta'dîl açısından durumlarının açıklanmasının zarureti, hadis münekkitlerinin güvenilirliği, Irak ve Hicâz bölgelerinin rivayetlerinin kıymeti ve Hicâz bölgesinin rivayetlerinin tercihi ve dönem dönem bölge bölge meşhur münekkitler ve ihtilaf gerekçeleri, mürsel hadis ve kabul şartları, güven duygusunun azalması, bid'at ve yalan olgusunun ortaya çıkması sebebiyle tâbiînin küçükleri tabakası ve sonraki tabakalarda yer alan râvilerin mürsellerinin zayıf kabul edilmesi, muhaddisin rivayet ettiği hadisi sonradan unutmaması, kendinden rivayet eden râvinin sika olması durumunda bunun o rivayete zarar vermeyeceği” babları bulunur.²⁵⁰ Hadislerin yazılmasının caiz olup olmadığıyla ilgili tartışma da bu bölümde değerlendirilmiştir. Eğitim-öğretim âdâp ve usulüyle ilgili bölümde yer alan müzakere babının hadis müzakeresiyle ilgili 4 sayfasını da eklersek kitapta hadis usulüyle ilgili konular 212 sayfa tutup metnin ¼'ünü oluşturur. Hadis usulüyle ilgili babların kaynakları üçüncü bölümde *el-Medhal*'in kendinden önceki literatürden istifadesinin boyutları tespit edilmeye çalışılırken incelenecektir.

Kitabın eğitim-öğretim âdâp ve usulüyle ilgili bölümünde ise şu bablar bulunur: “İlmin ve ilim adamının değeri ile ilmin tahsil keyfiyeti, nafîle ilmin nafîle amelden hayırlı oluşu, ilmi dünyevî bir gaye için öğrenmenin kerâheti ve ilimle amele teşvik, ulemânın böbürlenmesinin ve kendilerine korkulan yöneticilere gösterilen saygı gibi saygı gösterilmesini beklemelerinin mekruh oluşu, cahil insanların yanılmasına sebebiyet vermemek için ulemânın şüpheli meselelerle

²⁵⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 218-407; II, 830-849.

amelden uzak durmasının müstehap oluşu, ilmi insanlardan esirgemenin doğru görülmeşi, cahil insanları bilmedikleri konularda uyarmanın ve anlayabilmeleri için gerekirse tekrarlayarak açık ve düzgün bir üslupla konuşmanın gerekliliği, bezginliğe sebebiyet vermemek için vaaz ve nasihati aralıklı periyotlarla yapma, insanların ihata edemeyeceği, akıllarının almayacağı meselelere girmeme, bilgiyi doğru anlayıp değerlendiremeyecek kimselerle paylaşmama, gençlerle yakından ilgilenip onları öğrenmeye teşvik etme, ilim ve âlime saygı gösterilmesi ve bu amaçla onlar için ayağa kalkmanın müstehap oluşu, ilim ve her şeyde doğruluğu gözetme, fetva hususunda temkinli olup dikkat ve titizlikle davranma, âlimin ilim veya amelde yanlışının tehlikesi, bilginin azalıp cehaletin yaygınlık kazanmasından korkulması".²⁵¹ Eğitim-öğretim âdâp ve usulüyle ilgili bu bölüm kitabın sonlarına doğru yer alıp 192 sayfa tutar ve metnin yaklaşık son ¼'lük kısmını oluşturur. *el-Medhal*'in edebü'l-âlim ve'l-müteallim literatürünün henüz teşekkül etmediği bir dönemde kaleme alınmış olması sebebiyle, bu bölüm genel rivayet kaynaklarından seçkiler yapılarak hazırlanmıştır.

Görüldüğü gibi fıkıh usulüyle ilgili konular hacim olarak kitabın yarısını oluşturmakta, hadis usulüyle ilgili konular hacimce ikinci, eğitim-öğretim âdâp ve usulüyle ilgili konular ise üçüncü sırada gelmektedir. Kitaptaki fıkıh usulüyle ilgili bölümlerin varlığı ve uzunluğu -telif sebebinin uzunca anlatıldığı bölümde açıklandığı gibi- kitabın bir proje çerçevesinde kaleme alınmış olmasıyla yakından ilgilidir. Böylece bu çerçevede yazılmış *es-Sünenü'l-kebîr* ve benzeri eserlerdeki fıkıh ve usulle ilgili değerlendirmeler daha iyi anlaşılabilir olacaktır. Kitaptaki hadis usulüyle ilgili bölümler ise *es-Sünenü'l-kebîr*'de çok büyük bir yekûn tutan sünen ve âsâr ve bunlarla ilgili değerlendirmelerin sağlıklı şekilde anlaşılması içindir. Kitapta ilmin fazileti, eğitim-öğretim âdâp ve usulüyle ilgili konuların varlık sebebi ise muhtemelen Şâfiî'nin kitaplarında bu tür başlıklara yer vermesi ve eğitim-öğretim faaliyetinin takip etmesi gereken istikameti göstermek içindir.

²⁵¹ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 670-830, 850-886.

İKİNCİ BÖLÜM
BEYHAKÎ'NİN *el-MEDHAL*'DE HADİS USULÜ ANLAYIŞI

Bu bölümde Beyhakî'nin hadis usulü anlayışı ağırlıklı olarak *el-Medhal* üzerinden tespite çalışılacaktır. *el-Medhal*'in çalışmada esas aldığımız Avvâme neşrinden önceki A'zamî neşri kitabın neşirleriyle ilgili bilgi verdiğimiz kısımda da izah ettiğimiz üzere hadis usulüyle ilgili bölümlerin hatırı sayılır bir kısmını içermediği için çağdaş çalışmalar Beyhakî'nin eserlerindeki uygulamalarına eğilmişlerdir. Bu çalışmada eksiksiz Avvâme neşrinin kullanılmış olması sebebiyle Beyhakî'nin teorik usul anlayışı ilk defa olabildiğince bütünlüklü ve derli toplu bir şekilde sunulma imkânı bulmaktadır. Beyhakî'nin *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr ve Delâilü'n-nübüvve* isimli eserlerine yazdıkları medhaller *el-Medhal*'den özetlenerek yazıldıkları için çalışmada yardımcı metin olarak kabul edilmiştir. Usul literatüründe veya Beyhakî'nin farklı kitaplarındaki yöntemlerini inceleyen muasır çalışmalarda tespit edilen katkı ve değerlendirmeler Beyhakî'nin usul düşüncesine dair eksik parçaları tamamlayabilmek amacıyla çalışma kaynaklarına dâhil edilmiştir. Beyhakî'nin usul anlayışı rivayet, râvi ve mervî şeklinde üç temel kavram üzerinden üç ayrı bölüm hâlinde sunulacaktır.

2.1. RİVAYET

2.1.1. Hz. Peygamber Adına Yalan Söylemenin Büyük Mesuliyeti

Beyhakî, *el-Medhal*'de bu başlıkla yer verdiği bölüme Hz. Peygamber adına yalan söylemenin cezasının cehennem olduğunu belirten meşhur “Men kezebe” hadisine²⁵² yer vererek başlar. Hadisin kitapta verilen farklı rivayetlerine bakılırsa²⁵³ bu ağır hükümde bazı rivayetlerdeki “müte‘ammiden” kaydı, yani “kasıt” unsuru belirleyici olmuştur. Buna göre Hz. Peygamber adına yalan uyduran, Hz. Peygamber'in söylemediği bir sözü kasten, yani bilerek, farkında olarak ona isnat eden kimse -karşılığında ceza olarak cehennemine vaat edildiğine bakılırsa- büyük günah işlemiş olmaktadır.

Hadisteki belirleyici bu kayda rağmen Zübeyr b. el-Avvâm (ö. 36/656), Ebû Katâde el-Ensârî (ö. 54/674) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) gibi sahâbîlerin “Men

²⁵² Birçok kaynakta farklı senedlerle yer alan hadis için bkz. Buhârî, “İlim”, 38; Müslim, “Mukaddime”, 1.

²⁵³ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 309-315.

kezebe” hadisini gerekçe göstererek hadis rivayetinden uzak durdukları, ancak ihtiyaç hâlinde Hz. Peygamber’den rivayette buldukları görülür.²⁵⁴ Oğlu Abdullah b. ez-Zübeyr (ö. 73/692) “Niçin senin de falancalar gibi Hz. Peygamber’den rivayet ettiğini duymuyorum” deyince Zübeyr, “Aslında ben Müslüman olduktan sonra onun yanından hiç ayrılmadım. Ama onu ‘Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerine girsin’ derken işittim” karşılığını vermiştir. Hattâbî’nin de işaret ettiği gibi²⁵⁵ burada Zübeyr’i hadis rivayetine mesafeli durmaya iten sebep, bilinçli olarak Hz. Peygamber’e yalan isnat etme ihtimali değil; farkında olmadan, unutarak yahut yanlış olarak da olsa ondan işittiklerini aynen nakledememe korkusudur. İşte bu hassasiyet, -bir sonraki başlıkta izah edileceği üzere- büyük sahâbîlerin az sayıda hadis rivayet etmelerinin (*iklâl*) sebeplerinden biri olmuştur.

2.1.2. *Hadis Rivayetinde Dikkat ve İhtiyatla Davranmanın Gerekliği*

Beyhakî, Hz. Peygamber’e ait olmayan bir sözü bilerek ona isnat etmenin günahının büyüklüğüne değindikten sonra bağımsız bir bölümde,²⁵⁶ sahihliğe ulaşabilmek için rivayet noktasında seçici, titiz ve dikkatli davranmak gerektiği üzerinde durur. Kendisine ulaşan bilgiyi hiç sorgulamadan, doğrulamadan nakleden kişi dinî açıdan ciddi bir sorumluluk altına girer ve bu davranışı yalan söylemekle eşdeğerli sayılır.²⁵⁷ Mâlik (ö. 179/795), böyle birinin rivayetlerinde kaçınılmaz olarak yanlışların bulunacağını, bunun dışında bu kişinin hiçbir şekilde ilimde imâmet mertebesine ulaşamayacağını söyler.²⁵⁸ Abdurrahman İbn Mehdî (ö. 198/813-14) de muhtemelen hocası Mâlik’in bu ifadelerinden ilhamla hoca

²⁵⁴ Hz. Peygamber’in yakın çevresinde bulunmasına ve onunla bütün savaflara katılmasına rağmen Zübeyr 38 kadar (Efendioğlu, “Zübeyr b. Avvâm”, *DİA*, XXXIV, 522-524), Hz. Peygamber’in vefatından sonra kırk seneden fazla yaşamış olan Ebû Katâde ise 170 hadis rivayet etmiştir (Kandemir, “Ebû Katâde”, *DİA*, X, 174-175). Hz. Peygamber’den çok hadis rivayet eden (*müksirûn*) sahâbîler arasında sayılan Enes’in rivayet ettiği mükerrerleriyle birlikte iki bin küsur hadis (Canan, “Enes b. Mâlik”, *DİA*, XI, 234-235), Hz. Peygamber’in vefatından sonra seksen küsur sene yaşaması ve tâbiîn neslinin önde gelen hocalarından birisi olması sebebiyle çok görülmemelidir.

²⁵⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 311.

²⁵⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 318-331.

²⁵⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 318-319.

²⁵⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 320.

seçiminde dikkatli davranmayıp her önüne gelenden hadis alan ve bunları bir tenkit süzgecinden geçirmeden nakleden kişinin hadiste hüccet olamayacağını ifade eder.²⁵⁹ Beyhakî, bu değerlendirmeler ışığında hadis hocasına sahih rivayetlere erişebilmesi için münker rivayetlerden uzak durup mâruf rivayetlerle yetinmesini ve onlarla ilgili de temkinli olup elinden gelen gayreti sarfetmesini tavsiye eder.²⁶⁰

Hadis tarihinde hadis rivayetinin geçirdiği tarihî aşamalar incelenirken sahâbe dönemi özelinde söz konusu edilen az sayıda hadis rivayet etmeye (*iklâlî'r-rivâye*) dönük tavsiye ve fiilî durumu, fevkalâde temkinli ve dikkatli olma anlamlarına gelen “tesebbüt, taharrî ve tevakkî” gibi kelimelerle açıklamak mümkün gözükmemektedir. Yaşları küçük olduğu için geç dönemlere kalan ve bilgilerine ihtiyaç duyulan az sayıdaki sahâbî (*el-müksirûn*) dışında diğer sahâbîleri Hz. Peygamber’den çokça hadis rivayet etmekten alıkoyan sebepler içerisinde yanlış düşme ve kasıtlı olmasa da söylemediği bir şeyi Hz. Peygamber’e nisbet etme korkusu vardır. Büyük sahâbîlerde ve Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644), Osman b. Affân (ö. 35/656), Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) gibi Hz. Peygamber’in en yakın dost ve ashâbında bile bu endişenin izlerini görmek mümkündür.²⁶¹

Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652), Mikdâd b. Amr (ö. 33/653), Talha b. Ubeydillah (ö. 36/656) ve Sa’d b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) ile uzunca vakit geçiren sahâbenin küçüklerinden Sâib b. Yezîd (ö. 91/709-10) beraber oldukları süre içerisinde bu büyük sahâbîlerin Hz. Peygamber’den hadis rivayet ettiklerini hiç duymadığını söylemektedir.²⁶² Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32/652-53) ve Enes b. Mâlik’in gerekmedikçe Hz. Peygamber’den hadis rivayet etmeye yanaşmadıkları, ihtiyaç durumunda ise hadisi rivayet etikten sonra -ülkemizde Cuma hutbelerindeki uygulama için de esas teşkil edecek şekilde- “böyle” veya “Resûlullah’ın buyurduğu gibi” yahut “buna benzer, buna yakın” gibi ihtiyat ifadeleri kullandıkları bilinmektedir.²⁶³ Zeyd b. Erkam’a (ö. 68/688) “Bize Hz. Peygamber’den hadis

²⁵⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 320.

²⁶⁰ Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, I, 143.

²⁶¹ Örnek olmak üzere bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 325.

²⁶² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 327.

²⁶³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 326-327; 329.

naklet” denildiğinde Zeyd “Yaşlandık ve unuttuk. Hz. Peygamber’den hadis nakletmek çetin iştir!” karşılığını vermiştir.²⁶⁴ Zübeyr b. el-Avvâm, sözün başına yetişemediği için Hz. Peygamber’in Ehl-i kitâb’dan bir adamdan naklettiği bilgiyi ona ait zannederek rivayet eden bir sahâbîyi göstererek “İşte bu ve bunun gibiler bizi Hz. Peygamber’den rivayet etmekten alıkoyuyor” demiştir.²⁶⁵

Hz. Ömer’in tavrı da dikkat çekicidir. Yeni Müslüman olmuş bir topluluğa dini öğretmek için görevlendirdiği bir grup sahâbîyi uğurlarken onlara Hz. Peygamber’den gerektiğinde ve az hadis rivayet etmelerini emretmiş,²⁶⁶ çok hadis rivayet ettikleri gerekçesiyle Abdullah b. Mes’ûd, Ebü’-d-Derdâ (ö. 32/652 [?]) ve Ebû Mes’ûd el-Ensârî’ye (ö. 42/662 [?]) (bir rivayette Ebû Mes’ûd el-Ensârî yerine Ebû Zer el-Gıfârî’ye [ö. 32/653]) tepki göstererek halifelîği döneminde Medine dışına çıkmalarına izin vermemiştir.²⁶⁷

Beyhakî, Hz. Peygamber’in sünnetlerini öğrenme ve uygulama hususlarındaki titizliğiyle bilinen Hz. Ömer’in yolcu ettiği sahâbî grubuna çok hadis rivayet etmeyi yasaklamış olmasını, Kur’an öğrenimiyle meşgul bir topluluğun henüz Kur’an’ı iyice öğrenmeden başka bir şeyle zihinlerini meşgul etmeme düşüncesine bağlar. Çok rivayet ister istemez yanlışlara sebebiyet vereceği yahut yeni Müslüman olmuş ve dini öğrenmeye yeni başlamış bu insanların hadisleri sağlıklı bir şekilde anlayamayacakları, bunun da belki telafisi kâbil olmayacak hatalara yol açacağı endişesini de muhtemel sebepler arasında sayar.²⁶⁸

Hz. Ömer’in çok hadis rivayet ettikleri gerekçesiyle yukarıda isimleri verilen sahâbîlere tepki göstererek onları Medine’de alıkoymasını da benzer gerekçelere bağlayan Beyhakî, Hz. Ömer’in davranışını tasvip etmektedir.²⁶⁹

²⁶⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 328-329.

²⁶⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 330-331.

²⁶⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 321-322.

²⁶⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 324-325.

²⁶⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 323. Ayrıca bkz. Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, I, 146.

²⁶⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 323.

2.1.3. *Hadis Çevrelerinde Yaygınlık Kazanmamış (Garîb) Rivayetlerle Meşgul Olmanın Hoş Karşılanmaması*

Bir önceki bölümde hadis rivayetinde dikkat ve ihtiyatla davranmanın zorunluluğuna vurgu yapan Beyhakî daha sonra “garîb rivayetlere iltifat edilmemesine” dair bir bölüm açar.²⁷⁰ Burada garîb rivayet ile kastedilen, hadis çevrelerinde yaygın olarak bilinmeyen veya kaynağı meçhul rivayetlerdir. Beyhakî'nin derlediği nakillere bakıldığında ulemânın, bilginin ilim çevrelerinde dolaşımında olmasını çok önemsedikleri, konunun uzmanı ulemâ tarafından bilinmeyen, birden fazla tariki olmayan rivayetleri ihtiyatla karşıladıkları, hatta bu durumu o bilginin sahipliği açısından bir problem olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu sebeple Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), İbn Mehdî ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi hadis ilminin büyük otoriteleri, hadis çevrelerinde tedavüle girmeyen, kenarda kıyıda kalmış, kaynağı meçhul rivayetlerle iştilal edilmesinin zaman kaybı olduğunu söylemişlerdir.²⁷¹ Fiilî durum da bu endişeyi desteklemektedir. Ebû Yûsuf (ö. 182/798) bu tür rivayetlerin (*garâib*) ardına düşen kimsenin rivayetlerinde zorunlu olarak yalan-yanlışlar görüleceğini,²⁷² Ahmed b. Hanbel de bu tür hadislerin yazılmaması gerektiğini, çünkü bunların genellikle zayıf râviler tarafından rivayet edilen münker rivayetler olduğunu söylemektedir.²⁷³

2.1.4. *Hadislerin Mâna ile Rivayeti*

Hadislerin mâna ile rivayetinin câiz olup olmadığı hususu hadis ilminin tartışılan konuları arasındadır. Hadislerin hiçbir değişiklik yapılmaksızın Hz. Peygamber'den işitildiği birebir aynı lafızlarla nakledilmesi gerektiğini söyleyen âlimler bulunduğu gibi mânayı değiştirmemek kaydıyla lafzı eş anlamlı olanla değiştirme, takdim-tehir, ihtisar gibi tasarruflara izin veren âlimler de bulunmaktadır.

el-Medhal'de konuyu müstakil bir başlık altında inceleyen Beyhakî, burada yer verdiği nakiller ile bu nakiller etrafında yaptığı değerlendirmelere bakılır ve

²⁷⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 332-334.

²⁷¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 333-334.

²⁷² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 333.

²⁷³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 334.

kitapta genellikle tercih ettiği görüşü başlığa yansıttığı düşünülürse, mânayı değiştirmemek şartıyla mânâ rivayetinin cevazına kâil olan Şâfiî ve diğerlerinin kanaatini benimsemiş gözükmektedir.

Mânâ rivayet meselesine müspet yaklaşan âlimlerin bazı gerekçe ve delillerini zikrederek konuya giren Beyhakî'nin derlediği bilgilere göre mânâ rivayetinin cevazı; “hâfızanın unutup yanılabilmesi,²⁷⁴ mânâ rivayetinin bir yere kadar zorunluluk olduğu ve hadisleri orijinal lafızlarıyla nakletmenin her zaman kolay ve mümkün olmadığı,²⁷⁵ lafız hususunda gereksiz ısrarcılığın, farkında olmadan hadislerle eklemeler yapmaya sebep olabileceği²⁷⁶ gibi gerekçelere dayanır.

Bu gerekçelerle mânâ rivayetinin câiz olduğunu savunan âlimler, bunun için mânânın sağlıklı şekilde aktarılmasını (isâbetü'l-mâ'nâ) yeterli görmüşler, haramın helal helalin haram kılınması gibi mânâyı tamamen değiştirecek yahut sözü mecrasından çıkaracak tasarrufların mânâ rivayetinin cevazına engel olacağını söylemişlerdir.²⁷⁷ Mânânın sağlıklı bir şekilde aktarılabilmesi için tabii olarak râvinin lafızların delâletlerini ve lafız üzerindeki tasarrufların yol açacağı sonuçları bilmesi gerekmektedir. Beyhakî, tâbiînin önde gelen âlimlerinden Mücâhid b. Cebr'in (ö. 103/721) “Eğer hadisi kâmil olarak nakletmeye kalkarsan pek muhtemeldir ki ona eklemeler yaparsın. Senin hadisten (şüphe duyduğun kısımları) eksiltmen ona eklemeler yapmandan daha iyidir” sözünü doğrulamakta ancak “bu eksiltme/ihtisar işleminin mânâyı değiştirmemesi ve bunu yapacak kimsenin mânâ değişikliklerinin nelere yol açacağını bilen bir kimse olması gerektiği” şartını koşmaktadır. Lafız değişikliklerinin neye mal olacağını bilmeyen bir râvi ise tabii olarak lafza bağlı kalmalı ve metin üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunmamalıdır.²⁷⁸

Mânâ rivayetinin cevazını “Kur'an'ın ‘yedi harf’ üzere indirildiği ve kişinin bunlardan kolayına gelen herhangi birisiyle tilâvetinin câiz olduğu”²⁷⁹ hadisine atıfla

²⁷⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 243.

²⁷⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 248. Ayrıca bkz. I, 244.

²⁷⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 248.

²⁷⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 243-244, 246-247.

²⁷⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 248-249.

²⁷⁹ Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'an”, 5; Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 133.

temellendiren Şâfî, “Kur’an’ın, lafız farklılıklarını da içeren yedi farklı vecihle okunması câiz ise hadislerin -mânayı değiştirmemek kaydıyla- farklı lafızlarla rivayeti evleviyetle câiz olmalıdır” demektedir.²⁸⁰

İlgili nakillere bakıldığında mânen rivayetin câiz olduğu fikrinin Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656), Vâsile b. el-Eska‘ (ö. 85/704 [?]) ve kimliği açıklanmamış bazı sahâbîler dışında İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714), Mücâhid b. Cebr, Şa‘bî (ö. 104/722), Hasen el-Basrî (ö. 110/728), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Amr b. Dînâr (ö. 126/744 [?]), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Vekî‘ b. el-Cerrâh (ö. 197/812) ve Şâfî gibi isimlere nisbet edildiği görülmektedir.

Mânen rivayeti câiz yahut hoş görmeyenlerin içerisinde de sahâbî Abdullah b. Mes‘ûd dışında Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 107/725 [?]), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), Recâ b. Hayve (ö. 112/730), İbrahim b. Meysere (ö. 132/749-750), meşhur dil ve edebiyat âlimi Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) ve Mâlik gibi isimler bulunmaktadır.

Mânen rivayete karşı mesafeli duran yahut tamamen menfî bir tutum takınan âlimlerin bu kanaatlerinin temelinde İbn Mes‘ûd’un rivayet ettiği Hz. Peygamber’in “*Benden bir söz işitip onu işittiği gibi başkalarına aktaran kimsenin Allah yüzünü ak etsin*” duasındaki “işittiği gibi” kaydı vardır. Hz. Peygamber hadisin devamında buna gerekçe olarak “sözünün ulaştığı insanlar içerisinde hadisi onlara ulaştırandan daha bilgili, o hadisin hakikatini daha iyi kavrayacak insanların bulunma ihtimalini” gösterir.²⁸¹ Buna göre Hz. Peygamber’den işitilen lafızların, üzerlerinde hiçbir şekilde tasarrufta bulunulmadan muhataplara ulaştırılması gerekmektedir. Mânen rivayeti kabul etmeyenlerin ikinci delili, Hz. Peygamber’in Berâ b. Âzib’e (ö. 71/690 [?]) öğrettiği gece yatmadan önce okunması tavsiye edilen duada yer alan “ve bi-nebiyyike” lafzının aynı sahâbî tarafından “ve bi-resûlike” şeklinde okunmasına Hz. Peygamber’in itiraz ederek lafzı “ve bi-nebiyyike” şeklinde düzeltmesidir.²⁸² Bu

²⁸⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 243.

²⁸¹ Bkz. Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, IX, 198 (5296); İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, I, 552 (836).

²⁸² Bkz. Buhârî, “Vudû”, 77; Müslim, “Zikir”, 35.

görüşü savunan âlimlere göre bu da lafızlara bağlı kalmak gerektiğinin bir başka delilidir.

Mezkûr delillerin meselede kesin bir kanaate ulaşmaya izin vermediğini düşünen Beyhakî “ve bi-resûlike” ifadesinin “ve bi-nebiyyike” ile değiştirilmesinin nebî ile resul lafızları arasındaki farktan kaynaklanmış olabileceğini ve hüküm ihtiva eden hadislerde hüküm değişikliğine sebebiyet verecek bu gibi farklılıkların kabul edilmeyeceğini söyler. “Ve bi-nebiyyike” ifadesinin devamındaki “ellezî erselte” cümlesi zaten resul anlamını ifade ettiği için tekrara düşmemek ve övgünün her iki vasıfla yapılabilmesi için Hz. Peygamber’in bu değişikliğe izin vermediği de söylenebilir. Beyhakî, lafzen rivayet için delil gösterilen İbn Mes‘ûd ve Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]) hadislerinde râvilerin hepsinin fakih olmaması sebebiyle hadis lafızlarının ezberlenerek rivayet edilmesine dair bir teşvik bulunduğunu, anlam değişikliklerinin farkına varacak bilgiye sahip olmayanların hiçbir şekilde lafzen rivayetin dışına çıkmaması gerektiğini belirtir.²⁸³

Bu izahlar Beyhakî’nin Şâfiî gibi lafızların anlamlarını ve lafız farklılıklarının sonuçlarını bilen râviler için mânen rivayetin câiz olduğu kanaatini taşıdığını göstermektedir. Ancak Beyhakî’nin mâna ile rivayetin cevazı için “râvinin lafızların delâletlerini ve lafızlar üzerindeki tasarrufların sebep olabileceği anlam değişikliklerini bilmesi gerektiği” kaydı üzerinde ısrarla durduğu gözden kaçmaz. Nitekim -kitabın içindeki atıflardan *el-Medhal*’den sonra kaleme aldığı kesin olarak bilinen-²⁸⁴ *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*’a yazdığı mukaddimede mânen rivayet meselesinde daha keskin bir tutum benimsediği görülür. Burada, lafız üzerinde yapılan tasarrufların mânaya etkilerini bilmeyen bir râvinin hadisi yalnızca işittiği lafızlarla rivayet etmesinin câiz olacağını, “*Bizden bir söz işitip onu işittiği gibi başkalarına aktaran kimsenin Allah yüzünü ak etsin. Zira bu sözün kendilerine ulaştırıldığı kimseler içerisinde belki o sözü nakledenden daha iyi kavrayan niceleri vardır*” hadisinin de bu kanaati destekleyebileceğini söylemekte, bununla birlikte lafızlardaki değişikliklerin mâna üzerindeki olumlu veya olumsuz etkilerini bilen râvi

²⁸³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 251-252.

²⁸⁴ Örnek olmak üzere bkz. Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, I, 117.

için mânayı doğru aktarmak şartıyla mânen rivayetin câiz olacağını sahâbe ve tâbiînden bazı örnekler vererek anlatmaktadır. Beyhakî sözlerinin devamında selef ulemâsı içinde bir grubun, râvi lafızlarla ilgili bilgi ve farkındalık sahibi olsa bile hadislerin değiştirilmeden, aynı lafızlarla rivayet edilmesi gerektiği fikrini benimsediklerini, Zeyd b. Sâbit hadisindeki “*kendisinden daha bilgili olana bilgi taşıyan nice kimse vardır*”²⁸⁵ sebep cümlesini de gerekçe göstererek bu görüşün kendisine daha sevimli geldiğini söylemektedir.²⁸⁶

2.1.5. *Hadis Rivayetlerinde Görülen Yanlışların Tashihi (Islâhu'l-lahn)*

Beyhakî, mâna ile rivayet konusunu işledikten sonra “lafızlar üzerinde değişiklik yapıp yapılamayacağı” tartışmasının farklı bir türevi olan ve hadis ilminde “Islâhu'l-lahn”²⁸⁷ başlığı altında incelenen “hadis metinlerinde meydana gelen dil yanlışlarının tashihi” meselesine de temas etmiştir. “Islâhu'l-lahn” veya “Islâhu'l-lahn ve'l-hata” genel başlığı, hadis sened veya metinlerindeki her türlü hatanın tashihi anlamına gelebilirse de bu başlık altında genellikle “metinlerde meydana gelen dil/irab hatalarının tashih edilip edilemeyeceği” meselesinin konuşulduğu görülmektedir.²⁸⁸ Nitekim Sehâvî *Fethu'l-muğîs*'te lahnı, irab/dilbilgisi yanlışı olarak, hatayı ise tahrif ve tashifle açıklar.²⁸⁹ En geniş anlamıyla metinlerde yer alan hataların düzeltilip düzeltilemeyeceği, düzeltilecekse nasıl düzeltileceği konusu, bugün dahi tenkitli neşir kuralları çerçevesinde tartışılmaya devam etmektedir.

²⁸⁵ Tirmizî, *el-Câmi'*, IV, 393 (2656); Humeydî, *Müsned*, I, 200 (88).

²⁸⁶ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 133-134.

²⁸⁷ Takvîmu'l-lahn, tağyîru'l-lahn başlıklarını görmek de mümkündür.

²⁸⁸ Örnek olmak üzere bkz. Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 540-546; Hatîb, *el-Kifâye*, I, 416-420.

²⁸⁹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, III, 154. Usul kitaplarındaki konuyla ilgili bölümler ve ilgili lafız/terimler takip edildiğinde Evzâî'nin ileride gelecek olan “Hadislerdeki lahn, hata, tahrifin (diğer bir rivayette: tashîf) düzeltilmesinde bir mahzur yoktur” ifadesindeki lahnın “dil yanlışı”; tahrif/tashîfin “yanlış okumaktan kaynaklanan yanlışı”; hatanın ise “genel yanlışı” anlamına geldiği söylenebilir. Lahn ile hatanın arasının net bir şekilde ayrılmasının dışında tahrif ve tashîf lafızlarının yerine çok kere hata lafzının kullanıldığı ve nihayetinde hata lafzının her türlü yanlışı ifade etmek için kullanıldığı da dikkatten kaçmamaktadır.

Konuyu kısaca da olsa müstakil bir bab içinde inceleyen Beyhakî bab başlığında yer alan “lahn ve hata”nın ne olduğunu ve nasıl düzeltileceğini açıklamamıştır. Ancak alıntılanan pasajların muhtevaları izlendiğinde lahnın özellikle Arap dili kurallarına uygunsuzluk anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim hadislerde lahn olamayacağı fikri Hz. Peygamber’in fasih bir Arapçaya sahip olduğu kabulüyle temellendirilir.²⁹⁰

Hadislerin mânen rivayet edilip edilemeyeceği meselesine benzer şekilde hadis metinlerinde yer alan dil yanlışlarının tashih edilip edilemeyeceği hususunda da âlimler iki gruba ayrılmışlardır. Esnek davranıp metinlerde meydana gelen hataların tashih edilebileceğini hatta tashih edilmesi gerektiğini savunanlar olduğu gibi hadis ilminin özel durumu açısından buna sıcak bakmayan âlimler de vardır. Söz gelimi Evzâî (ö. 157/774) hadislerdeki her türlü hatanın (lahn, hata, tahrif)²⁹¹ tashih edilmesinde bir beis görmezken²⁹² Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) “Arapça ve hadis ulemâsının dillerinin farklı olduğunu, Arapçacıların dilinin kurallara daha uygun olmasına rağmen semâ meselesinden dolayı hadisçilerin kendi

²⁹⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 253. İlgili kısımdaki “hadislerin kaynağından i‘rablı olarak (مُعْرَبَةً) çıktığı” ifadesi ile (*el-Medhal*, I, 254) “Metninde lahn olan hadisi işittiğim gibi mi nakledeyim i‘rab mı edeyim” sorusuna tâbiîn âlimlerinin verdiği “i‘rab et (أَعْرَبُهُ)” soru-cevabında (*el-Medhal*, I, 253) yer alan “irab” lafzıyla müteahhir dönemde oturmuş bir nahiv terimi olan irab değil geniş anlamıyla Arap diline uygunluk, Arapça açısından yanlışsızlık/fasih olma anlamı kastedilmiştir. Nitekim bir diğer rivayette yer alan “O yanlış Arapça diline göre düzeltsin mi (أَيُّقِيمُهُ عَلَى عَرَبِيَّةٍ)” sorusuna verilen “Evet. Çünkü Resûlullah yalnızca fasih Arapça konuşurdu (إِلَّا بَعْرَبِيَّ) ... لا يَتَكَلَّمُ إِلَّا بَعْرَبِيَّ)” cevabı da bu kanaati teyit etmektedir. Bu sebeple tamamen yanlışlanamasa da sonraki usul kaynaklarında lahn kelimesini ifade etmek üzere kullanılan “sarf-nahiv/gramer yanlış” karşılığı tercih edilmeyerek “dil yanlış” ifadesi tercih edilmiştir.

Hadis metinlerindeki irab/dil yanlışlarının daha çok tâbiîn ve sonraki tabakalara mensup râvilerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ahmed b. Hanbel anlamı değiştirecek şekildeki fahiş dil yanlışlarının muhakkak düzeltilmesi gerektiğini çünkü “Hz. Peygamber ve ashabının dilinde lahn bulunmadığını, lahnın sonraki tabakalardaki râvilerden kaynaklandığını” söyler. (İbn Hâni’, *Mesâil*, II, 234-235).

²⁹¹ *el-Câmi*’deki bir diğer rivayette (II, 7) tahrîf lafzı yerine tashîf lafzı yer almaktadır.

²⁹² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 253.

dillerini sürdürmelerinden başka bir çıkar yol bulamadıklarını” söyler.²⁹³ Zira rivayet işleminin semâa dayanır ve semâ yoluyla elde edilen rivayetin “doğruluğunun ve yanlışlığının tespiti ve bunun kimden/nasıl kaynaklandığının bilinebilmesi” için hiçbir değişiklik yapılmadan sonraki nesillere nakledilmesi ilmî sorumluluğun bir gereği olarak kabul edilir.

Hadis metinlerindeki dil hatalarının düzeltilebileceği fikri Şa‘bî, Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr, Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Ebû Ca‘fer Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733 [?]), Evzâî, Hemmâm b. Yahyâ el-Avzî (ö. 164/781), İbnü’l-Mübârek, Nadr b. Şümeyl (ö. 204/820) gibi isimlerden nakledilirken, kitapta aksi yönde kanaat benimseyen yalnız iki isme yer verilmiştir: Ebû Ma‘mer Abdullah b. Sahbere (ö. 60/679’dan sonra) ve Kâsım b. Sellâm.

Bab başlığına yalnızca metinlerdeki dil yanlışlarının tashihine izin veren görüşü taşıması²⁹⁴ ve bölüm içerisinde bu görüş sahiplerine ayırdığı kısmın hacimce büyüklüğü, Beyhakî’nin metinlerdeki hataların düzeltilebileceği kanaatini taşıdığını gösterir. Özellikle *el-Medhal*’de -bir şarta bağlamış olsa da- mânen rivayetin câiz olduğu fikrini benimsemesi de bu yargıyı güçlendirmektedir.

2.1.6. *Hadis Öğreniminde Müzakerenin Önemi*

Beyhakî, *el-Medhal*’de ayrı bir bölümde genel olarak her türlü bilgi ve özelden hadis öğreniminde müzakerenin önemine değinir. Müzakere, Arapçada işteşlik bildiren “müfâale” kalıbından mastar olduğu için birden fazla kişi veya bir topluluğun karşılıklı konuşma ve mütalaada bulunmaları anlamına gelmektedir. Bölümde yer alan bazı örneklerden -müfâale kalıbının zaman zaman bir eylemin tek taraflı gerçekleştirilmesini ifade etmek için kullanımına da uygun olarak- kişinin hadis müzakeresine ehil olmayan muhataplarla konuşmasının, bir anlamda tek başına dersini tekrarlamasının da müzakere başlığı altında değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Unutkanlığın ilimle meşgul insanlar nezdinde bir musibet sayıldığı ve beşer hâfızası da nisyan ile mâlül olduğu için hadislerin müzakere edilmesi gerektiği fikri üzerinde ısrarla durulmuştur. Hadis tarihine bakıldığında hadislerin sahâbîler

²⁹³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 255.

²⁹⁴ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 253.

tarafından müzakere edildiği ve buna dair ta o dönemden tavsiyeler bulunduğu görülecektir. Hz. Ali, İbn Mes‘ûd ve Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) gibi sahâbîler talebelerine hadisleri müzakere etmelerini tavsiye etmişler, hadislerin -müzakere esnasında benzerlerini çağrıştırıp hatıra getireceği için- ancak müzakereyle varlıklarını sürdüreceğini, müzakere edilmeyen hadislerin zamanla kaybolup unutulacağını söylemişlerdir.²⁹⁵

Müzakere uygulamasının sonraki dönemlerde de kesintisiz şekilde sürdüğü anlaşılmaktadır. Hadisler, arkadaşlar arasında karşılıklı müzakere edildiği gibi, bazı hadis hoca veya talebelerinin uygun bir müzakere arkadaşı bulamadıkları zaman o gün dinledikleri hadisleri unutmamak amacıyla evdeki cariyeye veya mahalle mektebinden çocukları toplayıp onlara aktardığı görülmektedir. Nehaî, öğrendiği hadisleri unutmak istemeyen kimsenin o hadisleri öğrenir öğrenmez karşısında hoşlanmadığı birileri bile olsa başkalarına aktarmasını tavsiye etmekte, bu şekilde ezberlediği hadislerin hâfızasına nakşolacağını söylemektedir.²⁹⁶

Genel olarak her türlü bilginin müzakere edilmesi gerektiğinin anlatıldığı bu bölümde Beyhakî, hadis müzakeresini hadisleri öğrenme-ezberleme bağlamında ele almış, belli bir seviyede uzmanlık isteyen ve bir metnin farklı tariklerinin zikredilip üzerine konuşulduğu teknik anlamdaki müzakereye değinmemiştir.

2.1.7. Hadis Öğrenim-Öğretim Metotları ve Değerleri

Hadis ilminde “Turuku’t-tahammül ve’l-edâ” denilen hadis öğrenim ve öğretim metotları, râvinin bir hadisi elde ederken yahut başkasına aktarırken başvurduğu farklı yöntemleri ifade eder. Bunlar içerisinde özellikle rivayet asırları düşünüldüğünde en yaygın ve değerli olanları, hocanın okuyup talebenin dinlemesi anlamındaki “semâ” ve talebenin okuyup hocanın dinlemesi anlamına gelen “kıraat veya arz”dır. Doğrudan hoca-talebe ilişkisi olmaksızın, hocanın hadislerinin yazılı olduğu kitabı (*el-asl*) talebeye vermesi keyfiyetini ifade eden “münâvele”, hocanın hadislerini bir talebeye yazması veya onun için yazdırması mânasında “mükâtebe veya kitâbe” ve sözlü veya yazılı olarak rivayet izni vermek anlamına gelen “icâzet”

²⁹⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 705-707, 831.

²⁹⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 709-710.

de tartışmalar olmakla birlikte birçok hadis âlimi tarafından kabul gören yöntemler arasındadır. Beyhakî, *el-Medhal*'de diğer konulara nisbetle hacimce daha fazla yer tutan bu yöntemlerin değerlendirilmesine ayırdığı kısımda yalnızca bu beş yönteme temas eder. Geriye kalan i'lâm (yazılı bir kitap veya belgedeki hadislerin hocanın kendisine ait olduğunu talebeye bildirmesi), vasiyye (vefat veya yolculuk esnasında kitaplarının birisine verilmesini vasiyet etmesi) ve vicâde (yazının hocaya ait olduğundan emin olmak şartıyla hadis hocasına ait bir kitap bulma) metotlarına hiç değinmemesi, Şâfiî'nin kitaplarında bu konulara doğrudan temas etmemiş olabileceği yahut diğer beş metoda nisbetle bunların tartışmalı ve kullanımlarının azlığı sebebiyle olmalıdır.

Kıraat ve Semâ

Beyhakî bölümlerin ilkinde²⁹⁷ kıraat metodunu ve semâ yöntemiyle arasında kıymet açısından bir fark olup olmadığını inceler. Bir bilgi edinim ve aktarım yöntemi olarak kıraatin itimada şayan olduğuna dair Dımâm b. Sa'lebe hadisini²⁹⁸ referans göstererek konuya başlayan Beyhakî, kıraatin makbul bir metot olduğu ve sahâbe döneminden itibaren fiilen uygulandığına dair örnekler verir. Konuya dair titizlikle derlendiği anlaşılan seçki dikkatlice incelendiğinde kıraatin sahâbe, tâbiîn ve sonraki dönemlerde bir bilgi edinme ve aktarma yöntemi olarak çokça kullanıldığı, hatta Zührî ve Mâlik gibi isimlerin aralarında olduğu Hicaz ulemâsının çoğunun kendilerine bilgilendirme amacıyla müracaat edildiğinde bu yöntemden başkasına izin vermedikleri görülür.²⁹⁹ Nitekim Mâlik, Abbasi halifesi Mehdî-Billâh (775-785) "niçin iki şehzadesi Musa ile Harun'a semâ yoluyla hadis rivayet etmekten imtina ettiğini" sorunca, bu tavrında kendisine örnek olan aralarında meşhur yedi fakihin de bulunduğu Medine'nin önde gelen hocalarının talebelerine hadislerini okumadıklarını, onlardan kıraat yoluyla bilgi alındığını söyleyerek cevap verir.³⁰⁰ Bu isimler içerisinde Ebû Seleme b. Abdirrahman b. Avf (ö. 94/712-3), Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), Hârice b. Zeyd (ö. 100/718-9),

²⁹⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 274-283.

²⁹⁸ Müslim, "İmân", 4. Ayrıca bkz. Buhârî, "İlim", 6.

²⁹⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 278-280.

³⁰⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 279-280.

Sâlim b. Abdillâh (ö. 106/725), Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725), Kâsım b. Muhammed, Nâfi‘ (ö. 117/735), Abdurrahman b. Hürmüz (ö. 117/735), daha sonra Zührî, Ebü’z-Zinâd Abdullâh b. Zekvân (ö. 130/748), Rebîa b. Ebî Abdîrrahman (ö. 136/753 [?]) ve Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) vardır. Ahmed b. Hanbel de râvinin, okuduğunun ne olduğunu bilip anlaması ve kıraat yoluyla hadisi elde ettiğini beyan etmesi şartıyla bir yöntem olarak kıraata sıcak bakmaktadır.³⁰¹

Kitapta yer alan bir nakilde Mekkî b. İbrahim (ö. 214/829); “Osman b. el-Esved (ö. 147/764), el-Müsennâ b. es-Sabbâh (ö. 149/767), Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 150/767), Ebû Hanîfe,³⁰² Muhammed b. İshak (ö. 151/768), Hanzale b. Ebî Süfyân (ö. 151/768), Talha b. Amr b. Osman el-Hadramî (ö. 152/769), Hişâm ed-Destüvâî (ö. 153/770), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), İbn Ebî Zi’b (ö. 159/776), Süfyân es-Sevrî ve Mâlik b. Enes” gibi âlimlerin kıraati semâa tercih ettiklerini ve talebelerin bu hocalardan hadisleri kıraat yoluyla tahammül ettiklerini söylemektedir.³⁰³

İbn Abbas (ö. 68/687-88), Muhammed el-Bâkır, Urve,³⁰⁴ Hasen el-Basrî, Şerîk (ö. 177/794) gibi âlimler semâ ile kıraat yöntemleri arasında bir fark görmemişlerdir.³⁰⁵ Kıraat yoluyla elde edilen hadisin “haddesenî” gibi doğrudan semâ bildiren sîgalarla da nakledilebileceğini söyleyen Mansûr b. el-Mu‘temir (ö. 132/750) ve diğerlerinin³⁰⁶ de bu iki yöntem arasında bir derece farkı görmedikleri anlaşılmaktadır.

³⁰¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 292.

³⁰² Beyhakî, Ebû Hanîfe’nin “Râvinin, hadisi ancak hocanın ağzından duyup ezberledikten sonra rivayet etmesi durumunda bunun caiz olacağı” ifadesinin, “râvinin rivayet ettiği hadisi ezberlemiş olması gerektiği” şeklinde açıklanırsa bir problem teşkil etmeyeceğini, Ebû Hanîfe’nin kıraat yöntemini reddettiği şeklinde anlaşılırsa bunun aynı yerde Ebû Hanîfe’den nakledilen ikinci rivayetle çelişeceğini söylemektedir. (*el-Medhal*, I, 282).

³⁰³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 280.

³⁰⁴ Yukarıda İmam Mâlik’ten nakledilen bilgi göz önüne alındığında, Urve’nin her iki yöntem arasında bir fark görmüyorsa da diğer Medineli hocalar gibi hadis rivayetinde kıraati tercih ettiği anlaşılmaktadır.

³⁰⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 276-277, 278, 281.

³⁰⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 277, 281.

Kıraati semâ ile eş gören hatta kıraati semâa takdim edenlerin görüşlerini zikreden Beyhakî'nin semâ metodunu önceleyen hiçbir isme yer vermemiş olması dikkat çekicidir. Ayrıca semâ ve kıraat yöntemlerinden hangisinin daha üstün olduğu tartışmasına da girmemiştir. Bu, bölüm başlığında yalnızca kıraat ve semân birbirine eşit olduğu görüşüne yer vermesiyle birlikte düşünüldüğünde müteahhir ulemânın çoğunun kanaatinin aksine Beyhakî'nin her iki metodu eşdeğerli gördüğünü düşündürmektedir.

Nitekim *el-Medhal*'den sonra kaleme aldığı *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* mukaddimesinde konuyla ilgili daha açık ifadelerine rastlanır. Burada da kıraat metodunu ayrı bir başlık altında ele alan Beyhakî, Şâfiî'nin ezberlemiş olduğu *el-Muvatta*'ı Mâlik'e okuduğuna dair bir nakle yer verdikten sonra sahâbeden İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik, tâbiünden Urve, Hasen el-Basrî ve diğerlerinin kıraati meşru ve muteber bir yöntem olarak gördüklerini ve imamların büyük çoğunun kıraat ile semâî değer yönünden birbirine eşit kabul ettiklerini söylemektedir.³⁰⁷ Bu, Beyhakî'nin kıraat ve semâ yöntemlerini birbirine denk gördüğüne dair açık bir ifade olarak kabul edilebilir.

Kanaatimizce bilgi aktarım yöntemi olarak kıraatin bu derece benimsenmesi ve sıklıkla kullanılmasının ilmî sebepleri dışında bazısı hocaya bazısı talebeye râci insanî sebepleri de vardır. Bunlar içerisinde “hocanın gözlerinin eskisi gibi görme kabiliyetini yitirmiş olması,³⁰⁸ talebenin semâ yoluyla hadisi edinecek kadar vaktinin yahut imkânlarının müsait olmaması,³⁰⁹ Medine örneğinde görüldüğü gibi genellikle hocanın dinleyici, talebenin okuyucu olduğu bir rivayet geleneğinin yerleşmiş olması³¹⁰ ve muhtemelen semâ metodunun kıraata göre hoca açısından daha yorucu olması gibi sebepler vardır. Mesela Enes b. Mâlik, talebelerin yoğun semâ talepleri üzerine sıkılmış, kalkıp hadislerinin yazılı olduğu defterleri getirmiş ve “İşte bunlar

³⁰⁷ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 168.

³⁰⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 276-277.

³⁰⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 277.

³¹⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 279.

benim Resûlullah'tan (dinleyip) yazdığım ve sonra ona okuduğum hadislerdir” diyerek onları sertçe talebelerin önüne bırakmıştır.³¹¹

Semâin Sıhhat Yaşı

Hadisin, kaynağından güvenli şekilde alınıp güvenli şekilde aktarılması belli bir aklî olgunluk ve yetişkinlik seviyesini gerektirdiği için hadis öğrenimi için uygun bir yaş sınırı olup olmadığı tartışılmış, özellikle çocukların hangi yaşlarda hadis öğrenimine aday olacağı bahse konu edilmiştir.

Beyhakî çocuğun hangi yaşta rivayete ehil sayılacağı konusuna müstakil bir başlık altında çok kısa değinmiş, burada İbn Abbas ve Mahmûd b. er-Rebî' (ö. 99/797-98) isimli sahâbîlerin henüz küçük yaşta Hz. Peygamber'e dair tanıklıklarını anlattıkları iki rivayete yer vermiştir.³¹² Meselenin tartışmasına girmeksizin yalnızca bu iki rivayete ve yorumsuz olarak yer vermesinden Beyhakî'nin, çocuğun rivayet öğrenim ve aktarımının sahih olabilmesi için temyiz çağını yeterli gördüğü ve alt yaş sınırı olarak da hadis ilmindeki genel görüşe uygun şekilde beş yaşını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Zira İbn Abbas aktardığı hadiseye şahit olduğunda henüz bâliğ olmamış, Mahmûd b. er-Rebî' de beş yaşındadır. Bu rivayetlerin Buhari ve Müslim gibi sıhhat mülâhazasıyla yazılmış güvenilir hadis kaynaklarında kendisine yer bulması,³¹³ bu âlimlerin de aynı kanaati paylaştıklarını göstermektedir.

Münâvele

Beyhakî'nin münâveleyi incelediği bölüme uygun gördüğü başlık, bir anlamda münâvelenin tarifi gibidir: “Okumaksızın içindekileri onaylayarak kitabı vermeye dair... (باب ما جاء في مُنَاوَلَةِ الصَّحِيفَةِ وَالْإِقْرَارِ لِمَا فِيهَا دُونَ قِرَاءَتِهَا).”³¹⁴ Münâvele,

³¹¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 276; II, 841-842. Beyhakî'nin kıraat metodunu işlediği bölümde bu kıssaya yer vermesi, kıssanın içeriğindeki “Enes b. Mâlik'in yazdığı hadisleri Hz. Peygamber'e okumuş olduğu” bilgisinin bir yöntem olarak kıraatin meşruluğunu gösterdiğini düşünüyor olmasıyla açıklanabilir. Ancak Süyûtî *Tedribü'r-râvî*'de buna münâvelenin örnekleri içerisinde yer verir. Bkz. IV, 311-312.

³¹² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 305-307.

³¹³ İbn Abbas rivayeti için bkz. Buhârî, “İlim”, 18; Müslim, “Salât”, 127. Mahmûd b. er-Rebî' rivayeti için bkz. Buhârî, “İlim”, 18.

³¹⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 284.

hoca ile talebe arasında doğrudan bir rivayet ilişkisi olmaksızın bir hocanın kendi hadislerinin yazılı olduğu kitabı veya metni talebeye vermesidir.

Münâvelenin meşruiyetinin delili, Hz. Peygamber'in gönderdiği seriyyelerden birisinin başına emir tayin ettiği Abdullah b. Cahş'a (ö. 3/624) yazılı bir belge vererek o belgeyi tarif ve tayin ettiği yere ulaştığında açıp arkadaşlarına okumasını emrettiğine dair bilgidir.³¹⁵

Hadis âlimlerinin çoğuna göre münâvelenin sahih bir bilgi elde etme yolu olabilmesi için özellikle talebeler tarafından yazılan metin parçalarındaki yahut yapılan kopyalardaki hadisleri hocanın görüp sahihliğinden emin olduktan sonra kendisine ait olduğunu onaylaması gerekir. Münâveleyi bir bilgi edinim ve aktarım metodu olarak kabul eden isimlerden Zührî, Hişâm b. Urve (ö. 146/763) ve Evzâî gibi ulemânın bu hususa titizlikle riayet ettikleri görülür.³¹⁶ Ancak Ahmed b. Hanbel'in kendisine getirilen yazılı metinlerdeki hadisleri kendi aslındaki hadislerle karşılaştırıp tashih ettikten sonra bile getiren talebeye okumayı tercih ettiği, Mısırlıların benimsediğini söylediği münâvele metodunu hoş karşılamadığı kaydedilmektedir.³¹⁷

Evzâî, muhtemelen, rivayet izninin eşlik etmemesi durumunda münâvele yöntemiyle elde edilen bilginin nakledilmemesinden yanadır. Hocalarından münâvele yoluyla hadis aldığı ve bu yolla hadis aktardığı tespit edilen³¹⁸ Evzâî'nin münâvelenin cevâzı için rivayet izni (icâzet) aradığı, mücerret münâvele yoluyla elde edilen bilgiyle amel edilebileceğini düşünürken bu yolla hadis aktarımını hoş görmediği (وَفِي الْمُنَاوَلَةِ: يَنْدَيُّنُ بِهِ وَلَا يُحَدِّثُ)³¹⁹ anlaşılmaktadır.

³¹⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 284. Buhârî, *Kitâbü'l-ilm*'de münâvele ve mükâtebeye ayırdığı bölümde bab başlığında hadise işaret eder. ("İlim", 7).

³¹⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 285-286.

³¹⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 292.

³¹⁸ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 286.

³¹⁹ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 286-287; Râmeürümüzi, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 458; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 82; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 480-481. Zerkeşî, Evzâî'nin (وَلَا يُحَدِّثُ) ifadesini bizim anladığımızdan farklı olarak "tahdîs sîgasıyla rivayet etmez" şeklinde yorumlamakta ve "rivayet edilmeyecekse amel etmenin bir anlamı olmaz" demektedir. (Bkz. *Nüket*, III, 512).

Beyhakî yukarıda isimleri zikredilen ve münâveleyi geçerli bir rivayet yöntemi olarak onaylayan ulemânın “müellifi veya râvisinin yazılı bilginin kendisine ait olduğunu doğrulaması” şartıyla münâvele yönteminin kullanılabileceğine dair kanaatlerini, Hasen el-Basrî, Ebû Kılâbe el-Cermî (ö. 104/722), Nehaî ve Sevrî gibi âlimlerin “mühürlü bir vasiyet belgesinin içinde yazılı olanı bilmeden sahibinin sözlü beyanına itimat edilerek yapılan şahitliği mekruh saydıkları” görüşü ile destekler. Bununla birlikte Hz. Ömer’in torunu fakih tâbiî Hafs b. Âsım (ö. yak. 90/708-709) ve Mâlik’in -muhtemelen itimada binaen- buna cevaz verdikleri bilinmektedir.³²⁰

Ancak Şâfiî yaşadığı gerçek bir olaydan yola çıkarak, bir kadıdan diğerine gelen yazılı belgenin o belgeyi getiren iki âdil şahidin huzurunda açılıp okunmadan ve o şahitlerin o belgede yazılı olanların kadı efendiye ait olduğuna dair şahitlikleri alınmadan işleme konulamayacağını söyler. Ona göre belgenin hukukî bir değeri olabilmesi için bunun dışında belgeyi gönderen kadı efendinin belgede yazılı olanları o iki âdil şahidin huzurunda okuması, onları yazılanlara şahit tutması ve belgenin şahitler tarafından teslim alınması gerekmektedir. Kadılar arasındaki yazışmaların da resmî belge (*sak*) hükmünde olduğunu söyleyen Şâfiî, bunların mahkemede şahitlerin huzurunda okunup onlar tarafından tasdik edilmeden mühürlü olarak ulaşıp olsa bile kabul edilemeyeceği kanaatindedir. Çünkü mühür taklit edilip belgede oynama, değiştirme yapılabilir.³²¹

Beyhakî, Şâfiî'nin konuyla ilgili bu izahının, Abdullah b. Cahş'ın, kendisine verilen belgede yazılı olanı bilmediği gerekçe gösterilerek yöneltilebilecek bir itirazı da devre dışı bıraktığını zira orada yazılı belgeyi doğrudan Hz. Peygamber'den alıp taşıyan Abdullah'ın sahâbî olması sebebiyle belgede tezvîr durumunun hiçbir şekilde düşünülemeyeceğini ancak sahâbe dışındaki râviler için böyle bir ihtimalin söz konusu olduğunu belirtmektedir.³²²

³²⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 287.

³²¹ Olayın detayları ve Şâfiî'nin görüşleri için bkz. Şâfiî, *el-Ûm*, IV, 228; VII, 60. Ayrıca bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 287.

³²² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 287-288.

Netice olarak hadis hocası, kendisine getirilen ve ona ait olduğu söylenen hadislerin kendisine ait olduğunu kesin olarak doğrulamadan ve yazılı belge veya kitaptaki yanlışları tashih etmeden karşısındaki talebe yahut ilim adamına hüsnüzan ile onun verdiği bilgiyle yetinerek münâvele yoluna başvurmamalıdır. Nitekim Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* mukaddimesinde³²³ hadisi münâvele veya icâzet yoluyla rivayet edecek râvinin ihtiyatla davranarak rivayet edeceği hadisleri hocanın aslıyla karşılaştırması ve hadisi hangi yolla elde ettiğini açıklaması gerektiğini söyler.

Konuyla ilgili seçilen nakillere bakıldığında münâvelenin bir yöntem olarak tâbiîn döneminden itibaren Şam, Hicaz ve Mısır gibi bölgelerde kullanıldığı görülmektedir. Yukarıda Ahmed b. Hanbel'den yapılan nakil, münâvelenin en azından İbn Hanbel döneminde sanki daha çok Mısırlılar tarafından benimsendiğini ifade etmektedir.

İki râvi arasında semâ ve kıraat yöntemlerinde olduğu gibi doğrudan bir hoca-talebe ilişkisi sağlamayan münâvele metoduna neden ihtiyaç duyulduğu sorusunun cevaplarından biri, ilimde belli bir seviyeye ulaşmış râvilerin bilgi edinme amacı dışında rivayet ihtiyaçlarını karşılama arzusudur. Örnek olmak üzere Tâbiîn neslinin önde gelen âlimlerinden Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, talebesi Mâlik'e aslında her ikisinin de hocası olan Zührî'nin hadisleri içerisinde yargı bahisleriyle ilgili olanlarını (أحاديث الأفضلية) seçerek yazmasını istemiş, Mâlik de hocasının bu isteğini yerine getirmiş, talebelerinin "Peki, yazdıklarını daha sonra sana okudu mu?" sorusunu ise "onun ilimde buna ihtiyaç duymayacak kadar yüksek bir mevkide olduğunu" söyleyerek cevaplamıştır.³²⁴

Münâveleyle duyulan ihtiyacın sebeplerinden biri de talep yoğunluğundan kaynaklanan yorgunluk sebebiyle hocanın her zaman semâ veya kıraat isteklerine cevap verememesidir. Hişâm b. Urve babası Urve'nin hadislerini kendisinden öğrenmek isteyen birisine babasının hadislerinin yazılı olduğu bir defter çıkarmış ve defterin içeriğinden haberdar olduğunu, ondaki bütün hadisleri kontrol ederek

³²³ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 169.

³²⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 285.

tashihler yaptığını söyleyerek “bunu benden al ama diğerleri gibi sen de okuyayım diye tutturma!” demiştir.³²⁵

Mükâtebe³²⁶

Beyhakî'nin bir rivayet yöntemi olan mükâtebeye ayırdığı kısıtlı bölümde, kendisine atıf yapılan Mansûr b. el-Mu'temir, Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Hâlid b. Yezîd el-Mısrî (ö. 139/756-757), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Hişâm b. Urve, Ebubekir b. Ebî Sebre (ö. 162/778-779) ve bu isimlerden kitâbet yoluyla hadis tahammül eden Abdülmelik b. Cüreyc, Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776) ve Leys b. Sa'd (ö. 175/791) gibi tâbiîn ve tebe-i tâbiîn nesillerinden isimlere bakıldığında mükâtebe yönteminin erken dönemlerden itibaren kullanıldığı anlaşılmaktadır.³²⁷

Beyhakî, tâbiîn, tebe-i tâbiîn ve sonraki nesillerden nakledilen çok sayıda bilgiye bakıldığında mükâtebe, münâvele ve kıraat yöntemlerinin ulemâ nezdinde kabul gördüğünün anlaşıldığını söyler. Hz. Peygamber'in bazı devlet görevlilerine yazıp yolladığı mektuplar da mükâtebenin meşruluğuna bir başka delildir.³²⁸

Bununla birlikte Beyhakî, kıraat, mükâtebe ve münâvele yollarıyla elde edilen hadislerin -ileride rivayet sîgalarının ayrıca inceleneceği bölümde daha geniş bir şekilde açıklanacağı üzere- “ihbâr” ve “tahdîs” lafızlarıyla rivayetini hoş görmez. Farklı yöntemlerle elde edilen hadislerin bu farklı yöntemlere açıkça ve doğrudan işaret edecek şekilde nakledilmesi gerektiği kanaatini, lafız farklılıklarının hukukî sonuçlar doğurabileceğini gösteren şu örnekle destekler: Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'ye (ö. 189/805) göre bir köleyi âzat etmeye dair vaat “ihbâr” lafzıyla yapılan bir bilgilendirme talebine bağlanmış (*ta'lik*)³²⁹ ve bilgilendirme yazıyla yapılmışsa -ihbâr, yazıyla bilgilendirmeyi de kapsadığı için- köle hürriyetine kavuşur. Ancak “tahdîs” lafzıyla yapılan bir bilgilendirme talebine bağlanmış³³⁰ ama bilgilendirme

³²⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 285-86.

³²⁶ Usul literatüründe mükâtebe yanında yaygın şekilde “kitâbet” lafzı da kullanılmaktadır.

³²⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 289-290.

³²⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 290.

³²⁹ (إِنْ أَخْبَرْتَنِي بِكَذَا فَأَنْتَ حُرٌّ) denilmişse.

³³⁰ (إِنْ حَدَّثْتَنِي بِكَذَا فَأَنْتَ حُرٌّ) denilmişse.

yazılı olarak gerçekleşmişse -tahdîs, sözlü beyanı gerektirdiği için- köle hür olmaz.³³¹

Beyhakî'ye göre bir râvinin hocadan dinleyerek veya ona okuyarak öğrendiği hadisler -kitabın, üzerinde oynama ve değişikliğe izin veren bir yapısı olduğu için- mükâtebe yoluyla elde ettiği rivayetlerden daha kıymetlidir.³³²

İcâzet

Beyhakî, icâzet için ayrı bir başlık açmaz. Rivayet sîgalarını incelerken bir münasebetle icâzete değinir ve Şâfiî ile talebesi Rebî' b. Süleyman el-Murâdî (ö. 270/884) arasında geçen ve Şâfiî'nin icâzet yöntemini hoş görmediğine dair bir notla biten hikâyeyi nakleder. Hocası Hâkim Şâfiî'nin bu tavrını takdir etmiş ve hadisin büyük imamlarının ekseriyetinin kanaatinin de aynı istikamette olduğunu söylemiştir.³³³

İmam Mâlik'in, icâzet talebini "ilmi birkaç günde elde etme kolaylığına" bağlaması³³⁴ yanında Hâkim'in icâzet yoluyla elde edilen bilginin tahdîs ve ihbâr sîgalarıyla aktarılmasına tepki göstererek "İşte bu şekilde ilmin güzellik ve parlaklığı kaybolur, semâ ve rihle ortadan kalkar" şeklinde hayıflanması birlikte dikkate alındığında, icâzetle ilgili menfi tutumun en azından bazı ulemâ tarafından hicrî 4. asrın sonlarına kadar sürdürüldüğü söylenebilir.

Kitaplarında Hâkim ve diğer hocalarından icâzet yöntemiyle de rivayetlerde bulunduğu bilinen³³⁵ Beyhakî'nin icâzet bahsinde bu kadarıyla yetinmesi, onun icâzet yöntemine karşı oluşuyla değil diğer yöntemlerin onun nezdinde daha kıymetli sayılmasıyla izah edilmelidir. Nitekim o, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'a yazdığı mukaddimede, icâzet yöntemine hoş bakmayan âlimler bulunduğu gibi câiz gören âlimlerin bulunduğunu da kaydeder.³³⁶

³³¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 290-291.

³³² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 290.

³³³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 294-295.

³³⁴ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 295.

³³⁵ Örnek olmak üzere bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 194, 246, 339, 347.

³³⁶ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 169.

İmam Mâlik'in "her şeye öncelemeden ve çilesini çekmeden insanın ilimde ulaşmak istediği seviyeye ulaşamayacağı" sözü³³⁷ bu tutumun gerekçesini açıklar. Bir ilmî gelenek içerisinde yer almadan, bir hocanın rehberliğinde uzun bir tahsil sürecinden geçmeden icâzet yoluyla kitapların ve bilginin rivayet iznine sahip olmak, hem eğitim-öğretim faaliyetinin sağlığı hem de ilmin onuru açısından bu hocalara göre kabul edilebilir görünmemektedir.

Ancak meseleye bu mülâhazayla yaklaşıldığında, bu durumun yalnızca icâzetle ilgili olmadığı, münâvele ve mükâtebe yöntemleri de dahil olmak üzere doğrudan hoca-talebe ilişkisi sağlamayan bütün yöntemlere teşmil edilmesi gerektiği söylenmelidir. Hâlbuki rivayet olgusunun geçirdiği tarihî seyir dikkatlice takip edildiğinde hadislerin tedvini, hadis tahsili için yapılan yolculukların çoğalması, özellikle hicrî 3. asır ve sonrasında belli kitapların sahada kendisini farz etmesi ve alana dönük ihtiyaçların, belli şartlarla bu tür yöntemlerin de ulemâ tarafından benimsenip uygulanması sonucunu doğurduğu görülecektir. Bu itibarla yukarıdaki görüşün özellikle rivayet asırlarından sonra ideali temsil eden bir görüş olduğunu söyleyebilir.

2.1.8. Rivayet Sîgaları

Beyhakî üç ayrı babda kıraat, münâvele ve mükâtebe yöntemlerinin meşruluğu ve hadis çevrelerinde kullanımına değindikten sonra hadisi bu yöntemlerden biriyle elde eden râvinin başkalarına aktarırken adına "rivayet veya edâ sîgaları" denilen sîgalardan hangisi veya hangileriyle aktarabileceğini konuşmak için müstakil bir bölüm açar. Râvinin hadisi hocasından hangi keyfiyetle, bir başka ifadeyle hadis öğrenim-öğretim metotlarından hangisiyle elde ettiğini gösteren rivayet sîgaları, hadis ilminde râvilerin rivayetlerinin kıymet durumlarını göstermesi açısından da büyük önem arz eder. Kanaatimizce Beyhakî'nin yukarıda adı geçen rivayet yöntemlerini incelerken -yeterli olmasa da- rivayet sîgalarına temas etmiş olmasına rağmen bunları özellikle ayrı bir bölümde konuşmayı tercih etmesi, bu sîgaların rivayet metodu açısından taşıdığı önem sebebiyledir.

³³⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 295.

Beyhakî, bu bölümde farklı keyfiyetlerle elde edilen hadislerin hangi sîgalarla nakledileceği hususunda âlimler arasındaki görüş farklılıklarına değinmez. Zikrettiği ve desteklediği tek görüş, hadisin, hangi yöntemle alınmışsa o yöntemi doğrudan ve açıkça gösterecek bir sîgayla nakledilmesi gerektiğine dair Ahmed b. Hanbel'in görüşüdür. Ahmed b. Hanbel ayrıca, ilmî sorumluluk gereği ve daha tekin bir yol olduğu gerekçesiyle hocanın kendi hocasından rivayet ederken kullandığı rivayet lafızlarının râviler tarafından olduğu gibi korunması, hiçbir şekilde değiştirilmemesi gerektiği üzerinde de ısrarla durur.³³⁸

Hocanın rivayet lafızlarının muhafazasına dair vurgu olmaksızın bu görüş, Abdullah b. Vehb (ö. 197/813), Şâfîî, Saîd b. Ebî Meryem el-Mısırî (ö. 224/838), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) tarafından da paylaşılmıştır. Özellikle İbn Vehb ve İbn Ebî Meryem'e göre râvinin hadisi semâ ve kıraat yoluyla hocadan alırken tek başına mı, bir grupta mı beraber olduğu bilgisinin dahi rivayet sîgasında gösterilmesi, mesela râvi hadisi semâ yoluyla hocadan tek başına dinlemişse “haddesenî”, bir topluluk içinde dinlemişse “haddesenâ”, hadisi tek başına hocaya okumuşsa “ahberenî”, bir başkası okumuş o dinleyici olarak bulunmuşsa “ahberenâ” demesi gerekir. Beyhakî bu görüşü güzel bulmakta, yetişmiş olduğu hocaların da bu uygulamayı benimsediğini³³⁹ ve Şâfîî ve İbn Hanbel'in görüşlerinin de bu sonucu gerektirdiğini söyler.³⁴⁰ Nitekim *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* mukaddimesinde bu görüşü “hadis âlimlerinin büyük çoğuna” nisbet eder.³⁴¹

İhtiyat yönü ağır basan ve müteahhir dönemde daha çok benimsendiği anlaşılan bu görüşün birçok âlimi temsil etmediği de kaydedilmelidir. Beyhakî'nin kıraat, münâvele ve mükâtebe yöntemlerini işlerken aralara serpiştirdiği nakillerden

³³⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 292-293.

³³⁹ Hocası Hâkîm'in görüşü ve benzer bir tanıklığı için bkz. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, s. 717.

³⁴⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 292, 294, 295-296.

³⁴¹ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 169. Beyhakî, ileride daha geniş bir şekilde ele alınacağı üzere (s. 190-191) râvinin hadis tahammülü esnasında tek başına olup olmadığına dair bir tereddüt yaşamaması durumunda ise tekil sîga kullanmasının daha uygun olacağını düşünmektedir. Ona göre “Bir kişinin mecliste bulunduğu şüphe yoktur. Şüphe birden fazla kişinin bulunup bulunmadığı noktasındadır. Bu durumda şüphe ile değil yakîn ile amel edilir”. Bkz. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 196.

çok sayıda âlimin rivayet sîgası kullanımını açısından özellikle semâ ve kıraat yöntemleri arasında bir fark görmedikleri izlenmektedir.³⁴² Bazı âlimlerin ise yalnızca bu iki yöntem arasında değil, bu yöntemlerle doğrudan hoca-talebe ilişkisi gerektirmeyen münâvele, mükâtebe gibi yöntemler arasında da rivayet lafızlarının kullanımını açısından bir fark görmedikleri tespit edilmiştir. Mesela Muhammed b. Şuayb b. Şâbûr (ö. 199/814-815) Evzâî'den münâvele yoluyla aldığı hadisleri “ihbâr” lafzıyla rivayet için izin istemiş, Evzâî de izin vermiştir. Muhammed b. Şuayb bu meselede hocasıyla aynı şekilde düşündüğünü söyler.³⁴³ Eyyûb es-Sahtiyânî ile Mansûr b. el-Mu‘temir’in, kendilerinden mükâtebe yoluyla elde edilen hadislerin “tahdîs” lafzıyla rivayet edilmesine izin verdikleri, Leys b. Sa‘d’ın, hocalarından mükâtebe yoluyla aldığı hadisleri “tahdîs” sîgasıyla rivayet ettiği, Süfyân İbn Uyeyne’nin (ö. 198/814) ise “tahdîs, ihbâr, inbâ, semâ” lafızları arasında hiçbir fark görmediği bilinmektedir.³⁴⁴ *el-Muvatta*’ râvilerinden Yahyâ b. Abdillâh b. Bükeyr’in (ö. 231/845) aktardığı Mâlik’le talebelerinden birisi arasında geçen şu diyalog da bu tespiti doğrular:

Biz *el-Muvatta*’ı Mâlik’e arz ettikten sonra Mağribli bir talebe “Ey Ebû Abdillâh! Kitabı senden rivayet edip ‘Haddesenî Mâlik’ diyeyim mi?” dedi. Mâlik de “Tabii ki! Söyle bakayım, meşguliyetimi bir kenara bırakıp size vakit ayırmadım mı? Okumanızı dinleyip eksikliğini gediğini gidermedim mi? Benden başka size kim rivayet etmiş olabilir?.. Elbette. Kitabı benden rivayet et ve ederken de ‘Haddesenî Mâlik’ de” cevabını verdi.³⁴⁵

Bu örnek üzerinde düşünüldüğünde, kıraat dışında bir yolla kendisinden hadis alınmasına izin vermeyen Mâlik’in Batı İslâm dünyasından gelmiş bir talebesinin, kıraat yoluyla elde ettiği *el-Muvatta*’ı -belki biraz da uzun yoldan gelişinin zahmetine değmesi için- bazı âlimlere göre yalnız semâ yöntemini göstermek için kullanılması gereken “tahdîs” lafzıyla rivayet edip edemeyeceğini sorduğu, Mâlik’in de bu soruya, semâ ve kıraat gibi hadis öğrenim-öğretim metotlarının varlık amacı olan

³⁴² Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 277-279; 290-291.

³⁴³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 286.

³⁴⁴ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 289-290.

³⁴⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 280. Benzer bir tavır, Mâlik’in hocası ve birçok ilmî meselede olduğu gibi kıraatin cevâzı ve semâ muadil olduğu hususunda da dayanağı olan Zührî’den nakledilmiştir. Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 278.

“rivayetin sıhhatinin temini” hususuna vurgu yaparak cevap verdiği görülür. Bu, konumuz açısından belirleyici bir örnektir: Kitabın müellifine okunduğu o oturumlar için Mâlik hazırlık yaparak vakit ayırmış, talebeleri dikkatle dinlemiş, metinde meydana gelen eksiklik veya hataları düzeltmiştir. Kitap müellifinden bu şekilde, yani tashih edilerek alındıktan sonra amaç gerçekleşmiş, dolayısıyla rivayet sîgalarından birinin diğerine rüçhanını gerektirecek bir durum kalmamıştır.

Zikredilen örnekler özellikle ilk rivayet asırlarında birçok âlimin rivayetin sıhhati temin edildikten sonra rivayet lafızları arasında pek fark gözetmediklerini ortaya koymaktadır. Ancak durum özellikle temel hadis kaynaklarının yazıldığı hicrî 3. asırdan sonra değişmiş gözükmemektedir. Hicrî 4. ve 5. asırlarda hem bu yöntemler hem bu yöntemleri bildiren rivayet lafızları birbirlerinden daha kesin çizgilerle ayrılmış gibidir. Beyhakî de bu ayırmadan yanadır. O, mükâtebeyle ilgili bölümün sonunda kıraat, mükâtebe ve münâvele yöntemleriyle elde edilen hadislerin doğrudan bu yöntemlere delâlet etmeyen “tahdîs” ve “ihbâr” lafızlarıyla rivayet edilmesini eleştirir. Bu yöntemler arasında derece itibariyle en yukarıda bulunan semâ yöntemiyle alınan hadislerin “tahdîs, ihbâr, inbâ, semâ” lafızlarından herhangi biriyle rivayetinde ciddi bir problem görmemekle birlikte -meşru ve muteber yöntemler olsalar da- kıraat, mükâtebe, münâvele yöntemleriyle elde edilen hadislerin en azından bazı âlimlere göre doğruyu yansıtmak adına bu yöntemlerle elde edildiğinin açıkça beyan edilmesi gerektiğini söyler.³⁴⁶

2.2. RÂVÎ

2.2.1. *Hadis Râvilerini Tenkît Etmenin Zorunluluğu*

Hadislerin sahihlik-zayıflık değerlendirmesi ağırlıklı olarak hadisleri rivayet eden râviler üzerinden yapıldığı için, hadis râvilerinin kimliklerinin ve rivayet ehliyetlerinin tespiti büyük önem taşımaktadır. Hadis râvilerinin kimliklerinin tespiti dinî, ahlakî, hukukî sonuçlar doğurmadığı ve râvilerin saygınlığına dokunmadığı için tartışma konusu olmamıştır. Ancak rivayet ehliyetinin tespiti amacıyla râvinin dindarlığının ve ilmî yetkinliğinin sorgulanması, muhtemel dinî, ahlakî ve hukukî sonuçları itibariyle kişinin ilmî ve ictimaî saygınlığına zarar verebileceği için

³⁴⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 290.

tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Meselenin ciddiyetini idrak edemeyen bazı sûfiler, hadis münekkitlerinin râvilerin rivayet ehliyetlerini değerlendiren cerh-ta'dîl faaliyetlerini hoş karşılamamış ve râviler hakkında konuşmayı gıybet kapsamında değerlendirmişlerdir. İslâm âlimleri ise cerh-ta'dîl faaliyetinin ifa edilmesi gereken dinî ve ilmî bir vecîbe olduğunu, zira dinin ikinci kaynağı olan sünnetin sonraki nesillere sahih bir şekilde intikalinin ancak bu şekilde mümkün olacağını söylemişlerdir.

el-Medhal'de râvilerle ilgili çeşitli bahislere yer veren Beyhakî, öncelikli olarak dinî ve ilmî açıdan kusurlu bulunan râvilerin durumlarının ilim camiasıyla paylaşılması gerektiği fikri üzerinde durur. Beyhakî, hadis ilminde genel kabul gören “râvilerin hadis rivayetine ehil olup olmamak açısından durumlarının açıklanması gerektiği düşüncesini”, Hz. Peygamber'in “müminlerin yeryüzünde Allah'ın şahitleri olduğu” şeklindeki beyanı üzerinden şahitlik ilkesiyle temellendirir. Hz. Peygamber'in içlerinde bulunduğu bir grup sahâbî yanlarından geçen bir cenaze için hüsni-i şehâdetle bulunmuşlar, bunun üzerine Hz. Peygamber “Vâcip oldu” buyurmuş, bir süre sonra geçen bir başka cenaze için de sû-i şehâdetle bulunmuşlar, Hz. Peygamber yine “Vâcip oldu” buyurmuştur. Sahâbîlerin bu sözle ne kastettiğini sormaları üzerine Hz. Peygamber “*Müminlerin yeryüzünde Allah'ın şahitleri olduğu ve yaptıkları şahitliğin; hakkında iyi şahitlik yapılan ölü hakkında cenneti, kötü şahitlik yapılan ölü hakkında da cehennemi gerektirdiğini*”³⁴⁷ söyleyerek cevap vermiştir.³⁴⁸ Dikkat edilirse Hz. Peygamber, sahâbîlerin artık hayatta olmayan bir kişi hakkında yaptıkları olumsuz değerlendirmeyi gıybet saymamış, bilakis şahitlik kapsamında değerlendirerek yapılan tanıklığı bu kişinin dinî ve uhrevî durumu hakkında belirleyici saymıştır.

Beyhakî bu hadisten yola çıkarak hadis ulemâsının râvilerin adalet ve ilmî yeterlilikleri hakkındaki değerlendirmelerinin şahitlik çerçevesinde düşünülmesi gerektiğine inanır. Nitekim Şâfiî, fıkıh çevrelerinden bir âlimin hadis camiasına mensup bir kimsenin rivayet veya fetva ehliyetinin olmadığına dair açıklama

³⁴⁷ Buhârî, “Şehâdât”, 6; Müslim, “Cenâiz”, 33.

³⁴⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 335.

yapmasının³⁴⁹ toplumu doğru yönlendirme kastı taşıdığında³⁵⁰ gıybet değil, şahitlik olarak değerlendirilmesi gerektiğini söyler.³⁵¹ Benzer şekilde hadis ve fıkıh âlimi İsmail b. Uleyye'ye (ö. 193/809) göre de “râvinin sika olmadığını söylemek gıybet değil, bir durum tespitidir”.³⁵² Üzerinde yeterince düşünülmediğinde belki yadırganabilecek bu değerlendirmenin; sıhhat tespitinin büyük oranda râvilerin cerh-ta'dîl durumlarının bilinmesine bağlı olması, cerh-ta'dîl âliminin râvi değerlendirmesini dinî-manevî bir sorumluluk gereği yapması, bir de Şâfî'nin bu tür bilginin insanlarla paylaşılmasının yanlışın önüne geçme kastı taşıdığında şahitlik olarak değerlendirilmesi gerektiğine dair izahı bir arada düşünüldüğünde haklı ve yerinde olduğu anlaşılacaktır.

Beyhakî, bu genel kabulün doğruluğunu gösterecek şekilde, dinî bilginin sahâbe döneminden itibaren her kuşağın önde gelen âlimleri tarafından insanlara açıklanıp her türlü tahrife karşı koruma altına alındığını, bu meyanda hadis âlimlerinin de üzerlerine düşen vazifeyi yaparak râvileri cerh-ta'dîl açısından inceleyip durumlarıyla ilgili bilgi verdiklerini, hatta bu bilgileri isteyen herkesin ulaşabileceği kitaplarda kayıt altına aldıklarını söyler.³⁵³

Hadis âlimleri, cerh-ta'dîl faaliyetini sünnet bilgisinin sonraki nesillere güvenli şekilde aktarılması ve yanlış ile doğrunun bilinmesi açısından bir zorunluluk kabul etmişlerdir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813); Şu'be (ö. 160/776), Sevrî, Mâlik ve İbn Uyeyne'ye “zabt yahut adalet açısından kusuru bulunan bir râviyle ilgili soru geldiğinde nasıl davranması gerektiğini” sormuş, onlardan “sika olmadığını açıkla ve durumunu izah et” cevabını almıştır.³⁵⁴

³⁴⁹ Burada “fıkıh çevrelerinden bir âlimin hadis camiasından birisinin rivayet ehliyeti olup olmadığına nasıl karar vereceği” şeklinde bir soru akla gelebilir. Asıl kaynağa bakıldığında, fıkıh çevrelerinden olan bu âlimin hadis alanına dair de bilgi sahibi olduğunun varsayıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. *el-Üm*, VI, 222.

³⁵⁰ Şâfî buna “düşmanlık amacı taşımama” kaydını da ekler. Bkz. *el-Üm*, VI, 222.

³⁵¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 339-340.

³⁵² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 338.

³⁵³ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 43-44.

³⁵⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 337-338.

Abdullah b. el-Mübârek yaptığı bir cerh-ta‘dîl değerlendirmesi sonrasında bir sūfinin kendisine “Ey Ebû Abdirrahman, gıybet mi yapıyorsun?!” şeklindeki serzenişine “Sus! Biz açıklamazsak hak ile bâtıl nasıl bilinecek!” mealinde bir sözle tepki göstermiştir.³⁵⁵ Ebû Hanîfe, Şâfiî, Yahyâ b. Maîn, İbnü’l-Mübârek ve Yahyâ el-Kattân gibi hadis ve fıkıh alanlarının meşhur imamlarının da râvileri cerh ettikleri bilinmektedir.³⁵⁶

Genel cerh-ta‘dîl değerlendirmeleri dışında bazı meseleler veya hadisler özelinde râvilere yöneltilen eleştirilerin de yasaklanan gıybet kapsamına girmeyeceği, Hz. Peygamber’in sünnetinden ve sahâbe uygulamalarından anlaşılmaktadır. Beyhakî bunlara dair örnekler verip³⁵⁷ sahâbe ve tâbiîn neslinden birçok âlimin³⁵⁸ yanlış bilgi veya mütalaa ortaya koyan kimselerin yanlışlarını açıkladığını, fukaha ve hadis ulemâsının kanaatlerinin de bu istikamette olduğunu söyler.³⁵⁹

2.2.2. Râvilerde Aranan Şartlar

Beyhakî *el-Medhal*’de “Bâbu intikâdi’r-ruvât” başlığı altında rivayetleri red veya kabul edilecek râvilere dair genel prensipler belirlemeye çalışır. Çoğunlukla doğrudan değerlendirme yapmayı tercih etmeyen Beyhakî’nin seçtiği nakiller incelendiğinde râvilerde bulunması gereken şartların iki ana başlık altında gruplandırılabilceği görülür.

Adalet

Râvinin dindarlık ve doğru sözlülüğünü ifade eden adalet, hadis rivayetinin temel rüknüdür. Muhtemelen bu sebeple *Sahîh-i Müslim* “Mukaddime”sinden “fâsığın haberinin hükmü ve adaleti tartışmalı râvilerin rivayetlerinin değerine dair” nakillerle sözlerine başlayan Beyhakî, ilk olarak Müslim’in şu değerlendirmelerine yer verir: “Adalet vasfını haiz olmayan fâsığın haberi merduttur. Rivayet bazı

³⁵⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 338.

³⁵⁶ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 338-340.

³⁵⁷ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 335.

³⁵⁸ Bunlardan bazılarının isimleri için bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 337.

³⁵⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 337.

açılardan şehadetten ayrılrsa da birleştikleri en önemli nokta, her ikisi için de adaletin şart olduğudur. Âlimlerin ittifakıyla fâsığın rivayeti de şahitliği de kabul edilmez”.³⁶⁰

Adalet Kusuru Sebebiyle Rivayetleri Reddedilen Râviler

Beyhakî'nin derlediği bilgilerden yola çıkılarak adalet kusuru sebebiyle rivayetleri reddedilen râviler şöyle tasnif edilebilir.

1. Yalancı (*kezzâb, vazzâ'*) râviler. Burada yalan sözcüğüyle hadis rivayetinde yalan söyleme (*el-kezib fi'l-hadîs*), yani hadis uydurma (*vaz'*), Hz. Peygamber'e ait olmayan bir söz veya fiili farkında olarak, bilerek ona nisbet etme anlamı kastedilmektedir. Birçok hadiste Hz. Peygamber'e bilinçli olarak yalan isnat etmek büyük bir günah sayılmış ve cezasının cehennem olacağı bildirilmiştir.³⁶¹

Hz. Peygamber'e yalan isnadı herhangi bir kimseye yalan isnadına benzemez.³⁶² Çünkü peygambere yalan isnadı din olmayan bir şeyi din hâline getirmek anlamına gelir. Bu itibarla hadis rivayetinde yalan en şiddetli cerh sayılmış ve yalancı râvilerden hiçbir konuda ve kesinlikle hadis yazılamayacağı söylenmiştir.³⁶³

Konuyla ilgili rivayetlerde yer alan “sonraki dönemlerde yalanın yaygınlaşacağı, kim oldukları yeterince bilinmeyen bazı şahısların daha önce duyulmamış, kaynağı bilinmeyen rivayetler nakledeceği, bunlardan muhakkak sakınılması gerektiğine” dair bilgi ve tavsiyelerden yola çıkılarak ancak “mahkeme nezdinde şahitlik yapabilecek” vasıftaki râvilerden hadis alınması, yalancı ve müttehem râvilerin rivayetlerinden uzak durulması gerektiği söylenmiştir. Bir hadisin Hz. Peygamber'e ait olmadığını bilen yahut buna dair güçlü bir kanaat taşıyan kişinin o hadisi rivayet etmesi durumunda yalancı sayılacağı, kendisi uydurmamış olsa bile yaygınlık kazandıracağı için bu suça ortak sayılıp sorumlu olacağı tespiti yapılmıştır.³⁶⁴

³⁶⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 222. Ayrıca bkz. Müslim, “Mukaddime”, I, 9.

³⁶¹ Bazı örnekler için bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 223-225.

³⁶² Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 227.

³⁶³ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 240. Ayrıca bkz. a.mlf., *Delâilü'n-nübüvve*, I, 33.

³⁶⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 222-229.

Her hâlükârda hadisler, doğruluğu bilinen sika râvilerden alınmalıdır. Çünkü Şâfiî'nin de ifade ettiği üzere, yalancılığı sabit bir râviden rivayette bulunmak zorunlu olarak yanlışlara sebebiyet verecektir. Ayrıca açık aykırılık veya daha güçlü rivayette çelişme gibi az sayıda ve özel durumlar dışında hadislerin sahlilik ve zayıflığı da büyük oranda râvilerinin sikalık ve zayıflığıyla bilinebilmektedir.³⁶⁵

Bu konu etrafında Beyhakî'nin Müslim (ö. 261/875) ve diğler âlimlerden yaptığı bazı alıntılarda yer alan “sika” teriminin müteahhir dönemdeki tanımından nisbeten farklı olarak “dininde sika, yani dinî açıdan güvenilir” anlamında kullanıldığı ve adaleti ifade ettiği anlaşılmaktadır.³⁶⁶ Bu açıdan râvinin namaz hassasiyeti, genel hâli ve dindarlığı araştırılmış, “hadisin din olduğu” söylenerek kendisinden hadis öğrenilecek hocaların dikkatle seçilmesi gerektiği vurgulanmıştır.³⁶⁷

2. Yalancılıkla itham olunan (*müttehem bi'l-kezi*b) râviler.³⁶⁸ Somut ve açık bir delille hadis uydurduğu kesin olarak tespit edilememiş olsa bile, sıhhat açısından problemlı bir rivayette problemin kaynağı olduğu düşünölen râviler bu sınıfa girer. İbn Hacer müttehem râviyi “bilinen prensiplere muhalif olup kendisinden başka kaynağı bulunmayan hadisin râvisi” ifadesiyle açıklar.³⁶⁹

3. Günlük hayatlarında yalan söyleyen râviler.³⁷⁰ Hz. Peygamber adına yalan söylediklerine dair bir bilgi veya karine bulunmasa bile günlük hayatlarında yalan söyleyen râvilerden de hadis alınmaz.³⁷¹ İbn Hacer bu tür râvileri de “*müttehem bi'l-kezi*b” başlığı altında değerlendirir.³⁷²

³⁶⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 225-226.

³⁶⁶ Birkaç örnek için bkz. Müslim, “Mukaddime”, I, 8; Beyhakî, *el-Medhal*, I, 229, 238.

³⁶⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 232-235.

³⁶⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 239.

³⁶⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 88.

³⁷⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 236.

³⁷¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 236.

³⁷² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 88.

4. Sefih, ahlakî açıdan sorunlu râviler.³⁷³ Burada “alenilik, toplum tarafından görülür olma” kaydının altı çizilmiş, “mu‘linün bi’s-sefeh” yani toplum önünde ahlaksızlık yapan râvinin rivayetlerine güven duyulamayacağı ifade edilmiştir.

5. Görüşünün propagandasını yapan bid‘atçı râvi.³⁷⁴ Mübtedi‘ râvinin rivayetinin hükmü meselesi hadis ilminin tartışılan meselelerinden olmakla birlikte, muhakkik ulemânın çoğu sika ise propagandacı olmaması şartıyla bid‘atçı râvinin rivayetlerini kabul etmişlerdir. İnsanları inandığı, hararetle savunup mücadelesini verdiği inanç yahut mezhebine çağırın birisinin farkında olarak veya olmayarak hadisleri mezhebi istikametinde değiştirme, onlara ekleme çıkarma yapma endişesi hadis âlimlerini “bir fikrin mutaassıbı olup propagandasını yapan” râvi hakkında olumsuz bir tutum takınmaya itmiştir.

Ebû Hanîfe’den gelen bir nakle göre bid‘atçı râviler arasında özellikle temel inanç prensipleri içerisinde takıyye yer alan Şîa’dan hadis alınmaz.³⁷⁵ Yine Ebû Hanîfe, meşruluk kazandıracak şekilde ve gönüllü olarak siyaset kurumuyla ilişki kuran râvilerden de hadis alınmamasının doğru olacağını söylemektedir.³⁷⁶

Zabt

Hadis rivayetinde adaletten sonra en önemli unsur, râvinin hadis rivayetine ehil oluşudur. Bu da zabt lafzıyla ifade edilen “sağlam bir hâfızaya ve/veya sahih bir kitaba sahip olmak” ve hadisle bir uzmanlık alanı olarak ciddi şekilde ilgilenmekle mümkündür. Bu sebeple hakkında hadis talebesi olduğuna, hadis tahsili için yeterince çaba harcadığına dair bir kanaat oluşmamış, hadis çevrelerinde yeterince tanınmayan kişilerden hadis alınmaması tavsiye edilmiştir.³⁷⁷

Hadis talebesinin bir hocadan hadis alırken uyanık ve dikkatli olması, söyleneni anlaması, râvileri tanınması ve bu hususta çalışmayı hiç bırakmaması

³⁷³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 236.

³⁷⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 236, 240.

³⁷⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 241.

³⁷⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 241.

³⁷⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 235.

gerekir.³⁷⁸ İdeal olan, hadisin üst derecede yetkinliğe sahip “sika, sebt, hâfız, mutkîn” gibi vasıflarla anılan râvilerden alınmasıdır.³⁷⁹ İdeal olan bu olmakla birlikte yanlışları doğrularına nisbetle az bir oran teşkil eden râvilerin rivayetleri de terkedilmez. Ancak yanlışları sahip olduğu rivayet yekûnuna nisbetle çok olan (الغالب) (على حديثه الوهم) râvilerin hadisi tabii olarak kabul edilmeyecektir.³⁸⁰ Bununla birlikte Beyhakî'nin Ahmed b. Sâlih el-Mısrî'den (ö. 248/862) naklettiğine göre bir râviden hiçbir şekilde hadis yazılamayacağı hükmü, onun metrûk bir râvi olduğu hakkında münekkitlerin hepsinin ortak bir kanaat taşımaya bağlıdır.³⁸¹

Zabt bahsinde râvilerin, rivayetlerin muhtevası üzerinden farklı bir tasnife daha tabi tutuldukları görülür. Sevrî, “helal ve harama dair bahislerin hadis metinlerindeki ekleme veya eksiltmeleri bilen meşhur ilim sahiplerinden alınması gerektiğini, bu bahisler dışında kalan konuların ise onların derecesinde olmayan diğer râvilerden de (şüyûh/meşâyih) yazılabileceğini”³⁸² söyler.

Zabt Kusuru Sebebiyle Rivayetleri Reddedilen Râviler

Beyhakî'nin yer verdiği nakiller bir arada değerlendirildiğinde, zabt kusurları olan şu tür râvilerin hadislerinin reddedilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

1. Hâfıza zafiyetleri olan yahut hadislerini iyice ezberlememiş râviler.

Ezberinden rivayet eden bir râvinin hadisinin sahih kabul edilebilmesi için râvi sağlam bir hâfızaya sahip olmalı ve/veya hadisini sağlamca ezberlemiş olmalıdır. *Zabt-ı sadr* da denilen bu zabt türüne sahip olmadıkları için hadisleri reddedilen râviler aşağıda sıralanmıştır.

³⁷⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 241.

³⁷⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 231-232.

³⁸⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 240.

³⁸¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 240. Cerh-ta'dîl olgusunun imkân ve göreceliliği düşünüldüğünde, münekkitlerin tamamının bir râvi hakkında tek ve ortak bir kanaat benimsemiş olmaları zayıf bir ihtimaldir. Bu sebeple bu ifadeyle, muhakkik ulemâ veya ulemânın ekseriyetinin ortak kanaati kastedilmiş olmalıdır.

³⁸² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 239.

a. Daha çok ilgisizlik ve alana yabancılıkları sebebiyle kusurlu bulunan sâlih râviler. Dindarlık, haddizatında kişiye güven duyulmasını gerektiren çok önemli ve değerli bir haslet olsa da hadis rivayetinde tek başına yeterli değildir. Bu sebeple fazilet sahibi âbid kimseler olsalar bile ağızlarından ne çıktığını, ne rivayet ettiklerini bilmeyen, temel işgal alanı hadis olmayan râvilerden hadis alınmaması istenmiştir.³⁸³ Nitekim Medineli meşhur hadis hafızı ve tâbiî Ebü’z-Zinâd (ö. 130/748) Medine’de “emîn” sıfatını haiz yüz kişiye yettiğini ancak ehil olmadıkları için onlardan kesinlikle hadis yazılamayacağını söyler.³⁸⁴ Benzer bir ifade Mâlik’ten de nakledilmiştir. O, Medine mescidinde beytül mâlin kendilerine emanet edilebileceği güvenilirlikte yetmiş şeyhe yettiğini ama hadis alanının insanları olmadıkları için onlardan hadis dinlemediğini, buna mukabil henüz genç yaştaki Zührî Medine’ye geldiğinde hadis talebeleri olarak kapısına yığıldıklarını söylemiştir.³⁸⁵

Birtakım insanların iyi hal ve dindarlıklarının şahısları yanında rivayetlerine de güven duyulmasına sebep olabileceği endişesiyle hadis âlimleri, sâlih oldukları bilinen ancak hadis alanının ilgilisi olmayan kimselerden hadis alınmaması noktasında ısrarcı olmuşlardır. Bazı sâlih râvilerin bu husustaki kayıtsızlığı, sâlihlerin hadis rivayetinde dikkatsizlik ve gevşekliklerine (عَفْلَةُ الصَّالِحِينَ) dair genel bir kanaat oluşturmuş, nihayet Yahyâ b. Saîd el-Kattân “Hayır ve salâh sahibi olduğu söylenen kimselerden daha yalancı bir zümre görmedim” demiştir.³⁸⁶

Bütün bir sâlihler zümresini töhmet altına sokacak bu genel ifadeyi Beyhakî şöyle açıklar:

Bu insanların bir kısmının ibadetle meşguliyetleri dolayısıyla hadisleri sağlamca ezberlemek için yeterince vakit ayırmamış olmaları, diğer bir kısmının da Hz. Peygamber adına yalan söylemenin büyük günah ve mesuliyetini bilmeksizin sevap kazanırız zannıyla ameller ve vakitlerin faziletleri hakkında hadis uydurmuş olmaları sebebiyle rivayetleri içerisinde aslı esası olmayan hadisler yer almıştır.³⁸⁷

³⁸³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 236.

³⁸⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 236.

³⁸⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 236.

³⁸⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 238.

³⁸⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 238.

Müslim ve İbn Adî (ö. 365/976) gibi diğer âlimlerin değerlendirmeleriyle de örtüşen³⁸⁸ bu tespite göre ortada dine zarar vermek amacıyla hadis uydurma kastı bulunmamakta ya cahillik ya da bir alan olarak hadise ilgisizlik ve uzaklık bu duruma sebep olmaktadır.³⁸⁹

Kısaca, muhaddisler hadis rivayeti bir uzmanlık alanı olduğu ve ehliyet gerektirdiği için samimiyetleri ve dindarlıklarıyla bilinen bazı saygın râvilerden dahi ehil olmadıkları gerekçesiyle hadis almamışlar ve hadis alınmamasını istemişlerdir. Dindarlık, kişiye itimat duyulması noktasında gerekli ve belirleyici olsa da rivayetlerin kabul edilebilmesi bilgi ve uzmanlığa bağlıdır.

b. Hadisleri yaygın şekilde bilinen hocalardan, kıdemli talebelerinin bilmediği hadisler nakleden râviler. Bu durumun birkaç sefer gerçekleşmesi râvi hakkında bir cerh teşkil etmeyebilecekse de çok yapılması, râviyi zan altında bırakacak ve rivayetinin reddini gerektirecektir.³⁹⁰

c. Hadis rivayetinde hatası çok olan râviler.³⁹¹ *Kesretü'l-galat, fuşşu'l-galat* gibi vasıflarla nitelenen ve tolere edilemeyecek kadar çok yanlışları olan bu râvilerden de hadis yazılmaz. Beyhakî'ye göre bu tür râviler ile adalet ve zabtları tespit edilemeyen meçhul râvilerin hadisleri, ahkâmın dışında kalan daavât, terğib-terhîb, tefsir ve megâzî gibi alanlarda kullanılabilir.³⁹²

d. Yanlışlığında hemfikir olunan bir hadisteki hatasını inatla savunup rivayete devam eden râviler.³⁹³ İctihad farklılığı sebebiyle rivayet ettiği hadiste hata olmadığını savunup rivayetine devam eden râvi bu sebeple cerh edilemeyecek ise de münekkitlerin genelinin yanlış olduğunda ittifak ettikleri bir hadisin inatla doğru olduğunu savunan ve yanlışından dönmeyen râvinin bu davranışı, hakkında cerh sayılmış ve rivayetinin reddini gerektirmiştir.

³⁸⁸ Bkz. Müslim, "Mukaddime", I, 17; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 176.

³⁸⁹ Konuyla ilgili detaylı sayılacak bir inceleme için bkz. İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 93-102.

³⁹⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 239.

³⁹¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 239, 240.

³⁹² Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 33.

³⁹³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 239, 240.

e. Bir ilmî gelenekten gelmeyen, kendi kendilerini yetiştiren (*sahafî*) râviler.³⁹⁴ Sahip olduğu bilgiyi kitaba borçlu olan bu tür kimselere hadis dilinde kitap anlamındaki “sahîfe”ye nisbetle *sahafî* denilmektedir. Hoca-talebe ilişkisi içinde yetişmemiş, ilmî gelişimlerini bir hoca rehberliğinde tamamlamamış bu râvilerin rivayetlerinde çokça hatalar meydana geldiği için bunlar da hadisleri kabul edilmeyen râviler içerisinde değerlendirilmiştir.

2. Kitaplarından rivayet ettikleri halde kitaplarını güvenle korumamış râviler.

Mâlik, eğer hadislerini sağlamca ezberlememişlerse kitaplarından hadis rivayet eden râvilerin güvenilir de olsalar “gece kitaplarına ilave yapılabileceği” endişesiyle hadislerinin alınamayacağını söyler. Beyhakî de Şâfiî’nin bu gerekçeyle *zabt-ı kitâbı*, yani hadislerini ezberlemeyip kitabından rivayet eden râvinin kitabını “güven ve özenle korumasını” şart koştuğunu söylemiştir.³⁹⁵ Bu hususta ihmali olan râvi, hadislerini sağlamca ezberlemediği için kitabına yapılan ilavelerin farkına varamayacak, neticede kendisine ait olmayan hadisleri kendi hadisi imiş gibi nakletme yanlısına düşecektir.

2.2.3. Râvinin Rivayet Ettiği Hadisi Sonradan Unutması

Usul kitaplarında “Men haddese fe-nesiye” gibi başlıklar altında sika bir râvinin evvelce rivayet etmiş olduğu bir hadisi sonradan unutması durumunda bu hadisin hükmünün ne olacağı ve bu durumun râvinin zabtına zarar verip vermeyeceği konuşulur. Beyhakî’nin *el-Medhal*’de ayrı bir bölüm açtığı bu konu için uygun gördüğü başlığa bakılırsa,³⁹⁶ rivayet ettiği hadisi sonradan unutan hocadan o hadisi zamanında dinlemiş olan talebe sika ise bu talebenin şahitliği nazar-ı itibara alınır ve hocanın hadisi unutmuş olması hadisin sıhhatine zarar vermez. Nitekim İbn Abbas’ın azatlı kölesi Ebû Ma‘bed (ö. 104/722-723), talebesi Amr b. Dînâr’ın kendisinden daha önce dinlediğini söylediği bir hadisi hatırlamayıp öyle bir hadis rivayet etmediğini söylemiş ancak Amr hadisi hocasından dinlediği noktasında ısrarcı

³⁹⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 241.

³⁹⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 238-239.

³⁹⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 403.

olmuştur.³⁹⁷ Hadisin Buhârî ve Müslim³⁹⁸ gibi sahihlik şartı arayan müelliflerce aynı senedle nakledilmesi, âlimlerin bu hususta sika bir talebe olan Amr'ı haklı bulduklarını, Ebû Ma'bed'in rivayet etmiş olduğu hadisi daha sonra unuttuğunu düşündüklerini göstermektedir.

Zührî, Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 140/757-758), İbn Uyeyne ve Şâfiî gibi bir kısmı büyük hadis hafızları olan râvilerin rivayet etmiş oldukları hadisleri zaman içinde unuttuklarına dair örnekler veren Beyhakî, “Zührî gibi hâfızasının sağlamlığıyla bilinen birisi unutuyorsa hâfızası onun gibi olmayanların unutmamasının pekâlâ mümkün olduğunu” söyler.³⁹⁹ Zira hadis râvileri de “hâfıza-i beşer nisyan ile maluldür” genel kuralından müstesna değildir. Sika olmak, hatasızlık anlamına gelmez. Nitekim Şâfiî hatırlamayıp reddettiği bir hikâyeyi, bu hikâyeyi Şâfiî'den naklettiği için zor durumda kalan Muhammed b. Abdullah b. Abdilhakem'in kendisine hatırlatması üzerine hatırlamış ve Muhammed'i düşürdüğü bu zor durum için özür beyan edercesine “Muhammed! Halen hayatta olan birisinden rivayet etme. Hayatta olanın unutmayacağını garantisi yoktur” demiştir.⁴⁰⁰

Yaşlılık, hadisin rivayet edilmesinin üzerinden uzun süre geçmesi gibi sebepler yahut râvilerin yaşadığı bazı özel durumlar hadisleri unutmaya sebep olmaktadır. Daha önce rivayet ettiği bir hadis kendisine hatırlatılınca Süheyl b. Ebî Sâlih onu hatırlamamış, bu durumdan hadisi kendisinden rivayet eden Rebîa b. Ebî Abdirrahman'ı değil kendisini sorumlu tutmuştur. Kardeşinin ölümüne üzüntüsünün ona hadisi unutturmuş olabileceğini söyleyen Süheyl o vakitten sonra hadisi talebesi Rebîa üzerinden “Rebîa'nın benden rivayet ettiğine, benim de babamdan rivayet ettiğime göre...” diyerek rivayet etmiştir.⁴⁰¹

Beyhakî, konuyla ilgili usul kitaplarında zikredilen detaylara ve farklı görüşlere değinmemiş, bab başlığına taşıdığı kanaatini destekleyen örneklerle iktifa etmiştir. Bu arada râvinin hadisi unutmamasının zabt vasfına zarar verip vermeyeceği

³⁹⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 403.

³⁹⁸ Buhârî, “Ezân”, 153; Müslim, “Mesâcid”, 63.

³⁹⁹ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 403-405.

⁴⁰⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 405-406.

⁴⁰¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 403-404.

sorusu da cevapsız kalmıştır. Sika râvinin bir veya birkaç hadisi unutmuş olmasının tabii olduğuna ve az sayıda hatanın râvinin sikalık vasfına zarar vermeyeceğine dair genel kabulün, Beyhakî'nin böyle bir çaba içerisine girmemesine sebep olduğu söylenebilir.

2.2.4. *Sika Bir Râvinin Başka Bir Râviden Rivayeti Onu Tevsîk Sayılmaz*

Hadis tenkidini ilk defa metodik bir izah ve üsluba kavuşturan Şâfiî, sahihlik kriterlerini tespit ederken hiçbir şeyin eksik ve sû-i istimale açık kalmasını istemez. *er-Risâle*'de haber-i vâhidin kabul şartlarını ortaya koyduktan sonra⁴⁰² sahih hadis etrafında konuşmaya ve tartışmaya devam eden Şâfiî'nin üzerinde ısrarla durduğu husus, hadis rivayetinde mücerret hüsnüzan ile amel edilemeyeceğidir.⁴⁰³ Bu sebeple Ehl-i re'ydin muhtemelen hayalî muhatabının “neden tek tek bütün râvilerde sika olma şartı aradığı, mesela neden kendisi tanımıyor olsa bile güvenilir olduğunu bildiği bir hocaya itimat edip onun kendisinden rivayette bulunduğu râviyi de güvenilir saymadığı” sorusuna şahitliği örnek göstererek cevap verir: “İnsanların mahkemede şahitlik meselesinde hadis rivayetine nisbetle daha çekinceli davrandıkları bilindiği halde mevcut durum ve uygulamadaki ihmalkarlığa bakıldığında nasıl ki şahitlik üzerine şahitliğin (الشَّهَادَةُ عَلَى الشَّهَادَةِ) söz konusu olduğu durumlarda güvenilir şahitlerin olayın asıl şahitleri hakkındaki şahitliği onları tezkiye anlamına gelmezse, aynı şekilde güvenilir râvilerin diğer râvilerden rivayette bulunmuş olmaları da onları ta'dîl anlamına gelmez”.⁴⁰⁴

Şâfiî bu kanaatini hadis tarihindeki râvi-rivayet olgusunu gerekçe göstererek destekler. Zira şahitlikteki duruma benzer şekilde hadis âlimlerinin de zaman zaman yeterince tanımadıkları bazı râvilerin samimi hallerine, dış görünüşlerine aldandıkları olur. Şâfiî, hadis âlimlerinin “daha sonra hadisin güvenilir bir başka rivayetini bulma ümidi veya hadisi eleştirme ve nekâretini beyan etme kastıyla yahut râvinin salâhına aldanarak” sika râviler yanında zayıf râvilerden de hadis yazdıklarını ve bildiği

⁴⁰² Bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, s. 370-372.

⁴⁰³ Nitekim Abdurrahman b. Mehdî “İki şeyde hüsnüzan olmaz: Yargı (الحُكْم) ve hadis” demektedir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerhu ve't-ta'dîl*, II, 35.

⁴⁰⁴ Bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, s. 374-376.

muhaddisler içerisinde neredeyse bunun istisnası sayılacak kimse tanımadığını söyler. Bu fiilî durum sebebiyle sika râvinin bir başka râviden yalnızca rivayetinin onu tevsîk anlamına gelmeyeceğini, ayrıca hadis rivayetinin -rivayetin hem kaynağı hem muhatabı düşünülduğünde- çift taraflı bir bildirim (ihbâr) anlamına gelmesi sebebiyle senedi oluşturan râvilerin her birinde güvenilirlik şartı aradığını belirtir.⁴⁰⁵

Hadis usulü kitaplarında “Sika râvinin bir başka râviden rivayeti onu tevsîk sayılır mı?” gibi başlıklar altında tartışılan⁴⁰⁶ ve Şâfiî'nin teorik izahını yaptığı bu hükmün gerekçesini Beyhakî *el-Medhal*'de hadis tarihinden somut örneklerle açıklar. “Bir râvinin sika oluşu seneddeki diğer râvilerin sika olduklarına gerekçe kılınmaz” başlıklı bölümde⁴⁰⁷ bu yargıyı mütekaddim dönemde hadis âlimlerinin sika olan ve olmayan râvilerden hadis yazdıklarını gösteren örneklerle destekler. Urve b. ez-Zübeyr, Şa'abî (ö. 104/722), Sevrî, İbn Maîn ve Ahmed b. Hanbel gibi büyük muhaddisler de farklı gerekçelerle zayıf râvilerden hadis yazmışlardır.⁴⁰⁸ Hadis âlimlerinin -gerekçeleri ne olursa olsun- zayıf râvilerden de hadis yazmış oldukları gerçeği, sika râvinin bir başka râviden rivayetinin zorunlu olarak onu tevsîk anlamına gelmeyeceğini gösterir.

Zayıf râvilerden hadis yazımının hadis tarihinde -ve hadis tenkidi açısından- anlaşılır, haklı hatta zorunlu sebepleri vardır. Hadis râvileri içerisinde özensizce her önüne gelen râviden hadis yazan (mütesâhil veya mugaffel) râvilerin bulunduğu bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte özellikle alanın uzmanı olan âlimler râvileri tanımak ve rivayetlerdeki problemlerin kimden/nereden ve nasıl kaynaklandığını tespit etmek amacıyla bilinçli olarak zayıf ve metrûk râvilerden de hadis yazmışlardır. Nitekim Hâkim *el-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*'de meşhur imamların “hadisin kaynağını ve senedde teferrüd eden râvinin sika olup olmadığını

⁴⁰⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 374-377.

⁴⁰⁶ Örnek olmak üzere bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, I, 246-252.

⁴⁰⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 259-263. Burada bab başlığındaki (باب لا يُسْتَدَلُّ بِمَعْرِفَةِ صِدْقِ الْمُحَدِّثِ عَلَى صِدْقِ مَنْ فَوْقَهُ) “muhaddis” lafzının ilmî bir unvan bildirmekten çok râvi anlamında olduğu ve mütekaddim dönemde çok kere bu anlamda kullanıldığına dikkat edilmelidir.

⁴⁰⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 259-262.

öğrenmek” gibi açık ve anlaşılır sebeplerle sikaların yanında zayıf râvilerden de hadis yazdıklarını söyler.⁴⁰⁹

Ahmed b. Hanbel, Yemen-San‘a’da bir köşeye çekilmiş gizlice “Ma‘mer → Ebân (b. Ebî Ayyâş) → Enes” senediyle uydurulmuş bir hadis cüzünü (sahîfe) yazan Yahyâ b. Maîn’e “Uydurma olduğunu bildiğin halde niye bu sahîfeyi yazıyorsun?” diye çıkışmış, Yahyâ ise teessüf ederek uydurma olduğunu bildiği halde bu sahîfeyi yazıp içindeki bütün hadisleri ezberlediğini, bunun sebebinin ise daha sonra birisinin gelip (metrûk bir râvi olan) Ebân’ı (sika olan) Sâbit’le (el-Bünânî) değiştirip hadisi Ma‘mer → Sâbit → Enes senediyle naklettiğinde⁴¹⁰ “Hayır, yalan söylüyorsun! Doğrusu Ma‘mer → Ebân şeklindedir, Ma‘mer → Sâbit değil, diyeceğim!” cevabını vererek açıklamıştır.⁴¹¹

Büyük münekkitlerden Sevrî “hadisleri üç farklı amaçla yazdığını, birinci grupta yer alan hadisleri dinde hüccet sayarak bunlara itimat ettiğini, ikinci gruptaki hadislerde tevakkuf ettiğini, bunları farklı rivayetleriyle bir arada değerlendirmek (*i’tibâr*) için yazdığını, üçüncü grupta yer alan hadislere ise iltifat etmediğini, bunları bu hadislerin râvilerini tanımak için yazdığını” söyler.⁴¹² Hicrî 3. asrın en önemli münekkitlerinden Ebû Hâtim er-Râzî’nin (ö. 277/890) bir konuşma içerisinde dillendirilen “Ehl-i hadîs’in, sahih olmayan, asılsız rivayetleri de zikrettikleri” şeklindeki bir itiraza verdiği cevap da meselenin bir başka boyutuna ışık tutmaktadır:

Onların âlimleri sahih ve zayıf olanı bilir. Zayıf hadisleri yazmaları, hem o hadisler hakkında bilgi sahibi olmak hem de bütün rivayetlerin elden geçirilip değerlendirildiğini, sahihinin zayıfının tespit edildiğini sonraki nesillere göstermek içindir.⁴¹³

Beyhakî, hadis imamlarının bu gibi gerekçelerle zayıf râvilerden hadis yazdıklarını söyledikten sonra “İşte biz tam da bu sebeple -Şâfiî’ye de işaret ederek- seneddeki bir râvinin sika oluşunun diğer râvilerin de sika olduğuna delil teşkil

⁴⁰⁹ Hâkim, *el-Medhal ilâ ma‘rifeti Kitâbi’l-İklîl*, s. 66-69.

⁴¹⁰ Hadis uydurmayı var olan senedler üzerinde bu tür bir oynamada bulunmaya hadis ilminde hadis hırsızlığı (سُرْقَةُ الْحَدِيثِ) denilmektedir.

⁴¹¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 262.

⁴¹² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 261. Ayrıca bkz. Hatîb, *el-Câmi*, II, 283-284.

⁴¹³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 263.

etmeyeceğini ifade ettik” demektedir. Bununla birlikte Mâlik b. Enes, Yahyâ el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî gibi zayıf râvilerden hadis rivayet etme hususunda çok titiz davranan âlimlerin varlığı da bilinmektedir.⁴¹⁴

Burada zayıf râviden “hadis yazmak” ile “hadis rivayet etmek” arasındaki farka dikkat çekilmelidir. Hadis âlimleri, kendileri ve rivayetleri hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla zayıf, metrûk hatta müttehem ve kezzâb râvilerden bile hadis yazmışlarsa da bunlardan rivayet noktasında rahat davranmamışlardır. Nitekim İbn Maîn yalancı râvilerden hadis yazdıklarını (ama işlerini gördükten sonra) bu yazdıklarıyla tandırı yakıp pişkin ekmek çıkardıklarını söyler.⁴¹⁵ Kısaca hadis âlimleri özelinde söylenecek olursa bu tür râvilerden dar bir çerçevede ve teknik amaçlarla hadis yazılmış ancak özellikle yalancı, töhmet altındaki râviler ile çok yanlışları olan râvilerin hadislerinin rivayeti noktasında titizlik tavsiye edilmiş, en azından titizlikleriyle tanınan bazı âlimler tarafından bu tür hadisler insanlarla paylaşılmamıştır.⁴¹⁶

2.2.5. *Sahâbenin Adaleti*

Beyhakî, sahâbenin adaleti meselesine müstakil bir başlık altında ve doğrudan değil, haber-i vâhidin hücciyeti meselesi etrafında ve sınırlı olarak değinmiştir. Bütün sahâbîlerin, özellikle Medine’nin yerleşik halkını oluşturan bağ-bahçe ve hayvan sahibi ensar ile fakir muhacirlerin, görülmesi zorunlu gündelik işler ve ihtiyaçlar sebebiyle Hz. Peygamber’in sohbet ve ders meclislerine devamlı surette katılma imkânı bulamadıkları hadis tarihinde bilinen bir husustur. Bu meyanda Medîne’nin yukarı mahallelerinde oturan Hz. Ömer ile bir komşusunun bu meclislerden geri kalmamak için Hz. Peygamber’in yanına nöbetleşe gittikleri ve öğrendikleri bilgileri birbirleriyle paylaştıkları bilinmektedir.⁴¹⁷ Hz. Peygamber de durumun farkında olarak sohbetlerine katılma imkânı bulan sahâbîleri öğrendiklerini

⁴¹⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 263.

⁴¹⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, I, 53.

⁴¹⁶ Bkz. İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, I, 87-92.

⁴¹⁷ Bkz. Buhârî, “İlim”, 27; Müslim, “Talâk”, 8.

bu fırsatı bulamayanlara aktarmaları için teşvik etmiştir.⁴¹⁸ Böylece vakti müsait olan sahâbîler sohbetlere katılarak Hz. Peygamber’i dinliyorlar, bir mazeret sebebiyle geri kalanlar ise Hz. Peygamber’in anlattıklarını o sohbetlere katılan sahâbîlerden dinleyerek öğreniyorlardı. Beyhakî, sahâbîler arasındaki bu rivayet alış-verişini, bir sahâbînin Hz. Peygamber’den naklettiği bilginin diğer sahâbîler tarafından kabul ile karşılıklı inanç ve amele konu edilmesini haber-i vâhidin hücciyetinin açık delilleri arasında sayar.⁴¹⁹ Ayrıca *Sahîhayn*’da birbirlerinden rivayetleri kesin olarak tespit edilen sahâbîlere dair uzun bir liste vererek bunun onların rivayet hususundaki titizlik ve dikkatlerini gösterdiğini söyler.⁴²⁰

Sahâbe arasındaki bu yaygın ve karşılıklı bilgi aktarımında o dönemde hâkim olan güven ortamının belirleyici olduğunda kuşku yoktur. Sahâbe asrının sonlarına doğru yaşandığı anlaşılan⁴²¹ şu olay konumuza ışık tutar. Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber’den rivayet ettiği bir hadisi ondan duyup duymadığının sorulması üzerine -muhtemelen daha önce pek karşılaşmadığı böyle bir soruya muhatap olması sebebiyle- çok sinirlenmiş ve “Allah’a yemin olsun ki size aktarmış olduğumuz hadislerin hepsini Hz. Peygamber’den işitmiş değiliz. Ama biz birbirimize yalan söylemezdik!” demiştir. Bir başka rivayette Enes böyle bir soruya, “Evet! Veya yalan söylemeyen birinden duydum (Ne fark eder?..). Allah’a yemin olsun ki biz yalan söylemez, yalan nedir bilmezdik!” şeklinde tepki vermiştir.⁴²² Benzer vurgu sahâbenin küçüklerinden Berâ b. Âzib’den de nakledilmiştir: “Hepimiz Hz. Peygamber’in (bütün) hadislerini dinleme şansına sahip değildik, tarlalarımız ve

⁴¹⁸ Bkz. Buhârî, “Tevhîd”, 24; Müslim, “Kasâme”, 10.

⁴¹⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 185.

⁴²⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 185-193.

⁴²¹ Hadisin râvisi Humeyd et-Tavîl 68/687 doğumludur. En erken 15’li yaşlarda Enes b. Mâlik’in meclisinde bulunup böyle bir olaya tanık olabileceği düşünülürse bu, sahâbenin çoğunun hayatta olmadığı hicrî 83 yıllarına tekabül edecektir.

⁴²² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 184-185.

başka işlerimiz vardı. Ama insanlar yalan söylemiyorlardı, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunanlar bulunmayanlara aktarıyordu".⁴²³

Beyhakî daha sonra üç müstakil bölümde, bazı bid'at fırkaları ile ehl-i re'ye mensup bazı fakihler tarafından Abdullah b. Ömer,⁴²⁴ Ebû Hüreyre,⁴²⁵ Semüre b. Cündeb ve Muâviye b. Ebî Süfyân'a⁴²⁶ yöneltilen eleştirilere cevap verdikten sonra sahâbenin adaletiyle ilgili şu genel tespiti yapar: "Yanında uzunca bir süre bulunup yahut bir şekilde kendisiyle görüşüp Hz. Peygamber'den hadis rivayet eden herkes sikadır, selef ulemâsından hadis ilminde bilgi ve uzmanlık sahibi hiç kimse onları rivayet hususunda itham etmemiştir".⁴²⁷

Bu, hadis ilminde sahâbenin adaleti meselesinin rivayet bağlamında ele alındığını ve -diğer gerekçeler yanında- Hz. Peygamber'den hadis rivayet ettiği bilinen az sayıdaki sahâbiden hiçbirinin adâlet/doğru sözlülük açısından eleştiriye uğramaması sebebiyle sahâbenin adâletinin genel bir prensip olarak kabul edildiğini gösteren önemli bir tespittir.

2.3. MERVÎ

2.3.1. Hadislerin Sahihlik ve Zayıflık Açısından Taksimi

Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve* mukaddimesinde⁴²⁸ Şâfiî'ye tâbi olarak "haber-i hâssa" diye isimlendirdiği hadisleri üç kısma ayırır:

1. Sahihliğinde ittifak edilen hadisler. Bunlar iki kısımdır: a. Farklı senedlerle birçok yoldan nakledildiği için hata veya muvâzaa ihtimalinden uzak, meşhur

⁴²³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 184. Bir başka rivayette Berâ b. Âzib şöyle der: "Hadislerin hepsini Hz. Peygamber'den duymuş değiliz; arkadaşlarımız bize naklediyordu, biz develerin bakımıyla meşguldük". *a.g.e.*, a. y.

⁴²⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 194-199.

⁴²⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 200-213.

⁴²⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 214-217.

⁴²⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 215-216.

⁴²⁸ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 32-38. Ayrıca bkz. a.mlf., *el-Medhal*, I, 369-370; a.mlf., *Risâletü'l-İmâm Ebî Bekr el-Beyhakî*, s. 68-69.

hadisler. Bu tür hadislerle kesbî ilim sabit olur. Beyhakî, meşhur yahut geç müteahhir dönemde manen mütevâtir kısmına örnek gösterilen kader, rü'yet, havz-ı kevser, kabir azabı ile mucizeler, fezâil ve ahkâm konularına dair bazı hadisleri bu kısımda mütalaa eder. b. Hata ve nisyan ihtimali söz konusu olmakla birlikte güvenilirlik şartlarını haiz râviler tarafından nakledilip daavât, tergîb-terhîb, ahkâm gibi alanlarda kullanılan âhâd hadisler.

Beyhakî, sözlerinin devamında bazı mucizeler veya sahâbeden belirli bir zatın faziletine dair çok sayıdaki âhâd haberle kesbî ilim ifade edecek ortak bir hükmün sabit olacağını hatta mesela o muayyen mucizeyle ilgili haberlerin Hz. Peygamber'in yaygın olarak bilinen diğer mucizelerine dair haberlerle bir araya getirilmesi durumunda rivayetlerden çıkan ortak anlamın zarurî ilim ifade eden tevâtür seviyesine ulaşacağını söylemektedir.

2. Kaynağının zayıflığı hususunda ittifak edilen hadisler. Bunlar da iki kısma ayrılır: a. Hadis uydurmakla mâruf râvilerin rivayet ettikleri hadisler. Bu kısımda yer alan hadisler zayıflığı beyan edilme amacı dışında dinî hiçbir konuda kullanılamazlar. b. Kötü bir hâfizaya sahip oldukları için rivayetlerinde çok yanlış olan yahut adaleti tam olarak tespit edilememiş meçhul râvilerin rivayetleri. Bu tür rivayetler daavât, tergîb-terhîb, tefsir,⁴²⁹ megâzî gibi herhangi bir fikhî hüküm içermeyen alanlarda kullanılabilir.

3. Sahihlik veya zayıflığında ihtilaf edilen hadisler. Sened veya metne dönük çeşitli gerekçelerle hadis münekkitleri arasında tartışma konusu olmuş bu gibi hadisler incelenerek en doğru karara varılmaya çalışılmalıdır.⁴³⁰

⁴²⁹ Bu tür zayıf rivayetlerin tefsir alanında kullanılabilmesiyle "lafzın lugavî açıdan izahı amacıyla" bu tür rivayetlere başvurulabileceği kastediliyor olmalıdır. Zira Beyhakî, Yahya el-Kattân'ın "Muhaddislerin, hadiste sika kabul etmedikleri bazı râvilerin tefsire dair açıklamalarını nakletmekte beis görmediklerine" dair ifadesini, "o râvilerden nakledilen lugavî izah ve yorumların zaten Arap dili tarafından desteklendiğini, onların sadece bu bilgileri bir araya getirip istifadeye sunduklarını" söyleyerek açıklar. Bkz. *Delâilü'n-nübüvve*, I, 37.

⁴³⁰ Ayrıca bkz. *Risâletü'l-İmâm Ebî Bekr el-Beyhakî*, s. 68-69.

2.3.1.1. Sahih Hadis

Tanımı ve Kabul Şartları

Beyhakî'nin sahih hadisin tanımı yahut taşıması gereken şartlara dair açık ifadelerine rastlanılamamıştır. Ancak Şâfiî tarafından tespit edilen haber-i vâhid'in kabul şartlarını kitaplarında tekrarlayarak bu şartların hadis âlimlerinin genelinin kanaatini yansıttığını söylemesi⁴³¹ ve kitaplarındaki uygulama⁴³² onun da aynı kanaati paylaştığını göstermektedir.

Şâfiî'ye göre bir hadisin dinde hüccet olabilmesi için râvisinin diyânet açısından güvenilir,⁴³³ hadis rivayetinde doğruluğuyla tanınan⁴³⁴ bir râvi olması, (eğer mâna ile rivayet edecekse) ne rivayet ettiğini,⁴³⁵ lafız üzerindeki tasarrufların

⁴³¹ Örnek olmak üzere bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 218; a.mlf., *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 132.

⁴³² Beyhakî'nin hadisin sahihliği için hadis âlimlerinin geneli tarafından benimsenen bu şartları aradığına dair *el-Hilâfiyyât* isimli kitabından örnekler görmek için bkz. Dûrî, Kuteybe Alâ Tevfik, *Menhecü'l-Hâfi'zî'l-Beyhakî fi't-tashîh ve't-taz'îf fi-kitâbihi'l-Hilâfiyyât*, s. 121-139.

⁴³³ İbn Receb “diyânet açısından güvenilir: “ثِقَّةٌ فِي دِينِهِ” ifadesini “adalet”le açıklamaktadır. *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 347.

⁴³⁴ “Hadis rivayetinde doğruluğuyla tanınan: “مَعْرُوفًا بِالصِّدْقِ فِي حَدِيثِهِ” ifadesini İbn Receb, hem haklarında mechûlu'l-hâl değerlendirmesi yapılmış râviler gibi cerh-ta'dîl açısından gerçek durumu tam olarak bilinmeyen, tevsik edilmemiş râvileri hem de zabt vasfında kusur bulunan zayıf râvileri içine alacak şekilde açıklamaktadır. (*Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 347). *er-Risâle*'deki hadis tenkit metoduna ayrılan bölümün dikkatlice okunması neticesinde vardığımız kanaate göre Şâfiî'nin bu ifadesi doğrudan râvinin zabt sahibi olması gerektiğini bildirmektedir.

⁴³⁵ İbn Receb “ne rivayet ettiğini bilen: “عَاقِلًا لِّمَا يُحَدِّثُ بِهِ” ifadesinin mânayı anlamakla ilgili olduğunu ve sözün devamında yer alan “lafız üzerindeki tasarrufların mânayı nasıl değiştirdiğini bilen bir râvi olması (عَالِمًا بِمَا يُجِيلُ مَعَانِيَ الْحَدِيثِ مِنَ اللَّفْظِ)” ifadesinden ayrı düşünülmemesi gerektiğini söylerken (*Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 347) İbn Hibbân bu ifadeyi hem mâna yanlışlıklarına düşmeyecek kadar lügat bilgisine sahip olmakla hem de “mevkûfu merfû, münkatı'ı muttasıl yapmayacak ve isimlerde tashîfe düşmeyecek kadar” hadis bilgisine sahip olmakla açıklamaktadır (Bkz. *Sahîhu İbn Hibbân* I, 108). Sehâvî ise dikkat çekici bir şekilde İbn Hibbân'ın açıklamasının birinci kısmına hiç temas etmeden ikinci kısmı üzerinden yürüyerek bu ifadenin “yakaza”dan kinaye olduğunu, yani bununla râvinin ne rivayet ettiğinin farkında, müteyakkız bir râvi olması, mugaffel olmaması gerektiğinin kastedildiğini söyler. (Bkz. *Fethu'l-muğîs*, II, 157). Şâfiî'nin “lafız üzerindeki değişikliklerin mânaya etkisini kestiremeyecek râvinin mâna ile rivayetinin kabul edilemeyeceği” tartışması etrafında söyledikleri

mânayı nasıl değiştirdiğini bilen bir râvi olması yahut lafızlar üzerinde hiçbir tasarrufta bulunmaksızın hadisi işittiği gibi nakletmesi, hâfızasından rivayet ediyorsa hadisini ezberlemiş, kitabından rivayet ediyorsa kitabını (üzerinde her türlü değiştirme ve oynamaya karşı) korumuş olması, müdellis olmaması, sika râvilerle aynı hadisi rivayet ediyorsa onlara ters düşmemesi ve hadis, kaynağına kesintisiz şekilde varıncaya kadar senedi oluşturan râvilerin her birinin bu vasıflara sahip olması gerekir.⁴³⁶

Şâfiî'nin haber-i vâhidin kabul şartlarına dair muhtemelen ilk defa bu detay ve derli toplulukla ortaya koyduğu ifadeler üzerinde düşünüldüğünde burada çizilen çerçevenin müteahhir dönemde üzerinde ittifak sağlanan sahih hadis tanımıyla tamamen örtüştüğü söylenebilir.⁴³⁷ Bu paragrafta, râvilerin dindarlık ve rivayette doğruluk (adalet ve zabt) vasıflarını taşıması, senedin kesintisiz olarak kaynağa ulaşması (ittisâl), sika râvilere muhalefetin olmaması durumu (sened veya metnin nekâret/şüzûz ve illet taşınamaması) sahih hadiste bulunması gereken temel şartlar olarak vazedilmiştir. Buradan yola çıkılarak müteahhir dönemdeki sahih hadis tanımının Şâfiî'nin mezkûr ifadelerinin esas alınarak oluşturulduğu rahatlıkla söylenebilir.⁴³⁸

Râvinin Sika Oluşu Hadisin Sahihliğini Garanti Etmez

Beyhakî, hadis tenkit metodu açısından üzerinde özellikle durulmayı hak eden bu konuyu önemine binaen *el-Medhal*'de müstakil bir bölümde inceler.⁴³⁹ Bu bölümde yazdıkları Şâfiî'nin, hadis tenkit metodunun temel mantığını ele veren “açık aykırılık⁴⁴⁰ ve daha güçlü rivayetle çelişme gibi bazı az sayıda ve özel durumlar hariç

dikkatle takip edildiğinde İbn Receb'in yorumunun doğru olduğu anlaşılmaktadır. (Özellikle bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, s. 380-382).

⁴³⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 370-372.

⁴³⁷ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 11-12; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 58.

⁴³⁸ Detaylar için bkz. Attûre, Abdülaziz Hüseyin, *el-İmâmü's-Şâfiî ve eseruhu fî ilmi'l-hadîs*, s. 213-225.

⁴³⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 264-273.

⁴⁴⁰ Bizim burada “açık aykırılık” diyerek tercüme ettiğimiz husus Şâfiî'nin orijinal ifadesinde şöyledir: “بأن يُحَدِّثَ الْمُحَدِّثُ مَا لَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مِثْلَهُ”. Şâfiî buradaki “doğruluğu düşünemeyecek olma”

hadislerin doğruluk ve yanlışlığının büyük oranda râvilerinin sikalık ve zayıflığıyla bilinebileceği” tespitinin⁴⁴¹ şerhi gibidir. Şâfiî bu önemli tespitinde tarihî bilgi aktarımı anlamındaki rivayetin güvenilirliğinin ağırlıklı olarak aktarımda bulunan râvilerin güvenilirliğine bağlı olduğunu söyler.⁴⁴² Ancak sika râvilerin rivayetlerinde zaman zaman görülen açık aykırılık ve ihtilaflar bu kuralın istisnasını oluşturur. Nihayetinde “Râvinin sika oluşu, hadisin sıhhat şartlarından biri, sahihliği temin eden kurallar bütünüdür bir parçasıdır. Yalnızca râvisinin sika oluşuyla hadisin de sahih olması gerekmez”.⁴⁴³

Beyhakî bu bölümde istisnaya konu olan rivayetlerin farklı tür ve örneklerine yer verir⁴⁴⁴ ve özellikle sika râvilerin yanlışlarının tespiti için sıradan hadis bilgisinin çok ötesinde bir tettebbu ve uzmanlığa ihtiyaç duyulduğunu anlatır. Beyhakî, sika râvilerin rivayetlerinde görülen açık aykırılık ve çelişme durumlarını hadis rivayetinde insan faktörünü göz önüne alarak açıklar. Kalemin şaşıracağı, kulağın yanlış duyacağı, hâfızanın yanılacağını söyleyerek sika-sadûk râvilerin de zaman zaman yanlışlar yapabileceğini, bunların ancak rivayet dağarcığı geniş, alanın uzmanlarıyla uzun boylu çalışma ve müzakere imkânı bulmuş önde gelen münekkitler tarafından tespit edilebileceğini ifade eder.⁴⁴⁵

Sadûk-sika râvilerin hadis rivayetinde yanlışlar yaptıkları, söz gelimi bazı sika râvilerin muttasıl veya merfû olarak rivayet ettikleri hadisi sika olan diğerlerinin münkati‘ veya mevkûf olarak rivayet ettikleri, rivayetleri arasında farklılıklar bulunduğu, bu râvilerin zaman zaman hadislerin sened veya metinlerini birbirine karıştırdıkları hadis tarihinde bilinen hususlardır. Bu gibi durumlarda derece olarak

ifadesiyle “temel naslara, kesintisiz uygulamaya yahut kesin tarihî bilgi ve akla aykırı” olma durumunu kastetmektedir. (Bu çıkarımda bulunmamıza imkân veren birkaç örnek için bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 266-267. Ayrıca bkz. Halef, Necm Abdurrahman, *es-Sinâ‘atü’l-hadîsiyye fi’s-Süneni’l-kübrâ li’l-İmâmi’l-Beyhakî*, s. 542-544).

⁴⁴¹ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 399.

⁴⁴² Bu, bir başka taraftan sahih rivayetlerin çoğunlukla bize güvenilir râviler vasıtasıyla ulaştığı anlamına da gelmektedir.

⁴⁴³ İbn Kayyim, *el-Fürûsiyye*, s. 218.

⁴⁴⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 266-267.

⁴⁴⁵ Bkz. Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, I, 30; a.mlf., *Ma‘rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, I, 143.

daha güvenilir râvinin yahut sayıca daha kalabalık güvenilir râviler grubunun rivayeti tercih edilmekte, diğer rivayet hata (*münker, gayru mahfûz*) olarak nitelendirilmektedir. Nitekim Şâfî de bir grup râvinin haberinin tek bir râvinin haberinden daha fazla itimada şayan olduğunu (الإجماع أكثر من الخبر المنفرد), reddedilmesi gereken şâz rivayetin râvinin teferrüd ettiği değil, güvenilir râvilere muhalif düştüğü rivayet olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁶

Sika râviler tarafından rivayet edilmesine rağmen metninde açık aykırılık bulunan bir örnek, “Yahyâ b. Âdem → İbn Ebî Zi’b → Saîd el-Makburî → Ebû Hüreyre” gibi sika râvilerden oluşan bir senedle rivayet edilen “*Size mâkul gelen, yadırgamadığınız bir rivayet benden nakledildiğinde söylemiş olayım veya olmayayım onu tasdik ediniz*” rivayetidir. Beyhakî haberin açık aykırılık içerdiğini çünkü Hz. Peygamber’in, söylemediği bir şeyi ona nisbet eden kimsenin tasdik edilmesini asla emretmeyeceğini söyler. Ardından “sika bir râvi olan Yahyâ b. Âdem’in hadisin rivayetinde teferrüd ettiğini, hadisi Yahyâ’dan rivayet eden talebelerin hadisin senedinde ihtilafa düştüklerini, hadisi mürsel olarak rivayet eden talebelerin rivayetlerinin doğruya daha yakın durduğunu, seneddeki Makburî ve benzer durumdaki râvilerin mürsel rivayetlerinde hata bulunmasının beklenebilecek bir şey olduğunu” belirterek hadisin metnindeki nekâreti açıklar.⁴⁴⁷

Sika râvilerin rivayetlerinin çelişmesine örnek ise Hişâm b. Sa’d ve Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdî gibi sika râvilerin, hocaları Zeyd b. Eslem kanalıyla İbn Abbas’tan rivayet ettikleri “Hz. Peygamber’in ayaklarında nalın varken onları çıkarmayıp ayaklarına su serptiğine” dair hadistir. Aynı hadis, Süleyman b. Bilal, Muhammed b. Aclân, Verkâ b. Ömer ve Muhammed b. Ca’fer b. Ebî Kesîr gibi Zeyd b. Eslem’in diğer sika talebeleri tarafından aynı senedle ama “Hz. Peygamber’in su serpmeyip ayaklarını yıkadığını” bildiren bir metinle rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber’in ayaklarını yıkadığını bildiren metni rivayet eden râvilerin su serpme metnini rivayet eden râvilere nazaran çokluğu, ayrıca Hz.

⁴⁴⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 267, 269.

⁴⁴⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 266.

Peygamber'in abdest alırken ayaklarını yıkadığına dair yaygın genel bilgi, ikinci rivayetin ilkinde tercihini gerektirir.⁴⁴⁸

Hadislerin sahilik-zayıflığını tespitinde râvilerin sika olup olmadıkları bilgisi, özellikle sika râvilerin ihtilafları yahut problemlili rivayetleri söz konusu olduğunda işe yaramaz. Beyhakî işte burada uzmanlığın devreye girdiğini, sika râvilerin aykırılık veya çelişki içeren rivayetlerini ancak bu ilmin mutfağında yetişmiş, alanın önde gelen otoritelerine uzun süre çıraklık yapmış, çok uzun yıllara yayılan okuma, araştırma, incelemeleri olan tecrübeli uzmanların bir sonuca bağlayabileceğini söyler. Hadis tenkit yöntemi, usulü ve mesâili olan bir ilim olma yanında uygulama yönü de olması hasebiyle aynı zamanda bir fen ve sanat sayıldığı için⁴⁴⁹ bu ilimde usta-çırak ilişkisi içinde yetişmek, fiilî uğraş ve uygulama büyük önem arz etmektedir. Ancak uzun yıllar isteyen böyle bir yetişme ve uğraşı sonrasında hadis münekkidi problemlili hadisleri değerlendirip çözüm sunabilecek bir meleke kazanmaktadır. Burada Hz. Peygamber'in hadisleriyle uzun süre hemhal olmanın kazandırdığı âşinalık, sâlih niyet, zekâ ve kabiliyet dışında çok çalışma, alanın uzmanlarının yanında yetişme, tetebbu, müzakere, mütalaa, tecrübe gibi vasıflar belirleyici olmaktadır. Nitekim Evzâî, A'meş (ö. 148/765) ve Sevrî gibi âlimlerin anlattığına göre ilk rivayet asırlarında talebeler önce çeşitli râvilerden hadisler yazıyorlar, sonra yazdıkları bu hadisleri götürüp alanın önde gelen uzmanlarına arz ediyorlar ve rivayet faaliyeti onların değerlendirme ve yönlendirmesine göre devam ediyordu.⁴⁵⁰

2.3.1.2. Zayıf Hadis

Beyhakî'nin zayıf hadisin tanımına dair açık bir ifadesine rastlanmaz. Ancak yukarıda "Sahih Hadis" başlığı altında işaret edildiği üzere Şâfiî'nin ortaya koyduğu ve ulemânın genelinin kabul ettiği sahilik şartlarını benimsemesi ve kitaplarındaki

⁴⁴⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 266-267.

⁴⁴⁹ Hadisçiler buna "san'atü'l-hadîs, sinâ'atü'l-hadîs veya "es-sinâ'atü'l-hadîsiyye" demektedir.

⁴⁵⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 271-272.

uygulama⁴⁵¹ bu şartları yahut bir kısmını taşımayan hadisi zayıf saydığını göstermektedir. Biz burada yalnızca *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen* ile diğer iki medhalde müstakil bir başlık altında ele aldığı zayıf hadis türlerini inceleyeceğiz.

2.3.1.2.1. Mürsel Hadis

Mürsel'in Tanımı

Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvve* mukaddimesinde “Mürsel Hadisler” başlığı altında mürsel hadisin hükmünü özetle verirken söylediği “tâbiîn veya tebe-i tâbiîn tabakasından bir râvinin aradaki vasıtaları düşürerek doğrudan Hz. Peygamber'den yaptığı rivayetlerin iki kısımda değerlendirileceği”⁴⁵² şeklindeki ifade, muhtemelen Hâkim'le başlayıp⁴⁵³ İbn Hacer'le yerleşen kabulün aksine irsâl olgusunu tâbiîn tabakasına hasretmediğini ifade eder. Nitekim kitaplarındaki kullanımı da bu yöndedir.⁴⁵⁴ Ayrıca burada mürselin hükmünü büyük ve küçük tâbiîler üzerinden konuşması irsâl lafzının kullanımı açısından tâbiîn tabakaları arasında bir fark gözetmediğini de gösterir.⁴⁵⁵

Bize göre Beyhakî'nin bu ifadesini tam bir tanım olarak kabul etmek doğru değildir. Zira o, mürseli sadece senedinde kopukluk olan merfû rivayetler için değil, senedinde kopukluk olan mevkûf rivayetler için de kullanır. İbn Abbâs'ın bir sözüyle

⁴⁵¹ Bir kısmı senede bir kısmı metne râci bu şartların tamamen veya kısmen bulunmaması durumunda Beyhakî'nin hadisi zayıf saydığına dair *el-Hilâfiyyât* isimli eserinden çeşitli örnekler ve değerlendirme için bkz. Dûrî, *Menhecü'l-Hâfizi'l-Beyhakî*, s. 171-223.

⁴⁵² Bkz. Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 39.

⁴⁵³ Hâkim *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*'de (s. 175) Beyhakî'nin verdiğimiz açıklamasıyla uyumlu bir mürsel tanımı yaparken daha sonra kaleme aldığı *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'te (Bkz. s. 174, 178, 180) fikrini değiştirip mürseli tâbiîn tabakasına mensup râvilere tahsis etmiş ve münkatî ile arasını kesin bir şekilde ayırmıştır.

⁴⁵⁴ Bkz. Halef, *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye*, s. 235-236; Asse, Münâ Abdülhakîm, *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye inde'l-İmâmi'l-Beyhakî fî Kitâbihi Şu'abi'l-îmân*, s. 228.

⁴⁵⁵ Kitaplarındaki uygulama da bu şekildedir. Bkz. Halef, *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye*, s. 235; Asse, *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye*, s. 227.

ilgili “mürsel bir mevkûftur” değerlendirmesi,⁴⁵⁶ bunun açık örneklerinden biridir. Bu, Beyhakî'nin mürseli münkatı'a yakın bir anlamda kullandığını göstermektedir. Nitekim *es-Sünenü'l-kebîr* ve diğer kitaplarında farklı tabakalardaki râviler arasında rivayet ilişkisinin tespit edilememesi sebebiyle senedde inkıtâ olduğunu ifade için mürsel lafzının kullanıldığı pek çok örnek vardır.⁴⁵⁷ Mesela meşhur tâbiî Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın (ö. 83/702) Bilâl-i Habeşî'ye (ö. 20/641) yetişmediğini, bu sebeple ondan rivayetinin mürsel olduğunu söyler.⁴⁵⁸ Yine İbn Ebî Leylâ Muâz'dan rivayet imkânı bulamadığı için ondan rivayeti mürsel kabul edilir.⁴⁵⁹ Şa'bî Ömer b. Hattâb'ın yaşadığı döneme erişmediği için ondan rivayeti mürseldir.⁴⁶⁰ Abdullah b. Mes'ûd'un oğlu Ebû Ubeyde (ö. 81/700) babasından, Ali b. el-Hüseyn (Zeynülâbidin) (ö. 94/712) dedesi Ali'den (ö. 40/661) rivayet fırsatı bulamadığı için Ebû Ubeyde'nin babasından, Zeynülâbidîn'in dedesinden rivayetleri de mürseldir.⁴⁶¹ Beyhakî'nin münkatı' ve inkıtâ lafızlarını mürsel ve irsâl lafızlarının yerine kullandığı da çoktur. Mesela meşhur tâbiîler Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (ö. 108/726 [?]) ile Muhammed el-Bâkır'ın Hz. Peygamber'den doğrudan rivayetlerini “münkatı'” olarak niteler.⁴⁶²

Bu örnekler Beyhakî'nin mürseli geç müteahhir dönemde İbn Hacer'le yerleşmiş mürsel tanımının dışında, daha geniş bir çerçevede ve münkatı'a yakın bir anlamda kullandığını göstermektedir. Bu kullanımın mütekaddim dönemdeki kullanıma ve “Merâsîl” literatürünün gerçeğine uygun olduğu söylenmelidir. Nitekim Sehâvî, mürseli münkatı' anlamında kullanan mütekaddim ulemâ içerisinde Beyhakî'nin ismine de yer verir.⁴⁶³ Ancak hem Sehâvî'nin bu ifadesinden hem de

⁴⁵⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, XIV, 368. Ayrıca bkz. a.mlf., *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, IV, 164; a.mlf., *el-Hilâfiyyât*, IV, 379, VII, 414.

⁴⁵⁷ *es-Sünenü'l-kebîr*'deki bazı örnekler için bkz. Halef, *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye*, s. 235-238. *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân*'daki bazı örnekler için bkz. Asse, *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye*, s. 227-229.

⁴⁵⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, III, 188.

⁴⁵⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, III, 103.

⁴⁶⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, XII, 546.

⁴⁶¹ Sırasıyla bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, III, 132; XI, 193.

⁴⁶² Sırasıyla bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, II, 711; I, 132.

⁴⁶³ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 242.

Beyhakî üzerine çalışan Necm Halef⁴⁶⁴ ve Münâ el-Asse⁴⁶⁵ gibi araştırmacıların bazı ifadelerinden anlaşılan Beyhakî'nin mürseli “seneddeki her türlü kopukluğu ifade etmek için kullandığı” şeklindeki genelleme bize doğru gözükmemektedir. Zira bu kitaplarda irsâl kullanımı bağlamında tespit edilen bütün farklı örneklerin râvilerinin tâbiîn ve tebe-i tâbiîn tabakalarını aşmadığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Tespit edilen bu durumun hicrî 3. asrın başlarından itibaren irsâl uygulamasının ortadan kalkmasıyla uyumlu olması, hadis tarihi açısından çok anlamlıdır.

Mürsel Hadisin Hükümü

Senedinde kopukluk olan hadisin muhaddislerin geneli tarafından zayıf kabul edildiği bilinen bir husustur. Ancak tâbiîn tabakasına mensup râvilerin doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri mürsel hadisler, aradaki vasıtanın (/vasıtaların) sahâbî olma ihtimali sebebiyle ayrıca değerlendirilmiştir. Tâbiî râvinin ağıklamadığı kaynağının sahâbî olma ihtimali ve özellikle tâbiîn döneminde irsâlin mâkul gerekçeleri olan yaygın bir uygulama olması⁴⁶⁶ sebebiyle tâbiîn tabakasına mensup râvilerin mürsel rivayetlerinin hükümü, diğer münkatı' çeşitlerinden farklı olarak ihtilafa sebep olmuştur.

Beyhakî, tâbiîn mürsellerinin hükümü konusunda şâfi'nin kanaatlerini benimsemiştir. O, *Delâilü'n-nübüvve* mukaddimesinde mürsel hadisin hükümünü şöyle özetler: Hadisi mürsel olarak rivayet eden râvi, güvenilir râvilerden rivayet ettiği bilinen büyük tâbiîlerden bir râvi ise bakılır; rivayet ettiği mürsel hadis, kaynağı farklı bir mürsel hadis, sahâbî fetvası veya ulemânın genelinin kanaatiyle desteklenirse ahkâm babında kabul edilir. Eğer kaynağı noktasında seçici ve titiz davranmayan, rivayet ettiği mürseller içerisinde zayıflar tespit edilen küçük tâbiîlerden bir râvi ise bu râvinin mürsel rivayetleri ahkâm alanında kabul edilmez, hüküm içermeyen daavât, fezâil-i a'mâl ve megâzî gibi alanlarda kabul edilir.⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ Bkz. Halef, *es-Sinâ'atü'l-hadisiyye*, s. 237.

⁴⁶⁵ Asse, *es-Sinâ'atü'l-hadisiyye*, s. 227.

⁴⁶⁶ İrsâl olgusunun bir kısmı kabul edilebilir ve haklı gerekçeleri için bkz. Vureykât, Abdülkerim Ahmed, “Esbâbü irsâli'l-hadîs inde'r-ruvât”, *Mecelletü dirâsâti's-şerîa ve'l-kânûn*, Amman 2002, XXIX/1, s. 42-55.

⁴⁶⁷ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 39.

Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve* mukaddimesinde gayet muhtasar şekilde aktardığı Şâfiî'nin konuyla ilgili kanaatlerini *el-Medhal*'de mürsel hadise yer verdiği bölümde detaylı olarak inceler, gerekçelerini zikreder ve temellendirir.⁴⁶⁸

Şâfiî'nin tâbiîn mürsellerinin hükmüyle ilgili kanaatleri özetle şöyledir:⁴⁶⁹ Münkatı' hadisin bir çeşidi olan tâbiînin Hz. Peygamber'den mürsel rivayeti, biri mürsel rivayetin kendisine diğer ikisi râvisinin titizlik ve tabakasına dönük üç farklı düzlemde araştırılır:

1. Mürsel rivayet a. güvenilir râviler tarafından rivayet edilen benzer anlama sahip bir müsned rivayetle, b. kaynağı (*mahrec*) farklı bir başka mürsel rivayetle, c. sahâbî fetvasıyla, d. ulemânın genelinin görüşüyle desteklenirse, bu, mürsel rivayetin bir hakikati, tarihî bir aslı olduğu anlamına gelir. 2. Hadisi mürsel formuyla rivayet eden râvi (*mürsil*) a. titizliğiyle bilinen bir râviyse ve kaynağını açıkladığında meçhul yahut metrûk olmayan bir kaynaktan rivayet ediyorsa, b. genel rivayetleri bu alanda kendisini ispat etmiş güvenilir râvilerin rivayetleriyle uyuşup örtüşüyorsa bu, râvinin mürsel rivayetine güven duymayı gerektirir. 3. Hadisi mürsel formuyla rivayet eden râvi tabaka olarak büyük tâbiîler (*kibâru't-tâbiîn*) tabakasına mensup olmalıdır. Şâfiî'ye göre (*sığâru't-tâbiîn* tabakasına mensup) küçük tâbiîlerin mürsel rivayetlerine a. büyük tâbiîlere nisbetle kaynak noktasında yeterince titiz olmayışları, b. fiilî olarak mürsel rivayetleri içerisinde zayıf kaynaklardan elde edilmiş rivayetlerin bulunması, c. büyük tâbiîlere nisbetle tabaka düştüğü için Hz. Peygamber'le aralarında daha fazla vasıta bulunması, bunun da hata ihtimalini artırması gibi sebeplerle güvenilmez.

Şâfiî'ye göre râvi ve rivayet açılarından bu şartları taşıyan mürsel hadis kabul edilir ama elbette bu, mürsel rivayetin müsned rivayet kuvvetinde olduğu anlamına gelmez. Zira yukarıda zikredilen ve mürsel rivayetin kabulü için aranan bütün bu şartlara rağmen hata ihtimali tamamıyla ortadan kalkmış olmaz. Şâfiî bu durumu şöyle açıklar: Münkatı' (mürsel) hadis için bir bilinmezlik söz konusudur. Söz gelimi râvisi titizliğiyle tanınan güvenilir bir râvi bile olsa hadisi zayıf bir kaynaktan elde

⁴⁶⁸ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 374-402.

⁴⁶⁹ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 374-376.

etmiş olma ihtimali mevcuttur. Bazı münkatı‘ (mürsel) rivayetler başka münkatı‘ rivayetler tarafından destekleniyor gözükse bile bunların nihaî kaynağının bir ve aynı olma ihtimali vardır. Bir sahâbî sözü veya ulemâ görüşünün mürsel hadisi destekliyor gözükteği durumlarda râvinin yanılarak böyle bir söz veya kanaati rivayet formuna taşımış olması ihtimal dâhilindedir. Bu ihtimaller sebebiyle mürsel rivayet kabul edilecek olsa bile kaynağı belli müsned bir rivayetin kıymetini taşımaz. Nitekim Beyhakî, mensûh olma durumu dışında ulemânın kendisiyle amel etmediği hiçbir muttasıl rivayet bilmediğini ama bu durumun bazı mürsel rivayetler için geçerli olduğunu söyler.⁴⁷⁰

Beyhakî, Şâfiî'nin konuyla ilgili kanaat ve gerekçelerini açıkladıktan sonra yukarıda sıralanan şartları taşıyıp taşıymasına göre kabul edilen veya reddedilen çeşitli mürsel rivayet örneklerinin *es-Sünenü'l-kebir*'de görülebileceğini belirtir.⁴⁷¹ Daha sonra bu şartları taşıyan bazı örnekler müstakil iki başlıkta yer vererek özellikle büyük tâbiiler dönemi sonrasına ait mürsel rivayetlere Şâfiî'nin niçin mesafeli yaklaştığını, bunların niçin kabul edilmemesi gerektiğini hadis tarihi açısından önemli ve uzun sayılacak bir bölümde açıklar.⁴⁷² Beyhakî'nin bu bölümde yer verdiği nakillere bakılırsa şu görülür: Sahâbe asrının sonlarına doğru toplum değişmiş, güven ortamı bozulmuş ve birtakım yalancı ve bid'atçı tipler türemiştir. Âlimler bu yeni duruma tepki olarak bilgi kaynaklarını sorgulamaya başlamışlar ve rivayetlerin kabulü için zorunlu olarak isnadı aramışlardır.⁴⁷³

Şâfiî İslâm toplumunda ortaya çıkan bu yeni durumdan sonra, rivayetlerinin çoğunu sahâbîlerden yaptıkları nakiller oluşturan büyük tâbiiler dışında hiçbir râvinin kaynağı belli olmayan münkatı‘-mürsel rivayetinin kabul edilmeyeceğini belirtip bu görüşün haklılığını önemli bir isim üzerinden örneklendirir. Küçük tâbiiler tabakasına mensup olan ve hadis ilmindeki otoritesi, kaynak seçimindeki titizliği ve seçiciliğiyle tanınan Zührî'nin naklettiği mürsel bir rivayet, inceleme sonucunda “Süleyman b. Erkam → Hasen el-Basrî” tarikiyle Hz. Peygamber'den rivayet

⁴⁷⁰ Beyhakî, *Ma'rife*, I, 162.

⁴⁷¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 376.

⁴⁷² Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 386-402.

⁴⁷³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 386-392.

edildiği tespit edilmiştir. Zührî gibi bir âlimin bile -hüsnüzan ederek- Süleyman b. Erkam gibi metrûk bir râvinin hadisini nakletmesi, rivayetlerinin çoğu, sahâbîlerden olan büyük tâbiîler dışında kimsenin mürsel-münkatı' rivayetine güven duyulamayacağını gösterir.⁴⁷⁴ Beyhakî, A'meş ve Abdullah b. Atâ (ö. yak. 140/757-758) gibi tâbiînin küçüklerinin mürselleri üzerinden Şâfiî'nin bu husustaki haklılığını destekleyen bir iki örneğe daha yer verir.⁴⁷⁵

Konuyla ilgili örnek, izah ve gerekçeler üzerine kafa yorulduğu zaman Şâfiî'nin küçük tâbiîlerin (veya daha alt tabakalardaki râvilerin) mürsel-münkatı' rivayetlerinin kabul edilmeyeceğine dair kanaatinin ağırlıklı olarak şu gerekçelere dayandığı anlaşılır: a. Sahâbe ve kibâru't-tâbiîn asrının sonlarına doğru rivayette yalan olgusunun belirgin şekilde ortaya çıkması, b. Sonraki tabakalarda daha fazla hissedilen özensizlik, c. Râvi ile Hz. Peygamber arasındaki aracılardan çoğalmasının hata ihtimalini artırması, d. Küçük tâbiîlerin rivayetlerinin büyük oranda sahâbe dışındaki kaynaklara dayanması.

Beyhakî de mürsel rivayetleri bu mülâhazalar eşliğinde değerlendirmiştir. Başka rivayet veya karinelerle desteklenmeyen mürsel rivayetleri zayıf saymış, yukarıda Şâfiî'nin dilinden zikredilen şartları taşıyan mürsel rivayetleri ise makbul addetmiştir. Kibâru't-tâbiîn tabakasına mensup ve kaynaklarının güvenilirliğiyle tanınan tâbiîlerin mürsel rivayetleriyle ihticâc ettiği gibi, başka bir müsned, mürsel, sahâbî fetvası, ulemânın ekserisinin görüşü veya icmâ'ı ve 'kesintisiz uygulama ile desteklenen mürsel rivayetleri de kabul etmiştir.⁴⁷⁶ İrsâl, muhaddisler nezdinde hafif bir cerh sebebi kabul edildiği için fezâil-i a'mâl, daavât ve megâzî gibi ahkâm alanının dışındaki bölümlerde mürselin kabul edileceğini söylemiş⁴⁷⁷ ve bu bölümlerde mürsel rivayetleri kullanmıştır.⁴⁷⁸ Beyhakî kitaplarında, özellikle *es-Sünenü'l-kebîr*'de farklı amaçlarla mürsel rivayetleri çok kullanmış, yüzlerce başka mürsel rivayet yanında Ebû Dâvûd'un *Kitâbü'l-Merâsîl*'ini neredeyse bütünüyle

⁴⁷⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 392.

⁴⁷⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 393-395.

⁴⁷⁶ Bilgi ve örnekler için bkz. Halef, *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye*, s. 244-253.

⁴⁷⁷ Bkz. Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 39.

⁴⁷⁸ Bkz. Asse, *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye*, s. 230-231.

kitabına almış, kitap bu yönüyle mürsel rivayetler açısından zengin bir kaynak hüviyeti kazanmıştır.⁴⁷⁹

Bazı Râvilerin Mürsel Rivayetlerinin Kıymeti

Beyhakî, mürsel hadisin hükmünü incelediği bölümü mürsel hadis rivayetiyle tanınan bazı râvilerin mürsel rivayetlerinin kıymetiyle ilgili bilgi vererek bitirir.⁴⁸⁰ Bu bilgilere göre Şâfiî Zührî'nin mürselini; Yahyâ el-Kattân İbrahim et-Teymî (ö. 92/710-11), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Mücâhid (ö. 103/701), Tâvûs (ö. 106/725), Atâ b Ebî Rebâh (ö. 114/732), Ebû İshak es-Sebî (ö. 127/745), Yahyâ b. Ebî Kesîr, A'meş, Sevrî, Mâlik ve İbn Uyeyne'nin mürsellerini;⁴⁸¹ Muhammed b. Sîrîn Ebû'l-Âliye (ö. 90/709) ve Hasen el-Basrî'nin mürsellerini, Beyhakî ise İbrahim en-Nehaî'nin mürsellerini zayıf kabul etmiştir.⁴⁸²

Bu kısımda mürsel rivayetleri özelinde râviler arasında mukayeseler yapıldığı da görülür.⁴⁸³ Bu isimlerden Atâ, Hasen ve Ebû'l-Âliye'nin, kaynakları hususunda titiz davranmamaları,⁴⁸⁴ Zührî'nin zayıf kaynaklarını gizlemesi,⁴⁸⁵ Nehaî'nin ise meçhul râvilerden rivayet etmesi⁴⁸⁶ sebebiyle mürsellerinin zayıf kabul edildiği anlaşılmaktadır. Yahyâ el-Kattân bazı mürsel râvilerle ilgili sorulan bir soru üzerine, “Bu isimler arasında Mâlik kadar hadisleri sahih olanı yoktur” demektedir.⁴⁸⁷

⁴⁷⁹ Bkz. Halef, *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye*, s. 225-233.

⁴⁸⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 398-402.

⁴⁸¹ Etbâu't-tâbiîn tabakasına mensup olan “Mâlik ile İbn Uyeyne'nin mürselleri”nden bahsedilmesi, mürsel teriminin mütekaddim dönemdeki kullanımıyla ilgilidir. Beyhakî'nin de bu kullanıma bağlı kaldığı mürselin tanımı yapılırken tespit edilmişti.

⁴⁸² Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 396-402.

⁴⁸³ Örnek olarak bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 398-399.

⁴⁸⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 399.

⁴⁸⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 396. Yahya el-Kattân'ın Zührî ile ilgili bu değerlendirmesine Zührî'nin bir başka talebesi Ahmed b. Sâlih el-Mısrî'nin eleştirisi için bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 397-398, dp. 3.

⁴⁸⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 402. Beyhakî'nin Nehaî ile ilgili bu eleştirisinin tenkidi için bkz. *a.g.e.*, a.y., dp. 1.

⁴⁸⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 398. İbn Receb, Yahyâ el-Kattân'ın orijinal ifadesindeki “kavim” sözcüğüyle (ليس في الغوم) Sevrî, Mâlik ve İbn Uyeyne'yi kastettiğini söylemektedir. (*Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 457). Buna göre Yahyâ'nın sahihlik değerlendirmesi bu üç ismi kapsamaktadır.

2.3.1.2.2. Müdelles Hadis

Tedlîs'in Tanımı

Beyhakî'nin *el-Medhal* yahut diğer kitaplarında tedlîsin tanımına dair açık bir ifadesi bulunmamıştır. Ancak Şâfiî'nin haber-i vâhidin kabul şartları üzerine söylediklerini nakledip benimsemesinden⁴⁸⁸ onun da mütekaddim dönemdeki genel tanımı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Şâfiî, bir hadisin sahih kabul edilebilmesi için taşınması gereken şartları sıralarken “râvinin müdellis olmaması” gerektiğini söyleyip ardından müdellis lafzını şöyle açmaktadır: “Kendisiyle bir araya geldiği (*likâ*) bilinen hocadan duymadığı bir hadisi rivayet eden (يُحَدِّثُ عَمَّنْ لَقِيَ مَا لَمْ يَسْمَعْ مِنْهُ)”.⁴⁸⁹

Buradaki “likâ” lafzının, “semâ” lafzına nisbetle daha geniş bir anlam çerçevesine sahip olması sebebiyle semâ olmaksızın bir araya gelmeyi ifade edebileceği düşünülebilirse de mütekaddim dönemde likâ lafzının çok kere semâ yerine kullanıldığına dikkat edilmelidir. Nitekim Şâfiî, tedlîs yaptığı bilinmeyen âdil bir râvinin an‘aneyeye yaptığı rivayetin kabul edileceği prensibini açıklarken bunu “berâet-i asliye (عُدُولٌ، أَصْحَاءُ الْأَمْرِ فِي أَنْفُسِهِمْ)” ilkesiyle temellendirir ve âdil râvileri kastederek “onlardan hiçbiri mülâki olduğu hocadan işitmediği bir hadisi nakletmez” der.⁴⁹⁰ Bu ifadesinden Şâfiî'nin likâ lafzıyla semâı kastettiği anlaşılmaktadır. Öyleyse Şâfiî'ye göre tedlîs şöyle tarif edilebilir: “Tedlîs, bir râvinin aralarında rivayet ilişkisi sabit olan bir hocadan, işitmediği bir hadisi rivayet etmesidir”. Şâfiî'nin konuya dair görüşlerini naklederek paylaşan Beyhakî için de tedlîsin tanımı farklı olmamalıdır.

Yalnız bu tanımda belirleyici bir kaydın yer almadığı dikkatten kaçmaz. Bir râvinin, hadisi kendisinden dinlemiş olduğu râviyi seneden düşürüp başka bir râviden rivayet etmesi mürsel/münkatı‘ formuna da uygundur ve ancak yanılma, ismini verdiği râviden duyduğu izlenimi verme (*ihâm*) kastı bulunduğu tedlîs sayılır. Yanılma kastının gerçekleşebilmesi için de râvinin “an, kâle” gibi doğrudan

⁴⁸⁸ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 218; a.mlf., *Delâilü'n-nübüvve*, I, 30; a.mlf., *Ma'rife*, I, 132. Beyhakî, bu son kaynakta Şâfiî'nin sahih hadislerle ilgili çizdiği çerçevenin bütün hadis âlimleri tarafından kabul gördüğünü söyler.

⁴⁸⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 371.

⁴⁹⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 378-379.

veya bir vasıtayla hadisi elde etme gibi iki ihtimale de açık bir rivayet sîgası kullanması gerekmektedir. Kısaca senedinden bir râvi düşmüş hadis ancak a. “an, kâle” gibi ihtimalli bir sîgayla, b. duymuş zannı uyandırılarak rivayet edildiğinde tedlîs söz konusu olmaktadır. Tedlîsin irsâlden, müdelles hadisin mürsel/münkati‘ rivayetten farkı budur ve bu kayıt tarife eklenmeden müdelles hadisi mürsel/münkati‘ hadisten ayırmak mümkün değildir.⁴⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî’nin bu izahına göre tedlîs ile irsâl arasında umum husus mutlak vardır; her tedlîs irsâldir ama her irsâl tedlîs değildir.

Tarifte bulunması zorunlu böyle bir kayda yer verilmemiş olması müteahhir dönemdeki hâkim ilmî anlayış göz önüne alındığında bir kusur gibi gözükebilir. Ancak mütekaddim dönemi eserlerindeki tariflerde ilmî-mantıkî açıdan kusursuzluk aranmamalıdır. Bu dönemde tarifler, mantıkçıların “had ve resim” dedikleri teknik tariflerden ziyade en geniş anlamıyla açıklamaya; şerh, tavsif, tasvir veya temsile benzemektedir. Bu sebeple ve zaten konu sınırlı bir ilmî çevre içinde konuşulduğu, taraflarca da bilindiği için muhtemelen bu hususun ayrıca belirtilmesine gerek duyulmamıştır.

Müdelles Hadisin Hükümü

Beyhakî konuya temas ettiği kitaplarında Şâfiî’nin müdelles râvinin rivayetlerinin hükmüyle ilgili değerlendirmelerini tekrar ederek benimser.⁴⁹² Şâfiî’ye göre bir defa bile tedlîs yaptığı tespit edilen râvi “artık kusurunu ele vermiş: فَقَدْ أَبَانَ عَوْرَتَهُ” sayılır. Ancak bu kusur (tedlîs) açık bir yalan sayılamayacağı için bütün rivayetlerinin reddini, mahza doğruyu da bildirmediği için bütün rivayetlerinin kabulünü gerektirmez. Netice olarak müdelles râvinin ancak açıkça semâ bildiren “haddesenî, semi‘tu” gibi edâ sîgalarıyla yaptığı rivayet kabul edilir, “an” ve benzeri açıkça semâ bildirmeyen sîgalarla yaptığı rivayet kabul edilmez.⁴⁹³

Beyhakî *el-Medhal*’de müdelles râvinin rivayetinin hükmüne dair müstakil bir bab açmış, Şâfiî’nin konuyla ilgili görüşünü bab başlığına taşımış, hemen sonra diğer

⁴⁹¹ Bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, II, 144-145. Ayrıca bkz. Alâî, *Câmi ‘u’t-tahsil*, s. 97-98.

⁴⁹² Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 219; a.mlf., *Ma’rifetü*, I, 132.

⁴⁹³ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 378-380.

hadis âlimlerinin de benzer kanaati paylaştığını, Müslim'in de "Mukaddime"de meseleyi bu minvalde takrir ettiğini belirtmiştir.⁴⁹⁴ Konunun ilerleyen kısımlarında Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî'nin (ö. 227/842) "hadis âlimlerinin 'ahberenî' ve 'an' gibi rivayet sîgaları arasında fark gözetmediklerine" dair tanıklığının, "müdelîs olmayan râviyle ilgili olduğunu, bu râvinin 'an lafzıyla yaptığı rivayetlerin kabul edilip semâ sorgulamasına sokulmayacağını ancak bir kere bile tedlîs yaptığı tespit edilen râvinin 'haddesenî, semi'tu' gibi sarîh sîgalar kullanmaksızın yaptığı rivayetlerin kabul edilmeyeceğini" ifade ederek Şâfiî'nin de meseleyi bu şekilde izah ettiğini söylemiştir.⁴⁹⁵

Tedlîsin tanımını bahsinde geçtiği üzere Şâfiî'ye göre hadisin sahihlik şartlarından biri de râvinin müdelîs olmamasıdır. Bu durumda hadisi hocasından doğrudan duyduğunu bildiren açık bir sîga kullanmadıkça müdelîsin rivayeti zayıf hadis kategorisine girmektedir. Bununla birlikte Şâfiî'nin yukarıda zikredilen "tedlîsin açık şekilde yalanlık ve doğruluk bildirmediği, bu sebeple müdelîsin rivayetlerinin mutlak kabul veya redde konu olamayacağı" şeklindeki izahı ile "müdelîs râvinin 'haddesenî, semi'tu' gibi semâ bildiren sîgalarla yaptığı rivayetlerin kabul edileceğini" söylemesi onun ve onu izleyen Beyhakî'nin tedlîsi mutlak anlamda cerh kabul etmediklerini göstermektedir.

Halef, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*'de bu kabul istikametinde davrandığını, sika müdelîsin açıkça semâını bildirdiği rivayetlerini kabul ederken semâını tespit edemediği rivayetlerini ise zayıf saydığını söyler. Örnek olmak üzere Beyhakî, husûf namazıyla ilgili bir rivayet nakleden müdelîs râvi Habîb b. Ebî Sâbit'in sika olduğunu ancak ilgili hadisi Tâvûs'tan işittiğine dair açık bir ifadesini bulamadığı için hadisi zayıf saymıştır.⁴⁹⁶

Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus vardır. Beyhakî, yukarıda nakledildiği üzere müdelîs râvinin rivayetinin hükmüyle ilgili Şâfiî'nin ortaya koyduğu görüşün bütün ulemâ tarafından benimsendiğini söylemektedir. Ancak atıfta

⁴⁹⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 256.

⁴⁹⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 257.

⁴⁹⁶ Bkz. Halef, *es-Sinâatü'l-hadîsiyye*, s. 219-220; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, VII, 25.

bulunduğu Müslim'in "Mukaddime"sine bakıldığında bu hükmün en azından "bir kere bile tedlîs yaptığı tespit edilen râvinin sarîh sîga dışında rivayetinin kabul edilmeyeceği" kısmı tartışmaya açık gözükmektedir. Muhammed Avvâme'nin çok yerinde dikkatiyle tespit ettiği gibi,⁴⁹⁷ Müslim "Mukaddime"de "tedlîs ile mâruf olan, tedlîs yaptığı yaygın olarak bilinen (مَمَّنْ عُرِفَ بِالتَّدْلِيسِ فِي الْحَدِيثِ وَشُهِرَ بِهِ)" râvilerin semâlarının araştırıldığını ve bu tür râvilerden semâ bildiren açık ifadeler beklendiğini, bu grubun dışında kalan râvilerin hiçbir şekilde semâ araştırmasına tabi tutulmadıklarını belirtmektedir.⁴⁹⁸ Yani Müslim'e göre kendisinden sarîh sîga beklenen, sarîh sîga getirmediği rivayeti kabul edilmeyecek olanlar tedlîs yaptığı yaygın şekilde bilinen, bir başka ifadeyle çokça tedlîs yapan râvilerdir. Büyük münekkit Ali b. el-Medîni'nin (ö. 234/848-49) "Müdelîsin 'haddesenâ' gibi açık ifadeler kullanmaksızın rivayet ettiği hadisin kabul edilip edilmeyeceği" şeklindeki bir soruya verdiği "çokça tedlîs yaptığı bilinen (إِذَا كَانَ الْغَالِبُ عَلَيْهِ التَّدْلِيسُ)"⁴⁹⁹ bir râviye sarîh sîga olmaksızın yaptığı rivayetlerin kabul edilmeyeceği" şeklindeki cevap⁵⁰⁰ da Şâfiî'nin mezkûr hükmüyle çelişmektedir.

Mesele tartışmaya açık olmakla birlikte tedlîsin genel bir cerh olmadığı, hadis ilminin Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne gibi bazı büyük isimlerinin de bir kısmı anlayışla karşılanabilir çeşitli sebeplerle tedlîs yaptığı bilindiğine göre Şâfiî'nin "bir sefer tedlîs yaptığı tespit edilen râvinin bütün rivayetlerinde semânın aranması, bulunamıyorsa hadisinin kabul edilmemesi" yönündeki görüşü, makbul bir görüş olarak gözükmemektedir. Zira bu durumda bir veya birkaç sefer tedlîs yapmış yahut rivayetlerinin çokluğuna nazaran tedlîs yaptıkları rivayetler kayda değer bir ölçü teşkil etmeyecek kadar az olan güvenilir bazı râvilerin an'aneyle yaptıkları rivayetlerin tümünün reddi gerekecektir.

⁴⁹⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 219, dp. 2; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, III, 261-263, dp. 1.

⁴⁹⁸ Müslim, "Mukaddime", I, 32.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Medîni'nin "إِذَا كَانَ الْغَالِبُ عَلَيْهِ التَّدْلِيسُ" ifadesi ilk akla gelen literal anlamıyla "râvinin rivayetlerinin çoğunu tedlîs yaptığı rivayetlerin oluşturduğunu" çağrıştırabilirse de hadis tarihinde tedlîs olgusu ve müdelîs râvilerin durumları düşünüldüğünde bu ifadeyi "nisbî çokluk" olarak anlamak daha doğru gözükmektedir.

⁵⁰⁰ Hatîb, *el-Kifâye*, II, 152-153.

Nitekim Alâî (ö. 761/1359) bütün yönleriyle inkitâ problemini ele aldığı *Câmi‘u’t-tahsîl fî ahkâmi’l-merâsîl* isimli değerli eserinde tedlîs problemini teorik olarak inceledikten sonra müdellis râvileri beş tabakaya ayırmış, ilk tabakada yer alan Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Hişâm b. Urve ve Musa b. Ukbe (ö. 141/758) gibi râvilerin “çok nâdir olarak tedlîse başvurdukları, bu sebeple müdellis râviler içerisinde bile sayılmamaları gerektiğini” söylemiştir. İkinci tabakada yer alan Nehâî, Hakem b. Uteybe (ö. 115/733-734), Zührî, Yahyâ b. Ebî Kesîr, Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760), Süleyman et-Teymî (ö. 143/761), İsmail b. Ebî Hâlid (ö. 146/763-764), A‘meş, İbn Cüreyc (ö. 150/767), Sevrî, Şerîk, Hüseyim (ö. 183/799) ve İbn Uyeyne gibi râvilerin ise “hadiste otoriteleri, rivayetlerinin çokluğuna nisbetle az sayıda hadiste tedlîs yapmış olmaları yahut tedlîs suretiyle ismini senedden düşürdükleri râvilerin sika olması” gibi gerekçelerle yapmış oldukları tedlîsler münekkitlet tarafından diğer rivayetlerine zarar verici bulunmamış, bunların açıkça semâ ifadelerinin bulunmadığı birçok rivayet *Sahîhayn* gibi güvenilir kaynaklara girmiştir. Alâî’nin tasnifinde üçüncü tabakayı bir grup âlimin ancak açıkça semâ bildirmeleri kaydıyla rivayetlerini kabul ettiği, diğer bir grup âlimin ise hüküm açısından ikinci tabakadaki râvilerle aynı durumda değerlendirerek rivayetlerini kabul ettiği Hasen el-Basrî, Katâde (ö. 117/735), Ebû İshak es-Sebîî, Ebü’z-Zübeyr el-Mekkî (ö. 126/743-744), Ebû Süfyân Talha b. Nâfi‘ ve Abdümelik b. Umeyr (ö. 136/734) gibi tartışma konusu olmuş râviler oluşturmaktadır.⁵⁰¹

Alâî’nin ortaya koyduğu bu fiilî durum, Şâfiî’nin “bir defa bile olsun tedlîs yaptığı tespit edilen râvinin an’aneyle yaptığı hiçbir rivayetin kabul edilmeyeceğine” dair genellemesinin uygulama açısından da tartışmaya açık olduğunu göstermektedir.

2.4. HADİS TARİHİ AÇISINDAN *el-MEDHAL*

Bu başlık altında kısaca değinilen “hadislerin yazılması, rihleler ve bölge hadislerinin kıymetiyle” ilgili konular doğrudan hadis tarihini ilgilendiriyorsa da bazı

⁵⁰¹ Alâî, *Câmi‘u’t-tahsîl*, s. 113-114. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Ta‘rîfü ehli’t-takdîs*, s. 13-14. Alâî, mezkûr kitabında aynı yerde “*Sahîhayn*’da yer alan müdellis râvilerin muan’an rivayetlerinin Buhârî ve Müslim tarafından yapılan inceleme neticesinde bir şekilde râvilerinin semâ tespit edilmiş rivayetler olabileceğine” dair bir ihtimali çok gerçekçi bulmamaktadır.

hadis usulü kitaplarında bu konulara yer verilmesi, ayrıca bazı detayları, amaçları ve sonuçları itibariyle hadis tenkit yöntemini de ilgilendiren konular olması sebebiyle bunların göz ardı edilmemesi ve burada işlenmesi uygun bulunmuştur.

2.4.1. *Hadislerin Yazılması (Kitâbetü'l-hadis)*

İslam'ın ilk asrında hadislerin yazılıp yazılmadığı hususu özellikle modern dönem hadis çalışmalarında tartışma konusu olmuştur. Hadislerin sahâbe ve tâbiîn dönemlerinde yazılmadığı görüşünü dillendirenler Hz. Peygamber'den nakledilen ve kendisinden Kur'an dışında bir şey yazılmasını yasaklayan hadis ile sahâbe ve tâbiîn arasında hadislerin yazımına karşı çıkan tavrı öne çıkarmışlardır. Hadislerin sahâbe ve tâbiîn dönemlerinden başlayarak yazıldığı görüşünü savunanlar da tam aksi yöndeki Peygamber beyanları ile bilfiil hadis yazan, yazdıran, yazılmasında mahzur görmeyen sahâbî ve tâbiîlerin tavırlarını örnek göstermişlerdir. Beyhakî konuyu kitaptaki diğer birçok konuya nisbetle uzunca sayılacak şekilde iki başlık altında ele almış, ilk başlıkta⁵⁰² hadislerin yazımına karşı çıkan tavrı ve sebeplerini incelerken, ikinci başlıkta⁵⁰³ olumlu yaklaşan tavır ve sebepleri üzerinde durmuştur.

Hadislerin Yazımına Karşı Çıkan Tavr

Beyhakî, konuyla ilgili Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerin etraflıca dökümü ve değerlendirmesini yapmamış, hadislerin yazımını yasaklayan, buna mukabil Hz. Peygamber'den yahut İsrâiloğulları'ndan sözlü aktarıma izin veren üç farklı metne yer vermiştir.⁵⁰⁴ Kanaatimizce bunun nedeni, Beyhakî nezdinde tartışmanın konuyla ilgili rivayetlerin sübûtu noktasında değil bu rivayetlerin nasıl değerlendirileceği noktasında cereyan ediyor olmasıdır.

Bu metinlerin ilkinde Hz. Peygamber kendisinden Kur'an dışında bir şey yazılmasını yasaklamış, yazılmış bir şey varsa imha edilmesini emretmiş, ikinci metinde anlattıklarının sözlü olarak aktarılmasında bir beis olmadığını, yalnız söylemediği bir şeyi kasıtlı olarak kendisine isnat edenin cehenneme gireceğini belirtmiş, üçüncü metinde ise İsrâiloğulları'ndan nakilde bulunmanın herhangi bir

⁵⁰² Beyhakî, *el-Medhal*, II, 830-836.

⁵⁰³ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 837-849.

⁵⁰⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 830.

mahzuru olmadığını beyan etmiştir. Beyhakî -İhtilâfu'l-hadis ilminin inceleme alanına giren- bu çelişik gözükten rivayetlerin değerlendirilme ve aralarının telif edilmesi işiyle uğraşmamış, meseleyi konuyla ilgili sahâbe tavrı üzerinden değerlendirmeyi tercih etmiştir.

Hadislerin yazımına karşı çıkan tavır incelendiğinde bunun temelinde muhtemelen şifâhî kültürden kaynaklanan “biz ezberledik, siz de ezberleyin” tavrı dışında bazı haklı endişelerin yattığı görülür. Önceki ümmetlerin kendi mukaddes kitapları etrafında oluşturdukları siyer ve şerh kültürünün zamanla İlâhî kitabın önüne geçmesi tecrübesinden yola çıkılarak hadislerin de yazılırsa zamanla Allah’ın kitabının yerini alabileceği korkusu, ilk dönemlerde belirleyici olmuş gibi gözükmektedir. Ebû Saîd el-Hudrî’nin, “Sen bize hoşumuza giden hadisler naklediyorsun ama biz ekleme veya çıkarma yapmaktan korkuyoruz -bir başka rivayette: “ezberleyemiyoruz”-, bunları yazsak?!” taleplerine ısrarla direnmesi ve “Hadisin Kur’an yapılmasına -bir başka rivayette: “Mushaf hâline getirilmesine”- kesinlikle izin vermeyeceğiz, bizim ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyin”⁵⁰⁵ şeklinde karşılık vermesi dikkat çekicidir.⁵⁰⁶ Yine Hz. Ömer’in, sahâbenin olumlu yönde görüş beyan etmesine rağmen bir aylık istihare sürecinden sonra hadislerin yazılı olarak toplanması fikrinden “Ben hadisleri yazdırmak istemiştım ama önceki kavimlerin yazıp derledikleri bazı kitaplarla meşgul olup Allah’ın kitabını bir kenara bıraktıklarını hatırladım. Allah’a yemin olsun ki ben Allah’ın kitabının yanına başka bir şeyi koymayacağım”⁵⁰⁷ diyerek vazgeçmesi, sahâbîlerin unutma, yanılma, ekleme-çıkarma gibi beşer tasarruflarına açık olan rivayet malzemesinin zamanla İlâhî kitabın yerine veya önüne geçmesinden endişe duyduklarını, hadislerin yazımına bu sebeple karşı durduklarını göstermektedir.

Beyhakî’nin Ebû Saîd el-Hudrî’nin yukarıda zikredilen tepkisini “Allah’ın kitabıyla karışma korkusunun hadislerin yazımının yasaklanmasında etkili olduğu”

⁵⁰⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 831.

⁵⁰⁶ Ebû Saîd el-Hudrî’nin yazma yerine ezberlemeyi tavsiye ettiği, hadislerin birbirini hatırlatacağı gerekçesiyle talebelerini hadis müzakeresine yönlendirdiği bilinmektedir. Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, II, 830-831.

⁵⁰⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 832.

şeklinde yorumlaması kanaatimizce tam olarak doğruyu yansıtmamaktadır. Bu tepkide Kur'an ile karışma korkusundan çok -muharref Yahudilik ve Hristiyanlık tecrübesinde görüldüğü üzere- Kur'an'ın önüne geçirilme, Kur'an'ın yerini alma korkusu söz konusudur. İbn Abbas'ın "Sizden öncekileri kitaplar sapıttı"⁵⁰⁸ sözü de bu hususa işaret ediyor olmalıdır.⁵⁰⁹

Beyhakî'nin kendilerinden nakilde bulunduğu sahâbîlerden hadislerin yazımına karşı çıkan Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Musa el-Eş'arî (ö. 42/662-63), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]), Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî gibi isimlere bakıldığında, sahâbe nesli arasında hadislerin yazımına karşı tavrın Hz. Peygamber'in vefatından en az bir yarım yüzyıl sonra dahi sürdüğü görülmektedir. Bu sahâbîlerin farklı tavır ve tepkileri üzerinde düşünüldüğünde bu olumsuz tavrın daha çok hadislerin Kur'an'ın önüne geçme yahut bilmeyenler tarafından Kur'an ile karıştırılma korkusundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Hadislerin yazımına karşı tavrın tâbîn döneminde de sürdüğü görülür. Zührî'nin (ö. 124/742) Emevî halifelerini kastederek söylediği "Şu ümera sınıfı bizi zorlayana kadar hadislerin yazımına hoş bakmıyorduk. Sonrasında da (yazacak olan) kimseye engel olmak istemedik"⁵¹⁰ sözü, yaklaşık bir asır hadislerin yazımına karşı tavrın güçlü bir şekilde varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Ancak tâbîn döneminin sonlarına doğru karşı çıkışın gerekçesi değişmiş gibidir. Evzâî, yazımın yaygınlık kazanıp şifâhî rivayetin yerini alana kadar ilmî faaliyetin nisbeten dar bir çevrede hoca-talebe ilişkisi içerisinde saygınlıkla icra edildiğini ama kitaplara yazma işi başlayınca işin içine ehil olmayan kimselerin girdiğini söylemektedir.⁵¹¹ Bu, her ne kadar bir sonucun tespiti gibi gözükse de ulemânın muhtemelen ilmî kontrolü sağlama gibi endişelerle yazma işine karşı direndiğini söylemek mümkün görünmektedir.

⁵⁰⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 834.

⁵⁰⁹ Ayrıca bkz. Hatîb, *Takyîdü'l-ilm*, s. 49-57.

⁵¹⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 835.

⁵¹¹ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 835.

Beyhakî hadislerin yazımına karşı tavrı incelediği bu bölümle ilgili kitabın hacmini şişirecek kadar bilgi bulunduğunu söyleyip sözlerini şöyle özetler:

Hz. Peygamber'in kendisinden hadis yazılmasına izin verdiğine dair elimizde bilgiler vardır. Öyle zannedirim ki unutacağından korktuğu kimselere yazmak için izin vermiş, hâfızasına güvendiği kimselere izin vermemiştir. Yahut Kur'an'la karıştıracakları endişesi taşıdığında hadislerin yazımını yasaklamış, bu endişe zail olduğunda yazmalarına onay vermiştir.⁵¹²

Hadislerin Yazımına Olumlu Yaklaşan Tavır

Beyhakî hadislerin yazımına müsamahayla yaklaşan görüş sahiplerinin gerekçelerini serdettiği ikinci bölümün başlığına konuyla ilgili genel kanaatini yansıtan “Kur'an ile karışmasından emin olduğunda hadis yazımına izin verildiği bâbı” başlığını uygun görür. Hz. Peygamber, Mekke'nin fethedildiği sene işlenen bir cinayet dolayısıyla yaptığı konuşmanın⁵¹³ yazılarak kendisine verilmesini isteyen Yemenli Ebû Şâh'ın isteğinin yerine getirilmesini emretmiştir.⁵¹⁴

Beyhakî'nin derlediği nakillere topluca bakıldığında⁵¹⁵ hadislerin Hz. Ali, oğlu Hasan (ö. 49/669), Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85), Enes b. Mâlik, İbn Ömer gibi sahâbîler tarafından bilfiil yazıldığı, Hz. Ömer, İbn Abbâs, Ebû Hüreyre, Vâsile b. el-Eska' (ö. 85/704 [?]), Zeyd b. Sâbit, Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697) ve Berâ b. Âzib gibi sahâbîlerin de hadislerin yazılmasına müsamaha gözüyle baktıkları, onayladıkları, yazmak isteyenleri yönlendirdikleri, hatta yazdırdıkları görülür. Özellikle Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın Hz. Peygamber'den hadislerini yazmak için izin aldığı ve Hz. Peygamber'den işittiği her türlü bilgiyi yazdığına dair sahih kayıtlar bulunmaktadır.⁵¹⁶

Tâbiîn döneminden de benzer örnekler bulmak zor değildir. Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdillâh, Berâ b. Âzib ve Vâsile b. el-Eska' gibi sahâbîlerin meclislerinde hocalarından duydukları hadisleri yazan tâbiîler dışında, Kesîr b. Eflah (ö. 63/682-83), Saîd b. Cübeyr, Küreyb b. Ebî Müslim (ö. 98/716-717), Ebû'l-Melîh b. Üsâme

⁵¹² *el-Medhal*, II, 835.

⁵¹³ Bkz. Buhârî, “Lukata”, 7.

⁵¹⁴ *el-Medhal*, II, 837.

⁵¹⁵ *el-Medhal*, II, 837-849.

⁵¹⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 838-841.

b. Umeyr (ö. 112/730-31), Beşîr b. Nehîk, Ebû Ca'fer el-Bâkır, Zührî, Yahyâ b. Ebî Kesîr, Abdullah b. Muhammed b. Akîl (ö. 140/757-58'den sonra), Salih b. Keysân (ö. 140/757-58'den sonra) gibi tâbiîlerin hadisleri yazdıkları bilinmektedir. Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) de halifeliği döneminde Medine valisi ve kadısı Ebû Bekr b. Hazm'a (ö. 120/738 [?]) bir mektup yazarak ondan henüz bilenler hayattayken hadisleri yazmasını istemiştir.⁵¹⁷

Hâfızasının kötülüğünden şikâyet eden Ensar'dan bir adama Hz. Peygamber'in eliyle yazmayı işaret ederek "Sağ elinden yardım al" dediği rivayet ise Beyhakî tarafından münker kabul edilmiştir.⁵¹⁸ Ayrıca sahâbe dönemindeki yazma faaliyetinin Abdullah b. Amr gibi Hz. Peygamber'in yanında bulunup ondan duyduğu her hadisi yazma çabasında olan az sayıda sahâbî dışında sınırlı olarak, ferdî planda gerçekleştirildiği de söylenmelidir.

Beyhakî'nin her iki babda hadislerin yazımıyla ilgili ortaya koyduğu tablo konunun bazı yönlerini açıklasa ve bazı sorulara cevap verse de meseleyi bütün yönleriyle yansıtmamaktadır. Sahâbe ve tâbiîn dönemlerinde hadislerin yazılıp yazılmadığı tartışması bağlamının dışında hadis yazımına karşı çıkışın hadis rivayetinin geçirdiği sürece bağlı olarak tabîî sebepleri ve başka haklı gerekçeleri de vardır.

2.4.2. Hadis Yolculuklarının (Rihleler) Gereklik ve Önemi

Beyhakî, hadis öğrenim ve öğretim metotlarının ilmî değeri ve bu metotlarla elde edilen hadislerin ne keyfiyetle aktarılacağı hususlarına değindikten sonra bu münasebetle kısaca hadis öğrenimi için vazgeçilmez sayılan yolculukların gereklik ve önemine değinir⁵¹⁹ ve konuya Musa-Hızır kıssasını zikrederek başlar. Hz. Musa, "Senden daha bilgilisinin bulunduğu bir yer biliyor musun?" sorusuna "Hayır" cevabını verince ona Hz. Hızır'ın kendisinden daha bilgili olduğu vahyedilir. Musa da bunun üzerine Cenâb-ı Hak'tan Hızır ile görüşmek, ondan istifade etmek için izin

⁵¹⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 848-849.

⁵¹⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 843-844.

⁵¹⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 297-304.

ister ve yola çıkar.⁵²⁰ Detayları Kur'ân-ı Kerim'de de uzunca sayılacak bir şekilde anlatılan bu hadise,⁵²¹ hadis tarihinde ilim için yapılan yolculukların bilinen ilk örneklerinden kabul edilir.

Beyhakî daha sonra, sahâbîlerin, bilmedikleri bir hadisi öğrenmek yahut bildikleri bir hadisi teyit etmek için uzak mesafelere yolculuğu göze aldıklarına dair örnekler verir. Mesela Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669) duyduğu bir hadisi bir de Ukbe b. Âmir'in (ö. 58/678) ağzından dinlemek için Medine'den Mısır'a gitmiş,⁵²² Câbir b. Abdillâh bilmediği bir hadisi öğrenmek için bir aylık mesafedeki Şam'a Abdullah b. Üneys'in (ö. 54/674) yanına gitmiştir.⁵²³

Bilmedikleri bir hadisi öğrenmek yahut bilgi kaynağı hala hayattaysa bilgiye aracısız ulaşmak için tâbiîlerin de sahâbe selefleri gibi uzun yolculuklara çıktıkları hadis tarihinde bilinen bir husustur. Medineli büyük tâbiî Saîd b. el-Müseyyeb tek bir hadise ulaşmak için günler geceler süren yolculuklara çıktığını söyler.⁵²⁴ Bir diğer tâbiî Ebû'l-Âliye (ö. 90/709) Basra'dayken Hz. Peygamber'in ashabından kendilerine ulaşan rivayetlerle yetinmenin içlerine sinmediğini, rivayetleri kaynağından doğrudan dinlemek için sahâbîlerin bulunduğu Medine'ye gittiklerini anlatır.⁵²⁵ Kûfeli tâbiî Şa'bî'nin, naklettiği bir rivayetten sonra soru soran kişiye şakayla karışık olarak söylediği "Bunu sana beş parasız verdim. Bundan azı için kişi kalkıp Medine'ye gidiyordu!"⁵²⁶ sözü, en azından Irak özelinde bu tavrın ferdî bir durumu yansıtmadığını göstermektedir.

Beyhakî bu bölümde sahâbe ve tâbiîn dönemlerindeki uygulamaya dair verdiği birkaç örnekle yetinmiş, ne hadis ilmi açısından rihlelerin önemi ne de amaç ve faydalarına dair bilgi vermiştir. Bu, konuyu özellikle inceleme amacında olmadığını ve bir münasebetle konuya değindiğini göstermektedir.

⁵²⁰ Buhârî, "İlim", 17; Müslim, "Fezâil", 46.

⁵²¹ Bkz. Kehf, 60-82.

⁵²² Beyhakî, *el-Medhal*, II, 297-304.

⁵²³ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 298-300.

⁵²⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 303-304.

⁵²⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 302-303.

⁵²⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 303.

2.4.3. *Hadis Rivayetinde Güvenilirlik Açısından Hicâz ve Irak Bölgelerinin Durumu ve Meşhur Münekkitler*

Beyhakî, hadis râvilerinin güvenilirlik açısından durumlarının beyan edilmesinin zorunlu bir dinî ve ilmî vazife olduğuna dikkat çektikten sonra⁵²⁷ ayrı bir bölümde⁵²⁸ tek tek râviler özelinde değil de bölgeler bazında hadisin coğrafi merkezlerinin durumuna, bu merkezlerin sahip olduğu rivayet birikiminin kıymetine değinir. *el-Medhal*'in hacim bakımından zengin, hadis tarihi açısından önemli bölümlerinden birini bu bölüm oluşturur.

Bölüm için uygun görülen başlıktan bir grup münekkidin Iraklı râvilerin hadislerine mesafeli yaklaştığı hatta bu râvilerin hadislerinden tamamen uzak durduğu, diğerlerinin ise güvenilir olmaları şartıyla bu râvilerin rivayetlerini kabul ettikleri ancak Hicaz bölgesinin hadisini diğer bölgelerin hadisine üstün saydıkları anlaşılmaktadır.⁵²⁹

Beyhakî, bölüme Irak bölgesinin olumsuzlandığı, buna mukabil diğer bölgeler için hayır-bereket dualarının ve olumlu ifadelerin yer aldığı rivayetlerin zikriyle başlar. Bu rivayetlerde Irak bölgesi “Şeytanın boynuzunun çıktığı, zelzele ve fitne bölgesi” olarak tavsif edilmiş, Şam ve Yemen bölgeleri ile Mekke ve Medine şehirleri için bereket duası yapılmıştır.⁵³⁰ Diğer bazı rivayetlerde iman, hikmet ve fıkıh Yemen bölgesiyle irtibatlandırılmış, Yemenlilerin ince kalpli ve merhametli oldukları ifade edilmiştir.⁵³¹ Bir başka rivayette imanın Hicâzlılarda, kabalık ve kalp katılığının doğulularda (muhtemelen Necd ve Irak bölgelerinde) bulunduğu söylenir.⁵³²

Konuyla ilgili derlenen nakillere bakıldığında görüşüne başvurulmuş isimler nezdinde bütün bu bölge ve şehirler içerisinde “sünnet ve hicret yurdu” olarak tavsif

⁵²⁷ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 335-341.

⁵²⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 343-373.

⁵²⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 343.

⁵³⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 344-345.

⁵³¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 345.

⁵³² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 346-351'.

edilen Medine ön plana çıkar. Bu kanaatin gerekçeleri arasında, “sahâbe ve sonraki kuşakların gözünde Medine’nin müstesna bir yeri olduğu, Medine’deki yerleşik uygulamanın sünneti yansıttığı, Medine ulemâsının bir görüş üzerine ittifakının o konuda mahza doğruyu ifade ettiği, diğer ilmî merkezlerin ulemâsının da Medine’deki uygulamayı esas aldıkları, dolayısıyla Medine ulemâsı için bir nevi merciiyet durumunun söz konusu olduğu” gibi hususların dillendirildiği görülür.⁵³³ Anlaşıldığına göre “fikhî hükümler alanında Hz. Peygamber’in tatbikatına en fazla ev sahipliği yapmış olan Medine’nin sonraki dönemlerde özel bir konum kazanması ve buradaki uygulamaların hem sünneti ve sünnete aykırı olmamayı tespit hem de İslâm’ın ilk nesillerine ait tatbikatı gösterme bakımından öncelikli bir kriter olması gerektiği fikri”⁵³⁴ bu kabulde etkili olmuştur.

Bu görüş sahiplerinin hadis-rivayet açısından da Medine’yi ayrıcalıklı bir konuma oturttukları anlaşılmaktadır. “Medînelilerin hadislerinin daha sahih, isnadlarının daha âlî olduğu”,⁵³⁵ “onların rivayet noktasında başkalarına ihtiyaç duymadıkları ama diğerleri için durumun tam aksi istikamette olduğu”⁵³⁶ söylenenler arasındadır.

Buna mukabil sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn neslinden bazı isimlerin Iraklı râvileri “bir hadisi yüz hadis yaptıkları”,⁵³⁷ “Medîne’den bir karış çıkan hadisin Irak’tan bir arşın geri döndüğü”,⁵³⁸ “Irak’a giden hadisin orada yumurtlayıp yavruladığı (çoğaldığı)”,⁵³⁹ bu sebeple olsa gerek “rivayet ettikleri yüz hadisten doksan dokuzunu atmak gerektiği”,⁵⁴⁰ “sahâbîlere asılsız nisbette buldukları”,⁵⁴¹ “uydurma, şaibeli, münker hadis rivayet ettikleri”,⁵⁴² “kaynağı meçhul rivayetlerde

⁵³³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 358.

⁵³⁴ Dönmez, “İcmâ”, *DİA*, XXI, 417-431.

⁵³⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 356.

⁵³⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 357.

⁵³⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 352.

⁵³⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 355.

⁵³⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 355.

⁵⁴⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 354.

⁵⁴¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 352-353.

⁵⁴² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 353.

buldukları”,⁵⁴³ “hadis Irak bölgesinden geliyorsa çok dikkatli olmak gerektiği”,⁵⁴⁴ özellikle “Kûfelilerin hadisinde çokça kusur ve şaibe bulunduğu”,⁵⁴⁵ şeklinde itham ettikleri görülür. Bu eleştiriler zaman zaman kabul edilemeyecek boyutlara ulaşır.⁵⁴⁶

Hicaz bölgesinin hadisinin diğer bölgelere nisbetle daha sahih olduğu görüşünün hararetli savunucuları arasında bir dönem Şâfiî de vardır. O, “Hadisin Haremeyn bölgesinin dışına çıktığında güçten kuvvetten kesildiğini”,⁵⁴⁷ “Ne kadar sahih olursa olsun zayıf bir senedle de olsa Medîne’de aslı bulunmayan hadise iltifat edilmemesi gerektiğini”,⁵⁴⁸ “Mansûr (İbnü’l-Mu‘temir) ‘→ İbrahim (en-Nehâî) → Alkame (b. Kays) → Abdullah b. Mes‘ûd” gibi kıymetli isimlerden müteşekkil bir senedle nakledilse dahi Hicaz bölgesinde rivayet edilmedikçe hüccet kabul edilmeyeceğini” söyler.⁵⁴⁹ Bu görüşün, Mısır’da ilan ettiği yeni mezhebin meşhur râvilerinden Yûnus b. Abdila‘lâ (ö. 264/878) tarafından da nakledilmesi dikkat çekicidir.⁵⁵⁰ Ancak Irak’ta geçirdiği süre içerisinde edindiği -içlerinde Ahmed b. Hanbel gibi hadis ilmindeki derin bilgisi sebebiyle Şâfiî’nin de görüşlerine başvurduğu isimlerin bulunduğu- yeni dost ve talebe çevresi sayesinde Irak bölgesinin hadisinden haberdar olduktan sonra zamanla bu kanaatinin yumuşadığı ve değiştiği gözlemlenmektedir. Nitekim Şâfiî’nin ömrünün son yıllarını geçirdiği ve yeni mezhebini ilan ettiği Mısır’daki talebelerinden Bahr b. Nasr el-Havlânî (ö. 267/880-881), Şâfiî’nin kendilerine “Irak veya bizim beldemizin (muhtemelen Mısır) râvilerinden doğruluk ve zabtını tespit ettiklerimizin hadisini kabul eder, zayıf olduklarını bildiklerimizin hadisini de reddederiz. Ne kimseyi kayırır ne de haksızlık ederiz” dediğini nakletmektedir.⁵⁵¹

⁵⁴³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 353-354.

⁵⁴⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 355.

⁵⁴⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 355.

⁵⁴⁶ Örnek olmak üzere bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 357.

⁵⁴⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 357.

⁵⁴⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 357-358.

⁵⁴⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 358.

⁵⁵⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 358.

⁵⁵¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 358.

Beyhakî bu görüşün Şâfiî'nin konuyla ilgili son görüşü olduğunu ve hadis âlimlerinin ekseriyetinin de bu kanaatte olduklarını söyler.⁵⁵² Buna göre râvinin hadisinin kabul edilip edilmemesini belirleyecek ölçüt ait olunan bölge veya çevre değil vasıf, yani râvinin kendisinin güvenilir olup olmamasıdır. Şâfiî'nin Ahmed b. Hanbel'e söylemiş olduğu "Siz rivayet ve râvileri benden daha iyi biliyorsunuz. Menşei ister Kûfe ister Basra ister Şam olsun konuyla ilgili sahih bir hadis varsa bana bildirin ki onu esas alayım" sözü⁵⁵³ de açık bir şekilde bunu göstermektedir.

Bununla birlikte Beyhakî *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* mukaddimesinde, bölge hadislerinin ihtilafı hâlinde Hicâzluların hadislerinin tercih edileceği ve sünnetin tespitinde onların öncelik sahibi oldukları görüşünü hadis âlimlerinin büyük çoğuna nisbet etmekte ve yukarıda bir kısmını zikrettiğimiz benzer gerekçelere yer vermektedir. Kendisinin ve Şâfiî'nin de bu kanaati benimsedikleri anlaşılmaktadır.⁵⁵⁴

Yukarıda zikredilen Iraklıların hadisleriyle ilgili seleften bazı âlimlerin olumsuz kanaatlerinin sebebinin tedlîs ve irsâlin bu bölgelerde yaygınlığı sebebiyle bu râvilerin rivayetlerinde çokça görülen münker ve müdelles rivayetler olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵⁵ Beyhakî, bu durumun bütün bir bölgeyi kapsayacak şekilde problem oluşturmaması gerektiğini zira Iraktakiler de dâhil olmak üzere çeşitli bölgelere dağılmış olan hadis âlimlerinin bu tür durumlara kayıtsız kalmadıklarını, her bölge ulemâsının üzerlerine düşen dinî ve ilmî sorumluluğu yerine getirerek kendi bölgeleri özelinde sika olan olmayan râviler ile sahih olup olmayan rivayetlerin tespitini yaptıklarını söylemektedir. Hatta bazı âlimler bu kadarıyla da iktifa etmemiş, hadisin hemen bütün meşhur merkezlerine giderek o bölgelerin rivayetleriyle ilgili de ayrıca bilgi toplamışlardır. Muhtemelen bölgeler arasındaki bu karşılıklı gidiş gelişler ve bilgi alışverişleri sebebiyle özellikle hicrî 3. asırdan itibaren hadis ilimleri açısından Hicaz bölgesinin ağırlığını kaybederek Irak bölgesinin öne çıkması neticesinde Irak bölgesiyle ilgili bu olumsuz kanaat de ortadan kalkmıştır.

⁵⁵² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 358. Ayrıca bkz. a.mlf., *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, I, 528.

⁵⁵³ Beyhakî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, I, 528; a.mlf., *el-Medhal*, II, 597.

⁵⁵⁴ Bkz. Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 151-161.

⁵⁵⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 358.

İkinci bölüm, farklı bölgelerdeki bu âlimlere dair kısa listeler ve onların hadis uğrunda çaba ve ehliyet derecelerine dair kısa notlarla son bulmaktadır.⁵⁵⁶

⁵⁵⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 358-370.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
el-MEDHAL İLÂ KİTÂBİ'S-SÜNEN'İN HADİS LİTERATÜRÜNDEKİ
YERİ

Bu bölümde, *el-Medhal*'in hadis literatüründe nerede durduğu, önceki kaynaklardan nasıl ve ne ölçüde istifade ettiği, hadis usulü literatürüne nasıl ve ne ölçüde yansıdığı ve varsa katkı ve tesirlerinin tespiti amaçlanmaktadır.

3.1. ÖNCEKİ HADİS LİTERATÜRÜNDEN İSTİFADESİ AÇISINDAN *el-MEDHAL*

İkinci Bölüm'de Beyhakî'nin *el-Medhal*'deki usul anlayışını elden geldiğince detaylı olarak tespite çalışmıştık. Burada bu usul anlayışının dayandığı kaynaklar, bu kaynakların ne amaçla ve ne yoğunlukla kullanıldığı, dolayısıyla *el-Medhal*'in kendisinden önceki hadis literatüründen ne kadar istifade ettiği incelenecektir.

el-Medhal'in kaynaklarının tespit ve değerlendirilmesine geçmeden önce şu hususlar özellikle belirtilmelidir.

1. Müttekaddim dönemde bilgilerin senedler eşliğinde verildiği kitaplarda kaynak tespiti kolay değildir. Çünkü bu kitaplarda kaynaklar açık bibliyografik künyeler üzerinden değil, çoğunlukla belirsizce; şahıs isimleri üzerinden ve senedlere işlenmiş olarak verilmektedir. Bu kitaplarda kaynak tespiti için bilginin kaynağının verili olduğu isnadlardaki isimlerin kendi aralarındaki rivayet ilişkilerini ve bu isimlerin mücerret râviler mi eser sahibi müellifler mi olduğunu bilmek, isnadda birden fazla müellif yer alıyorsa bilginin doğrudan kaynağının bunlardan hangisi olduğunu tespit etmek, ardından bilginin tür ve muhtevası üzerinden müellifin hangi eserine atıf yapıldığını bulmak gerekir. Bu ise her zaman sonuç da vermeyecek zahmetli bir çabadır. Ayrıca terâcim ve tabakat kitaplarında zikredilen klasik kaynakların bir kısmının ilk zamanlardan itibaren kayıp olduğu yahut belirli bir dönemden itibaren günümüze ulaşmadığı için haklarında değerlendirme yapmayı mümkün kılacak kadar bilgi de bulunmamaktadır. Bu yüzden, nisbeten geç döneme ait olması sebebiyle kimi zaman kaynaklara açık atıflar bulunsa da bir müttekaddim dönem eseri olan *el-Medhal*'in bütün kaynakları tespit edilememiştir.

2. Burada *el-Medhal*'in yalnızca hadis usulüyle ilgili bölümünün⁵⁵⁷ tespit edilebilmiş kaynaklarına yer verilecek ve değerlendirme bu kaynaklar üzerinden yapılacaktır. Kitabın muhteva tanıtım ve değerlendirilmesinin yapıldığı kısımda da belirtildiği gibi kitap, hadis usulü yanında fıkıh usulü ile ilmin değeri, eğitim-öğretim âdâp ve usulüne dair üç ana bölümden oluşmaktadır. Diğer bölümlerde kullanılan bazı kaynaklar konu farklılığı sebebiyle hadis usulüyle ilgili bölümlerde kullanılmadığı için kitabın bütün kaynaklarının bu bölümde tespit edilen kaynaklardan ibaret olmadığı belirtilmelidir.

3. *el-Medhal*'in kaynakları ifadesiyle yazılı kaynaklar kastedilmektedir. Çalışma alanımızı oluşturan hadis usulüyle ilgili bölümlerde açık bir şifâhî kaynağa rastlanmamıştır.

4. Yazılı bir kaynak tespit edilemeyen yerlerde görünür kaynak durumundaki müellifin hocaları kaynak değerlendirmesine dâhil edilmemiştir. Zira bu isimler bilginin doğrudan kaynağı olabildiği gibi aracısı da olabilmektedir. Ancak her hâlükârda kitapta yer alan bütün bilgilerin ya tespit edilmiş yazılı kaynakları ya da bu bilgilerin müellifi veya râvisi olan şahıs bazında görünür kaynakları vardır. Bu itibarla kitabın kaynaklarıyla ilgili mutlak bir belirsizlik yahut bilinmezlik söz konusu değildir. Değerlendirme kısmında bununla ilgili daha fazla bilgi verilecektir.

5. *el-Medhal*'in kaynakları ifadesiyle kitabın kendi kaynaklarını kastediyoruz. Bu, dolaylı kaynakların yani Beyhakî'nin kullandığı kaynakların kaynaklarının incelemeye tabi tutulmadığı anlamına gelmektedir. Mesela aşağıdaki örnekte Beyhakî'nin doğrudan kaynağı kitapta çokça kullandığı Fesevî'nin *el-Ma'rife ve't-târih*'i, dolaylı kaynak ise Fesevî'nin kullandığı *el-Muvatta*'ın Hassân (b. Abdisselâm es-Sülemî es-Serakustî), İbn Bükeyr ve Ka'nebî rivayetleridir:

⁵⁵⁷ Haber-i vâhidin hücciyeti konusu, delillerin kaynaklık değeri ve hiyerarşisini inceleyen fıkıh usulü alanını ilgilendirdiği, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Semüre b. Cündeb ve Muâviye b. Ebî Süfyân gibi sahâbîlerin hadis rivayetindeki güvenilirliği hususu ise doğrudan hadis usulünü ilgilendirmedeği için incelemeye dâhil edilmemiştir.

Beyhakî → Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Fazl → Abdullah b. Ca'fer → Ya'kûb b. Süfyân (el-Fesevî) → Hassân + İbn Ka'neb (el-Ka'nebî) + İbn Bükeyr → Mâlik.⁵⁵⁸

6. Mütakaddim dönem eserlerinin genel karakteristiğine uygun olarak kitapta müellif çoğunlukla kendisi konuşmamakta, bilgiler senedli olarak nakledilmektedir. Kitabın muhakkiki tarafından yeni bir paragraf yapılıp numaralandırılan bu nakillerin kaynakları araştırılmış, kaynak tespit ve sayımı yapılırken senedin değişmesi esas alınmış, her bir sened en az bir kaynağa işaret ettiği için müstakil bir atıf kabul edilmiştir. Birden fazla paragrafa yayılmış hatta bazen muhakkik tarafından numaralandırılmış olsa da isnadı değişmeyen nakiller bir bütün sayılarak tek bir nakil kabul edilmiştir.⁵⁵⁹ Bunun bir iki istisnası, özellikle Şâfiî'nin konuyla ilgili görüşlerini bir bütünlük içinde sunabilmek amacıyla mezkûr kaynağın farklı yerlerinden derlenmiş nakillerdir.⁵⁶⁰ Yine bu sebeple “tahvil” yapılarak verilen ikinci senedler de farklı kaynak veya kaynaklara atıf içerdiği için kaynak araştırmasına dâhil edilmiştir.

7. Konulara delil veya örnek olarak seçilen ve senedlerle verilen hadislerden hemen sonra senedsiz veya açık kaynak belirtilmeksizin “ve-ruviye”, “ve-revâhu” yahut “ve fî-rivayetin” gibi ifadelerle işaret edilen mezkûr hadisin farklı rivayetlerinin -müstakil atıf hüviyetinde olmadığı için- kaynakları inceleme konusu yapılmamıştır.

8. Bazı gerekçelere dayanılmış olsa da günümüze ulaşmamış yahut çok eski dönemlerden beri kayıp olarak bilinen ve literatürde izini takip etmek her zaman mümkün veya kolay olmayan az sayıdaki eser hakkında yapılan kaynaklık tespitleri ihtiyat payı içermektedir. Bu eserlerin kaynak olarak tespitinde yanlışlık olabileceği gibi, bunların bilginin dolaylı, yani ikinci veya üçüncü dereceden kaynakları olma ihtimali de vardır.

9. Kitabın açıkça belirtilmiş kaynakları dışındaki diğer kaynakları zahmetli sened incelemeleri neticesinde tespit edilmiş ancak tespit edilen kaynakların çok kere

⁵⁵⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 305.

⁵⁵⁹ Örnek olarak bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 231-232.

⁵⁶⁰ Örnek olmak üzere bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 218-219.

birden fazla rivayet isnadına sahip olması, tezde fazla yer işgaline sebep olacağı için gösterilmemiştir. Bunlar müstakil bir makale veya kitapta ayrıca değerlendirilecektir.

3.1.1. *el-Medhal*'in Kaynakları

Yukarıda açıklanan çalışma prensipleri çerçevesinde yapılan araştırmada *el-Medhal*'in 79 kaynağı tespit edilebilmiştir. Bunlardan bizi ilgilendiren hadis usulüyle ilgili kısımlarının 40 kaynağı vardır. Bu 40 kaynak, senedlerle verilen 244 naklin örtük, senedsiz 66 atfin açık kaynağıdır.⁵⁶¹ *Sahîh-i Müslim*'in “Mukaddime”si⁵⁶² ile *Sünen-i Tirmizî*'nin *el-İlelü's-sağîr* olarak da bilinen “Hâtîme” kısmı hadis ilmi açısından bağımsız hüviyetleri sebebiyle iki müstakil kaynak sayılmıştır. Bu kaynakların kronolojik dökümü şöyledir.⁵⁶³

1. Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), *el-Meğâzî*
2. Mâlik (ö. 179/795), *el-Muvatta'* (Yahyâ İbn Bükeyr rivayeti)
3. Şâfiî (ö. 204/820), *er-Risâle (el-cedîde)*
4. ... *el-Üm*
5. ... *el-Müsned*
6. ... *İhtilâfü'l-hadîs*
7. ... *Ahkâmü'l-Kur'ân*⁵⁶⁴
8. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), *el-Müsned*
9. Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/827), *el-Musannef*
10. Ebû Bekr el-Humeydî (ö. 219/834), *el-Müsned*
11. ... *Cüz' fî şürûti sıhhati'l-hadîs*

⁵⁶¹ “Açık kaynak” ifadesiyle kitap ve müellif ismi üzerinden açıkça belirtilen kaynakları, “örtük kaynak” ifadesiyle ise sened incelemeleriyle tespit edilebilen, sened çıkarımlarına dayanan kaynaklar kastedilmektedir.

⁵⁶² Literatürde Müslim'in “Mukaddime”sinin “sadr” veya “hutbe” lafızlarıyla anıldığına dikkat edilmelidir.

⁵⁶³ Üç nokta aynı müellifin devam eden eserlerini göstermektedir.

⁵⁶⁴ Burada tespiti yapılan kaynak, müteahhir dönemde yaygın olarak kullanılan Beyhaki'nin derlediği *Ahkâmü'l-Kur'ân* nüshası değil, yakın zamana kadar kayıp olarak bilinen ve yakınlarda Ebû Âmir Abdullah Şerefüddîn ed-Dâğîstânî tarafından bulunarak yayımlanan Şâfiî'nin telif eseri olan *Ahkâmü'l-Kur'ân*'dır. (Âfâku'l-ma'rife, Riyad, 2021).

12. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), *Garîbü 'l-hadîs*
13. Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), *el-Müsned*
14. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-İlel ve ma 'rifetü 'r-ricâl*
15. Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmi 'u's-sahîh (Sahîhu 'l-Buhârî)*
16. Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Müsnedü's-sahîh (Sahîhu Müslim)*
17. ... *Mukaddimetü Sahîhi Müslim*
18. Abbas b. el-Velîd b. Mezyed el-Beyrûtî (ö. 270/884), *Mesâilü 'l-Evzâi*
19. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), *et-Târîh* (Abbas ed-Dûrî rivayeti)
20. Hanbel b. İshak (ö. 273/886), *et-Târîh*
21. Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sünen* (İbn Dâse rivayeti)
22. Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî (ö. 277/890), *el-Ma 'rife ve 't-târîh*
23. Ebû İsa et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmi' (es-Sünen)*
24. ... *el-İlelü's-sağîr (el-Câmi' içinde)*
25. Ebû Saîd ed-Dârimî (ö. 280/894), *el-Müsned*
26. Ebû'l-Fazl Ahmed b. Seleme en-Neysâbûrî (ö. 286/899), *el-Müsnedü's-sahîh*
27. Ebû Muhammed Yûsuf b. Ya'kûb el-Kâdî (ö. 297/910), *es-Sünen*
28. İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327/938), *Âdâbü 'ş-Şâfîi ve-menâkıbüh*
29. Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952), *el-Mu'cem*
30. Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr (ö. 341/952'den sonra), *el-Müsned*
31. Ebû Ahmed İbn Adî (ö. 365/976), *el-Kâmil fî du 'afâi 'r-ricâl*
32. Ebû Bekr el-İsmâîlî (ö. 371/982), *el-Müstahrec ale's-Sahîh (alâ Sahîhi 'l-Buhârî)*
33. Ebû Süleyman el-Hattâbî (ö. 388/998), *A 'lâmü 'l-hadîs*
34. Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek*
35. ... *Târîhu Neysâbûr*
36. ... *Ma 'rifetü ulûmi 'l-hadîs*
37. ... *Kitâbü Müzekki 'l-ahbâr*
38. ... *el-Medhal ilâ ma 'rifeti Kitâbi 'l-İklîl*
39. ... *el-Medhal ilâ ma 'rifeti's-sahîh*

40. ... *Menâkıbü's-Sevrî*

Senedlerle verilen 210 naklin ise -bir kısmı güçlü- bazı tahminler olmakla birlikte açık kaynağı kesin olarak tespit edilememiştir. Elbette bu, yukarıda da işaret edildiği gibi mutlak belirsizlik anlamına gelmemektedir. Zira bu nakillerin 127'sinin görünen kaynağı hocası Hâkim en-Neysâbü'rî'dir. Hâkim'in bu nakillerin doğrudan kaynağı mı intikaline aracılık ettiği kaynakların râvisi mi olduğunun tespiti ise daha etraflı araştırmalara ve fiilî olarak bu kaynaklara ulaşılmasına bağlıdır. Rivayet ağının zenginliğine paralel olarak kaleme aldığı eserlerin sayısının fazlalığı, bunların hatırı sayılır bir kısmının doğrudan kaynağının Hâkim olabileceğini düşündürmektedir. Ancak Hâkim'in kitaplarının pek çoğu günümüze ulaşmadığı için bu noktada kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Hâkim'den yapılan ve kaynağı tespit edilemeyen 127 naklin 31'i ise Horasanlı meşhur muhaddis ve müsnid Ebü'l-Abbas el-Esam'a (ö. 346/957) aittir. Birinci bölümde hocalarından bahsedildiği kısımda da ifade edildiği üzere Esam, Beyhakî'nin *el-Medhal* ve diğer kitaplarında Hâkim ve diğer hocaları vasıtasıyla kendisine, kendisi üzerinden de Şâfiî'nin kitapları başta olmak üzere diğer birçok kaynağa ulaştığı önemli bir isimdir.

210 nakilden Hâkim'in rivayet ettiği 127'si dışında geri kalan 83'ü ise Bağdatlı hocaları Ebü'l-Hüseyn İbn Bişrân (ö. 415/1024) ile Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Fazl el-Kattân (ö. 415/1024) başta olmak üzere Ebû Ali er-Rûzbârî (ö. 403/1012), Ebû Saîd İbn Ebî Amr (ö. 421/1030), Ebû Zekeriyâ İbn Ebî İshâk el-Müzekkî (ö. 414/1024), Ebû Tâhir el-Fakîh (ö. 410/1019) gibi meşhur hocaları tarafından rivayet edilmiştir. Bu hocaların kitapları ve rivayet ağları araştırılıp incelendiğinde bu kaynakların hatırı sayılır bir kısmını daha tespit etmek mümkün olacaktır.

3.1.1.1. Kaynakların Günümüze Ulaşıp Ulaşmaması Açısından Tasnifi

el-Medhal'in hadis usulüyle ilgili bölümlerinin tespit edilebilen 40 kaynağının 28'i günümüze ulaşmıştır. Kalan 12 kaynağın günümüze ulaştığına dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

1. Günümüze Ulaşan Kaynaklar

el-Medhal'in günümüze ulaşan 28 kaynağının hepsi neşredilmiştir. Bunları eksiksiz şekilde günümüze ulaşan ve yalnızca bir kısmı günümüze ulaşan kaynaklar şeklinde iki kısımda değerlendirebiliriz.

a. Eksiksiz Şekilde Günümüze Ulaşan Kaynaklar

Mâlik'in *el-Muvatta'* (Yahyâ İbn Bükeyr rivayeti), Şâfiî'nin; *er-Risâle*, *el-Üm*, *el-Müsned*, *İhtilâfî'l-hadîs*, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Tayâlisî'nin *el-Müsned*, Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*, Humeydî'nin *el-Müsned*, Kâsım b. Sellâm'ın *Garîbü'l-hadîs*, Ahmed b. Hanbel'in *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*, Müslim'in *el-Müsnedü's-sahîh*, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* (İbn Dâse rivayeti), Tirmizî'nin *el-Câmi'*, İbn Ebî Hâtim'in *Âdâbü's-Şâfiî ve-menâkıbüh*, İbn Adî'nin *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, Hâkim'in; *el-Müstedrek*, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, *el-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl* ve *el-Medhal ilâ ma'rifeti's-sahîh* isimli eserleri *el-Medhal*'in eksiksiz şekilde günümüze ulaşan kaynaklarıdır.

b. Bir kısmı Günümüze Ulaşan Kaynaklar

İbn Ebî Şeybe'nin *el-Müsned*, İbn Maîn'in *et-Târîh* (Dûrî rivayeti), Fesevî'nin *el-Ma'rife ve't-târîh*, İbnü'l-A'râbî'nin *el-Mu'cem*, Hattâbî'nin *A'lâmü'l-hadîs* adlı eserleri ise az veya çok bazı eksikliklerle günümüze ulaşmıştır.

2. Günümüze Ulaşmayan Kaynaklar

el-Medhal'in 12 kaynağının günümüzde varlığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Bunlar Urve b. ez-Zübeyr'in *el-Meğâzî*, Humeydî'nin sahih hadisin niteliklerine dair eseri (*Cüz' fî şürûti sıhhati'l-hadîs*), Abbas b. el-Velîd b. Mezyed el-Beyrûtî'nin *Mesâilü'l-Evzâi*, Hanbel b. İshak'ın *et-Târîh*, Ebû Saîd ed-Dârimî'nin *el-Müsned*, Ahmed b. Seleme en-Neysâbü'rî'nin *el-Müsnedü's-sahîh*, Yûsuf b. Ya'kûb el-Kâdî'nin *es-Sünen*, Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr'ın *el-Müsned*, Ebû Bekr el-İsmâîlî'nin *el-Müstahrec ale's-Sahîh (alâ Sahîhi'l-Buhârî)*, Hâkim en-Neysâbü'rî'nin; *Târîhu Neysâbü'r*, *Kitâbü Müzekki'l-ahbâr* ve *Menâkıbü's-Sevrî* isimli eserleridir.

3.1.1.2. Kaynakların İlim Dallarına Göre Tasnifi

Burada *el-Medhal*'in hadis usulü bölümlerinin tespit edilen 40 kaynağı, ilgili olduğu ilim dallarına göre tasnif edilecektir. Tasnif işlemi yapılırken müteahhir dönemde hadis edebiyatının tür isimleriyle ilgili yerleşmiş kabullerin yanıltıcılığı göz önüne alınarak isimler değil, ilgili kaynağın muhtevası ve yazım tarzı esas alınmıştır. Mesela Şâfiî'nin *el-Müsned*'i ile Osman b. Saîd ed-Dârimî'nin *el-Müsned*'i muhtevaları ve telif tarzları itibariyle "Musannef" hüviyetinde olduğu için Musannefler başlığı altında, Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr'ın *el-Müsned*'i aynı nedenle Sünenler başlığı altında,⁵⁶⁵ Ahmed b. Seleme en-Neysâbü'rî'nin *el-Müsnedü's-sahîh*'i Câmi'ler başlığı altında değerlendirilmiştir. Tirmizî'nin *el-İlelü's-sağîr* adıyla da anılan *es-Sünen*'inin hâtîme kısmı, kitap ve kitapta takip edilen yönetime dair açıklamalar dışında usûl-i hadisle ilgili bilgileri içerdiği için usul kaynakları arasında tasnif edilmiştir.

3.1.1.2.1. Hadis Kaynakları

a. Rivayet Kaynakları

1. Muvatta'lar

Mâlik, *el-Muvatta'* (Yahyâ İbn Bükeyr rivayeti)

2. Musannefler

1. Şâfiî, *el-Müsned* (bi-terfîbi's-Sindî)
2. Abdürrezzâk, *el-Musannef*
3. Osman b. Saîd ed-Dârimî, *el-Müsned*

3. Sünenler

1. Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İbn Dâse rivayeti)
2. Tirmizî, *el-Câmi'* (*es-Sünen*)
3. Yûsuf b. Ya'kûb el-Kâdî, *es-Sünen*
4. Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr, *el-Müsned*

⁵⁶⁵ Bkz. Zehebî, *Siyer*, XV, 439.

4. Câmi'ler

1. Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh (Sahîhu'l-Buhârî)*
2. Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh (Sahîhu Müslim)*
3. Ahmed b. Seleme en-Neysâbü'rî, *el-Müsnedü's-sahîh (Sahîhu Ahmed b. Seleme)*

5. Müsnedler

1. Tayâlisî, *el-Müsned*
2. Humeydî, *el-Müsned*
3. İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*

6. Müstahrecler

İsmâîlî, *el-Müstahrec ale's-Sahîh (alâ Sahîhi'l-Buhârî)*

7. Müstedrekler

Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Şeyhayn*

8. Mu'cemler

İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*

b. Cerh Ta'dîl Kaynakları

1. Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh (Dûrî rivayeti)*
2. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*
3. Abbas b. el-Velîd b. Mezyed el-Beyrûtî, *Mesâilü'l-Evzâi*
4. Hanbel b. İshak, *et-Târîh*
5. Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*
6. İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*
7. Hâkim, *Kitâbü Müzekki'l-ahbâr*

c. Tarih/Tabakât Kitapları

Hâkim, *Târîhu Neysâbü'r*

d. Usûl-i Hadis Kaynakları

1. Humeydî, *Cüz' fî şürûti's-sihhati'l-hadîs*
2. Müslim, *Mukaddimetü Sahîhi Müslim (Sahîhu Müslim içinde)*
3. Tirmizî, *el-İlelü's-sağîr (Câmi'u't-Tirmizî içinde)*

4. Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsîh*
5. Hâkim, *el-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*
6. Hâkim, *el-Medhal ilâ ma'rifeti's-sahîh*

e. İhtilâfü'l-hadîs Kaynakları

Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadîs*

f. Garîbü'l-hadîs Kaynakları

Kâsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs*

g. Hadis Şerhleri

Hattâbî, *A'lâmü'l-hadîs*

3.1.1.2.2. Hadis Dışı Kaynaklar

a. Fıkıh Kaynakları

1. Şâfiî, *el-Üm*
2. Şâfiî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*

b. Usûl-i Fıkıh Kaynakları

Şâfiî, *er-Risâle (el-cedîde)*

c. Siyer/Megâzî Kaynakları

Urve b. ez-Zübeyr, *el-Megâzî*

d. Menâkıb Kaynakları

1. İbn Ebî Hâtim, *Âdâbü's-Şâfiî ve-menâkıbüh*
2. Hâkim, *Menâkıbü's-Sevrî*

3.1.1.3. Kaynakların Kullanım Yoğunluğu Bakımından Tasnifi

Kitapta hadis usulüyle ilgili bölümlerde kullanılan kaynaklara bakıldığında kimi kaynaklara yalnızca bir defa bir münasebetle müracaat edildiği kimi kaynaklara işlenen konunun gerektirdiği veya izin ve imkân verdiği ölçüde başvurulduğu kimi kaynakların ise büyük oranda kitabın iskeletini oluşturduğu görülür. Burada bu

kaynakların aldığı atıf sayıları tespit edilecek, ardından bunların gerekçeleri üzerinde durulacaktır.

Tespitlerimize göre kitapta bu kaynaklara yapılan atıf sayısı toplamda 315'e ulaşmaktadır. Az da olsa yanılma payı bulunarak bu kaynakların her birinin aldığı atıf sayıları şöyledir:⁵⁶⁶

Tablo 3.1.1.3. – Kullanım Yoğunluğu Bakımından Kaynaklar

KULLANIM YOĞUNLUĞU BAKIMINDAN KAYNAKLAR	ATIF SAYISI
1. Fesevî, <i>el-Ma'rifetü ve't-târîh</i>	56
2. Hanbel b. İshak, <i>et-Târîh</i>	37
3. İbn Adî, <i>el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl</i>	25
4. Buhârî, <i>el-Câmi'u's-sahîh (Sahîhu'l-Buhârî)</i>	24
5. Müslim, <i>Mukaddimetü Sahîhi Müslim (Sahîhu Müslim içinde)</i>	23
6. Hâkim, <i>el-Müstedrek ale's-Şeyhain</i>	20
7. Müslim, <i>el-Müsnedü's-sahîh (Sahîhu Müslim)</i>	17
8. Hâkim, <i>Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsîh</i>	14
9. Abdürrezzâk, <i>el-Musannef</i>	14
10. Şâfiî, <i>er-Risâle (el-cedîde)</i>	9

⁵⁶⁶ Listede çoktan aza doğru bir sıralama benimsenmiştir. Aynı sayıda atıf alan kaynakların kendi içinde sıralamasında ise kronoloji gözetilmiştir.

KULLANIM YOĞUNLUĞU BAKIMINDAN KAYNAKLAR	ATIF SAYISI
11. Şâfiî, <i>el-Müsned</i> (bi-terfibi's-Sindî)	8
12. Hâkim, <i>el-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl</i>	7
13. Osman b. Saîd ed-Dârimî, <i>el-Müsned</i>	5
14. Yûsuf b. Ya'kûb el-Kâdî, <i>es-Sünen</i>	5
15. İbn Ebî Hâtim, <i>Âdâbü's-Şâfiî ve-menâkıbüh</i>	4
16. Abbas b. el-Velîd b. Mezyed el-Beyrûtî, <i>Mesâilü'l-Evzâî</i>	4
17. İsmâîlî, <i>el-Müstahrec ale's-Sahîh (İalâ Sahîhi'l-Buhârî)</i>	3
18. Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr, <i>el-Müsned</i>	3
19. İbnü'l-A'râbî, <i>el-Mu'cem</i>	3
20. Ebû Dâvûd, <i>es-Sünen</i> (İbn Dâse rivayeti)	3
21. Ahmed b. Hanbel, <i>el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl</i>	3
22. Şâfiî, <i>el-Üm</i>	3
23. Tayâlisî, <i>el-Müsned</i>	3
24. Hâkim, <i>Târîhu Neysâbûr</i>	2
25. Hâkim, <i>el-Medhal ilâ ma'rifeti's-sahîh</i>	2
26. Yahyâ b. Maîn, <i>et-Târîh</i> (Dûrî rivayeti)	2

KULLANIM YOĞUNLUĞU BAKIMINDAN KAYNAKLAR	ATIF SAYISI
27. Humeydî, <i>el-Müsned</i>	2
28. Mâlik, <i>el-Muvatta'</i> (İbn Bükeyr rivayeti)	2
29. Hâkim, <i>Kitâbü Müzekki'l-ahbâr</i>	1
30. Hâkim, <i>Menâkıbü's-Sevrî</i>	1
31. Hattâbî, <i>A'lâmü'l-hadîs</i>	1
32. Ahmed b. Seleme en-Neysâbü'rî, <i>el-Müsnedü's-sahîh (Sahîhu Ahmed b. Seleme)</i>	1
33. Tirmizî, <i>el-İlelü's-sağîr (Câmi'u't-Tirmizî içinde)</i>	1
34. Tirmizî, <i>el-Câmi' (es-Sünen)</i>	1
35. İbn Ebî Şeybe, <i>el-Müsned</i>	1
36. Kâsım b. Sellâm, <i>Garîbü'l-hadîs</i>	1
37. Humeydî, <i>Cüz' fî şürûti sıhhati'l-hadîs</i>	1
38. Şâfiî, <i>İhtilâfü'l-hadîs</i>	1
39. Şâfiî, <i>Ahkâmü'l-Kur'ân</i>	1
40. Urve b. ez-Zübeyr, <i>el-Meğâzî</i>	1
Toplam:	315

3.1.1.4. *el-Medhal'in Kaynaklarının Değerlendirilmesi*

el-Medhal'in kaynaklarını farklı bakımlardan değerlendirmek mümkündür.

3.1.1.4.1. Kronolojik Bakımdan

el-Medhal'in tespit edilen kaynakları içinde 1/7. asra tarihlenebilecek tek kitap Urve b. ez-Zübeyr'in *el-Meğâzî*'sidir. Ancak kitap, içeriği Urve'ye ait olsa da Beyhakî'nin ifadelerinden de anlaşıldığı gibi Yetîmu Urve olarak bilinen talebesi Ebü'l-Esved Muhammed b. Abdirrahman el-Kureşî (ö. 133-139/751-757) tarafından hocasının rivayetlerinden derlendiği için⁵⁶⁷ 2/8. asır kaynakları içerisinde değerlendirilmiştir.⁵⁶⁸ 2/8. asırda kaleme alınmış bir diğer kaynak tasnif döneminin öncü eserlerinden Mâlik'in *el-Muvatta*'ıdır.

Hadis edebiyatının temel eserlerinin yazıldığı 3/9. asra gelindiğinde kaynaklar tabii olarak çoğalmaktadır. Kitabın hadis usulüyle ilgili bölümlerinin tespit edilen 40 kaynağından 24'ü 3/9. asra aittir. Hicrî 204 yılında 54 yaşında vefat eden Şâfiî'nin eserlerinin hayatının çoğunu geçirdiği 2/8. asrın ikinci yarısında değil de bu asırda tasnif edilmiş olması, en önemli iki eseri olan *er-Risâle* ile *el-Üm*'ün yeni versiyonlarının yaklaşık hicrî 200-204 yılları arasında bulunduğu Mısır'dayken yazılmış olması dolayısıyladır.⁵⁶⁹ Bunun tek istisnası durumundaki *el-Müsned* ise kendi telifi olmayıp kendisinden sonra Ebû Amr İbn Matar (ö. 360/971) gibi Nişaburlu bazı muhaddisler tarafından *el-Üm* ve diğer eserlerindeki müsned rivayetlerden derlendiği için⁵⁷⁰ 4/10. asır kaynakları içerisinde tasnif edilmiştir. Şâfiî ile aynı yıl vefat eden Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *el-Müsned*'i de kendisi tarafından değil, Ebû Mes'ûd Ahmed b. el-Fürât er-Râzî (ö. 258/872) tarafından,

⁵⁶⁷ Beyhakî, *Ma'rifetü'l-Hadîs*, XIII, 179; XIII, 239.

⁵⁶⁸ Kanaatimizce kitabın hicrî 94 yılında vefat eden Urve'nin kaleminden çıkmış olması hadis tarihi açısından uzak bir ihtimaldir. Nitekim kitabın Beyhakî'nin de benimsediği, hicrî 130'lu yıllarda vefat eden talebesi Ebü'l-Esved el-Kureşî tarafından hocasının rivayetlerinden derlenmiş olma ihtimali bulunduğu gibi, Ebü'l-Esved'in hocası Urve'den rivayetleri daha sonraki birisi tarafından derlenmiş de olabilir. Kitabın orijinallik sorunu ve derlenişleriyle ilgili diğer detaylar için bkz. Adil Abdülgafûr Abdülganî, *Merviyâtü Urve b. ez-Zübeyr fi's-siyeri ve'l-meğâzî*, s. 48-54.

⁵⁶⁹ Beyhakî, *Menâkıbü'l-Şâfiî*, II, 291.

⁵⁷⁰ Beyhakî, *Ma'rifetü'l-Hadîs*, VII, 426; XI, 158; İbn Hacer, *Ta'cîlü'l-menfa'a*, I, 238-239.

Yûnus b. Habîb'in, hocası Tayâlisî'den rivayetleri derlenerek oluşturulduğu için⁵⁷¹ 3/9. asırda değerlendirilmiştir.

Kaynaklar içerisinde 4/10. asra tarihlenen 14 eser vardır. Hicrî 321 yılında doğup 405 yılında vefat eden hocası Hâkim'in eserleri, hayatının yaklaşık seksen senesini geçirdiği 4/10. asır kaynakları içinde mütalaa edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kaynaklar arasında, 5/11. asra tarihlenen, Beyhakî'ye muasır bir kaynak yoktur.

3.1.1.4.2. Kaynak Zenginliği Bakımından

Muhakkik Avvâme'nin notlarıyla birlikte 2 cilt 886 sayfa hâlinde yayımlanan *el-Medhal*'in hadis usulüyle ilgili bölümleri iki cilde dağılmış olup toplamda 212 sayfadır. Bu, kitabın ¼'lük kısmına tekabül etmektedir. Burada tespit edilen 40 kaynak bu dörtte birlik kısmın tespit edilebilmiş kaynaklarıdır. Tespit edilemeyen kaynaklar da düşünüldüğünde sayının bundan fazla olduğunda şüphe yoktur. Kitabın bütününde 79 kaynak tespit edilmiştir. Bu sayı da kitabın bütün kaynaklarını yansıtmaz. Kitabın muhtemel kaynaklarının tespit edilmesi hâlinde bu sayının 100'ü aşacağı söylenebilir.

3.1.1.4.3. Kaynak Çeşitliliği Bakımından

el-Medhal'de hadis edebiyatının farklı türlerine dair eserler yanında fıkıh, usûl-i fıkıh, siyer, tarih ve menâkıb kitaplarına da atıflar vardır. Bunda Beyhakî'nin disiplinler arası çalışan bir müellif olmasına ilaveten hadis çalışmalarının; sened değerlendirmesi için bütün çeşitliliğiyle rivayet kaynakları ile ricâl, tarih ve tabakat kitaplarına ihtiyaç duyması, metin çalışmalarının da ihtilâfî'l-hadis ve garîbü'l-hadis gibi metne eğilen alanlara dair yazılan eserlerle hadis şerhlerine ihtiyaç duyması gereği vardır. Kitabın, Şâfiî'nin fıkıh ve rivayet birikimini yansıtmak amacıyla yazılan *es-Sünenü'l-kebîr*'i hakkıyla anlamak için yardımcı bir kitap olarak kaleme alınmış olması da mesela hem Şâfiî'nin fıkıh ve usûl-i fikha dair kitaplarının hem de Şâfiî'ye dair yazılan menâkıb kitaplarının kullanılmasına gerekçe oluşturmuştur.

⁵⁷¹ Zehebî, *Siyer*, IX, 382. Ayrıca bkz. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 116-117; III, 320.

3.1.1.4.4. Kullanım Amaçları Bakımından

Yukarıda da belirtildiği gibi *el-Medhal*'de kimi kaynaklar az kullanılırken kimi kaynaklara görece çok kimi kaynaklara ise yoğun atıflar yapılmıştır. Kullanım amaçları açısından bu kaynaklar üzerinde düşünüldüğünde şu tespitler yapılabilir.

1, 2, 3, 4, 5 gibi atıf sayılarıyla gösterdiğimiz az kullanılan kaynaklara ihtiyaç amaçlı olarak yahut bir münasebetle başvurulmuştur. Örneğin Kâsım b. Sellâm'ın *Garîbü'l-hadîs*'ine Abdullah b. Mes'ûd'un yorumunda ihtilaf edilen «جَزِدُوا الْقُرْآنَ» sözünün izahı için, Hattâbî'nin Buhârî şerhi *A'lâmü'l-hadîs*'ine ilk iman eden sahâbîlerden Zübeyr b. el-Avvâm'ın (ö. 36/656) “diğer bazı sahâbîler gibi niye hadis rivayet etmediği” sorusuna “Men kezebe aleyye hadisini gerekçe olarak göstermesinin” izahı sadedinde başvurulmuştur. Yine mesela İbn Ebî Hâtim'in *Âdâbü's-Şâfiî ve-menâkîbüh* isimli eserine Şâfiî'nin menâkîbı ve ilmî birikimine dair bilgi vermek amacıyla müracaat edilmiştir.

Câmi'u't-Tirmizî'ye, muhtemelen rivayet iznine sahip olmaması sebebiyle kullanmak istemediği için bir atıf yapılmışken *Sünen-i Ebî Dâvûd*'a (İbn Dâse rivayeti) üç atıf yapılmıştır. Beyhakî'nin, âlî isnadla elde ettiği için rivayet ağırlıklı kitaplarında yoğun şekilde kullandığı *Sünen-i Ebî Dâvûd*'a *el-Medhal*'in hadis usulü bölümlerinde üç defa başvurmuş olması, kitabın usul ağırlıklı olan yapısı sebebiyledir.

Kitapta hadis usulüyle ilgili konulara ayrılan yerle mütenasip şekilde, hadis usulünün teorik çerçevesi ilk olarak Şâfiî'nin *er-Risâle*'si (bir kısmı uzunca nakillerden oluşan 9 atıf) ile *el-Üm*'ü (3 atıf) üzerinden çizilmiştir. Hadis usulüne dair eksik kalan hususlar, işlenen konularla ilgili uzman görüşleri, temellendirme, gerekçe ve örnekler ise Hâkim'in hadis usulüne dair iki kitabı *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* (14 atıf) ve *el-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl* (7 atıf) dışında Fesevî'nin *el-Ma'rife ve't-târîh* (56 atıf), Hanbel b. İshak'ın *et-Târîh* (37 atıf), İbn Adî'nin *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl* (25 atıf) ve *Sahîh-i Müslim*'in “Mukaddime”sinden (23 atıf) istifadeyle ortaya konulmuştur. Kitabın hadis usulüyle ilgili bölümlerinin ana omurgasını (*el-Üm* dışında) bu yedi kitap oluşturmaktadır.

Hocası Hâkim'in iki kitabı dışında Şâfiî'nin *er-Risâle*'deki bazı değerlendirmeleri ile Müslim'in "Mukaddime"si gibi bir iki kitabı istisna edecek olursak, usul literatürünün teşekkül etmediği bir dönemde konularla ilgili malzemenin genellikle *et-Târîh* adıyla tasnif edilmiş ricâl kitaplarından derlenmiş olması dikkat çekicidir. Bu açıdan literatür öncesi dönemde ricâl kitaplarının gördüğü kritik işleve dikkat edilmeli ve bu kitapların her birindeki usul malzemesini tespit edip değerlendiren müstakil çalışmalar yapılmalıdır.

Tasnif yöntemi açısından bir mütekaddim dönem âlimi sayılan Beyhakî'nin Buhârî (24 atıf) ile Müslim'in (17 atıf) *es-Sahih*'lerine atıfları ise çoğunlukla istihrâc amaçlıdır. Beyhakî işlediği konuyla ilgili ihtiyaç duyduğu rivayetleri önce -belli tabakalarda Buhârî ile Müslim'in senedleriyle de kesişen- kendi senedleriyle vermekte sonra bunların Buhârî ile Müslim'in *es-Sahih*'lerindeki senedlerine işaret etmektedir. Hadis çalışmalarında Beyhakî'nin kitaplarının bu açıdan belirli rivayet kaynakları için bir "müstahrec" vazifesi gördüğü hususu unutulmamalıdır.

3.2. HADİS USULÜ LİTERATÜRÜNE TESİRİ BAKIMINDAN *el-MEDHAL*

Bu kısımda ilk olarak *el-Medhal*'in hadis usulü literatürüne intikalinin tarihî açıdan izi sürülecek, bu intikalin ne zaman, nasıl, hangi güzergâhlar üzerinden ve hangi isimler kanalıyla gerçekleştiği tespiti çalışılacaktır. İkinci olarak bu literatürde kitaba yapılan atıflar tespit edilip bunların tasnifi yapılarak oranı çıkarılacak, ardından *el-Medhal*'in usul literatürüne intikaliyle ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır. Üçüncü olarak bu atıfların hangi konularla ilgili olduğu ve atıf yapanların amaçları açısından hangi başlıklar altında tasnif edilebileceği hususları tespiti çalışılacak, *el-Medhal* dışında Beyhakî'nin diğer eserlerinde yer alan usul görüşlerine yapılan atıflar da Beyhakî'nin usul anlayışını mümkün merteye eksiksiz yansıtabilmek adına ayrıca kaydedilip değerlendirilecektir. Bölüm, bunlarla ilgili yapılacak genel bir değerlendirmeye son bulacaktır.

3.2.1. *el-Medhal*'in Hadis Usulü Literatürüne İntikali

Hadis, fıkıh, akaid, zühd ve âdâp alanlarında hacimli ve nitelikli çalışmalara imza atmış, Şâfiî'nin hukukî görüşleri ile bunların rivayet dayanakları üzerine yaptığı şümüllü ve derinlikli çalışmalarla özellikle Şâfiî fıkıh ve hadis geleneklerini

yakından etkilemiş, aralarında İbnü's-Salâh, Nevevî ve Süyûtî⁵⁷² gibi âlimlerin de bulunduğu bir takip çizgisi oluşturmuş Beyhakî'nin, genel olarak görüşleri ve eserlerine literatürde çok sayıda atıf yapılmış olabileceğini tahmin zor değildir. Özellikle, Şâfiî'nin kitaplarını talebesi Rebî' b. Süleyman el-Murâdî'den (ö. 270/884) rivayet eden Horasanlı müsnid Ebü'l-Abbas el-Esam'ın 20 talebesine yetişmiş ve böylece Şâfiî'nin kitaplarının dördüncü tabakadaki en önemli râvisi hâline gelmiş olması, ayrıca hadis ilminin 4-5./10-11. asırlardaki en önemli isimlerinden biri olan ve geniş bir rivayet ağına sahip olup hadis literatürüne çok sayıda eser kazandıran Hâkim en-Neysâbûrî'nin önde gelen talebesi olması, sonraki dönem kaynaklarında ve rivayet zincirlerinde Beyhakî'yi Şâfiî'nin ve kendi hocası Hâkim'in eserlerine ulaşma noktasında kilit bir konuma taşımıştır.

Bu nedenlerle ve *es-Sünenü'l-kebîr* gibi müstağni kalınamayacak bir hadis-fıkıh ansiklopedisine giriş kitabı mahiyetinde kaleme alınmış olması sebebiyle *el-Medhal*'in de usul literatürüne kaynaklık edebileceği uzak bir ihtimal değildir. Nitekim el-Mektebetü's-şâmile'de "Ulûmü'l-hadis" klasöründe Beyhakî'nin ismi yazılarak yapılacak hızlı bir tarama *el-Medhal*'in, hadis usulü faaliyetinin yoğun olarak izlendiği 7-9./13-15. yüzyıllarda Memlük Mısır ve Şam muhitlerinde çokça kullanıldığını söylemeye yetecektir. Akranları olan İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) usule dair yazdığı bölümler ile Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) kitapları istisna edilecek olursa⁵⁷³ Beyhakî'den sonra İbnü's-Salâh'a (ö. 643/1245) kadar hadis usulüne dair bütünlüklü bir eser telif edilmediği için *el-Medhal*'i bu zaman aralığında takip etmek zordur.

İbnü's-Salâh'a gelene kadar Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) görece hacimli eseri *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve-takyîdi's-semâ'ı* ile İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) hadis usulüne dair kaleme aldığı hacimli sayılabilecek *Câmi'u'l-usûl* mukaddimesindeki bölümde *el-Medhal*'in izine rastlanmamıştır. Risâle hacminde olup hadis usulünün bazı meselelerine tahsis edilmiş; İbn Tâhir el-Makdisî'nin

⁵⁷² Örnek olarak, Süyûtî'nin telif ettiği kitaplarda Beyhakî'nin telif mantığını takip ettiğine dair açıklaması için bkz. *el-Bahr ellezî zehar*, II, 765-769.

⁵⁷³ Beyhakî'nin bu iki ismi tanıdığına yahut bir şekilde onlardan veya çalışmalarından haberdar olduğuna dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

Şürûtu'l-eimmeti's-sitte ve *Mes'eletü'l-ulüv ve'n-nüzûl*, Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *Edebü'l-implâ ve'l-istimlâ*, Ebû Tâhir es-Silefi'nin (ö. 576/1180) *Şartu'l-kirâ'e ale's-şüyüh* ve *el-Vecîz fî zikri'l-mücâz ve'l-mücîz*, Ebû Mûsâ el-Medîni'nin (ö. 581/1185) *Hasâisu Müsnedi'l-Îmâm Ahmed*, Ebû Hafs el-Meyyânişî'nin (ö. 581/1185) *Mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehluh* ve Hâzimi'nin *Şürûtu'l-eimmeti'l-hamse* isimli eserlerinde de *el-Medhal*'e atıf bulunamamıştır.

7/13. asırda İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'iyle birlikte *el-Medhal* görünürlük kazanmaya başlar. Özellikle 7-9./13-15. yüzyıllarda *Ulûmü'l-hadîs* etrafında teşekkül eden literatürde *el-Medhal*'e çokça atıf bulunmaktadır. Bunların bir kısmı doğrudan bir kısmı diğer kaynaklar üzerinden yapılmış atıflardır. Bu kaynaklarda *el-Medhal*'in hadis usulüyle ilgili bölümlerine atıflar bulunduğu gibi fıkıh usulü ve eğitim-öğretim âdâp ve usulüyle ilgili bölümlerine de atıflar bulunmaktadır.

Beyhakî'den İbnü's-Salâh'a kadarki arada ulaşılabilen usul kaynaklarında *el-Medhal*'e atıf bulunamamış olması kitabın bu sürede kayıp olduğu veya ilim ehli tarafından bilinmediği anlamına gelmez. Tarihî açıdan çok değerli iki *el-Medhal* yazmasının üzerindeki rivayet isnadları ve semâ, kıraat ve icâzet kayıtları, kitabın rivayetinin müellifinden itibaren İbnü's-Salâh'a kadar kesintisiz şekilde devam ettiğini göstermektedir.

Birinci bölümde *el-Medhal*'in yazma nüshalarının tanıtımının yapıldığı kısımda hakkında bilgi verilen, kitabın Büsâtıyye Kütüphanesi'nde bulunan daha eski tarihli yazması, 20 Receb 541'de İbn Asâkir'in henüz 14 yaşındaki oğlu Ebû Muhammed Kâsım İbn Asâkir tarafından muhtemelen babasının nüshasından istinsah edilmiştir. 8 cüzden oluşan yazmada her cüzün sonunda tekrar eden İbn Asâkir'e ait bir kayda göre kitap, Nişabur'da hicrî 530 yılında dinleyiciler arasında İbn Asâkir'in de bulunduğu farklı meclislerde Sem'ânî tarafından Ebü'l-Meâlî el-Fârisî'ye okunmuştur.⁵⁷⁴ Büsâtıyye nüshası İbn Asâkir'in semâ yoluyla rivayet hakkını elde edip Dımaşk'a taşıdığı kitabın burada cami, medrese ve dârülhadislerde çok farklı zümrelerden hoca ve talebeler tarafından okunduğunu ve dinlendiğini gösteren zengin kayıtlar taşımaktadır. Nitekim neşredenin girişinde 51 sayfa tutan bu

⁵⁷⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 14, 16, (Avvâme'nin girişi).

kayıtlar⁵⁷⁵ dikkatlice izlendiğinde kitabın hicrî 530'da Nişabur'da, 539'da Dımaşk Emeviyye Camii'nde, 566-567 yıllarında yine aynı camide, 585'te Dımaşk'ta Dârü's-sünne'de, 610'da Dımaşk'ta Mücâhidiyye medresesinde okunduğu ve bu oturumlara Şam, İran, Irak, Hicaz, Yemen, Mağrip ve Tunus gibi bölgelerden sayıları yüz elliye yakın çok değerli hadis âlimleri, fakihler, kadılar, hatipler ve ilim talebelerinin katıldığı görülecektir. İbn Asâkir ailesinin dört beş kuşak bu meclislerde kimi zaman dinleyen kimi zaman kendisinden dinlenen pozisyonlarda hazır bulunduğu da dikkat çekmektedir.

Kitabın Hindistan Kalküta'daki Asya Cemiyeti Kütüphanesi'nde mahfuz daha geç tarihli yazması da *el-Medhal*'in özellikle 7-8./13-14. yüzyıllarda Dımaşk ilim çevrelerinde takibi açısından çok kıymetli veriler sunmaktadır. Nüshanın rivayet isnadı ve üzerindeki kayıtlardan, kopya edildiği aslın İbnü's-Salâh tarafından Nişabur'dan getirildiği anlaşılmaktadır.⁵⁷⁶ 18 Cemâziyelâhir 635 yılında İbnü's-Salâh'ın talebelerinden Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Mevsîlî tarafından yazımı tamamlanan nüsha, yazımıyla neredeyse eş zamanlı olarak Dımaşk Dârü'l-hadîsi'l-Eşrefiyye'de sonuncusu 18 Recep 635 tarihli 56 oturumda İbnü's-Salâh'a okunmuştur.⁵⁷⁷ Mevsîlî, yazmaya düştüğü ferâğ kaydının devamında daha önce de kitabı -son taraflarında küçük bir yer dışında- Dımaşk Revâhiyye medresesinde sonuncusu 625 yılının Ramazan ayının nihayetine denk gelen oturumlarda yine hocası İbnü's-Salâh'dan dinlediğini söyler.⁵⁷⁸ Yazmanın sonunda İbnü's-Salâh'ın damadı Ömer b. Yahya b. Ömer el-Kerecî'nin (ö. 690/1291) kitabı 628 yılının Recep ayında İbnü's-Salâh'tan Revâhiyye medresesinde dinlediğine dair bir kayıt daha vardır.⁵⁷⁹ Bu kayıtlar İbnü's-Salâh'ın özellikle *es-Sünenü'l-kebîr* ve mukaddimesi mahiyetindeki *el-Medhal*'e verdiği önemin açık şahitleri durumundadır. Daha önce İbnü's-Salâh'ın Dârü'l-hadîsi'l-Eşrefiyye'de tahminen 630 yılında başladığı ve sonuncusunu 635 yılının Rebûlevvel ayında yaptığı 757

⁵⁷⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 31-82, (Avvâme'nin girişi).

⁵⁷⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 21-25, (Avvâme'nin girişi).

⁵⁷⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 109-111, (A'zamî'nin girişi).

⁵⁷⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 111, (A'zamî'nin girişi).

⁵⁷⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 112, (A'zamî'nin girişi).

oturumda Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*'ini okuttuğu ifade edilmişti.⁵⁸⁰ Bu tarihlere dikkat edildiğinde İbnü's-Salâh'ın her iki kitabı eş zamanlı olarak okuttuğu, *es-Sünenü'l-kebîr* okumaları devam ederken ona nisbetle daha küçük hacimdeki *el-Medhal*'in tekrar tekrar okunduğu anlaşılmaktadır.

Yazmanın sonundaki semâ ve kıraat kayıtlarından yazmanın Dimaşk'ta İbnü's-Salâh'tan sonra da farklı tarih ve mekânlarda dolaşıma devam ettiği görülür. Aralarında meşhur hadis hâfızı Mizzî'nin de bulunduğu bir grup, kitabı sonuncusu 6 Ramazan 677 tarihli 10 oturumda İbn Asâkir'in torunu İmâdüddîn Ali'nin kızı Fâtıma bint Ali'den (ö. 683/1284) evinde dinlemiştir.⁵⁸¹ Daha sonra kitap Serûcî isimli bir talebesi tarafından Mizzî'ye okunmuş, 744 yılında Revâhiyye medresesinde Muhammed b. Abdillâh el-Yemânî tarafından isimleri okunamayan iki hocaya okunmuş, yine aynı medresede İbnü's-Serrâc tarafından isimleri belirtilmeyen hocalara okunmuştur.⁵⁸² Yazmanın mikrofilminin kötülüğü sebebiyle okunamayan başka kayıtlar da vardır.

Yukarıda her iki nüshanın ihtiva ettiği semâ ve kıraat kayıtları üzerinden verilen bilgiler toparlanacak olursa, *el-Medhal*'in müellifin döneminden itibaren İbnü's-Salâh'la birlikte usul kitaplarına girene kadar eğitim-öğretim yoluyla kesintisiz şekilde intikal ettiği görülür. Kitabın müellifin talebesi Fârisî'ye okunduğu hicrî 530 yılıyla diğer râvisi Şahhâmî'nin vefat tarihi olan 533 yılı esas alınarak söylenecek olursa, *el-Medhal*, müellifinin vefatından sonra 70-80 yıl kadar Nişabur'da talebeleri tarafından okutulmuş, Bûsâtıyye yazmasının üzerindeki 539 tarihli, kitabın İbn Asâkir'e okunduğunu gösteren kaydın işaret ettiği üzere bu tarihten sonra da muhtemelen Nişabur'la eş zamanlı olarak Dimaşk'ta okunmaya başlamıştır. Bûsâtıyye yazmasındaki 610 tarihli kayıt bu tarihlere kadar kitabın İbn Asâkir ailesinin marifetiyle okutulmaya devam ettiğini göstermekte, Asya Cemiyeti Kütüphanesi yazmasındaki kayıtlardan ise bu tarihten sonra bu vazifenin yaklaşık bir yüzyıl İbnü's-Salâh ve talebeleri tarafından üstlenildiği anlaşılmaktadır.

⁵⁸⁰ Bkz. s. 38, dp. 120.

⁵⁸¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 113-114, (A'zamî'nin girişi).

⁵⁸² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 114, (A'zamî'nin girişi).

el-Medhal, kitabın Dımaşk'ta İbn Asâkir tarafından okunmaya başladığı 539 yılından Asya Cemiyeti Kütüphanesi yazmasındaki kayıtların gösterdiği en geç tarih olan 744 yılına kadar iki yüz yıldan fazla bir zaman diliminde Dımaşk ilim muhitlerinde dinlenmeye ve okunmaya devam etmiştir. Bu, aynı zamanda İbnü's-Salâh, İbn Kesîr ve İbn Receb el-Hanbelî gibi Dımaşklı âlimlerin kitaplarında *el-Medhal*'e atıfların bulunmasını da izah etmektedir. Mevcut yazmalarda özellikle 7/13. yüzyılın sonlarına kadar kitabın Mısır'a ulaştığı veya orada okunduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Ancak Bûsâtıyye yazmasındaki Kahireli âlim Yahya b. Muhammed b. Saîd el-Kabbânî'nin, kitabı yine bir Kahireli âlim İzzüddîn İbnü'l-Fürât'a 19 Cemâziyelevvel 851'de okuduğuna dair belâğ kaydı,⁵⁸³ yazmanın en geç 9/15. yüzyılda Dımaşk'tan Mısır'a geçtiğini ve burada okunmaya devam ettiğini gösterir.

Hadis çalışmalarının muhteva ve keyfiyet açısından zayıfladığı ve usul mesaisinin bir iki istisna dışında İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadis*'inden İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar*'ına yöneldiği hicrî 10. asrın özellikle ikinci yarısından itibaren *el-Medhal* takip edilememiştir.⁵⁸⁴ Söz gelimi 11-12./17-18. asırlarda kronolojik sırasıyla Hicaz, Mısır ve Yemen'de kaleme alınmış temsil kabiliyeti yüksek dört hacimli şerhte; Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, Muhammed Abdürraûf Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *el-Yevâkîtü ve'd-dürer şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, Burhânüddîn İbrâhim el-Lekânî'nin (ö. 1041/1632) *Kazâü'l-vatar min Nüzhet'in-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker* ve Emîr es-San'ânî'nin (ö. 1182/1768) *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr* adlı eserlerinde *el-Medhal*'e doğrudan atıf bulunamamıştır. Kârî, Münâvî ve San'ânî'nin eserlerinde görülen birkaç atıf; az olması, neredeyse birebir önceki kaynaklarda yer alması, atıf sahibinin doğrudan kitabı gördüğüne dair bir emare bulunamaması sebebiyle bir kanaat oluşturmamıştır. Muhtemelen “alanın uzmanları arasında bilinen ortak meseleler olması” sebebiyle

⁵⁸³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 29.

⁵⁸⁴ Kitabın yazmalarının tanıtıldığı kısımda da ifade edildiği gibi *el-Medhal*'in Bûsâtıyye yazmasının üzerindeki Mısırlı âlim Şihâbüddîn Ahmed İbnü'l-Acemî'ye ait temellük kaydı, yazmanın 11/17. yüzyılda halen Mısır'da olduğunu göstermektedir. İbnü'l-Acemî aynı zamanda Lekânî'nin de talebesidir. (Bkz. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 176).

mütekaddim dönemde kitaplarda verili bilgilerin kaynakları çok kere açıkça gösterilmediği için metnin içinden veya dışından bir delil veya karine olmaksızın bilginin doğrudan kaynağından alınmış olduğunu tespit de kolay değildir.

Durum 13-14./19-20. yüzyıllarda derlenmiş Abdülhay el-Leknevî'nin (ö. 1304/1886) *Zaferü'l-emânî bi-şerhi Muhtasari's-Seyyidi'ş-Şerîfi'l-Cürcânî*, Cemâlüddîn el-Kâsımî'nin (ö. 1332/1914) *Kavâ'idü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs* ve Tahir el-Cezâirî'nin (ö. 1338/1920) *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser* isimli eserleri gibi bazı kapsamlı usûl-i hadis kitaplarında da pek farklı değildir. Bu kitaplardaki atıfların yer aldığı konu ve nakiller dikkatlice takip edildiğinde bunların *Fethu'l-muğîs* ve *Tedribü'r-râvî* gibi hadis usulünün hacimli mecmualarından özetlenerek alındığı görülecektir.⁵⁸⁵

Kitabın Muhammed Ziyâürrahmân el-A'zamî'nin tahkikiyle yayımlandığı 1404/1984 ve 1420/1999-2000 yıllarından Muhammed Avvâme'nin tahkikiyle eksiksiz baskısının yapıldığı 1437/2016 yılına kadar olan süre içerisinde telif edilmiş, bir kısmı ders kitabı olarak da benimsenmiş bazı meşhur metinlerde de *el-Medhal*'e doğrudan bir atıf tespit edilememiştir. Örneğin -kronolojik sırasıyla- Muhammed Muhammed Ebû Şühbe'nin (1914-1983) *el-Vasît fi ulûmi ve-mustalahi'l-hadîs*, Subhî es-Sâlih'in (1926-1986) Türkçeye de çevrilen *Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuh*, Mustafa Saîd el-Hım (1923-2008) ile Bedî' Seyyid el-Lahhâm'ın ortaklaşa kaleme aldıkları *el-Îzâh fi ulûmi'l-hadîsi ve'l-ıstılâh*, Nûruddîn Itr'ın (1932-2020) *Menhecü'n-nakd*, Mahmûd et-Tahhân'ın (1935-2022) *Teysîru mustalahi'l-hadîs* ve Abdullah b. Yusuf el-Cüdey'in *Tahrîru ulûmi'l-hadîs* isimli kitaplarında da *el-Medhal*'e doğrudan atıf görülmemiştir.

3.2.2. Hadis Usulü Literatüründe *el-Medhal*'e Atıfların Oranı

Hadis usulü literatüründe *el-Medhal*'e atıfları tespit için tarama yapılırken şu hususlar dikkate alınmıştır:

⁵⁸⁵ Tahir el-Cezâirî'nin ilk kurucularından biri ve ilk müdürü olduğu Şam'ın en büyük yazma eser kütüphanesi olan Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye kataloglarında *el-Medhal*'in herhangi bir yazmasında rastlanmaması, her ikisi de yaşadıkları yer itibarıyla Dimaşklı olan Kâsımî ile Cezâirî'nin kitabı görmedikleri kanaatini güçlendirmektedir.

1. Müttekaddim dönemde daha çok yazar isimleri üzerinden kaynaklara atıf yapıldığı için tarama hem kitap hem yazar isimleri üzerinden gerçekleştirilmiş, yine aynı dönemde çokça karşılaşılan yazar ve kitap ismi zikredilmeksizin yapılmış atıfların tespiti ise cümle cümle bütün literatürü okumayı gerektireceği için terk edilmiştir.

2. Yalnızca çalışma alanının kapsamına giren, *el-Medhal*'in hadis usulüyle ilgili konu ve kısımlarına yapılan atıflar tespit edilmiş, Beyhakî'nin -usul görüşleri dışında- farklı alan ve konularla ilgili düşünceleriyle *el-Medhal*'in fıkıh usulü ile eğitim-öğretim usul ve âdâbıyla ilgili bölümlerine yapılan atıflar değerlendirme dışı bırakılmıştır.

3. Beyhakî'nin bilginin yazarı veya doğrudan kaynağı olarak değil de aracısı olarak yer aldığı atıflar -atıf sayısını tespit dışında- incelemeye dâhil edilmemiştir.

4. Mümkün mertebe kitabı doğrudan görme şartı aranmış, bu sebeple mesela İbnü's-Salâh'ın eseri üzerine yapılan çalışmalarda atfın yer aldığı ilk kaynak esas alınmış, sonraki kaynaklarda tekrarlanan atıflar hesaba katılmamıştır.

5. Hadis usulüyle ilgili bağımsız hüviyeti olan metinler yahut etrafında yazıldığı usul metnine önemli katkı sunan şerh, hâşiye ve nüket gibi eserler taramada esas alınmıştır. Dolayısıyla mesela İbnü's-Salâh'ın kitabı üzerine yapılmış nazım ve ihtisar gibi çalışmalar telif yöntemleri itibariyle metne kemiyet veya keyfiyet açısından kayda değer bir katkı içermediği sürece taramaya dâhil edilmemiştir. Bunun tek istisnası olan İbn Kesîr'in *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*'inin taramaya dâhil edilmesi ise İbn Kesîr'in, kitapta takip ettiği yöntemi açıklarken İbnü's-Salâh'ın kitabındaki konuları eksiksiz olarak özetleyeceğini, sonra da katkı amacıyla *el-Medhal*'de rastladığı bazı faydalı bilgileri kitaba ekleyeceğini söylemesi⁵⁸⁶ sebebiyledir. Ancak ilginç şekilde kitapta *el-Medhal*'e tek bir atıf bulunmaktadır. Kapalı atıfların -varsa- tespiti, ilk maddede işaret ettiğimiz gibi kitabı cümle cümle okumayı gerektirdiği için tercih edilmemiştir.

⁵⁸⁶ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 90.

6. Kitabın münhasıran usul literatüründeki serencamının incelenmesi sebebiyle birkaç konusu veya bölümü itibariyle belki yardımcı usul literatürü olarak değerlendirilebilecek bazı Müslim, Tirmizî ve Buhârî şerhleri, doğrudan usul alanının dışında kaldığı için taramaya katılmamıştır.

7. Özellikle 10/16. asırdan itibaren İbn Hacer'in *Nüzhe*'si üzerine yapılan şerh ve hâşiye çalışmalarının çoğu hâlâ yazma hâlinindedir, matbu olanların birçoğu da bilgisayar ortamına aktarılmadığı için bunları bilgisayar imkânlarıyla taramak mümkün değildir. Hem bu sebepler hem de bu eserlerin büyük çoğunun müelliflerinin, uzmanlık alanlarının hadis olmaması, yaptıkları çalışmaların daha çok metni çözümlenmeye ve hadis dışındaki dirayet alanları açısından açıklamaya dönük olması sebebiyle belli başlı örnekler dışında bu eserler taramada devre dışı bırakılmıştır.

8. Tarama sonrasında tespit edilen atıflar “olumlu atıflar ve eleştiriler” şeklinde iki ana başlık altında incelenmiş, bir bilgiye yalnızca kaynak gösterme amacıyla yapılan atıflar kitabın kaynaklık değerine işaret ettiği için olumlu atıflar kategorisinde değerlendirilmiştir. Açık bir olumlama ifadesi taşımayan bu tür atıfların mücerret kaynaklık amacıyla mı yapıldığı, bir hükme mesnet veya gerekçe mi kılındığı hususları her zaman açık olmadığı ve yorumu gerektirdiği için üçüncü bir kategori açılmamıştır.

Usul literatüründe *el-Medhal*'in hadis usulüyle ilgili bölümlerine atıfların yukarıda tespit edilen kriterlere uygun olarak ve kronolojik bir sıra içinde kitap ve atıf sayılarına göre dağılımı şöyledir.

Tablo 3.2.2. – Hadis Usulü Literatüründe *el-Medhal*'e Atıflar

HADİS USULÜ LİTERATÜRÜNDE <i>el-MEDHAL</i> 'E ATIFLAR	
KİTAP	ATIF SAYISI
1. İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), <i>Ulûmü'l-hadîs</i>	3
2. İbn Kesîr (ö. 774/1373), <i>İhtisâru Ulûmi'l-hadîs</i>	1
3. Zerkeşî (ö. 794/1392), <i>en-Nüket alâ İbni's-Salâh</i>	10
4. İbn Receb (ö. 795/1393), <i>Şerhu İleli't-Tirmizî</i>	10
5. Burhânüddîn el-Ebnâsî (ö. 802/1399), <i>eş-Şeze'l-Feyyâh min Ulûmi İbni's-Salâh</i>	5
6. İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401), <i>el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs</i>	3
7. Irâkî (ö. 806/1404), <i>Şerhu't-Tebşıra ve't-tezkire</i>	9
8. İbn Hacer (ö. 852/1449), <i>en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh</i>	2
9. Bikâî (ö. 885/1490), <i>en-Nüketü'l-vefiyye bi-mâ fî Şerhi'l-Elfiyye</i>	2
10. Sehâvî (ö. 902/1497), <i>Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs</i>	14
11. Süyûtî (ö. 911/1505), <i>el-Bahr ellezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser</i>	2
12. Süyûtî, <i>Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî</i>	29
Toplam:	90

3.2.3. *el-Medhal*'in Hadis Usulü Literatürüne İntikali ve Atıf Oranlarıyla İlgili Genel Bir Değerlendirme

Kitabın usul literatüründeki tarihî serencamını kısaca sunan giriş kısmında da ifade edildiği gibi, Beyhakî'den sonra İbnü's-Salâh'a kadar hadis usulünün bazı meselelerine dair kaleme alınmış eserlerde *el-Medhal*'e atıf bulunamamıştır. Bu

eserlerin münhasıran bazı konuları incelemek amacıyla yazılmış olmasına *el-Medhal*'in müstakil bir usul kitabı olarak kaleme alınmayışı, usulün bütün konularını ve etraflıca incelemiyor oluşu gibi hususlar da eklenince bu, beklenebilir bir durumdur. Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâyeti ve-takyîdi's-semâ'*nda *el-Medhal*'e rastlanmamış olmasının altında kanaatimizce, birisi batıda diğeri doğuda yaşamış bu iki âlim arasında belki birbirlerinden haberdar olmaya yetecek bir zaman aralığının bulunmaması dışında İyâz'ın siyasî açıdan çok çalkantılı bir dönemde yaşamış olması, toplumsal misyonu ve kadılık gibi ağır vazifeleri sebebiyle Batı İslam dünyasının dışına çıkamamış olması⁵⁸⁷ yatmaktadır. Bu sebeple muhtemelen Beyhakî'den haberdar olmamış yahut herhangi bir şekilde eserlerine ulaşamamıştır. Nitekim *el-İlmâ'* dışında meşyehası *el-Gunye*, tabakat kitabı *Tertîbü'l-medârik*, “Mukaddime” kısmını da şerh ettiği *Sahîh-i Müslim* şerhi *İkmâlü'l-Mu'lim*, *Sahîhayn* ve *el-Muvatta'*daki garîb lafızlarla isimlerin okunuşlarını açıkladığı ve rivayetlerdeki yanlışlara dikkat çektiği *Meşâriku'l-envâr* ve *eş-Şifâ* gibi yazdıkları alanlar ve ilgilendikleri konular itibariyle Beyhakî'ye atıf yapması muhtemel kitaplarında yapılan taramada Beyhakî'ye dair hiçbir iz bulunmamıştır. İyâz'ın hayatının ağırlıklı kısmını oluşturan 6/12. asrın ilk yarısında Beyhakî'nin kitaplarının henüz Endülüs'e ulaşmamış olması da ihtimal dâhilindedir. Nitekim İbn Hayr el-İşbîlî'nin (ö. 575/1179) kendi dönemi ve öncesiyle ilgili kaydettiği çok değerli bilgiler üzerinden Endülüs'teki ilmî hareketliliğin ve telif faaliyetinin takip edilebildiği biyobibliyografik eseri *Fihrist*'inde verdiği zengin liste içerisinde Beyhakî'ye ait hiçbir eserin yer almıyor olması da bu kanaati güçlendirmektedir.

İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-usûl* mukaddimesinde hadis usulüne tahsis ettiği göreceli olarak hacimli sayılacak bölümde *el-Medhal*'e atıf olmaması ise müellifin ilgili bölümün baş tarafında yaptığı açıklama ve vermiş olduğu kaynakçadan da anlaşılacağı gibi⁵⁸⁸ bu bölümün kitaptan istifade etmek isteyen okuyucuyu temel seviyede bilgilendirme amacıyla ve ihtisar kaydıyla kaleme alınması sebebiyle olmalıdır.

⁵⁸⁷ Bkz. Şüvât, Hüseyin b. Muhammed, *el-Kâdî İyâz*, s. 80-84.

⁵⁸⁸ Bkz. İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, I, 68-69.

el-Medhal'e yoğun atıflara 7-9./13-15. yüzyıllarda Memlûk Mısır ve Şam bölgelerinde ve özellikle İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i etrafında teşekkül eden literatürde rastlanmasının kanaatimizce birisi *Medhal*'e diğeri Beyhakî'ye bir üçüncüsü de bölge ve döneme râci üç sebebi bulunmaktadır. 1. *Ulûmü'l-hadîs*'in kendinden önceki literatürden azami istifadeye çalışan yapısı, kaynaklarındaki bilgileri ayıklayıp işleyerek istifadeye sunması, hadis usulünün farklı kitaplarda dağınık durumdaki konularını bir araya getirmesi, tanımlarla ilgili hassasiyeti ve meseleleri incelerken ortaya koyduğu eleştirel titizlik ve alana hâkimiyet gibi meziyetleri, anılan dönemde neredeyse bütün usul mesaisinin bu kitap etrafında sarf edilmesine sebep olmuştur. Bu aralıksız mesailer özellikle hicrî 8. yüzyılın ortalarından 9. yüzyılın sonlarına kadar devam eden zaman diliminde kitap üzerine yazılmış hacim ve muhteva açısından dolgun şerh ve nüket tarzı eserlerle taçlanmış, bu eserlerde inceleme kapsamına giren hadis ve fıkıh usullerinin fûrû ve mesâilinin çoğalmasına paralel olarak kaynakların sayısında da hatırı sayılır bir çeşitlilik ve artış yaşanmıştır. Bağımsız bir usul kitabı olmasa bile incelenen konular açısından *el-Medhal*'in bu listeye girmesi kaçınılmazdır. Nitekim yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere tespit ettiğimiz doğrudan atıflar yoğun olarak İbn Receb'in *Şerhu İleli't-Tirmizî*'si müstesna İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i etrafında yazılmış kitaplarda bulunmaktadır. Bu kitaplarda *el-Medhal*'deki hadis usulünün dışında kalan konulara veya Beyhakî'nin diğeri kitaplarına da atıflar bulunmaktadır. 2. Bu kitapların sahiplerinin hemen hepsi hadisçi kimliklerinin yanında Şâfiî mezhebine mensup kimselerdir. Bu itibarla Beyhakî'nin hadis alanında *es-Sünenü'l-kebîr*, *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân ve Delâilü'n-nübüvve* gibi bir hadisçinin bîgâne kalamayacağı önemli hadis mecmualarına imza atmış olması dışında en önemli Şâfiî uzmanlarından birisi olarak kabul edilmesi, Şâfiî'nin fikhî görüşleriyle bu görüşlerin rivayet delillerini tespit ettiği çalışmalarıyla Şâfiî fıkıh ve hadis çalışmalarına çok değerli katkılarda bulunması, ayrıca Şâfiî'nin kitaplarının en önemli râvilerinden biri olması bir yerde zorunlu olarak Beyhakî ile bu müelliflerin yollarının kesişmesini sağlamıştır. 3. Diğeri mezheplere de müsamahayla yaklaşılmasına, bu mezheplerin de rahatça örgütlenebilmesi ve devlet nezdinde başkadılık düzeyinde temsil edilmesine rağmen Memlûk eğitim sistemi ile devlet ve toplum yapısının ağırlıklı olarak

Şâfîliği benimsemesi, bu bölge ve dönemde *el-Medhal*'e atıfları izah eden bir diğer unsur olabilir.

Ancak özellikle hicrî 10. asrın ortalarından, hatta ikinci çeyreğinden kitabın neşredildiği yakın döneme kadar olan süre içerisinde yine aynı veya yakın ilim muhitlerinde telif edilmiş yukarıda isimleri kaydedilen temsil kabiliyeti yüksek eserlerde *el-Medhal*'in izine rastlanmaması düşündürücüdür. Sanki bu tarihî aralıkta kitabın fizikî varlığı da kaybolmuş gibidir. Kanaatimizce özellikle ilk yüzyıllar için geçerli olmak kaydıyla bu durumun muhtemel sebepleri içerisinde Memlükler devletinin yıkılışıyla Memlük ilim ve kültür hayatının zarar görmesi, buna ilaveten nâdir ve paha biçilemez eserler ihtiva eden Mahmûdiyye, Müeyyediyye ve Sargatmışiyye gibi önemli Memlük kütüphanelerinin Osmanlı devlet ricâli tarafından pâyitahta taşınmış olması vardır.⁵⁸⁹ Bunlar içerisinde özellikle Makrîzî'nin (ö. 845/1442) “Mısır ve Şam diyarında bir benzerinin bulunmadığını” söylediği,⁵⁹⁰ İbn Hacer'in “büyük bir âlim ve bibliyoman Burhânüddîn İbn Cemâa'nın (ö. 790/1388) hayatı boyunca topladığı birçoğu nâdide ve müellif hattı eserlerden oluşan nefis bir koleksiyon” diye tavsif ettiği⁵⁹¹ Mahmûdiyye medresesi kütüphanesi dikkat çekmektedir. Sehâvî'nin verdiği bilgiye göre İbn Hacer, hicrî 826 yılından ölene kadar bu kütüphanenin hâfız-ı kütüblüğünü yapmış, hafta içinde not aldığı yerleri kütüphanedeki kitaplardan kontrol etmek için genellikle haftanın bir gününü burada geçirmiş ve kütüphanenin biri kitap isimlerine diğeri ilgili olduğu alanlara dair iki farklı kataloğunu çıkararak ilim ehlinin istifadesine sunmuştur.⁵⁹² *el-Medhal*'e en çok atıf yapan eserlerin İbn Hacer, Sehâvî ve Süyûtî gibi müelliflerinin kendisinden çok istifade ettikleri, kaynakçalarının çeşitlilik ve zenginliğini borçlu oldukları Mahmûdiyye gibi koleksiyonların zaman içinde bölge halkı ve bazı sorumlular tarafından talana uğraması ve daha sonra yeni galipler tarafından Mısır'dan taşınmış olması bir yere kadar kitabın fizikî varlığının kayboluşunu da izah ediyor gibidir.

⁵⁸⁹ Bkz. İbn İyâs, *Bedâi' u'z-zühûr*, V, 179.

⁵⁹⁰ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, IV, 251.

⁵⁹¹ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 355.

⁵⁹² Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, II, 609.

Bilginin sonraki nesillere aktarılmasında verrâklığın zayıflayıp matbaanın yaygın olarak kullanıldığı 19-20. yüzyıllarda kitaba atıf görülmemiş olmasında kitabın matbu olarak insanların elinde olmamasının etkisi olduğu söylenebilir. Muhammed Ziyâürrahmân el-A‘zamî’nin tahkikiyle *el-Medhal*’in ilk neşrinin yapıldığı 1984 senesinden sonra yazılmış usul eserlerinde *el-Medhal*’e atıf olmaması, neşirde itimat edilen yazmanın, dolayısıyla matbu eserin hadis usulüyle ilgili bölümlerin birçoğunu içermemesiyle irtibatlı olmalıdır. Bu dönemde basılı olarak elde bulunan usul eserlerinin çokluğunun bağımsız ve şümullü bir usul eseri hüviyeti taşımayan *el-Medhal*’e ilgiyi azaltmış olması da imkân dâhilindedir.

Sonuç olarak yukarıdaki tabloda 12 kitap üzerinden tespit edilen 90 atfın az olduğu düşünülebilir. Ancak bunlar kitaba doğrudan, yani başka bir kaynağın aracılığı olmaksızın ve yalnızca *el-Medhal*’in hadis usulüyle ilgili dörtte birlik kısmına yapılan atıflardır. Diğer kaynaklar üzerinden yapılan atıflar ile kitabın dörtte üçlük diğer bölümlerine yapılan atıflar da gösterilmiş olsa atıf sayısının yüzleri bulacağı muhakkaktır. Elbette *el-Medhal*’e bütün atıfların bunlardan ibaret olduğunu düşünmek de doğru değildir. Zira *el-Medhal*’in yazılmış olduğu dönemden bugüne kadar telif edilmiş bütün hadis usulü eserleri taranmamıştır. Böyle bir şeyin mümkün olmaması bir tarafa ilmî açıdan bir anlamı da yoktur. Taramada ulaşılabirlik ve temsil kabiliyetine sahip olma kriterleri esas alınmıştır. Klasik kaynaklarda özel bir tespit veya çıkarıma dayanmayan bilginin, kaynağına işaret edilmeden ve işlenerek verilmesi çok yaygın bir durum olduğu için bu açık atıfların dışında başka atıfların da bulunduğunu, bulunabileceğini söylemek herhalde anlamsız bir iyimserlik olmayacaktır.

Atıfların bu sayıyla sınırlı kalmasında en büyük pay kitabın özel durumuna ait olmalıdır. Zira *el-Medhal*, Şâfiî’nin fikhî mezhebinin delillerinin sergilendiği *es-Sünenü’l-kebîr*’e bir hazırlık kitabı olarak kaleme alınmış ve kendisiyle kitaptaki hadis ve fikhî değerlendirmeleriyle kullanılan kavramlara dair temel seviyede bilgi vermek amaçlanmıştır. Bu sebeple hadis usulünün bütün konularını içermemekte, değindiği konuları da etraflıca inceleyip tartışmamaktadır. Bu itibarla bağımsız bir usul eseri kadar atıf almaması normal karşılanmalıdır. Kanaatimizce *el-Medhal*’in hadis usulüyle ilgili bölümleri kendisiyle benzer bir konumu paylaşan, bir esere bağlı

olarak ve o eser özelinde bilgi vermek amacıyla kaleme alınan İbn Abdilber'in *et-Temhîd* veya İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-usûl* mukaddimeleri gibi usul bölümleriyle karşılaştırılmalıdır. Bu bölümlerle ilgili usul kitaplarında yapılacak bir tarama muhtemelen atıf açısından *el-Medhal*'le benzer sonuçlar ortaya koyacaktır.

3.2.4. Hadis Usulü Literatüründe *el-Medhal*'e Atıfların Tasnifi

Hadis usulü literatüründe *el-Medhal*'e yapılan atıflar farklı açılardan farklı şekillerde tasnif edilebilir.

3.2.4.1. Kaynaklık Türü Açısından Atıfların Tasnifi

Usul literatüründe *el-Medhal*'e yapılan atıflar kaynaklık türü itibariyle iki kısma ayrılır.

1. Beyhakî'nin bilginin “aracısı, bir başka ifadeyle râvisi/nâkili olarak” kaynağı olduğu atıflardır. Bunlar çalışma konumuzla ilgili tâlî/ikinci dereceden atıflardır. Az sayılmayacak bir orana ulaşan bu tür atıflar özellikle yitik literatürün izini sürmede Beyhakî'nin eserlerine bîgâne kalmamayacağını göstermesi açısından önemlidir.

2. Beyhakî'nin bilginin “yazarı veya sahibi olarak” doğrudan kaynağı olduğu atıflardır ki bunlar çalışma konumuz açısından aslî/birinci dereceden atıflar statüsündedir. *el-Medhal*'in usul eserlerine etkisi bu ikinci kısımda yer alan atıflar üzerinden incelenip değerlendirilecektir.

3.2.4.2. Açıklık Kapalılık Açısından Atıfların Tasnifi

Hadis Usulü literatüründe *el-Medhal*'e yapılan atıflar açıklık-kapalılık açısından da iki kısma ayrılabilir.

1. *el-Medhal*'e özel ismiyle açıkça yapılan atıflar.

2. *el-Medhal*'e özel ismi zikredilmeksizin müellifinin ismiyle yapılan atıflar. Bu atıfların kaynağının *el-Medhal* olduğu sened ve/veya metin incelemeleri üzerinden tespit edilmiştir. Kitabın usul literatüründe layığıyla izini sürebilmek için açık-kapalı bütün atıflar tespit edilip değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3.2.4.3. Olumluluk Olumsuzluk Açısından Atıfların Tasnifi

3.2.4.3.1. Hadis Usulü Literatüründe *el-Medhal*'e Olumlu Atıflar

Bu başlık altında usul literatüründe *el-Medhal*'e onay anlamı taşıyan atıflar, konular üzerinden ve mümkün oldukça kronolojik bir sırayla ele alınacaktır. Burada da kitaba ilk atfın yer aldığı kaynak esas alınmış, kayda değer bir katkı içermedikçe sonraki kaynaklara işaret edilmemiştir. *el-Medhal*'e atıfların çoğunlukla olumlu, yani onay ve istifade amaçlı atıflar olduğu söylenebilir. Daha önce ifade edildiği gibi açık bir tasvip içermemesine rağmen kaynak gösterme amacıyla yapılan atıflar da kitabın kaynaklık değerini gösterdiği için bu kısımda mütalaa edilmiştir. Atıflar gösterilirken yalnızca konu başlıklarının yazılmasıyla yetinilmemiş, bu atıflar üzerinden Beyhakî'nin alana etki ve katkılarını görebilmek için atıf alan konunun usul literatüründe genel olarak nasıl değerlendirildiğiyle ilgili kısaca bilgi verilmiş, daha sonra atfın amacı ve atfa değer bulunan görüş, uygulama ve açıklamanın hadis ilmi açısından kıymeti beyan edilmiştir.

1. Hadis yazım yasağının gerekçeleri. Beyhakî *el-Medhal*'de “kitâbetü'l-hadîs” meselesine ayrıca yer vermiş, burada çelişkili görülen rivayetlerle hadis yazımına karşı çıkan yahut onay veren iki farklı tavrı iki ayrı başlık altında incelemiştir. Beyhakî'nin kanaatine göre yazım yasağının ve daha sonra sahâbe ve tâbiînden bir grup âlimin hadislerin yazımına karşı çıkmasının altında ağırlıklı olarak hadislerin yazılırsa Kur'an'la karışacağı endişesi veya benzer gerekçeler yatmaktadır.⁵⁹³ Konuyla ilgili rivayetler ile sahâbe ve tâbiînin görüşlerini değerlendiren Beyhakî, hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayet yanında Hz. Peygamber'in hadislerin yazımına izin verdiğinin de bilindiğini, muhtemelen yazım izninin unutmaktan korkan, yasağın da sağlam hâfizaya sahip kimseler için geçerli olduğunu veya ilk yıllarda Kur'an'la karıştırılacağı korkusuyla hadis yazımının yasaklandığını, izin ise bu endişe ortadan kalktıktan sonra söz konusu olduğunu

⁵⁹³ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 831, 837.

söylemektedir.⁵⁹⁴ Beyhakî'nin bu kanaati sonraki âlimler tarafından da paylaşılmıştır.⁵⁹⁵

2. Sahâbenin hadis rivayetinde itham edilmediği tespiti. Beyhakî *el-Medhal*'de haber-i vâhidin hücciyeti meselesini etraflıca incelemiştir,⁵⁹⁶ haber-i vâhidin hücciyetine dair Kur'an ve Sünnet'ten deliller serdedip sahâbe ve tâbiîn nesillerinin de haber-i vâhidi hüccet kabul edip onunla amel ettiklerine dair çok sayıda nakle yer vermiştir. Beyhakî, hadislere ulaşma noktasında sahâbîlerin durumlarının farklılık arz ettiğini, hepsinin her hadise eşit derecede ulaşamadığını, ulaşamadıkları hadisleri ise o hadislerin bilgisine sahip olan sahâbîlere müracaat ederek elde ettiklerini söylemiş ve sahâbîlerin birbirlerinden hadis rivayet edip o hadislerle amel etmesini haber-i vâhidin hücciyetinin ve sahâbenin hadis rivayetinde güvenilir kabul edildiğinin en açık delillerinden saymıştır.⁵⁹⁷ Bu münasebetle *Sahîhayn*'daki yahut *Sahîhayn*'dan birindeki sahâbîlerin birbirlerinden rivayet ettiği örneklerin yer aldığı hadis tarihi açısından kıymetli bir liste veren⁵⁹⁸ Beyhakî, akabinde ayrı başlıklar hâlinde kendilerine bazı eleştirilerin yöneltildiği anlaşılan müksirûndan Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ömer ile Semüre b. Cündeb ve Muâviye b. Ebî Süfyân'ın durumlarına değinir.⁵⁹⁹ Bu eleştirilerin haklılık payı bulunmadığını aklî ve tarihî gerekçelerle açıklayan Beyhakî burada hadis tarihi ve sahâbenin adaleti açısından şu kritik tespiti yapar:

Hz. Peygamber'le belli bir süre geçirip yahut bir şekilde ona mülâki olup ondan hadis rivayet edenlerin hepsi sikadır. Ümmetin önceki âlimlerinden hadiste bilgi ve uzmanlığı olan hiç kimse onları hadis rivayeti noktasında itham etmemiştir.⁶⁰⁰

Alâî, münhasıran sahâbîliğin tanımı, tespit yolları ve sahâbenin adaleti meselelerine temas ettiği *Tahkîku münîfi'r-rütbe*'de sahâbenin adaletini tartıştığı bölümde savaflara veya cezaî müeyyide gerektiren bazı olaylara katılmış olmaları

⁵⁹⁴ Beyhakî, *el-Medhal*, II, 835, 837.

⁵⁹⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, s. 182; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadis*, s. 226.

⁵⁹⁶ Çeşitli başlıklar altında işlenen konu kitabın hacmine ve kitapta işlenen diğer konulara nisbetle oldukça fazla yer tutmuştur. Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 100-193.

⁵⁹⁷ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 187.

⁵⁹⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 185-192.

⁵⁹⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 194-217.

⁶⁰⁰ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 215-216.

veya başka bir gerekçeyle eleştirilmiş bazı sahâbîlere yöneltilen eleştirileri incelemiş, sonuç olarak Beyhakî'nin mezkûr tespitini de alıntılıyarak sahâbenin âdil kabul edildiğini ve rivayet noktasında itham edilmediğini karara bağlamıştır.⁶⁰¹

3. Sahîhayn'ın bütün sahih hadisleri ihtiva etmeyişi. Buhârî ile Müslim'in *es-Sahîh*'lerinin yalnızca sahih hadis içeren eserler oluşu, bütün sahih hadisleri ihtiva edip etmedikleri, dolayısıyla dışarıda bıraktıkları hadislerin zayıf olup olmadığıyla ilgili bir soruyu da beraberinde getirmiştir. Beyhakî, Buhârî ile Müslim'in hepsi sahih hadislerden müteşekkil eserler kaleme aldıklarını, bununla birlikte bazı sahih hadislere kitaplarında yer vermediklerini, bu durumun o hadislerin zayıf olduğu anlamına gelmediğini söyler.⁶⁰² Beyhakî bu tespiti, *Sahîh-i Buhârî* özelinde bizzat müellifinin dilinden bir açıklamayla gerekçelendirir. Buhârî, kitabına yalnızca sahih hadisleri almış ama kitap uzayıp bıkınlık verir korkusuyla bazı sahih hadisleri dışarıda bırakmıştır. Müslim'in *es-Sahîh*'iyle ilgili gerekçe ise farklıdır. Müslim hadisleri kıymet açısından üç kategoride değerlendirmiş, ilk kategoride yer alan sened ve metin açısından en iyi durumdaki hadislere kitabında yer vermiş, diğer iki kategoriyi oluşturan hadisleri ise planında olmasına rağmen ömrü vefa etmediği için kitabına alamamıştır.⁶⁰³ Müslim'in, "her sahih hadise kitabında yer vermediği" şeklinde hem de *es-Sahîh*'indeki açık beyanına⁶⁰⁴ rağmen Beyhakî'nin durumu Müslim'in kitabında takip ettiği yöntem üzerinden açıklamaya çalışması bir zühul eseri olsa gerektir.

Buhârî ile Müslim'in, kitaplarının dışında bıraktıkları hadislerin zayıf olduğuna dair herhangi bir iddiaları olmadığı hususu kendi beyanları dışında Beyhakî'den önce her iki kitap üzerine bir istidrâk çalışması kaleme alan hocası Hâkim tarafından da ifade edilmiştir.⁶⁰⁵ Bu tespit Beyhakî'ye de atıfla sonraki ulemâ tarafından da benimsenmiştir.⁶⁰⁶

⁶⁰¹ Alâî, *Tahkiku münîfi 'r-rütbe*, s. 86-92.

⁶⁰² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 370-371.

⁶⁰³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 371.

⁶⁰⁴ Müslim, "Salât", 16.

⁶⁰⁵ Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 213; a.mlf., *el-Medhal ilâ ma 'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 123.

⁶⁰⁶ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 172.

4. Hadislerin sıhhat sıralamasıyla ilgili müteahhir dönemdeki yerleşik kabulden farklı tutumu. Zerkeşî, İbnü's-Salâh'ın hadislerin farklı sahihlik derecelerini gösterdiği yedili taksimdeki⁶⁰⁷ hiyerarşiyi eleştirir. İbnü's-Salâh'ın yaptığı sıhhat sıralamasına göre ilk sırada Buhârî ile Müslim'in müştereken rivayet ettikleri hadisler, ikinci sırada münferiden Buhârî'nin, üçüncü sırada ise münferiden Müslim'in rivayet ettiği hadisler yer almaktadır. Zerkeşî, münferiden Müslim'in rivayet ettiği hadisin münferiden Buhârî'nin rivayet ettiği hadisten derece olarak daha aşağıda olması durumunun ancak Buhârî'nin illetli saydığı bir hadise Müslim'in kitabında yer vermesi durumunda düşünülebileceğini, bütün sahih hadisleri kitabında toplamak gibi bir taahhüdü olmadığı için Buhârî'nin olumsuz bir değerlendirme yapmaksızın kitabına almayıp Müslim'in kitabında yer verdiği bir hadisin bir alt sırada değerlendirilemeyeceğini söylemektedir. Zerkeşî, âlimlerin bir karineye dayanarak kimi zaman Müslim'in rivayet ettiği hadisi Buhârî'nin rivayet ettiği hadise tercih etmelerini de gerekçe göstererek üstünlük mukayesesinin tek tek hadisler değil kitaplar düzeyinde yapıldığını, dolayısıyla böyle bir sıralamanın mutlak olarak doğru kabul edilemeyeceğini, bunun duruma göre değişkenlik göstereceğini ifade eder. Zerkeşî, Beyhakî'nin *el-Medhal*'de takip ettiği yöntemi anlatırken söylediği “eğer hadis sahihliğin ilk derecesinde yer alan Buhârî ile Müslim'in ortaklaşa rivayet ettikleri bir hadise bunu beyan ettiği, eğer ikisinden birisinin rivayet ettiği bir hadise –ki “bu tür hadislerin bir kısmı” sıhhat açısından ilk derecenin altındadır–bunu da açıkladığı”⁶⁰⁸ şeklindeki ifadesinin de, dile getirdiği bu itirazı desteklediğini söylemektedir.⁶⁰⁹ Dikkat edilirse Beyhakî, yalnızca Buhârî veya yalnızca Müslim'in rivayet ettiği hadislerin “bir kısmının” ilk dereceyi ihraz eden Buhârî ile Müslim'in ortaklaşa rivayet ettikleri hadislerden sıhhat bakımından aşağı derecede olduğunu söylemektedir. Bu ifadeden, yalnızca Buhârî veya yalnızca Müslim'in rivayet ettiği hadislerin diğer bir kısmının Buhârî ile Müslim tarafından ortaklaşa rivayet edilen hadisler derecesinde olduğu veya olabileceği anlaşılmaktadır. Beyhakî'nin sözlerinin devamındaki “eğer hadis Buhârî ile Müslim'in her ikisi veya ikisinden birisi

⁶⁰⁷ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, s. 27-28.

⁶⁰⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 44.

⁶⁰⁹ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 256-257.

tarafından tahrîc edilmemiş ama hadis imamlarından Ebû Dâvûd veya bir başkası tarafından ihticâc kaydıyla rivayet edilmişse -ki bu kategoride yer alan hadislerin bir kısmı sıhhat derecesi açısından öncekilerin altındadır-...” ifadesi de Beyhakî'nin meseleyi müteahhir dönemde yerleştiği gibi kesin çizgilerle kategorik olarak değerlendirmedeğini, ona göre bu kategoriler arasında geçişkenliğin olduğunu göstermektedir. Hadis tenkit mantığı açısından düşünüldüğünde bu değerlendirmenin daha isabetli olduğunu söylemek gerekir.

5. Şâfiî'nin, gerekli şartları taşıması durumunda mürsel hadisin kabul edilebileceğiyle ilgili “ahbebnâ” ifadesinin yorumu. Şâfiî, *er-Risâle*'de mürsel hadisin kabulü için rivayet ve râvide bulunması gereken şartları sıralayıp bu şartların tamamını veya bir kısmını taşıyan mürsel rivayetleri kabul edebileceğini “ahbebnâ” lafzıyla (أَحْبَبْنَا أَنْ نَقْبَلَ مُرْسَلَهُ) ifade eder.⁶¹⁰ Şâfiî'nin bu ifadesi özellikle Şâfiî fıkıh ve usul literatüründe ağırlıklı olarak Şâfiî'nin mezkûr şartları karşılayan mürsel hadislerle ihticâc ettiği anlamında yorumlanmıştır. Zerkeşî, Şâfiî'nin “ahbebnâ” ifadesiyle bu tür mürsellerin tercih edilebileceğini kastettiğini söyler ve Beyhakî'nin bu ifadeyi tercih anlamındaki (اِحْتَرْنَا) lafzıyla yorumlamasını⁶¹¹ da gerekçe göstererek literatürdeki yaygın yorumu reddeder.⁶¹² Irâkî de İbnü's-Salâh'ın, “Şâfiî'nin mezkûr şartlara uygunluk arz eden mürsel rivayeti kabul ettiği”⁶¹³ şeklindeki ifadesindeki kesinliği eleştirir ve Beyhakî'nin açıklamasını gerekçe göstererek Şâfiî'nin ifadesinin mutlak anlamda kabulü değil bir tercihi bildirdiğini söyler.⁶¹⁴

6. Sika râvilerin ihtilafı durumunda sayıca daha kalabalık râvilerin veya zabtca daha üstün râvinin hadisinin tercih edileceği. Beyhakî, bir hadisin muttasıl veya münkatı', merfû veya mevkuf olarak iki farklı şekilde rivayet edilmesi gibi durumlarda güvenilir râviler arasında bir ihtilaf söz konusu olduğunda sayıca daha kalabalık râviler grubunun yahut zabtca daha üstün râvinin rivayetinin tercih edileceğini, diğer rivayetin ise hata (vehim) olarak kabul edileceğini söyler ve bunu

⁶¹⁰ Bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, s. 461-464.

⁶¹¹ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 376.

⁶¹² Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 472.

⁶¹³ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 32-33.

⁶¹⁴ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, s. 49-50.

Şâfiî'ye dayandırır.⁶¹⁵ Zerkeşî, İbnü's-Salâh'ın kitabında yer verdiği konuyla ilgili farklı görüşleri hulasa ederken bu görüşlerin kaynaklarını tespiti çalışır, ikinci ve üçüncü görüşe kaynak olarak da Beyhakî'nin *el-Medhal*'ini gösterir.⁶¹⁶

7. Müdellis râvinin “semâ” ve “tahdîs” gibi sarîh sîgaları kullanmadıkça an’anesinin kabul edilmeyeceği hükmünün hadis ulemâsının ortak görüşü olduğunu nakletmesi. Zerkeşî, müdellis râvinin rivayetinin kıymetiyle ilgili farklı görüşleri özetlerken bazı âlimlerin açıkça semâ bildiren sîga kullanmadıkça müdellisin rivayetinin kabul edilmeyeceğine dair ulemâ arasında ittifak bulunduğunu aktardıklarını, Beyhakî'nin de *el-Medhal*'de bu görüşü Şâfiî ve hadis âlimlerinin ortak görüşü olarak sunduğunu söyler.⁶¹⁷ Ancak bunun bütün hadis âlimlerinin ortak görüşü olduğu iddiası kabul edilebilir gözükmemektedir. Nitekim Beyhakî'nin ilgili yerde⁶¹⁸ referans verdiği tek belirtilmiş kaynak olan Müslim'in “Mukaddime”sindeki “açık semâ lafızları aranacağına” dair değerlendirme, tedlîsle vasıflanan her râviyle değil “tedlîsle meşhur olan” râvilerle ilgilidir.⁶¹⁹

8. Bir defa bile tedlîs yaptığı tespit edilen râvinin açıkça “semâ” bildiren lafızlar kullanmadıkça an’anesinin kabul edilmeyeceği. İbnü's-Salâh'ın “Açıkça semâ bildirmediği müdellisin hadisinin kabul edilmeyeceği hükmünü Şâfiî'nin, bir defa dahi tedlîs yaptığı tespit edilen her râvi hakkında geçerli saydığı”⁶²⁰ tespitini değerlendiren Zerkeşî, Şâfiî'nin *er-Risâle*'de buna dair açık beyanı bulunduğunu, Beyhakî'nin değerlendirmesinin de bu yönde olduğunu söyler.⁶²¹ Ancak ilgili yere bakıldığında değerlendirmenin Şâfiî'ye ait olduğu görülür.⁶²²

Burada -yukarıdaki maddeyle de irtibatlı olarak- üzerinde durulması gereken husus, “müdellisin açık semâ lafızları kullanmadığı rivayetlerin kabul edilmeyeceği” görüşünün Şâfiî tarafından aralarında hiçbir ayırım yapılmadan bütün müdellis râviler

⁶¹⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 267-268.

⁶¹⁶ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 59-60.

⁶¹⁷ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 89-90.

⁶¹⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 256.

⁶¹⁹ Müslim, “Mukaddime”, I, 32.

⁶²⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 75.

⁶²¹ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 97-98.

⁶²² Beyhakî, *el-Medhal*, I, 257.

hakkında geçerli sayılmasıdır.⁶²³ Halbuki Humeydî (ö. 219/834), Ali b. el-Medînî ve Müslim gibi uzmanların ifadelerine dikkat edildiğinde bu hükmün yalnızca, “tedlîsle mâruf, çokça tedlîs yapan” râviler için geçerli sayıldığı görülür. Beyhakî'nin de benimsediği anlaşılan Şâfiî'nin dilindeki genelleme, müdellis râvilerin rivayetlerinin kıymet açısından farklı kategorilerde tasnif edildiği müdellis râvi literatürünü oluşturan kitaplardaki uygulamayla da uyuşmaz.⁶²⁴

9. Râvi sikaysa “ihbâr” yahut “an” lafzıyla yaptığı rivayetlerin kabul edileceğine dair mütekaddim ulemâdan nakledilen görüşün Beyhakî tarafından “müdellis olmadığı bilinen” râvilerle sınırlandırılması. Yedi ve sekizinci maddelerle de ilintili olan bu başlık, Şâfiî'nin müdellis râvinin rivayetinin kıymetiyle ilgili görüşünün bir uzantısıdır. Beyhakî'nin de benimsediği bu görüşe göre bir defa tedlîs yaptığı tespit edilen râvinin o vakitten sonraki doğrudan rivayet ilişkisi bildirmeyen lafızlarla yaptığı rivayetler reddedilir. Bu kabulün tabii sonucu ancak hiçbir şekilde tedlîse bulaştığı bilinmeyen bir râvinin “ihbâr” yahut “an” lafızlarıyla yaptığı rivayetlerin ayırım yapılmaksızın kabul edilecek olmasıdır. Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî'nin (ö. 227/842) “Şu'be hüküm açısından ‘ihbâr’ ve ‘an’ lafızlarını birbirinden ayırır mıydı?” şeklindeki soruya “Ben yetiştiğim âlimlerin bu lafızların arasında fark gözettiklerini görmedim” şeklindeki cevabını alıntılamanın İbn Receb, Beyhakî'nin bu tanıklığı tedlîsle tanınmayan râviyle ilgili olarak açıkladığını,⁶²⁵ bu ifadenin başka bir bağlamda ve ittisal-inkıtâ konusuyla ilgili olarak aralarında likâ ilişkisi sabit olan râviler hakkında geçerli olmak üzere de anlaşılabilirliğini söyler.⁶²⁶

10. İbrahim en-Nehaî'nin (ö. 96/714) mürsellerine mutlak anlamda itimat edilebileceği görüşünün eleştirisi. Tirmizî *el-Câmi* 'in sonundaki *el-İlelü's-sağîr* 'de hadis âlimlerinin ekseriyetinin mürsel hadisi hüccet saymadığını gerekçesiyle birlikte izah ettikten sonra A'meş'ten bir nakille bazı âlimlerin mürseli hüccet kabul ettiklerini söyler.⁶²⁷ Tirmizî'nin nakline göre A'meş Nehaî'den “irsâle

⁶²³ Ayrıca bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, s. 379-380.

⁶²⁴ Konuyla ilgili özlü bir değerlendirme için bkz. Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, III, 261-263, dp. 1.

⁶²⁵ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 257.

⁶²⁶ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 588.

⁶²⁷ Tirmizî, *el-Câmi* ' (*el-İlelü's-sağîr*), VI, 246-249.

başvurmaksızın, yani kaynaklarını açıklayarak kendisine Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayette bulunmasını" talep etmiş, Nehaî bu talebe "Ben size kaynak belirterek Abdullah'tan rivayet edersem o, açıkladığım tek kaynaktan, eğer kaynak belirtmeden rivayet edersem o birden fazla kaynaktan elde ettiğim hadistir" diyerek cevap vermiştir. İbn Receb bu ifadenin Nehaî'nin İbn Mes'ûd'dan naklettiği mürsel rivayetlerin müsned olanlarına tercih edileceği anlamına geldiğini söyler. Daha sonra Ahmed ve İbn Maîn gibi otoritelerin Nehaî'nin mürselleriyle ilgili genel olarak olumlu kanaatlerine yer veren İbn Receb, bu genellemenin yanlışlığına işaret edercesine Beyhakî'nin *el-Medhal*'deki eleştirisine yer verir.⁶²⁸ Beyhakî, Nehaî'nin mürsel rivayetlerini hüccet sayanların yukarıda Nehaî'den nakledilen açıklamaya dayandıklarını ama bunun mutlaka kabul edilebilecek bir gerekçe olamayacağını çünkü Nehaî'nin İbn Mes'ûd'un büyük ashâbı yanında Hüney b. Nüveyre, Huzâme et-Tâî, Karsa' ed-Dabbî ve Yezîd b. Evs gibi meçhul râvilerden de rivayet ettiğini söyler.⁶²⁹

11. Kaynak seçimindeki titizlikleriyle tanınan münekkitler ve bazı zayıf râvilerden rivayet gerekçeleri. Zerkeşî, hadis ulemâsı arasında kaynak seçimindeki aşırı titizlikleriyle tanınan, nadir örnekler dışında prensip olarak yalnızca güvenilir kaynaklardan rivayette bulunan üç münekkidin ismini verir: Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Şu'be ve Mâlik. Bu tespiti dayandırdığı isimlerden biri de Beyhakî'dir.⁶³⁰ Ancak bir yanlış anlamaya sebebiyet vermemek için, Beyhakî'nin kaynak seçimindeki titizlikleriyle tanınan âlimler içerisinden ismini andıkları arasında Şu'be'nin isminin bulunmadığını⁶³¹ belirtmek gerekir. Elbette bu, Şu'be'nin bu âlimler içerisinde yer almadığı anlamına gelmez. Daha detaylı açıklama bir sonraki maddede yapılacaktır.

12. Râvinin sika olmasının kendisinden rivayette bulunduğu râvinin sika olmasına gerekçe kılınamayacağı. Beyhakî, Şâfiî'nin hadisin kabul şartlarında ortaya koyduğu "râvilerde bulunması gereken şartların senedi teşkil eden bütün râvilerde tek tek bulunması gerektiği, seneddeki güvenilir bir râvinin kendisinden

⁶²⁸ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 542-543.

⁶²⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 402. Ayrıca bkz. Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, s. 365-366.

⁶³⁰ Zerkeşî, *en-Nüket*, III, 370-372.

⁶³¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 263.

rivayette bulunduğu râvi için bir garanti oluşturmayacağı”⁶³² şeklindeki ilkeyi *el-Medhal*’de müstakil bir başlık altında hadis tarihi verileriyle gerekçelendirerek açıklar.⁶³³ Hadis tarihinde rivayet olgusuna bakıldığında hadisçilerin farklı gerekçelerle zayıf râvilerden hadis rivayet ettikleri ve bazı hadisçilerin kaynaklarını yeterince sorgulamadıkları görülür. Zayıf râvilerden rivayet bir vâkia olduğu için sika da olsa bir râvinin başka bir râviden rivayeti o râvi için tezkiye sayılamaz. Beyhakî bu bağlamda bir önceki maddede isimleri zikredilenler gibi bazı âlimlerin istisna teşkil ederek -gerçek durumlarını yakından bilmedikleri için haklarında hüsnüzan ettikleri birkaç örnek dışında- zayıf râvilerden prensip olarak rivayette bulunmadıklarını söyler. Sehâvî, güvenilir bir râvinin, ismini vererek de olsa bir başka râviden rivayetinin âlimlerin büyük çoğuna göre o râviyi ta’dîl anlamına gelmeyeceği şeklindeki genel kuralı açıklarken Beyhakî’nin de meseleyi *el-Medhal*’de “Râvinin sika olduğunun bilinmesinin kendisinden rivayette bulunduğu râvinin de sika oluşuna gerekçe kılınamayacağı” başlığıyla incelediğini zikreder.⁶³⁴

13. Şâfiî’nin meçhul râvilerin hadisini hüccet saymadığını bildirmesi.

Beyhakî, *el-Medhal*’in mukaddimesinde Şâfiî’nin fıkıh ve diğer ilimlerdeki yetkinliğini şahitlikler eşliğinde aktarırken sırasıyla Mâlik, Evzâî, Şâfiî ve ismi açıklanmayan bir âlim⁶³⁵ arasında fıkıhta yetkinlik ve hadis rivayetinde titizlik bakımından bir mukayese yapan Ahmed b. Hanbel’in değerlendirmesine yer verir. “Mâlik ve Şâfiî’nin rivayetlerinin sahih, Evzâî’nin ve ismi açıklanmayan âlimin rivayetlerinin zayıf olduğu” şeklindeki konumuzla ilgili kısmını aktardığımız ve tartışılması gereken bu değerlendirme Beyhakî tarafından şöyle yorumlanır. “Zayıflık değerlendirmesi Evzâî’nin kendisiyle değil belki râvilerinin durumuna yeterince

⁶³² Bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, s. 371-372, 374-377.

⁶³³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 259-263.

⁶³⁴ Sehâvî, *Fethu’l-muğis*, II, 43-44.

⁶³⁵ Hatîb’in *Târîhu Bağdâd*’da (XV, 573) aynı senedle yer verdiği rivayette burada ismi açıklanmayan ve Ahmed b. Hanbel tarafından hadis ve fıkıhta zayıf görülen âlimin Ebû Hanîfe olduğu görülür. *Menâkıbü’ş-Şâfiî*’deki rivayette de (I, 166) “Ebû Fülân” künyesiyle ismi saklanarak verildiğine bakılırsa Ebû Hanîfe’nin isminin Beyhakî tarafından özellikle zikredilmediği anlaşılmaktadır. Beyhakî daha sonra İbn Hanbel’in Ebû Hanîfe’ye yönelik eleştirisinin gerekçelerini de izah etmektedir. Bkz. *Menâkıbü’ş-Şâfiî*, I, 166-167.

vâkif olmadan rivayet ettiği bazı hadisler ve ihticâc ettiği mürsel ve münkatı‘ rivayetlerle ilgilidir. Şâfi‘ ise mürsel rivayetler ile meçhul râvilerin rivayetlerini delil saymamış, kitaplarında yer verdiği bazı münkatı‘ rivayetlerle zayıf râvilerin rivayetlerine ise doğrudan itimat etmemiş ve zayıf rivayetlerin durumunu açıklamıştır”.⁶³⁶ Ebnâsî, İbnü’s-Salâh’ın verdiği bilgiler etrafında meçhul râvinin rivayetinin hükmüyle ilgili farklı görüşleri derleyip değerlendirirken *el-Medhal*’i kaynak göstererek Şâfi‘’nin bu görüşüne de işaret eder.⁶³⁷

14. Taberî’nin “ilk iki asırdaki mürselin genel kabulü hükmüne ilk itirazın Şâfi‘’den geldiği” yönündeki eleştirisinin geçersizliğini hadis tarihi verileri üzerinden açıklaması. Süyûtî, “Fevâid” başlığı altında mürsel hadisle ilgili çeşitli detayları incelerken Taberî’nin bu bağlamda Şâfi‘’ye yönelttiği eleştiriye de değinir. Taberî’ye göre tâbiîn tabakasına mensup bütün âlimler mürsel hadisi kabul etmiş, onlardan veya sonrakilerden hicrî 200 yılına kadar mürselle ilgili herhangi bir itiraz duyulmamıştır. İbn Abdilber, Taberî’nin, bu sözünü muhtemelen mürsel hadise ilk itirazın Şâfi‘’den geldiğini kastettiğini söyler.⁶³⁸ Süyûtî’ye göre Beyhakî Şâfi‘’nin mürsele itiraz gerekçesinin farkındadır. O, *el-Medhal*’de müstakil bir babda bunu dönemin değişmesi, güven duygusunun kaybolması ve yalan ve bid‘at olgusunun ortaya çıkmasıyla açıklar.⁶³⁹ Taberî’nin mezkûr tespitine benzer bir tespit daha önce Ebû Dâvûd (ö. 275/889) tarafından da yapılmıştır.⁶⁴⁰ Beyhakî’nin *el-Medhal*’de ilgili bölümde yaptığı açıklamalar Ebû Dâvûd’un sözlerine de bir cevap niteliğindedir.

15. Hz. Peygamber’in, görevlendirdiği kişilere gönderdiği yazılı emirleri hadis öğrenim-öğretim yollarından mükâtebenin cevazına delil sayması. Süyûtî, hadis öğrenim ve öğretim metotlarından mükâtebenin sahihlik durumuna dair Nevevî’nin (ö. 676/1277) ifadelerini açıklarken Beyhakî’nin *el-Medhal*’de mükâtebenin cevazını mütekaddim ve müteahhir ulemâdan birçok isimden

⁶³⁶ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 27-28.

⁶³⁷ Ebnâsî, *eş-Şeze’l-feyyâh*, I, 247.

⁶³⁸ Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, III, 147. Bkz. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, I, 195.

⁶³⁹ Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, III, 160-161.

⁶⁴⁰ Bkz. Ebû Dâvûd, *Risâletü’l-İmâm Ebî Dâvûd*, s. 32.

naklettiğine değinir. Beyhakî, tâbiîn ve sonraki nesillerin âlimlerinden bu minvalde çok sayıda açıklama bulunduğunu, Hz. Peygamber'in görevlendirdiği kişilere çeşitli hükümlerin icrası için yazdığı mektupların da bu âlimlerin kanaatini desteklediğini söylediğini⁶⁴¹ aktarır.⁶⁴²

16. “Ahberenâ” ile “haddesenâ” sîgaları arasındaki fark. Süyûtî, Nevevî'nin ifadeleri etrafında mükâtebe yöntemiyle elde edilen rivayetin ihbâr ve tahdîs sîgalarıyla aktarılıp aktarılamayacağıyla ilgili konuşurken bazı âlimlere göre rivayetin mükâtebe yoluyla elde edildiğini bildiren bir kayıt olmaksızın ihbâr ve tahdîs sîgalarıyla aktarılamayacağı, diğer bazı âlimlerin bunu caiz gördüğü, bir kısım ulemânın ise ihbâr sîgasıyla rivayete cevaz verip tahdîs sîgasıyla rivayeti câiz görmedikleri şeklinde üç farklı görüş zikreder ve kendisi de benimsiyormuş gibi *el-Medhal*'den bir nakille son görüşün gerekçesine işaret eder. Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805) “Bir kimse kölesine ihbâr lafzıyla ‘Bana şuna dair bir haber verirsen sen hürsün’ dese, kölesi de yazılı olarak bilgi verse bu köle hürriyetine kavuşur. Ama tahdîs lafzıyla ‘Bana şuna dair bir şey söylersen sen hürsün’ dese, kölesi yazılı bilgilendirme yapsa o, kölelikten çıkmaz” demektedir.⁶⁴³ Buna göre İmam Muhammed ihbâr ve tahdîsin farklı anlamlar olduğunu, yazıyla bilgilendirmenin haber verme kapsamına gireceğini ama sözlü beyanda bulunmak anlamına gelen tahdîsin kapsamına girmeyeceğini söylemektedir. Ancak bu, fikhî hüküm açısından yapılmış bir ayırım gibi durmaktadır. Nitekim Muhammed Avvâme, Tahâvî'nin ahberenâ ve haddesenâ sîgaları arasında bir fark olmadığını izah için kaleme aldığı eserinde burada nakledilen değerlendirmesinden farklı olarak İmam Muhammed'in bu iki sîga arasında bir fark görmediğini aktardığını,⁶⁴⁴ belki de İmam Muhammed'in ince bir mülâhazayla meseleyi hadis ve fıkıh açılarından farklı yorumladığını söyler.⁶⁴⁵

⁶⁴¹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 289-290.

⁶⁴² Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, IV, 329. Ancak *el-Medhal*'de referans verilen yere (I, 289-290) bakıldığında yukarıda ihtisar edilerek verilen değerlendirmenin mükâtebe özelinde olmadığı, münâvele ve kıraat yöntemlerini de kapsadığı anlaşılmaktadır.

⁶⁴³ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, IV, 332-333. Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 290-291.

⁶⁴⁴ Bkz. Tahâvî, *et-Tesviyetü beyne haddesenâ ve ahberenâ*, s. 302.

⁶⁴⁵ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, IV, 333, dp. 1.

3.2.4.3.2. Hadis Usulü Literatüründe *el-Medhal*'e Eleştiriler

Bir önceki bölümde hadis usulü literatüründe *el-Medhal*'e atıfların çoğunlukla olumlu atıflar olduğunu söylemiştik. Bu başlık altında *el-Medhal*'e dönük tespit edebildiğimiz tek eleştiriye yer vereceğiz.

Müslim'in, kitabında takip ettiği yöntemi açıklarken hangi kategorilerde yer alan râvilerin hadislerine yer vereceğine dair sözlerinin yorumlanmasıyla ilgili Beyhakî'nin görüşünün eleştirisi. Müslim, *es-Sahih*'inin "Mukaddimesi"nde, özetle, Hz. Peygamber'den nakledilen hadisleri güvenilirlik açısından üç kategoride değerlendirdiği râvilerin durumlarıyla uyumlu olarak üç grupta mütalaa ettiğini, kitabında ilk olarak hıfz ve itkân sahibi râvilerden nakledilen, diğerlerine nisbetle daha temiz ve daha kusursuz rivayetleri tercih edeceğini, arkasından ilim ve fazilet sahibi olmalarına rağmen zabt açısından öncekilerin seviyesinde olmayan râvilerin rivayetlerini zikredeceğini, hadis rivayetinde müttehem yahut rivayetlerinin çoğu münker ve hatalardan oluşan râvilerin rivayetlerine ise iltifat etmeyeceğini söyler.⁶⁴⁶ Onun bu ifadelerinin nasıl anlaşılması gerektiği, burada yapmayı vâdettiklerini gerçekleştirip gerçekleştirmediği hususu sonraki ulemâ nezdinde tartışma konusu olmuştur.

Görebildiğimiz kadarıyla konuyla ilgili ilk değerlendirme Hâkim'e aittir. Hâkim özetle, sahih hadisin beşi genel kabul gören beşi tartışmalı olmak üzere on kısma ayrıldığını,⁶⁴⁷ ilk kısımda zikrettiği Buhârî ile Müslim'in kitaplarına aldıkları hadislerin sahihliğin en yüksek derecesini oluşturduğunu ancak bu nitelikteki hadislerin sayısının on bine varmayacağını belirtip Müslim'in sahih hadisleri râvilerin zabt durumlarına uygun olarak üç farklı kategoride tasnif etmek istediğini ancak ilk kategorideki hadislere yer verdikten sonra henüz genç sayılacak bir çağda vefat ettiğini söyler.⁶⁴⁸ Beyhakî de *el-Medhal*'de, Müslim'in, kitabında bütün sahih

⁶⁴⁶ Bkz. Müslim, "Mukaddime", I, 4-7.

⁶⁴⁷ Burada Hâkim'den naklettiğimiz sahih hadisin onlu taksimi, *el-Medhal*'e atıflar kısmında 4 sıra numarasıyla yer verip eleştirdiğimiz İbnü's-Salâh'ın yedili taksiminden tasnif amacı itibariyle farklıdır. Hâkim hadisleri muhaddisler nezdinde ortak kabule mazhar olup olmamak açısından tasnif ederken İbnü's-Salâh hadisleri hiyerarşik bir sıralamaya tâbi tutar.

⁶⁴⁸ Hâkim, *el-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 125-132.

hadislere yer vermemesinin gerekçesini izah bağlamında hocasının söylediklerine benzer bir değerlendirmede bulunur:

Müslim hadisleri üç kısma ayırmış, ilk kısımda yer alan daha temiz ve kusursuz olanları kitabında toplamış, diğer iki kısımda değerlendirdiği rivayetlere de yer vermek niyetinde olmasına rağmen ömrü vefa etmemiştir.⁶⁴⁹

İbn Asâkir gibi bir otoritenin de bu görüşlere yakın bir görüş izhar etmiş olması dikkat çekicidir. O, “Müslim’in, kitabını ilk kısımda itkân ehlinin hadislerine, ikinci kısımda ise tessebbüt açısından onların derecesinde olmayan sıdk ve setr ehli râvilerin rivayetlerine yer verecek şekilde planladığını ancak bu arzusunun gerçekleşmeyip kitabını tamamlayamadan emrihakkın vâki olduğunu, bu eksikliğine rağmen kitabın şöhret bulup yayıldığını” söyler.⁶⁵⁰ Aşağıda izah edileceği gibi İbn Asâkir’in ifadeleri daha dikkatli ve diğer ikisinin görüşlerinden kitabın gerçeğine daha yakındır.

Kanaatimizce Hâkim, eleştirilen bu sözlerini sahih hadislerin bid‘at ehlinin bazılarının zannettiği gibi *Sahihayn*’da yer alanlardan ibaret olmadığını izah bağlamında, Müslim’in ifadelerine yeniden müracaat etmeden ve kitabın durumunu zihninde yeterince canlandırmadan sarf etmiş, öğrencisi Beyhakî de hüsnüzan ederek hocasını taklit etmiş olmalıdır. Beyhakî’nin eserlerine özel bir önem verdiğini ve bunları talebelerinden elde ederek Ebü’l-Hasen el-Murâdî ile Şam’a taşıdığını bildiğimiz⁶⁵¹ İbn Asâkir’in de bu görüşünde Beyhakî’den etkilenmiş olması muhtemeldir. Çünkü hem Müslim’in “Mukaddime”deki açık ifadeleriyle hem de kitabın mevcut durumuyla uyuşmayan bu değerlendirmeleri başka türlü yorumlamak zordur. Müslim’in “Mukaddime”deki vaadini yerine getirmeyerek ikinci kategoride değerlendirdiği râvilerin rivayetlerine yer vermediği iddiası ancak kitaptan somut örneklerle ispatlanabilir ki Kâdî İyâz’ın da ifade ettiği gibi aksi vâki olduğu için bu mümkün değildir. Müslim’in üçüncü kategoride değerlendirdiği müttehem yahut rivayetlerinin çoğu münker ve hatalardan oluşan râvilerin rivayetlerine sahihlik

⁶⁴⁹ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 371.

⁶⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, XII, 573-574.

⁶⁵¹ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 168.

kaydıyla ve titizlenerek yazdığı bir kitapta nasıl yer vereceği hususu ise izaha muhtaçtır.

Nitekim Kâdî İyâz özetle, “Hâkim’in sonrakiler tarafından da kabul görüp paylaşılan bu görüşünün doğru olmadığını, Müslim’in güvenilirlik açısından birinci tabakada yer alan râvilerin rivayetlerini konularla ilgili temel hadisler (el-usûl) olarak kabul edip bunlara ilk sırada yer verdiğini, ikinci tabakada yer alan râvilerin rivayetlerine de yer verdiğini ama bunlara mütâbaat ve istişhâd amacıyla yahut ilk tabakadaki râvilerin rivayetlerini bulamadığında başvurduğunu, üçüncü tabakada değerlendirdiği râvilerin rivayetlerini ise kitabına hiç koymadığını” ifade eder. İyâz, devamla Hâkim’in, Müslim’in sözlerini “üç grupta tasnif ettiği râvilerden her bir grubun hadislerini müstakil bir kitapta ele alacağı” şeklinde yorumladığını ama Müslim’in kastının bu olmadığını, onun *es-Sahîh* özelinde konuştuğunu, aynı şekilde “Mukaddime”de söz verdiği illetlere dair açıklamalara da kitabın ilgili bölümlerinde yer verdiğini, böylece “Mukaddime”de söz vermiş olduğu her şeyi eksiksiz bir şekilde yerine getirdiğini ifade eder. İyâz, bu değerlendirmesini kitabı tartabilecek durumdaki hangi insaf sahibi âlimle paylaşmışsa sonunda kendisine hak verdiğini, kitap üzerinde kafa yorup bölümleri inceleyen kimselerin de bunu açıkça göreceğini” söyler.⁶⁵² Nevevî de Müslim şerhinde İyâz’ın bu değerlendirmesini kuvvetle destekler.⁶⁵³

Kitap incelendiğinde bu eleştirinin haklılığı görülür. Hâkim’in kitapla ilgili böyle bir kanaate nasıl vardığını anlamak kolay değildir. Ancak İyâz’ın, Hâkim’in Müslim’in sözlerini “üç grupta tasnif ettiği râvilerden her bir grubun hadislerini müstakil bir kitapta ele alacağı” şeklinde anladığına dair iddiasını kabul etmek zordur. Zira *el-Medhal ilâ ma’rifeti Kitâbi’l-İklîl*’deki ifadelerinin bu hususta çok açık olmadığı söylenebilirse de Hâkim, *el-Medhal ilâ ma’rifeti’s-sahîh*’te “Müslim’in, kitabının baş tarafındaki ‘Mukaddime’de kitabında ne yapmak istediğini (قَصْدَهُ فِيمَا صَنَّفَهُ) açıkladığını ve o istikamette davrandığını, üç grupta değerlendirdiği râvilerin hadislerine yer vermeyi planlamışken yalnızca ilk

⁶⁵² Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim*, I, 86-87.

⁶⁵³ Nevevî, *el-Minhâc*, I, 24.

gruptakilerin rivayetlerine yer verebildiğini, daha fazlasının nasip olmadığını” söyler.⁶⁵⁴ Bu da Hâkim’in Müslim’in ifadelerini *es-Sahîh*’i özelinde yorumladığını gösterir. Hâkim’in Müslim’in ifadelerini İyâz’ın iddia ettiği gibi üç müstakil kitapta değerlendireceği şeklinde anlamadığının bir başka delili, bu meselede hocasının görüşünü paylaşan Beyhakî’nin tavrı ve yukarıda yer verdiğimiz ifadeleridir. Beyhakî, *el-Medhal*’de Buhârî ile Müslim’in, tamamı sahih hadislerden müteşekkil eserler yazdıklarını ama bütün sahih hadislere kitaplarında yer vermediklerini ifade eder. Buhârî için bunun gerekçesi, kitabın uzayıp bıkkınlığa sebebiyet vereceği korkusudur. Müslim ise ömrünün vefa etmemesi sebebiyle kitabında üç kısımda tasarladığı hadislerin ancak ilk kısmına yer verebilmiştir.⁶⁵⁵ Görüldüğü gibi hocasının görüşünü benimsediği için eleştirilen Beyhakî de Müslim’in ifadelerini *es-Sahîh*’i özelinde anlamıştır.

Hâkim’in İyâz’ın iddia ettiği bu yanlış anlayışının kaynağının Müslim’in öğrencisi ve kitabının râvisi İbrahim b. Muhammed b. Süfyân’ın (ö. 308/920) şu sözü olabileceği hususu da aşağıda izah edeceğimiz sebeplerle bize ikna edici gelmemektedir: “Müslim, üç müsned eser telif etmiştir: Birincisi, insanlara okuduğu bu kitap (*es-Sahîh*), ikincisi İkrime, *Megâzî* sahibi İbn İshak gibi (münekkitler nezdinde tartışmalı) râvilerin rivayetlerinin yer aldığı kitap, üçüncüsü zayıf râvilerin rivayetlerinin yer aldığı kitap”.⁶⁵⁶

1. Kâdî İyâz’ın kendisinin de ifade ettiği gibi⁶⁵⁷ İbn Süfyân’dan nakledilen bu bilgi veya tespit, Hâkim’in işaret ettiği (Müslim’in “Mukaddime”de açıkladığı) amaçla uyumsuz. Zira İbn Süfyân, Müslim’in ikinci kitapta münekkitler nezdinde tartışmalı râvilerin rivayetlerine, üçüncü kitapta zayıf râvilerin rivayetlerine yer verdiğini söylerken Hâkim Müslim’in sahih hadisleri üç kısımda incelemeyi amaçladığından söz eder. Sahih hadislerin, münekkitlerin geneli tarafından zayıf kabul edildiği anlaşılan râvilerin rivayetlerinden müteşekkil bir kitapta değerlendirilmesi mümkün değildir.

⁶⁵⁴ Hâkim, *el-Medhal ilâ ma ‘rifeti’s-sahih*, I, 115.

⁶⁵⁵ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 371.

⁶⁵⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*’te (I, 434) Beyhakî’nin bu bilgiyi sahih bir senedle naklettiğini söylemektedir.

⁶⁵⁷ Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu‘lim*, I, 87.

2. İbn Süfyân, Müslim'in üç kitap yazdığı bilgisini vermekte veya böyle bir tespit yapmaktadır. Hâkim ise Müslim'in yalnızca ilk kısımdaki hadisleri yazabildiğini, diğer iki kısımdaki hadislere yer veremediğini vefat ettiğini kaydeder. Bu kısımları İyâz'ın anladığı gibi müstakil kitaplar olarak anlayacak olursak Hâkim, Müslim'in yalnızca ilk kitabı yazmaya muvaffak olduğunu, yazmayı tasarladığı diğer iki kitabı yazmadan vefat ettiğini söylemiş olmaktadır. Bu da İbn Süfyân'ın Müslim'in üç kitap yazdığı ifadesiyle açıkça çelişmektedir.

Konu, tezin imkân verdiği sınırların ötesinde bütün tarafların tam olarak ne söylediğinin tahkiki ve doğrudan Müslim'in kitabı üzerinde çalışmayı da gerektirdiği için son olarak birbiriyle çelişen iki farklı değerlendirmeye işaret etmekle iktifa edeceğiz. İbnü's-Salâh, Müslim'in ifadelerinin Hâkim ve talebesi Beyhakî ile Kâdî İyâz tarafından farklı şekillerde yorumlandığını, kendince Müslim'in sözlerinin her iki yoruma da açık olduğunu söyler ve İbn Süfyân'ın mezkûr sözünün Hâkim'i yanılttığını belirtir.⁶⁵⁸ İlginç şekilde İbn Hacer ise İbn Süfyân'ın aynı sözüne atıfla Hâkim ile Beyhakî'nin değerlendirmelerinin doğru olduğu kanaatinde. Ona göre Müslim'in ikinci tabakada değerlendirdiği râvilerin rivayetlerinin kitapta yer almış olması İyâz ve destekçilerini yanıltmıştır. Halbuki Müslim yalnızca birinci tabakada kabul ettiği râvilerin rivayetleriyle ihticâc etmiş, ikinci tabakadaki râvilerin rivayetlerine ihtiyaç miktarınca, teknik amaçlarla ve teferrüd etmemiş olmaları kaydıyla yer vermiştir.⁶⁵⁹ Ancak biz yukarıda açıkladığımız gerekçelerle, İyâz'ın değerlendirmesinin hem Müslim'in sözleriyle hem kitabın ilmî açıdan durumuyla daha uyumlu olduğunu, İbn Süfyân'ın sözünün ise sahlilik mülâhazasının dışında, daha farklı bir bağlamda tasnif amacına işaret ettiğini düşünüyüz.⁶⁶⁰

⁶⁵⁸ İbnü's-Salâh, *Siyânetü Sahîhi Müslim*, s. 91-92.

⁶⁵⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 433-435.

⁶⁶⁰ Bazı kısımlarına eleştirilerimiz olsa da bizim de istifade ettiğimiz bir değerlendirme için bkz. Hâkim, *el-Medhal ilâ ma 'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 132-134, dp. 2.

3.2.5. Hadis Usulü Literatüründe *el-Medhal* Dışında Beyhakî'nin Diğer Eserlerindeki Usul Görüşlerine Atıfların Tasnifi

Bu kısımda usul literatüründe Beyhakî'nin *el-Medhal* dışındaki eserlerinde sergilediği usul anlayışına yönelik atıflar, olumlu atıflar ve eleştiriler olarak iki başlık hâlinde değerlendirilecektir.

3.2.5.1. *Beyhakî'nin el-Medhal Dışındaki Eserlerindeki Usul Görüşlerine Olumlu Atıflar*

1. Dârekutnî'nin Şeyhayn'a yönelttiği "sahihlik için aradıkları şartlara uygun bazı hadisleri kitaplarına almadıkları" şeklindeki eleştirinin reddi. İbnü's-Salâh *Sahîh-i Müslim*'e yazdığı şerhin mukaddimesinde müstakil bir başlık altında kısaca Dârekutnî tarafından *Sahîhayn*'a yöneltilen eleştirilere de değinir.⁶⁶¹ Dârekutnî Buhârî ve Müslim'i, aradıkları sıhhat şartlarını taşıdığı için kitaplarında yer verdikleri bazı hadislerle benzer senedlere sahip diğer bazı hadisleri kitaplarına almamakla, yine bazı sahâbîlerin cerhe mâruz kalmamış râviler tarafından sahih yollarla nakledilen rivayetlerine yer vermemekle eleştirir. İbnü's-Salâh bu eleştiriye Beyhakî'nin sözlerine referansla karşılar. Beyhakî, onların böyle bir yükümlülüğünün bulunmadığını zira kitaplarını ihtisar kaydıyla yazdıklarını ve bütün sahih hadisleri cemetmek gibi bir amaçlarının olmadığını hatta bazı sahih hadisleri kitaplarının dışında bıraktıklarını kendilerinin söylediğini ifade eder. Beyhakî'ye göre belki bunun tek istisnası şudur: *Sahîhayn* müellifleri yahut içlerinden birisi, ilgili olduğu konuda temel, belirleyici bir hadisi sahih olmasına rağmen kitaplarına almamış ve bir benzerine de yer vermemişse bu mutlaka onların yahut içlerinden o hadise yer vermeyenin muttali olduğu gizli bir illet bulunduğunu veya bir zühul söz konusu olduğunu gösterir.⁶⁶²

2. İbnü's-Salâh'ın müteahhir dönemde hadislerin tashih-tahsininin imkânına dair meşhur görüşünün dayanağının Beyhakî oluşu. İbnü's-Salâh *Ulûmü'l-hadîs*'te hadis râvilerinin taşıması gereken şartlar ve cerh-ta'dîl meseleleri üzerine konuşurken alt başlıkların birinde literatüre "Sonraki dönemlerde hadislerin

⁶⁶¹ İbnü's-Salâh, *Siyânetü Sahîhi Müslim*, s. 93-95.

⁶⁶² İbnü's-Salâh, *Siyânetü Sahîhi Müslim*, s. 95.

tashih ve tahsini” adıyla geçen ve kimileri tarafından “hadiste ictihad kapısının kapatılması” şeklinde sunulan meşhur meselenin gerekçesini teşkil eden şu tespiti yapar:

Râviler bu son asırlarda hadis râvi ve hocalarında bulunması gereken şartlara bir bütün hâlinde uymaktan sarf-ı nazar etmişler ve rivayetlerinde kendilerini bu şartlarla kayıtlamamışlardır. Öncekilerin gözettiği bu şartlara riayet mümkün olmaktan çıkmıştır çünkü. Zira kitabın baş taraflarında izah ettiğimiz gibi artık amaç bu ümmete mahsus bir uygulama olan isnadı korumak ve müteselsilen devamını sağlamaktır. Öyleyse münhasıran bu amaca uygun olan şartlara riayet olunsun...⁶⁶³

İbnü’s-Salâh benzer bir değerlendirmenin daha önce Beyhakî tarafından yapıldığını söyleyerek Beyhakî’nin *Menâkıbü’ş-Şâfiî* isimli eserindeki ifadelerini neredeyse olduğu gibi alıntılar.⁶⁶⁴

Beyhakî, Şâfiî’nin “haddesenî’s-sika” gibi ifadelerle kimi zaman kaynağını belirtmeden rivayet etmesinin eleştirilmesi gereken bir şey olmadığını, zira Şâfiî’den önceki ve sonraki dönemlerde de benzer üslup ve uygulamaları görmenin mümkün olduğunu, muhaddislerin başka gerekçeler yanında özellikle, sika râviler tarafından rivayet edilip hadis çevrelerinde yaygın şekilde bilinmesine güvenerek bazen hadislerin kaynaklarını açıklama ihtiyacı duymadıklarını söyler.⁶⁶⁵ Beyhakî, Şâfiî’yi savunma sadedinde yaptığı bu değerlendirmeyi hadis tarihi açısından önem arz eden şu tespitle sürdürür:

... Hocalarından dinledikleri kendi nüshalarından kendilerine okunduğu halde hadislerini ezber bilmeyen, yüzünden dahi doğru düzgün okuyamayan, ne okuduğunu bilmeyen zamanımızın bazı hocalarından hadis dinleme noktasında tesâhül gösterenler de işte bu gerekçeyle davranmışlardır. Zira sahihliği sabit hadisler de sahihlik zayıflığı tartışmalı hadisler de hadis ulemâsının büyükleri tarafından derlenmiş ve hacimli kitaplarda kayıt altına alınmıştır. Şeriatın sahibi hadisleri korumayı taahhüt ettiği için bir hadisin bu kaynakların bir kısmında bulunmasa bile tamamında bulunmaması düşünülemez. Dolayısıyla kim bugün bu kaynakların hiçbirinde yer almayan bir hadis naklederse o hadis kabul edilmez. Bu kaynaklarda bulunan bir hadisi naklediyorsa; onu tek başına rivayet ediyor değildir, bilakis o hadisin hücciyeti kendinden önceki râvilerin rivayetiyle sabittir. Bu hadisin hâlâ karşılıklı olarak rivayet ve semâa konu olması ise hadisin haddesenâ veya ahberenâ lafızlarıyla teselsül etmesi ve bu ümmete mahsus bu yüce değer -çokça

⁶⁶³ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 121. Bkz. Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, II, 112.

⁶⁶⁴ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 122.

⁶⁶⁵ Bkz. Beyhakî, *Menâkıbü’ş-Şâfiî*, II, 317-321.

salâtüselâm olsun- Mustafa Efendimize bir şeref nişanesi olarak kıyamet gününe kadar devam etmesi içindir.⁶⁶⁶

Beyhakî'nin hicrî 5. yüzyılın ilk yarısıyla ilgili kendi gözlemlerine dayanarak yaptığı bu değerlendirme hadis tarihinde yeni bir dönemin başlamış olduğunu göstermesi açısından çok önemlidir. Öyle anlaşılıyor ki en geç 5/11. asra kadar bütün hadisler zahmetli ve aralıksız çabalarla, dağıldığı geniş rivayet coğrafyasından toplanarak çeşitli tür ve hacimde kitaplara dercedilmiştir. Bu gerçekleştikten sonra, rivayet malzemesinin kaydedildiği binlerle belki on binlerle ifade edilecek bir yekûna bâliğ olan hadis külliyyatının içerisinde çeşitli sebeplerle diğerleri arasından sıyrılan ve genel kabul gören kitaplar ulemâ arasında dolaşıma girmiş, artık doğrudan rivayet dönemi kapanmış ve yeni bir evreye geçilmiştir. Bu yeni duruma uygun olarak isnad artık hadisin kıymeti üzerindeki belirleyici etkisini yitirmiş, rivayetlerin güvenilir ve bilinen kaynaklarda kaydedilmesine dayanılarak hadis tahammül ve edâsında aranan titizlik ve şartlara riayet ihmal edilmiş ve hadis semâ ve rivayeti sembolik olarak sürdürülen bir icra hâlini almıştır.⁶⁶⁷ İbnü's-Salâh, kendisinin de doğruladığı bu gözlem ve tespit neticesinde bu yeni gerçekliğe uygun olarak hadis tahammül ve rivayeti için istenen şartların yeniden düzenlenmesi gerektiğini ve önceki râviler için gerekli görülen bazı şartlara yeni dönemde ihtiyaç kalmadığını söylemektedir.

İbnü's-Salâh daha önce Beyhakî tarafından yapılan bu tespit üzerinden yürüyerek meseleyi farklı bir aşamaya taşır. Beyhakî, rivayet asırlarında yazılmış kaynaklarda yer almayan bir hadise hiçbir şekilde itimat edilemeyeceğini beyan ederken İbnü's-Salâh da bu kaynaklarda yer alıp hakkında sahihlik değerlendirmesi yapılmayan hadislerin müteahhir dönemdeki isnadların zahirine bakılarak tashih (veya tahsin) edilemeyeceğini ifade eder:

Rivayet asırlarından sonra yazılmış hadis cüzleri ve diğer (tâlî) kaynaklarda sahih bir senedle yer alan ama *Sahîhayn*'da bulunmayan yahut hadis imamlarının "mutemet ve meşhur" kaynaklarında sahih olduğuna dair hakkında açık bir değerlendirme

⁶⁶⁶ Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfiî*, II, 321.

⁶⁶⁷ İbnü'l-Esîr, kendi dönemindeki rivayet meclisleri ve hadisle uğraşanların durumlarıyla ilgili neredeyse aynı şahitliği yapmış ve bu durumun yaşadığı döneme mahsus olmadığını, çok uzun zamandır aynı minvalde süregeldiğini esfle ifade etmiştir. Bkz. *Câmi'u'l-usûl*, I, 73-74.

olmayan hadisleri kesin bir ifadeyle tashihe cüret edemeyiz. Zira müteahhir asırlarda yalnızca isnadlardan yola çıkarak hadislerin sahihliğini tespit imkânı kalmamıştır. Bunun sebebi, rivayet asırlarından sonraki dönemde kaleme alınan tâlî kaynaklardaki senedlerin problemlili oluşu, o senedleri oluşturan isimlerin sahih hadis râvilerinin taşınması gereken hıfz, zabt ve itkân gibi vasıflardan uzak oluşudur. Durum böyle olunca sahihlik ve hasenliğin tespitinde, güvenilir ve şöhretleri sebebiyle üzerinde herhangi bir değişiklik ve tahrifat yapılamayacak olan kaynaklardaki hadis imamlarının açık beyanlarına itimattan başka çare kalmamıştır. Bu kaynakların dışında yer alan senedlerle amaçlanan da büyük oranda bu ümmete mahsus isnad zincirinin muhafazasıdır.⁶⁶⁸

İbnü's-Salâh, temel kaynakların yazılmış ve yaygın şekilde kabul görmüş olmasıyla hadis tarihinde yeni bir döneme geçildiğini, bu dönemde isnadın tarihî fonksiyonunu ve hadisin kıymet hükmündeki belirleyiciliğini kaybetmesi sebebiyle rivayet ve semâ meclislerinde hadislerin tahammül ve edâsı anında gösterilmesi gereken titizliğin kaybolduğunu, bunun bir neticesi olarak rivayet asırlarından sonra yazılmış ikincil kaynaklarda yer alan senedlerin zahiren sahihliğine güvenilemeyeceğini, dolayısıyla sahihlik ve hasenliğin tespitinde yalnızca mütekaddim dönemdeki değerlendirmelerin esas alınması gerektiğini söylemektedir.

Usul literatüründe eleştirilere, uzun tartışmalara ve müstakil eserlerin kaleme alınmasına sebebiyet veren bu görüşün burada uzun uzadıya incelenmesi ve haklılık değerlendirmesi bu tezin konusu değildir.⁶⁶⁹ Ancak Beyhakî'nin bu kritik tespitiyle İbnü's-Salâh'ın görüşüne zemin ve dayanak oluşturduğu, ayrıca hadis tarihinde dönemlendirmenin bu tespit esas alınarak yapılabileceği söylenebilir.

3. Râvinin, hadis tahammülü esnasında tek başına olup olmadığı hususunda tereddüt yaşaması durumunda tekil veya çoğul hangi rivayet sîgasını kullanacağına dair görüşü. Hâkim, tercihinin, râvinin tek başına hocasından dinlediği hadisi “haddesenî fülânün”, başkalarıyla birlikte hocasından dinlediği hadisi “haddesenâ fülânün”, tek başına hocasına okuduğu hadisi “ahberenî fülânün”, kendisinin de bulunduğu bir mecliste hocasına okunan hadisi “ahberenâ fülânün” sîgalarıyla nakletmesi yönünde olduğunu, yettiği ve kendilerinden haberdar olduğu hocaların ekseriyetinin de bu görüşü benimsediğini ifade eder. İbnü's-Salâh bir

⁶⁶⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 16-17.

⁶⁶⁹ Sonuçlarını büyük oranda bizim de paylaştığımız, konuyla ilgili önemli bir inceleme için bkz. Melibârî, *Tashîhu'l-hadîs 'inde'l-İmâm İbni's-Salâh*, s. 9-29.

benzerinin İbn Vehb'den (ö. 197/813) de nakledildiğini söylediği bu görüşü güzel görerek onaylar. Ancak râvinin tahammül esnasında tek mi başkalarıyla beraber mi olduğunu hatırlayamaması durumunda tekil veya çoğul hangi rivayet sîgasını kullanacağı ihtilafa sebep olmuştur. İbnü's-Salâh "asıl olan tahammül esnasında yalnız olmaktır" düşüncesiyle tekil sîga kullanımının daha uygun olacağı kanaatinde-dir. Yahyâ el-Kattân'ın "hocasının rivayet esnasında tekil sîga mı çoğul sîga mı kullandığı hususunda şüphe eden râvinin çoğul sîga kullanmasına" dair tavsiyesi kabul edilecek olursa, râvinin kendi durumuyla ilgili tereddüt yaşamaması durumunda da benzer şekilde davranması gerekecektir. İbnü's-Salâh bunu da hoş görür ve gerekçesinin şöyle açıklanabileceğini söyler: "Tekil sîga çoğul sîgaya göre her zaman gerçekleşmeyecek ve daha değerli bir rivayet durumuna işaret eder. Bu sebeple bir tereddüt varsa olağan olanla yetinmelidir. Zira normal durum asıldır".⁶⁷⁰

İbnü's-Salâh, Beyhakî'nin, Kattân'ın konuyla ilgili mezkûr kanaatini aktardıktan sonra yukarıda naklettiği ilk görüşü tercih ettiğini söyler.⁶⁷¹ Beyhakî'nin gerekçesi her iki âlimin gerekçesinden farklıdır: "Bir kişinin mecliste bulunduğu şüphe yoktur. Şüphe birden fazla kişinin bulunup bulunmadığı noktasındadır. Bu durumda şüphe ile değil yakîn ile amel edilir".⁶⁷²

4. Bir rivayet sîgası olan "enbeenâ"yı müteahhir dönemdeki kullanıma da uygun düşecek şekilde icâzet için kullanması. İbnü's-Salâh, icâzet ve münâvele yöntemlerinin kıymetine dair bilgi verip bu yöntemlerle elde edilen hadislerin hangi rivayet sîgalarıyla nakledilebileceğine dair görüşlere temas eder. Cumhurun ve titizlik ve dinî hassasiyet sahibi ulemânın benimsediği râcih görüş, bu iki yöntemle elde edilen hadislerin semâ ve kıraat yöntemlerini ifade için kullanılan "haddesenâ" ve "ahberenâ" gibi sîgalarla aktarılamayacağı, bu sîgalar kullanılacaksa muhakkak hadisin icâzet yahut münâvele yoluyla elde edildiğine delalet eden bir kaydın bulunması yahut açıkça bu yöntemleri bildiren lafızlarla aktarılması gerektiği şeklindedir.

⁶⁷⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 142-143.

⁶⁷¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 143.

⁶⁷² Bkz. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 196.

İbnü's-Salâh müteahhir ulemâdan bir grubun hadisin icâzet yöntemiyle elde edildiğini ifade için yalın hâliyle “enbeenâ” sîgasını kullandıklarını, münhasıran icâzetle ilgili *el-Vecâze fî (tecvîzi) 'l-icâze* isimli bir eser kaleme almış olan Ebü'l-Abbas Velîd b. Bekr el-Gamrî'nin (ö. 392/1002) tercihinin de bu yönde olduğunu ifade eder. Ancak bu sîganın mütekaddim dönemde “ahberenâ” ile aynı işlevi görmek üzere kullanıldığını beyan eden İbnü's-Salâh, icâzet yoluyla tahammül ettiği hadisleri aktarırken “enbeenî fülânün icâzeten” sîgasını kullanan⁶⁷³ mutkîn hadis âlimi Beyhakî'nin de bu kullanıma meylettğini, bir taraftan da enbeenî sîgasını kullanarak müteahhir uygulamayı gözettiğini söyler.⁶⁷⁴ Irâkî, *el-Elfiyye*'de⁶⁷⁵ Beyhakî'nin bu tasarrufunun ulemâ tarafından tasvîp gördüğünü ifade eder. Sehâvî Beyhakî zamanında “inbâ” sîgasının yalnızca icâzeti ifade etmek için kullanımının henüz yaygınlaşmadığını söylerken⁶⁷⁶ Süyûtî kendi dönemindeki uygulamanın bu yönde olduğunu belirtir.⁶⁷⁷

Beyhakî “inbâ” sîgasını icâzet lafzıyla kayıtlamadan da kullanmaktadır.⁶⁷⁸ Bu durumda “inbâ” lafzını mütekaddim dönemdeki gibi arz/kıraat yöntemlerini ifade etmek için mi kullandığı, icâzeti mi kastettiği ayrıca araştırmaya muhtaçtır.

5. Rivayet sîgası olan “haddesenâ”yı “desenâ : دَسْنَا” şeklinde kısaltması.

İbnü's-Salâh, muhaddislerin senedlerde çok sık tekrarlanan “ahberenâ” ve haddesenâ” sîgalarını çoğunlukla kısaltarak yazdıklarını, “haddesenâ”yı daha yaygın olarak “senâ: سَنَا” yahut “nâ: نَا” şeklinde kısalttıklarını belirtir. Azlıkla senâ kısaltmasının başına bir dâl harfi eklenerek “دَسْنَا” şeklinde de yazıldığını ifade eden İbnü's-Salâh, Hâkim, Ebû Abdîrrahman es-Sülemî (ö. 412/1021) ve Beyhakî gibi âlimlerin yazılarında bu kısaltmayı gördüğünü söyler.⁶⁷⁹ Muhtemelen Beyhakî,

⁶⁷³ Örnek olarak bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 246, 347.

⁶⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 170-171.

⁶⁷⁵ Bkz. Irâkî, *et-Tefsîr ve't-tezkire*, s. 226.

⁶⁷⁶ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 318.

⁶⁷⁷ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, IV, 324.

⁶⁷⁸ Bazı örnekler için bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, VII, 272; VIII, 109, 237; XI, 194; XIV, 281; XV, 358, 360, 523; XIX, 492; XX, 361.

⁶⁷⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 203.

Sehâvî'nin de örtük şekilde işaret ettiği gibi⁶⁸⁰ bu kısaltmanın yazımında her ikisi de hocası olan Hâkim ile Sülemî'ye uymuş olmalıdır.

6. Abdullah b. Mes'ûd'un abâdileye dâhil edilmemesinin gerekçesini izahı. Sahâbe içerisinde engin fıkıh bilgileri ve fetvalarıyla şöhret bulan ve isimleri Abdullah olan dört sahâbî “Abdullahlar” anlamındaki “Abâdile” unvanıyla anılır. Abâdilenin kimler olduğu Ahmed b. Hanbel'e sorulmuş, o da Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın isimlerini saymış, Abdullah b. Mes'ûd'un sorulması üzerine onun abâdileden olmadığını belirtmiştir. Beyhakî, sahâbenin önde gelen fakihlerinden İbn Mes'ûd'un abâdileden sayılmayışının sebebini “İbn Mes'ûd'un erken tarihlerde vefat etmesi, diğerlerinin ise uzun yaşamış olmaları sebebiyle sahip oldukları bilgiye ihtiyaç duyulan merciler hâline gelmeleri” değerlendirmesiyle açıklar. Bunun neticesinde bir meselede fikir veya eylem birliği içinde olduklarında “bu, abâdilenin görüşü yahut fiili” denilmiştir”.⁶⁸¹ Beyhakî, sahâbe içerisinde hadis ve fıkıh alanlarında şüphesiz başka büyük isimler de bulunmasına rağmen yukarıda isimleri zikredilen sahâbîlere ayrı bir anlam atfedilmesinde ilmî vasıflar ve ehliyetin dışında daha çok tarihî şartların söz konusu olduğunu belirtmektedir.

7. Saîd b. el-Müseyyeb'in mürsellerinin kıymetine dair Şâfiî'ye nisbet edilen yaygın görüşün tashihi. Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik*'te mürsel bahsini özetlerken önemine binaen İbnü's-Salâh'ın kitabında bulunmayan bir alt başlığa yer verir. Burada, Şâfiî'nin, Saîd b. el-Müseyyeb'in bütün mürsel rivayetlerini hüccet saydığına dair Şâfiî fıkıh kitaplarında yaygın şekilde tekrar eden kanaatin doğru olmadığı izah edilir. Şâfiî'nin *Muhtasarü'l-Müzenî*'deki Saîd b. el-Müseyyeb'in mürsel rivayetlerinin kıymet hükmüyle ilgili olarak yaptığı “hasen” değerlendirmesi⁶⁸² bazı âlimler tarafından “hücciyet”, diğer bazıları tarafından “tercih” anlamında yorumlanmış ancak Hatîb el-Bağdâdî tercih anlamındaki yorumu doğrulamıştır. Hatîb bunu “İbnü'l-Müseyyeb'in bütün mürsel rivayetlerinin sahih müsned formlarının bulunduğu şeklindeki bilginin doğru olmadığı, Şâfiî'nin büyük

⁶⁸⁰ Bkz. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, III, 107.

⁶⁸¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 296.

⁶⁸² “وإِسْأَلُ ابْنِ الْمُسَيَّبِ عِنْدَنَا حَسَنٌ”. Bkz. Müzenî, *el-Muhtasar*, I, 417.

tâbiilerin mürsellerine genel olarak bir kıymet atfettiği ve İbnü'l-Müseyyeb'in mürsellerini de bunlar içerisinde değerlendirdiği" şeklinde gerekçelendirir.⁶⁸³

Beyhakî de *Menâkıbü'ş-Şâfiî*'de benzer bir kanaat serdetmiş, Şâfiî'nin mürsel rivayetlerin kıymeti hakkındaki görüşünü özetle verdikten sonra kibârü't-tâbiîn tabakasına mensup râvilerin mürsellerini bu mürselleri destekleyen karineler bulunması durumunda kabul ettiğini, bulunmaması durumunda reddettiğini, İbnü'l-Müseyyeb veya bir başkasının bu hükmün istisnasını oluşturmadığını ifade etmiştir. Nitekim bir başka kitabında Şâfiî'nin, İbnü'l-Müseyyeb'in haricî delillerle desteklenmediği için kabul etmediği mürselleri ile bu desteği sağladığı için kabul ettiği mürsel rivayetlerine örnekler vermiş,⁶⁸⁴ İbnü'l-Müseyyeb'in diğerlerine nazaran daha ayrıcalıklı bir konumda sayılmasını ise tâbiîn tabakası içerisinde en sahih mürsellerin ona ait almasıyla açıklamıştır.⁶⁸⁵

Nevevî, konuyla ilgili değerlendirmeleri naklettikten sonra Hatîb ile Beyhakî'nin her ikisinin de muhakkikliğinin en yüksek mertebelerini ihraz ettiklerini, genel olarak ilimdeki ve özelde Şâfiî'nin tek tek görüşleri, mezhebi ve yöntemini bilme hususundaki otoritelerinin de ulemâ nezdinde mâruf olduğunu, bu sebeple bu âlimlerin açıklamalarına itimat edilmesi gerektiğini söyler.⁶⁸⁶

8. Hadislerin sıhhat açısından üç kısma ayrılması ve ihtilaf gerekçeleri.

İbnü's-Salâh -Hattâbi'den nakille- Ehl-i hadise göre hadislerin sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üç kısma ayrıldığını söyler.⁶⁸⁷ Zerkeşî, hadislerin sahihlik-zayıflık açısından tâbi tutulduğu, İbnü's-Salâh sonrasında yaygın olarak benimsenen bu üçlü taksime bazı eleştiriler yöneltildiğinden bahseder. Ezcümle İbn Teymiyye (ö. 728/1328) özetle hasenin Tirmizî'ye mahsus bir terim olduğunu, onun dışında bütün hadis âlimlerine göre hadislerin sahih ve zayıf olmak üzere iki kısma ayrıldığını,

⁶⁸³ Bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, II, 215.

⁶⁸⁴ Bkz. *Risâletü'l-İmâm Ebî Bekr el-Beyhakî*, s. 87-96.

⁶⁸⁵ Bkz. Beyhakî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, II, 30-32.

⁶⁸⁶ Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik*, I, 175-177. Konuyla ilgili karşıt görüş ve tartışmalar için bkz. Alâî, *Câmi'u't-tahsîl*, s. 44-47; Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 477-488; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 550-551.

⁶⁸⁷ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, s. 11, 29.

sahihlik derecesinin altına düşen rivayetlerin zayıf başlığı altında değerlendirildiğini ve zayıflığın da kendi içerisinde farklı dereceleri bulunduğunu söylemektedir.⁶⁸⁸

Zerkeşî, daha sonra biri Şâfiî'den nakledilen diğeri Beyhakî'ye ait iki farklı taksime daha yer verir. Şâfiî'ye göre hadisler; kabul edilmesi gereken sahih, reddedilmesi gereken zayıf ve tevakkuf edilen mütevassıt hadisler olmak üzere üç kısma ayrılır. Beyhakî de Ebû Muhammed el-Cüveynî'ye yazdığı mektubunda⁶⁸⁹ hadisleri; sahihliğinde ittifak olunan, zayıflığında ittifak olunan ve sübûtu ihtilafı hadisler olmak üzere üç kısma ayırır.⁶⁹⁰

Şâfiî ile Beyhakî'nin üçlü taksimlerinin Hattâbî'den nakledilen ve müteahhir dönemde benimsenen sahih, hasen ve zayıf şeklindeki üçlü taksimi desteklediği zannedilebilir. Ancak bu taksimlerin üzerinde düşünüldüğünde Şâfiî ile Beyhakî'nin, hadisleri nev'/tür açısından değil hüküm açısından üç kısma ayırdıkları, tevakkuf edilen hadisler bir müreccihle desteklenmesi durumunda sahih, desteklenmemesi durumunda zayıf kısmına râci olacağı için nihayetinde bu taksimlerin de mütekaddim dönemdeki ikili taksimin dışına çıkmayacağı görülecektir.

Beyhakî, *el-Medhal*'de de benzer ifadelerle tekrarladığı⁶⁹¹ bu taksimde haklarında tevakkuf edilen, bir başka ifadeyle sübûtu ihtilafı hadislerde ihtilaf gerekçelerine kısaca şöyle işaret eder: “Diğerlerinin görmediği bir cerh sebebini tespit, adaleti tartışmalı bir râvi hakkında net bir kanaate varmak, cerh sebeplerinde ihtilaf, hadiste inkıta, idrâc, isnadın bir kısmının başka bir isnadla karışması gibi illet suretlerinin herkes tarafından idrak edilemeyişi”. Beyhakî araştırmalar sonucunda ihtilaf gerekçelerinin bilinmesi durumunda ulemânın görüşlerden en sahihini tercih edebileceğini söylemektedir.⁶⁹²

⁶⁸⁸ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 93-94. İbn Teymiyye'nin konuyla ilgili değerlendirmeleri için bkz. *Mecmû'u'l-fetâvâ*, XVIII, 23-25, 248-249; *Minhâcü's-sünne*, IV, 341-342.

⁶⁸⁹ *Risâletü'l-İmâm Ebî Bekr el-Beyhakî*, s. 68-69. Ayrıca bkz. a.mlf., *Delâilü'n-nübüvve*, I, 32-38; a.mlf., *el-Medhal*, I, 369-370.

⁶⁹⁰ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 95-97.

⁶⁹¹ Bkz. Beyhakî, *el-Medhal*, I, 369-370.

⁶⁹² Bkz. Beyhakî, *Risâletü'l-İmâm Ebî Bekr el-Beyhakî*, s. 68-69. Ayrıca bkz. a.mlf., *el-Medhal*, I, 369, 370.

9. Ahmed b. Hanbel'in sahih hadislerin sayısı ile ilgili verdiği mübalağalı gözüken rakamın izahını yapması. Zerkeşî, Buhârî'nin "100.000 sahih hadis ezber biliyorum" sözünün bazıları tarafından çokluk anlamında bir mübalağa ifadesi olarak anlaşıldığını, bilakis bunun bir hakikati ifade ettiğini hatta diğer bazı âlimlerden daha yüksek rakamların nakledildiğini söyler. Bu durumda Buhârî bu ifadeyle a. hadislerin farklı senedlerini, b. merfû hadisler yanı sıra mevkuf ve maktû rivayetleri de içine alan en geniş anlamıyla hadisleri kastetmiş olmalıdır. Nitekim Beyhakî *Menâkıbü Ahmed* isimli eserinde Ahmed b. Hanbel'in "hadisler içerisinden 700.000'inin sahih olduğu" ifadesini, Hz. Peygamber'in hadisleri yanında sahâbe ve tâbiîn'in görüşlerini de kastettiği şeklinde yorumlamıştır.⁶⁹³

10. Hadisin sahih kabul edilebilmesi için birden fazla râvi tarafından rivayet edilmesi şartına itirazı. Ebnâsî, İbnü's-Salâh'ın sahih hadisin tanımını verdikten sonra kullandığı "bi-lâ hilâfin beyne Ehli'l-hadîs" ifadesinin münhasıran muhaddisler nezdindeki kabule işaret ettiğini, dolayısıyla bazı müteahhir Mu'tezilî ulemânın hadisin sahihliği için şâhitlikteki gibi sayı şartı arıyor olmasıyla İbnü's-Salâh'ın tanımına itiraz edilemeyeceğini söyler. Beyhakî'nin Ebû Muhammed el-Cüveynî'ye⁶⁹⁴ yazdığı mektuptaki üslubu da böyle bir şartın muhaddislere nisbetinin doğru olmadığını ihsas etmektedir.⁶⁹⁵ Beyhakî, Cüveynî'nin, kitabında kim olduklarını açıklamadan "bazı hadis âlimlerinin hadislerin kabulü için kaynağına ulaşana kadar her tabakada iki sika râvi şartı aradıkları" şeklindeki bir nakle yer verdiğini, halbuki Buhârî ile Müslim'in de aralarında olduğu birçok hadis âliminin farklı bir bağlamda, râvilerde cehâlet vasfının ortadan kalkması için kendilerinden iki veya daha fazla râvinin rivayet etme şartını aradıklarını söyler.⁶⁹⁶

⁶⁹³ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 178-179.

⁶⁹⁴ Beyhakî'nin, yazımına devam ettiği bir kitaptaki bazı yanlışlarına muttali olduktan sonra bunlara dikkat çekmek amacıyla dostça bir mektup kaleme alıp kendisine gönderdiği Ebû Muhammed el-Cüveynî (ö. 438/1047), büyük bir Şâfiî fakihî olup Gazâlî'nin hocası İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin babasıdır.

⁶⁹⁵ Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh*, I, 68.

⁶⁹⁶ Beyhakî, *Risâletü'l-İmâm Ebî Bekr el-Beyhakî*, s. 83-84.

11. Sahâbînin “ümîrnâ, nühînâ, es-sünnetü kezâ” gibi ifadelerle rivayet ettiği hadislerin merfû (müsned) kabul edildiğine dair hadisçiler arasında bir ihtilaf bulunmadığı yönündeki beyanı. İbnü’s-Salâh *Ulûmü’l-hadîs*’te merfû, mevkuf, maktû nevileri üzerine konuştuğundan sonra alt başlıklar hâlinde “künnâ nef’alü kezâ, künnâ nekûlü kezâ, ümîrnâ bi-kezâ, nühînâ ‘an kezâ, mine’s-sünneti kezâ” gibi ifadelerle rivayet edildiği için merfû mu mevkuf mu olduğu tartışmalı bazı formlara yer verir.⁶⁹⁷ İbn Hacer *en-Nüket*’te bu başlıkları yeni detaylar ve tartışmalarla zenginleştirir. Bunlardan biri Beyhakî’den naklettiği şu değerlendirmedir: “Sahâbîlerin “ümîrnâ bi-kezâ, nühînâ ‘an kezâ, es-sünnetü kezâ” ifadeleriyle naklettikleri hadislerin merfû sayıldığı hususunda hadisçiler arasında ihtilaf bulunmamaktadır”.⁶⁹⁸

Sehâvî’nin beyanına göre Beyhakî’nin hocası Hâkim de “künnâ nef’alü kezâ, künnâ netehaddesü” ifadelerini ekleyerek bütün bu sîgalarla rivayet edilen hadislerin hadis âlimleri arasında merfû (müsned) kabul edildiğinde ihtilaf olmadığını belirtir.⁶⁹⁹ Yalnız, Sehâvî bir kısmı hadis çevrelerinin dışından bazı isimleri referans vererek bu ittifak nakline itiraz eder.⁷⁰⁰ Sonuç olarak hadis âlimlerinin kahir ekseriyetinin bu tür sîgalarla yapılan rivayetlerin hükmen merfû olduğu yönündeki kabulü değişmeyecektir.

12. Zayıf hadislerin “kâle, revâ, zekere” gibi kesinlik bildiren sîgalarla rivayet edilmesini eleştirmesi. Sehâvî, *Sahîhayn*’da temrîz sîgalarıyla rivayet edilen muallak hadislerin müellifleri tarafından sahih kabul edildiğinin düşünülmemesi

⁶⁹⁷ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 47-51.

⁶⁹⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 522-523. Beyhakî’nin değerlendirmesi için bkz. *el-Hilâfiyyât*, II, 110-111; IV, 238.

⁶⁹⁹ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, I, 142. Sehâvî’nin işaret ettiği kaynak olan *el-Müstedrek*’te Hâkim’in yalnızca sahâbînin “sünnet” lafzıyla ilgili değerlendirmesini görebildik. Bkz. I, 510. Diğer sîgalarla ilgili değerlendirmesi ya başka bir kitabında olmalıdır yahut elimizdeki *el-Müstedrek* baskısı eksiktir. Hâkim ayrıca nüzûl sürecine tanıklık etmiş sahâbînin Kur’an ayetleriyle ilgili tefsirinin de Buhârî ile Müslim nezdinde merfû (müsned) kabul edildiğini söyler. *el-Müstedrek*, II, 283. Ayrıca bkz. I, 79, 211, 726; II, 374.

⁷⁰⁰ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, I, 142-144. Sehâvî’nin itirazına karşıt bir değerlendirme için bkz. San’ânî, *Tavzîhu’l-efkâr*, I, 242-244.

gerektiğine dair *el-Elfiyye*'deki hükmü şerh edip incelerken Nevevî'den cezm ve temrîz sîgalarının delâletlerine dair önemli değerlendirmeler nakleder. Nevevî, hadis ve diğer alanların muhakkik ulemâsının cezm ve temrîz sîgalarını delâlet açısından birbirlerinden farklı gördüklerini, cezm sîgasının bilginin, kaynağından sabit olduğunu bildirdiği için yalnızca sahih rivayetlerde kullanılması gerektiğini ve zayıf rivayetlerin kesinlik bildiren sîgalarla nakledilemeyeceğini ifade eder. Nevevî, sözlerine devamla fıkıh ve diğer alanlarda eser veren birçok müellifin bu hususa dikkat etmediğini, Beyhakî'nin bu ayrıma riayet etmeyenleri çok sert şekilde eleştirdiğini, sahih bir hadisi “yüzkeru, yurvâ” gibi zayıflık bildiren yahut zayıf bir hadisi “kâle, revâ” gibi kesinlik bildiren sîgalarla rivayet etmenin çok çirkin bir davranış olduğunu, bunun delâletleri ters yüz etmek ve doğru yöntemi terk etmek anlamına geldiğini, Buhârî'nin de *es-Sahih*'inde bu ayrıma riayet ettiğini belirtir.⁷⁰¹

13. Mürseli münkatı' anlamında kullanan hadis âlimleri arasında Beyhakî'nin de bulunması. Sehâvî *Fethu'l-muğîs*'te mürselin tanımı, mütekaddim ve müteahhir dönemlerdeki farklı kullanımları üzerinde genişçe durur, hadis âlimlerinin kendi içerisinde yahut fukaha ile aralarındaki tanım farklılıklarına işaret eder.⁷⁰² Mürseli münkatı' anlamında kullanan ulemâ içerisinde Beyhakî de vardır.⁷⁰³

14. Hadisin zayıf da olsa birden çok senedle desteklenmesi durumunda kuvvet kazanacağı görüşünü benimsemesi. Sehâvî, *el-Elfiyye* şerhinde hasen hadisin hücciyetiyle ilgili kısmı şerh ederken metnin ifadesinin hasen lizâtihi kısmı yanında hasen ligayrihi kısmının da hüccet sayılmasını gerektirdiğini ancak bunun kesret-i turuk söz konusu olduğunda geçerli olduğunu belirtir. Nitekim Nevevî, tek tek ele alındığında zayıf olan rivayetlerin bir araya geldiğinde birbirini desteklediğini, bunun neticesinde hadisin hasenlik derecesine yükselip ihticâca

⁷⁰¹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 98-99. Nevevî'nin değerlendirmeleri için bkz. *et-Telhîs şerhu'l-Câmi 'i's-sahîh*, s. 263-264.

⁷⁰² Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 238-245.

⁷⁰³ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 242.

elverişli hale geldiğini söylemiş, ⁷⁰⁴ zayıf da olsa hadisin birden fazla senedle rivayet edilmesinin hadise kuvvet kazandıracakđı g6r6ř6 daha 6nce Beyhak6 tarafından ifade edilmiştir. ⁷⁰⁵

Beyhak6'nin, sağlam yahut 6ok zayıf olmayan m6t6bi' veya şahidlerle hadislerin takviyesini bir y6ntem olarak benimsediği, zayıflığı tolere edilebilir durumdaki hadislerin zayıflığının iz6alesi, makbul durumdaki hadislerin ise daha fazla kuvvet yahut teferr6dden kurtularak ř6hret kazanması amacıyla m6t6bi' veya şahidleri kitaplarında yaygın olarak kullandığı bilinen bir şeydir. ⁷⁰⁶

15. Beyhak6'nin şahid terimini yalnızca anlam olarak destek veren rivayetler i6in kullanması. Seh6v6, *el-Elfiyye*'deki ifadeye bakılırsa m6t6bi' ve şahid tanımında lafız ve m6na ayrımının esas alındığını, sahab6 r6visinin değişip değişmemesine bakmaksızın bir rivayeti lafzen destekleyen diğer rivayetin m6t6bi', m6nen destekleyen rivayetin ise şahid olarak adlandırılması gerektiğinin anlaşıldığını s6yler. Hocası İbn Hacer ise şahidi, anlamca destekleyen rivayete hasreden -Beyhak6 ve ona t6bi olan- ulem6n g6r6ř6ne de yer verdikten sonra tanımda belirleyici olanın sahab6 ravideki farklılık olduğunu ifade etmiştir. Ona g6re sahab6 r6vi değişmemişse lafzen yahut m6nen destek veren rivayet m6t6bi', değişmişse şahid olarak adlandırılır. İbn Hacer bazen m6t6bi'in şahid, şahidin de m6t6bi' yerine kullanımının da g6r6ld6đ6n6, isimlendirmedeki ihtilafın sonucu değiştirmeyeceği i6in 6ok 6nemli olmadığını, nihayetinde b6t6n bu mezk6r suretlerde hadisin kuvvet kazanacağını s6yler. ⁷⁰⁷

16. Adaleti sabit olan r6vi veya 6limin kabul edilebilir a6ık bir gerek6e olmadık6a cerh edilemeyeceği. Ir6k6 *el-Elfiyye*'de, gerek6esi a6ıklanmamış cerh değerlendirmesinin (el-cerhu'l-m6bhem) kabul edilmeyeceğine dair cumhurun

⁷⁰⁴ Nevev6'nin konuyla ilgili değerlendirmeleri i6in bkz. *el-Mecm6' şerhu'l-M6hezzeb*, VII, 197. Yalnız, ilgili yere bakıldığında yukarıdaki değerlendirmenin Nevev6'ye değil, g6r6şleri nakledilen ulem6ya ait olduğu g6r6l6r.

⁷⁰⁵ Seh6v6, *Fethu'l-muğis*, I, 126.

⁷⁰⁶ 6rnek olarak *el-Hil6fiyy6t* kitabındaki uygulamaları i6in bkz. D6r6, *Menhec6'l-H6fizi'l-Beyhak6*, s. 147-158, 163-170.

⁷⁰⁷ Seh6v6, *Fethu'l-muğis*, II, 22. İbn Hacer'in ifadeleri i6in bkz. *N6zhet6'n-nazar*, s. 74-75.

görüşünü naklettikten sonra Cüveynî, Gazâlî ve Râzî'nin, hangi hususların cerh ve ta'dîl için gerekçe teşkil edeceğini bilen bir âlimin açıklama yapmaksızın yaptığı değerlendirmelerin kabul edileceği görüşünde olduklarını nakleder.⁷⁰⁸ Sehâvî'nin verdiği bilgiye göre Bâkılânî ve Hatîb'in de tercih ettiği bu görüşü benimsediği anlaşılan Tâcüddîn es-Sübki, cerh sebebinin açıklanması gerektiği şeklindeki meşhur görüşü adaleti sabit olan râviyle sınırlandırır. Yaygın şekilde âdil olduğu kabul edilen râvi veya âlimle ilgili cerh değerlendirmesinin muteber bir cerh gerekçesi olmaksızın kabul edilmeyeceği hususu çok önceleri Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/906), Beyhakî ve İbn Abdilber tarafından ifade edilmiş, Beyhakî *es-Sünenü'l-kebir*'de konuya müstakil bir başlık altında temas etmiştir.⁷⁰⁹

3.2.5.2. *Beyhakî'nin el-Medhal Dışındaki Eserlerindeki Usul Görüşlerine Eleştiriler*

1. Rivayet sîgası olan “ahberenâ”yı “ebenâ: أَبْنَا” şeklinde kısaltması. İbnü's-Salâh daha önce de ifade edildiği gibi senedlerde çokça tekrar eden “ahberenâ” ve “haddesenâ” lafızlarını âlimlerin çoğunlukla kısaltarak yazdıklarını, “ahberenâ”nın elif ve zamirle “أنا” şeklinde kısaltıldığını söyler. Ama genel yazım üslubunun dışında kalan “أَبْنَا” şeklindeki kısaltma, “yapanları arasında Hâfız Beyhakî de bulunmasına rağmen” güzel değildir.⁷¹⁰ Sehâvî, “enbeenâ” lafzının kısaltılmaması noktasında genel bir prensip bulunmasına rağmen ahberenâ lafzının bu şekilde kısaltılmasını İbnü's-Salâh'ın hoş görmemesini, muhtemelen yine de “أَبْنَا” lafzına benzerliği sebebiyle onunla karıştırılma endişesine bağlar.⁷¹¹ Yalnız İbnü's-Salâh'ın da işaret ettiği gibi bu Beyhakî'ye mahsus bir tasarruf olmayıp Taberânî (ö. 360/791) ve Kudâî (ö. 454/1062) gibi bazı âlimler tarafından da benimsenmiştir.⁷¹²

2. Tâbî bir râvinin mübhem sîgayla sahâbîden rivayetini (عَنْ رَجُلٍ مِنْ الصَّحَابَةِ) mürsel olarak adlandırması. İbnü's-Salâh, mürsel hadisin tanım açısından

⁷⁰⁸ Irâkî, *el-Elfiyye (et-Tebşıra ve't-tezkire)*, s. 167-170.

⁷⁰⁹ Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, II, 186-188. Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, XX, 366-368.

⁷¹⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 203.

⁷¹¹ Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, III, 107.

⁷¹² Bkz. Karnî, Ahmed b. Ali, *Mu'cemü'r-rumûz 'inde'l-muhaddisîn*, s. 27-30.

tartışmalı formlarından bahsederken üçüncü olarak senedinde mübhem bir râvi bulunan rivayeti zikreder. Onun verdiği bilgiye göre senedinde “‘an racülin, ‘an şeyhin” gibi kapalı bir ifadeyle zikredilen bir râvinin yer aldığı hadis Hâkim tarafından mürsel kabul edilmeyerek münkatı‘ olarak isimlendirilmiş, bazı muteber usûl-i fıkıh kitaplarında⁷¹³ ise mürselin bir çeşidi olarak kaydedilmiştir.⁷¹⁴

Ancak burada İbnü’s-Salâh’ın Hâkim’in görüşünü sağlıklı şekilde yansıtmamış olması bir tarafa yalnız bu iki görüşü nakletmekle yetinmesi de önemli bir kusur sayılır. İlk olarak, Hâkim senedinde mübhem râvi bulunan hadisi tek tarike olması durumunda münkatı‘, ikinci bir tarikle râvinin kimliğinin açıklığa kavuşması durumunda ise muttasıl saymaktadır.⁷¹⁵ İkinci husus ise Irâkî, İbnü’s-Salâh’ın bu iki görüşü vermekle yetindiğini, halbuki ulemânın büyük çoğunluğunun bu tür rivayetleri “senedinde meçhul râvi bulunan muttasıl rivayetler” olarak kabul ettiğini beyan etmektedir.⁷¹⁶

Zerkeşî, İbnü’s-Salâh’ın zikrettiği tartışmalı formun tâbiîn tabakasından olmayan râvinin rivayetiyle ilgili olduğunu, bu meselenin fer’i konumundaki tâbiî bir râvinin ibham sîgasıyla sahâbîden rivayetinin ise muttasıl sayılarak tartışmasız şekilde kabul edileceğini zira şahısları teşhis edilemese bile sahâbe nesli âdil kabul edildiği için bu bilinmezliğin zarar vermeyeceğini ifade eder.⁷¹⁷

İbn Kesîr muhtemelen bu genel kabulü dikkate alarak İbnü’s-Salâh’ın kitabını ihtisar ettiği çalışmasında mürsel konusunu özetleyip şu uyarıda bulunur: Beyhakî *es-Sünenü’l-kebîr*⁷¹⁸ ve başka eserlerinde⁷¹⁹ tâbiî bir râvinin, kimliğini belirtmediği

⁷¹³ Irâkî, İbnü’s-Salâh’ın adını vermediği muteber kaynağın büyük ihtimalle Cüveynî’nin *el-Burhân*’ı olduğunu söyler. (*et-Takyîd ve’l-izâh*, I, 386).

⁷¹⁴ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 53.

⁷¹⁵ Hâkim, *Ma’rifetü ulûmi’l-hadîs*, s. 180-184; Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 459-460. Ayrıca bkz. Alâî, *Câmi’u’t-tahsîl*, s. 95.

⁷¹⁶ Irâkî, *et-Takyîd ve’l-izâh*, I, 385-386. Ayrıca bkz. Alâî, *Câmi’u’t-tahsîl*, s. 242; Bikâî, *en-Nüketü’l-vefiyye*, I, 386.

⁷¹⁷ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 461-462.

⁷¹⁸ Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kebîr*, I, 252-253 (393); IV, 407 (3652).

⁷¹⁹ Bkz. Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, I, 311 (743); III, 8 (3463); a.mlf., *el-Hilâfiyyât*, VII, 538.

bir sahâbîden (عن رَجُلٍ مِنَ الصَّحَابَةِ) rivayetini mürsel olarak adlandırmaktadır. Beyhakî'nin, genel kabule aykırı bu tutumu daha da öteye taşıyarak bu tür rivayetleri hüccet saymaması durumunda mürselü's-sahâbeyi de reddetmesi gerekecektir.⁷²⁰ Görüldüğü gibi İbn Kesîr biri isimlendirme diğeri hüküm açısından olmak üzere iki noktada Beyhakî'yi eleştirir. a. Tâbiî râvinin ismini açıklamadığı bir sahâbîden rivayetini mürsel olarak isimlendirmesi. Halbuki bu tür rivayetler muttasıl kabul edilmektedir.⁷²¹ b. Mürsel hadis muhaddisler nezdinde zayıf kabul edildiği için Beyhakî'nin mürsel saydığı bu tür rivayetleri zayıf sayma ihtimali.

İrâkî, İbn Kesîr gibi Beyhakî'nin bu tasarrufunu hoş karşılamamakta ancak mürsel olarak adlandırdığı bu tür rivayetleri sahâbe mürselleri gibi hüccet sayması durumunda meselenin müsamahayla karşılanabileceğini söylemektedir.⁷²² Sehâvî de kesin bir ifadeyle böyle bir isimlendirmenin kabul edilmeyeceğini söyler.⁷²³

Bu eleştirilere şöyle cevap verilebilir.

1. Tartışma konumuzun aslı sayılan, senedinde -sahâbî dışında- mübhem bir râvi bulunan rivayetin mürsel (yahut münkatı') olarak isimlendirilmesi İbnü's-Salâh'ın zikrettiği Hâkim ve bazı usûl-i fıkıh âlimleri dışında Ebû Dâvûd (ö. 275/889),⁷²⁴ İbn Hazm (ö. 456/1064),⁷²⁵ Beyhakî, Ebû Ali el-Gassânî (ö. 498/1105),⁷²⁶ Ebü'l-Hasen İbnü'l-Kattân (ö. 628/1231) ve Nevevî⁷²⁷ gibi âlimlerden de nakledilmiştir. Halef, münkatı' teriminin *es-Sünenü'l-kebîr*'de farklı inkıta çeşitleri yanında senedinde mübhem râvi olan rivayetler için de kullanıldığını örneklerle açıklar.⁷²⁸ Beyhakî'nin münkatı' lafzını çok kere mürsel anlamında

⁷²⁰ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 140.

⁷²¹ Bkz. İbnü't-Türkmânî, *el-Cevherü'n-nakî fi'r-reddi 'ale'l-Beyhakî*, I, 190; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 557.

⁷²² İrâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, I, 387.

⁷²³ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, 41.

⁷²⁴ İrâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, I, 387.

⁷²⁵ Örnek olmak üzere bkz. *el-Muhallâ*, VII, 171.

⁷²⁶ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 461.

⁷²⁷ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 267.

⁷²⁸ Bkz. Halef, *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye*, s. 205-206. Ayrıca bkz. Asse, *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye*, s. 149-150.

kullandığı bilindiğine göre⁷²⁹ mütekaddim dönemde var olan bu kullanımı tartışma konumuz olan formula ilgili de sürdürmüş olmalıdır.

2. Ana meselenin fer‘i durumundaki, tâbîî bir râvinin ismini tasrih etmediği bir sahâbîden rivayetini mürsel olarak adlandırma hususunda da Beyhakî yalnız değildir. Ebû Dâvûd’un mürsel rivayetleri derlediği *el-Merâsîl*’de az da olsa bu türden örnekler bulunmaktadır. Bir misal olmak üzere şu isnad zikredilebilir: Ebû Dâvûd → Yûsuf b. Mûsâ → Ebû Üsâme → Saîd b. Ebî Arûbe → Matar el-Varrâk → Muâviye b. Kurre → (haddesehum ‘an) racûlin mine’l-Ensâr.⁷³⁰ Burada mübhem şekilde ensardan bir sahâbîden hadisi rivayet eden Muâviye b. Kurre’nin (ö. 113/731-732) evsâtu’t-tâbîîn tabakasına mensup, kendi ifadesiyle 25’i Medine civarındaki Arap kabilelerinden (Benû) Müzeyne’den olmak üzere birçok sahâbîye yetmişmiş⁷³¹ biri olduğu kaydedilmelidir.⁷³² Kitapta küçük tâbîîler tabakasına mensup râvilerin benzer rivayetleri de bulunmaktadır.⁷³³ Beyhakî’nin *es-Sünenü’l-kebîr*’de Ebû Dâvûd’un *el-Merâsîl*’ini neredeyse bütünüyle alıntıladığı⁷³⁴ düşünüldüğünde mürsel kullanımında Ebû Dâvûd’u taklit etmiş olduğu söylenebilir. Yalnız, Ebû Dâvûd’un tâbîînin orta tabakasına mensup râvi ile sahâbî arasında bu örnekler özelinde bir rivayet ilişkisi tespit edemediği için bu rivayetleri *el-Merâsîl*’e almış olması ihtimali incelenmelidir. Küçük tâbîîler söz konusu olduğunda bu, daha güçlü bir ihtimaldir. Ancak İbnü’t-Türkmânî’nin tâbîînin orta tabakasına mensup bir diğer râvi olan Hâlid b. Ma‘dân’ın (ö. 103/721) (عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ) ifadesiyle rivayet ettiği hadisi Beyhakî’nin mürsel olarak isimlendirmesini eleştirirken “Hâlid’in sahâbeden bir topluluğa⁷³⁵ mülâki olduğu, bu durumdaki birisinin kapalı bir ifadeyle de olsa

⁷²⁹ Halef, *es-Sinâ‘atü’l-hadîsiyye*, s. 206.

⁷³⁰ Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, s. 146.

⁷³¹ Zehebî, *Siyer*, V, 154.

⁷³² Tâbîînin orta tabakasına mensup bir diğer isim Ebû Kılâbe el-Cermî’nin (ö. 104/722) rivayeti için bkz. Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, s. 258 (353).

⁷³³ Örnek olmak üzere bkz. *el-Merâsîl*, s. 228, (290); 326 (467).

⁷³⁴ Halef, *es-Sinâ‘atü’l-hadîsiyye*, s. 225.

⁷³⁵ Bu topluluğun sayısı kendi ağzından 70 olarak açıklanmıştır. Bkz. Zehebî, *Siyer*, IV, 538. Ancak Zehebî aynı yerde sahâbeden rivayet ettiği hadislerin ekserisinin mürsel olduğunu söyler. Bkz. IV, 537.

onlardan rivayetinin mürsel olarak isimlendirilemeyeceği” şeklindeki tepki ve tespiti⁷³⁶ Ebû Dâvûd’un kitabıyla ilgili yukarıda izhar ettiğimiz kanaati teyit eder. Yine de açık bir delil olmadıkça, râvi, rivayetlerinin büyük çoğu sahâbeden olan muhadram yahut büyük tâbîiler tabakasına mensup değilse böyle bir ihtimal her zaman söz konusu olacaktır.

İbn Hazm’ın bazı ifadeleri de senedinde mübhem sahâbî olan rivayetin mürsel veya münkatı‘ olarak nitelenebileceğini düşündürür. O, usûl-i fıkha dair meşhur eseri *el-İhkâm*’da mürsel habere ayırdığı bölümde mürseli belli bir tabakaya hasretmeksizin seneddeki her türlü kopukluğu içine alacak şekilde tanımlamış, münkatı‘ın da aynı anlamda olduğunu belirtmiştir. Yine kaynağı meçhul olduğu için mürsel rivayetin dinde delil teşkil etmeyeceğini, adaleti tespit edilene kadar meçhulün rivayet veya şahitliğinin kabulünden kaçınılması gerektiğini ifade eder. İbn Hazm vazettiği bu kaide mûcibince “haddesenî’s-sika” gibi bir sîgayla râvinin kimliğinin açıklanmaksızın tevsîk edildiği rivayetlerin de “an racûlin mine’s-sahâbe, haddesenî men sahîbe Resûlallâh” gibi sahâbînin isminin açıklanmadığı sîgalarla yapılan rivayetlerin de kabul edilmeyeceğini söyler. İbn Hazm, birinci hükümün gerekçesini cerh-ta’dîl değerlendirmesinin âlimlere göre değişkenlik arz ettiği, dolayısıyla kimliği açıklanmamış râvinin tevsîkinin diğerlerini bağlamayacağı argümanıyla açıklamıştır. İkinci hükme gerekçe olarak ise Hz. Peygamber zamanında yaşandığını söylediği Peygamber adına yalan söyleme hadisesi ile sahâbe arasında münafıklarla mürtedlerin mevcudiyetini sunmuş, ayrıca herhangi bir sahâbîye bile mülâki olmak kendisi için büyük bir övünç ve şeref vesilesiyken tâbîî bir râvinin sahâbînin kimliğini belirtmemesini de şüphe ve ihtiyat karışımı bir tavırla karşılamıştır.⁷³⁷

Burada doğrudan konumuzla ilgili olmadığı için İbn Hazm’ın bu görüşünün değerlendirmesine girmeyeceğiz ancak hemen söylemek gerekir ki İbn Hazm’ın usul teorisini konuştuğu *el-İhkâm*’da, vukuu nadir olarak değerlendirilebilecek bu tür ihtimaller sebebiyle meçhul sahâbînin rivayetinin kabul edilmeyeceğini bir prensip

⁷³⁶ İbnü’t-Türkmânî, *el-Cevherü’n-nakî*, I, 83-84.

⁷³⁷ Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*, II, 2-3.

olarak tespit ediyor olması bizi herhangi bir sebeple kimliği tespit edilemeyen bütün sahâbîlerin rivayetlerini kabul etmediği sonucuna götürmemelidir. Zira *el-Muhallâ*'daki uygulamalarına bakıldığında onun daha çok, sahâbîliğin tespit edilebilip edilemediği, ikinci aşamada tâbiînin o rivayet özelinde sahâbîden semânın bilinebilip bilinemediği hususları üzerinde durduğu görülür. O, kimliği açıklanmamış sahâbînin sahâbîliğinin tespit edilemediği durumlarda hadisi ta'lîl edip reddederken⁷³⁸ çeşitli karinelerle sahâbîlik vasfıyla ilgili tereddüt zâil olmuşsa cumhûr-i ulemâ gibi sahâbenin hepsinin âdil olduğunu söyleyerek hadisi kabul eder.⁷³⁹

İbn Hazm'ın mürsel başlığı altında ve bir bütünlük içinde serdettiği bu mülahazalar bize onun “an racûlin mine's-sahâbe” gibi sîgalarla yapılan rivayetleri mürsel olarak değerlendirebileceğini düşündürmektedir. Nitekim *el-Muhallâ*'da tâbiînin orta tabakasına mensup, fukahâ-yi seb'a'dan Süleyman b. Yesâr'ın (ö. 107/725) (عن بعض أصحاب النبي) sîgasıyla rivayetini mürsel olarak nitelemiştir.⁷⁴⁰ Ancak benzer durumdaki birçok başka rivayeti “mürselün an mechûl”, “mürselün ve-an mechûl” ve mürsel vasfı olmaksızın “ammen lem yüsemme” gibi değerlendirmelerle karşılaşması bu kullanımın İbn Hazm'a nisbetine ihtiyatla yaklaşmamıza sebep olmuştur.

Senedinde mübhem sahâbî olan rivayetin mürsel olarak nitelenebileceğine dair mütekaddim dönemden ilginç bir örnek İbn Hazm tarafından *el-Muhallâ*'da nakledilmiştir.⁷⁴¹ Ali b. el-Medîni halifenin yanına girmiş, halifenin “Hz. Peygamber'e söven kimsenin öldürüleceğine dair müsned bir hadis biliyor musun?” sorusuna İbnü'l-Medîni “Evet” cevabını vererek senedinde “an Racûlin min Bülkîn” ifadesi geçen bir rivayet nakletmiştir. Halifenin “Ama senedinde ‘an racûlin’ var, bu, müsned değil ki!” şeklindeki tepkisine buradaki “Racül” lafzının “Hz. Peygamber'e

⁷³⁸ Örnek olmak üzere bkz. *el-Muhallâ*, IV, 277-278; V, 404; VI, 92-93.

⁷³⁹ Örnek olmak üzere bkz. *el-Muhallâ*, III, 307; VII, 14; VIII, 424-425.

⁷⁴⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XII, 222. Bir başka örnek için bkz. a.mlf., VII, 208.

⁷⁴¹ Bkz. *el-Muhallâ*, XII, 437-438.

gelip biat eden bir sahâbînin özel ismi olduğunu” söyleyerek karşılık vermiştir.⁷⁴² Görüldüğü gibi bu örnekte “Racül” lafzı kimliği belli bir sahâbînin özel ismi olduğu için hadis müsned sayılmıştır. Halifenin racül lafzını bir ibham ifadesi zannederek hadisin müsnedliğine karşı çıkması ve İbnü’l-Medîni’nin özel isim olduğunu belirterek hadisin müsned olduğunu belirtmesi racül lafzının bir ibham ifadesi olması durumunda hadisin müsned değil mürsel olarak nitelenebileceğini göstermektedir. Bu da mütekaddim dönemden Beyhakî’nin kullanımını destekleyen bir başka örnektir. Dolayısıyla Beyhakî’nin müteahhir dönemde oturmuş terminolojiyle eleştirilmesi doğru olmayacaktır.

3. Halef, Beyhakî’nin tâbiî bir râvinin, ismini beyan etmeksizin bir sahâbîden rivayetini mürsel diye adlandırmasının sınırlı bir kullanım olduğunu ifade eder. Bu anlamda mürsel, sözgelimi hacimli bir ansiklopedi mahiyetindeki *es-Sünenü’l-kebîr*’de yalnızca üç kere kullanılmıştır.⁷⁴³ Bu türden çok sayıda rivayet içermesine rağmen bir başka hacimli eseri *el-Câmi’ li-şu’abi’l-îmân*’da da böyle bir kullanım yer almaz.⁷⁴⁴ Taramalarımıza dayanarak diğer kitaplarındaki kullanımın da birkaç örneği geçmeyeceğini söyleyebiliriz.

4. Ayrıca, Beyhakî’nin eleştirisi konusu olan bu tasarrufu mürsel lafzına mahsus da değildir. Beyhakî, Hâlid b. Ma’dân’ın “an ba’zi ashâbi’n-nebî” ifadesiyle rivayet ettiği hadisi *es-Sünenü’l-kebîr* ile *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*’da⁷⁴⁵ mürsel lafzıyla değerlendirirken *es-Sünenü’s-sağîr*’de münkatı’ olarak nitelemiştir.⁷⁴⁶ Beyhakî’nin mürsel ile münkatı’ terimlerini çok kere birbirlerinin yerine kullandığı daha önce izah edilmişti.

⁷⁴² Bu rivayete *el-Muhallâ*’da yer verip hem İbnü’l-Medîni’nin kişiyle ilgili verdiği bilgiyi doğrulayıp hem de hadisin sahih bir müsned olduğunu söyleyen İbn Hazm’ın, yine *el-Muhallâ*’da (V, 404) kuvvetli ihtimalle aynı kişiden aynı sığayla nakledilen bir başka rivayeti “sahâbîlik iddiasında sadık olup olmadığını bilmediğimiz meçhul bir adamdan” rivayet edildiği gerekçesiyle reddetmesi enteresandır.

⁷⁴³ Halef, *es-Sinâ’atü’l-hadîsiyye*, s. 261. Bizim tespit ettiğimiz iki örnek için bkz. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kebîr*, I, 252-253 (393); IV, 407 (3652).

⁷⁴⁴ Asse, *es-Sinâ’atü’l-hadîsiyye*, s. 151.

⁷⁴⁵ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kebîr*, I, 252-253 (392); a.mlf., *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, I, 311 (743).

⁷⁴⁶ Beyhakî, *es-Sünenü’s-sağîr*, I, 53 (115).

5. *es-Sünenü'l-kebîr*'de benzer durumdaki bir rivayetten sonra yapılan değerlendirme, tâbiî râvinin bir sahâbîyi senedden düşürmesi ile kimliğini açıklamadan senedde zikretmesi durumlarının birbirine benzemesi sebebiyle⁷⁴⁷ Beyhakî'nin bu tür rivayetler hakkında mürsel lafzını kullandığını düşündürmektedir. Beyhakî, tâbiînin orta tabakasına mensup Humeyd b. Abdîrrahman el-Himyerî'nin mülâki olup kendisinden hadis rivayet ettiği sahâbînin ismini belirtmediğini, bu sebeple rivayetin mürsel mânasında (بِمَعْنَى الْمُرْسَلِ) olduğunu söyler.⁷⁴⁸ Bu değerlendirmedeki “bi-ma‘ne'l-mürsel” ifadesinin nasıl anlaşılacağı tartışma konusu olmuştur. Beyhakî'nin asıl ve fer‘ konumundaki her iki meseleyle ilgili benzer örneklerdeki ifadeleri takip edildiğinde⁷⁴⁹ ve buradaki örnek üzerinde düşünüldüğünde bu ifadedeki “mâna” lafzıyla hükmün kastedilmiş olduğu söylenebilir. İbnü't-Türkmânî “bi-ma‘ne'l-mürsel ifadesiyle sahâbînin kimliğinin belirsizliği açısından mürsele benzerliğin kastedilmiş olabileceği” şeklindeki muhtemel bir itirazın, Beyhakî'nin cümlelerin devamındaki ifadeleri dikkate alındığında doğru kabul edilemeyeceği kanaatindedir. Beyhakî cümlelerin kalan kısmındaki “sahih ve muttasıl rivayetlere muhalif olmasa ceyyid bir mürsel olurdu” ifadesinde rivayeti mürsel olarak isimlendirmiş, “muttasıl rivayetler” ifadesiyle de buna telmihte bulunmuş, ayrıca *Ma‘rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'da aynı rivayet hakkında münkatı‘ değerlendirmesi yapmıştır.⁷⁵⁰ İbn Hacer İbnü't-Türkmânî'yi de referans göstererek Beyhakî'nin “sahâbînin kimliğinin belirtilmemesini senedin muttasıl kabul edilmesine engel bir kusur” olarak değerlendirdiğini ve rivayeti bu gerekçeyle ta‘lîl ve reddettiğini söyler.⁷⁵¹

Ancak meseleye biraz daha yoğunlaşıldığında *en-Nüket* muhakkikinin de işaret ettiği gibi⁷⁵² Beyhakî'nin her iki kaynakta da senedinde teferrüd eden Dâvûd b. Abdillâh el-Evdî ile Buhârî ve Müslim'in ihticâc etmemesini ve diğer sahih hadislerle

⁷⁴⁷ Bkz. Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 509.

⁷⁴⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, II, 88 (928, 929).

⁷⁴⁹ Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, IV, 474 (3783); VII, 4388 (7132); a.mlf., *es-Sünenü's-sağîr*, II, 247 (1881).

⁷⁵⁰ İbnü't-Türkmânî, *el-Cevherü'n-nakî*, I, 190-191. Beyhakî, *Ma‘rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 496.

⁷⁵¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 563-564.

⁷⁵² İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 564, dp. 3.

muhalefetine gerekçe göstererek rivayeti ta'lil ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁵³ Durum böyle olunca “bi-ma‘ne‘l-mürsel” ifadesiyle, sahâbînin kimliğinin açıklanmamış olması açısından mürsele benzerliğin kastedilmiş olabileceği ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Beyhakî'nin aşağıda etraflıca değineceğimiz üzere “senedlerinde isimsiz sahâbîler bulunan rivayetlerin daha sahih rivayetlerle çelişmemesi durumunda kabul edileceğini çünkü kimlikleri tespit edilemese bile bütün sahâbîlerin sika olduğu” şeklindeki görüşü de bu anlayışı teyit etmektedir.

6. Eleştiriye konu olan meselenin isimlendirmeye ilgili olduğu, sahâbî râvilerin sahâbîlik vasfı sabit olduktan sonra kim olduklarının bilinmemesinin Beyhakî nezdinde hiçbir şekilde hadisin sıhhatine zarar vermeyeceği hususu, Beyhakî'nin farklı kitaplarındaki açık ifadeleri sebebiyle tartışmaya kapalıdır. Nitekim küçük tâbîlerden Muhammed b. Ebî Âişe'nin ‘an racûlin min ashâbi’n-nebî sîgasıyla yaptığı rivayeti değerlendirirken “isnadının sahih olduğunu, Hz. Peygamber’in ashabının hepsinin sika olması sebebiyle -daha sahih bir rivayetle çelişmediği sürece- senedde onların isimlerini zikretmemenin zararı olmayacağını” belirtmiştir.⁷⁵⁴ *el-Kırâ’etü halfe‘l-imâm* isimli eserinde de Ebû Kılâbe'nin Muhammed b. Ebî Âişe'den rivayet ettiği bu hadis için “isnadının sahihliği, râvilerinin sika oluşu ve şöhreti sebebiyle konusuyla ilgili yalnız bu rivayet bulunsa yine ihticâca elverişli olurdu” tespitini yaptıktan sonra sahâbînin kimliğinin belirsizliğini kastederek “Sahâbî olan kişi yalnızca sika olabilir” der.⁷⁵⁵ Yine, Enes b. Mâlik'in oğlu sığâru't-tâbiîn tabakasına mensup Ebû Umeyr b. Enes'in kim olduklarını belirtmeksizin sahâbî olan amcalarından aktardığı hadisin isnadının hasen olduğunu söylemiş, Ebû Umeyr'in amcalarıyla ilgili belirsizliğin zarar vermeyeceğini çünkü isimleri zikredilsin zikredilmesin Resûlullah'ın bütün ashabının sika olduğunu söylemiştir.⁷⁵⁶

⁷⁵³ Ayrıca bkz. Halef, *es-Smâ‘atü‘l-hadîsiyye*, s. 263.

⁷⁵⁴ Beyhakî, *Ma‘rifetü’s-sünen ve‘l-âsâr*, III, 83 (3790).

⁷⁵⁵ Beyhakî, *el-Kırâ‘e halfe‘l-imâm*, s. 216.

⁷⁵⁶ Beyhakî, *es-Sünenü‘l-kebîr*, VIII, 567. Ayrıca bkz. a.mlf., *Ma‘rifetü’s-sünen ve‘l-âsâr*, V, 111 (7013); a.mlf., *es-Sünenü‘l-sağîr*, II, 91; a.mlf., *el-Hilâfiyyât*, V, 33-34 (3510); a.mlf., *es-Sünenü‘l-kebîr*, II, 420-421 (1521).

Meselenin hücciyetle değil isimlendirmeyeyle ilgili lafzî bir ihtilaf olduğu Zerkeşî,⁷⁵⁷ Bülkîni⁷⁵⁸ ve Sehâvî⁷⁵⁹ gibi âlimler tarafından da ifade edilmiştir. Sehâvî'nin hocası İbn Hacer'in yukarıda naklettiğimiz görüşünü görmezden gelerek karşı görüşü benimsemesi dikkat çekicidir.

7. Son olarak, Beyhakî'nin, sahâbînin kimliğinin bilinmemesinin hadisin sahihliğine zarar vermeyeceği yönündeki cumhurun genel kabulünü benimsemesi mürselü's-sahâbeyi de hüccet kabul ettiği anlamına gelmektedir.⁷⁶⁰

3. *Sahîhayn* müelliflerinin kitaplarında yer verdikleri hadislerde aradıkları şartlara dair tartışmada Hâkim ile Beyhakî'nin görüşlerinin eleştirisi. Hâkim'in, *el-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl* isimli eserinde Buhârî ile Müslim'in, kitaplarında yer verdikleri hadislerde aradıkları şartlarla (şartu's-Şeyhayn) ilgili söyledikleri usul literatüründe geniş tartışmalara sebep olmuş, Hâkim bu görüşü sebebiyle eleştirilmiş, *Sahîhayn*'ı yeterince tanımamakla itham edilmiş, Beyhakî de hocasının görüşünü benimsemesi sebebiyle bu eleştiriden nasibini almıştır. Tartışmanın bütün boyutlarıyla burada ele alınması, tarafların görüş ve delillerinin tek tek tahlil ve tenkidi elbette mümkün değildir. Biz önce Hâkim'in eleştiriye konu olan sözleriyle ne kastettiğini diğer kitaplarındaki değerlendirmelerinin de yardımıyla anlamaya çalışıp bu eleştirinin haklılığını sorgulayacak, sonra Beyhakî'nin konuyla ilgili görüşünü tespiti çalışarak hocası üzerinden kendisine uzanan eleştirinin doğru olup olmadığını inceleyeceğiz.

Hâkim, mezkûr eserinde sahih hadisi; beşi ittifakla sahih kabul edilen beşi sahihliği tartışmalı olmak üzere on kısma ayırmış, Buhârî ile Müslim'in müştereken kitaplarında yer verdikleri hadisleri ittifakla sahih kabul edilen hadislerin ilk ve en üst mertebesine yerleştirmiştir. Hâkim, sahihliğin en yüksek derecesini temsil eden bu kısımda yer alan hadisleri şöyle tavsif eder:

⁷⁵⁷ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 462-463.

⁷⁵⁸ Bülkîni, *Mehâsinü'l-İstîlâh*, s. 211.

⁷⁵⁹ Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, I, 269.

⁷⁶⁰ Burada uzunca tartıştığımız Beyhakî'ye yönelik bu eleştirinin özellikle hücciyet açısından geçersizliğiyle ilgili bizim de istifade ettiğimiz bir inceleme için bkz. Halef, *es-Sınâ'atü'l-hadîsiyye*, s. 260-265.

- İlk tabakada Hz. Peygamber'den rivayetle meşhur ve iki sika râvisi olan bir sahâbî tarafından rivayet edilmiş,
- İkinci tabakada sahâbeden rivayetle meşhur ve iki sika râvisi bulunan bir tâbiî tarafından rivayet edilmiş,
- Etbâu't-tâbiîn tabakasında, dördüncü (bir alt) tabakadan (sika) râvileri bulunan itkân sahibi meşhur bir muhaddis tarafından rivayet edilmiş,
- Buhârî veya Müslim'in hocalarından rivayetinde adaletle⁷⁶¹ meşhur itkân sahibi bir muhaddis tarafından rivayet edilmiş hadisler.⁷⁶²

Hâkim'in bu ifadelerinden anladığımızı göre Buhârî ile Müslim'in seçerek kitaplarına aldıkları ve sahihliğin en yüksek mertebesini ihraz eden hadisler şu şartları taşımaktadır: a. Sahâbeden başlayarak her tabakada meşhur râviler tarafından rivayet edilmiş olması, b. Bu râvilerin her birinden en az iki sika râvinin rivayette bulunmuş olması (bu şart Buhârî ile Müslim'in hocaları tabakasındaki râviler hakkında zikredilmemiş), c. Bütün tabakalarda hadisi rivayet eden râvilerin sika olması (tâbiîn tabakasındaki râviler için bu şart tasrih edilmemiş), d. Hadisi rivayet eden râvilerin itkân sahibi olması (bu, yalnızca etbâu't-tâbiîn ve Buhârî ile Müslim'in hocaları tabakasındaki râviler için zikredilmiş).

Hâkim, devamla, ittifakla sahih kabul edilen hadislerin ikinci kısmında sahâbe tabakasında tek râvisi olan bir sahâbînin bulunup diğer tabakalarda sika râviler tarafından nakledilmiş hadislerin, üçüncü kısmında tek râvisi olan tâbiîlerin sahâbîlerden rivayet ettikleri hadislerin, dördüncü kısmında senedlerinde sika râvilerin teferrüd ettiği ferd/garîb rivayetlerin, beşinci kısmında baba-dedelerinden rivayette teferrüd eden râvilerin rivayetlerinin bulunduğunu, sahih rivayetler

⁷⁶¹ Buradaki "adalet" vasfıyla mütekaddim dönemde yaygın şekilde görülen kullanıma uygun olarak "sikalık" kastedilmiş olmalıdır.

⁷⁶² Hâkim, *el-Medhal ilâ ma 'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 126.

ومثاله: الحديث الذي يرويه الصحابي المشهور بالرواية عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وله راويان ثقتان، ثم يرويه عنه التابعي المشهور بالرواية عن الصحابة وله راويان ثقتان، ثم يرويه عنه من أتباع التابعين الحافظ المتقن المشهور وله رواة ثقات من الطبقة الرابعة، ثم يكون شيخ البخاري أو مسلم حافظاً متقناً مشهوراً بالعدالة في روايته.

olmasına ve diğer kaynaklarda bulunmasına rağmen bu dört kısımda yer alan hadislerin Buhârî ile Müslim tarafından kitaplarına alınmadığını söyler.⁷⁶³

Bu beş kısım ile ilgili ifadeleri üzerinde topluca düşünüldüğünde Hâkim'e göre Buhârî ile Müslim, kitaplarında hadislerine yer verdikleri râvilerde güvenilirlik şartıyla yetinmemişler, ayrıca tanınma (işihâr) şartı da aramışlardır. Râvinin işihârı şartıyla en az iki güvenilir râvinin kendisinden rivayette bulunmuş olması, böylelikle cehâlet durumundan çıkıp mâruf/meşhur bir râvi olmasının istendiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Buhârî ile Müslim râvileri sika olduğu halde kendilerinden rivayet eden tek bir râvi bulunduğu için meçhul olmaktan çıkmayan sahâbî ve tâbîilerin rivayetleri ile bir açıdan bu durumla benzerlik arz eden ferd/garîb rivayetlere *es-Sahîh*'lerinde yer vermemişlerdir.

Beyhakî'nin de söylenildiği gibi hocasının konuyla ilgili değerlendirmelerini paylaştığı anlaşılmaktadır. Mesela *es-Sünenü'l-kebir*'de bir hadisi değerlendirirken hadisi Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'de tahrîc ettiğini ama "Buhârî ile Müslim'in, yalnızca bir râvisi olan sahâbî veya tâbîinin hadislerine yer vermeme şeklindeki prensiplerine uyararak hadisi kitaplarına almadıklarını zira hadisin sahâbî râvisi Muâviye b. Hayde el-Kuşeyrî'den oğlu Hakîm dışında bir sika râvinin rivayet ettiğini tespit edemediklerini" söyler.⁷⁶⁴ Yine, Cüveynî'ye yazdığı mektupta Cüveynî'nin, ismini açıklamadığı bazı hadis âlimlerine atfen verdiği "haberîin sahih olması için her tabakada iki sika râvi tarafından rivayet edilerek kesintisiz şekilde Hz. Peygamber'e ulaşması" şeklindeki şartı tepkiyle karşılamış, bilakis birçok hadis âliminin sahâbî yahut diğer tabakalardaki râvilerin "cehâlet durumundan çıkmaları için" her birinden iki veya daha fazla râvinin rivayet etmiş olmasını şart koştıklarını, Buhârî ile Müslim'in görüşlerinin de bu istikamette olduğunu ifade etmiştir. Sözlerinin devamında bir şekilde iki râvi şartı sağlandıktan sonra bu iki râviden her birinin aynı hadisi hocalarından rivayet etmelerinin gerekmediğini ancak sahâbî veya tâbîî râviden rivayet eden tek bir râvi bulunması durumunda tevakkufun söz konusu olacağını belirterek örnekler vermiş ve ulemânın çoğuna göre bu tek râvi sikaysa

⁷⁶³ Hâkim, *el-Medhal ilâ ma 'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 143-174.

⁷⁶⁴ Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, VIII, 82. Ayrıca bkz. a.mlf., *Ma 'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, VI, 57.

hadisin hüccet sayılacağını söylemiştir.⁷⁶⁵ Yine, tâbiünden Amr b. Bücdân sika bir râvi olmasına rağmen kendisinden yalnızca Ebû Kılâbe rivayet ettiği için, “râvinin cehâlet vasfından kurtulmasını iki râvisinin bulunmasına” bağlayan Şeyhayn’ın şartına uygun değildir.⁷⁶⁶

Hâkim ile Beyhakî’nin konuyla ilgili görüşlerini bu şekilde tespit edip bazı detayları aşağıdaki tartışmaya bıraktıktan sonra Hâkim’e ve dolaylı olarak Beyhakî’ye dönen eleştirilere bakabiliriz. Hâkim’e yukarıda nakledilen görüşleri sebebiyle iki farklı eleştiri yöneltilmiştir.

a. Buhârî ile Müslim’in, kitaplarında aradıkları şartlarla ilgili *el-Medhal ilâ ma’rifeti Kitâbi’l-İklîl*’de serdettiği görüşlerin *Sahîhayn*’ın gerçeğiyle uyuşmadığı. Gördüğümüz kadarıyla bu yönde ilk eleştiri *Şürûtu’l-eimmeti’s-sitte* isimli eserinde⁷⁶⁷ İbnü’l-Kayserânî olarak da tanınan İbn Tâhir el-Makdisî (ö. 507/1113) tarafından yöneltilmiş,⁷⁶⁸ hemen ardından ikinci ve daha sert, daha detaylı bir eleştiri İbn Tâhir’in kitabından da istifadeyle *Şürûtu’l-eimmeti’l-hamse* isimli eserinde⁷⁶⁹ Ebû Bekr el-Hâzimî’den (ö. 584/1188) gelmiştir.

⁷⁶⁵ Bkz. Beyhakî, *Risâletü’l-İmâm Ebî Bekr el-Beyhakî*, s. 83-85. Ayrıca bkz. a.mlf., *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, XIV, 449; a.mlf., *el-Hilâfiyyât*, VII, 14.

⁷⁶⁶ Bkz. Beyhakî, *el-Hilâfiyyât*, I, 430. Ayrıca bkz. a.mlf., *es-Sünenü’l-kebir*, XXI, 473.

⁷⁶⁷ Bkz. İbn Tâhir, *Şürûtu’l-eimmeti’s-sitte*, s. 96-100.

⁷⁶⁸ Zerkeşî’nin *en-Nuket*’inde yer alan (I, 261) ve daha eski bir tarihi işaret eden, “Hâkim’in konuyla ilgili görüşlerinin muasır Mısırlı hadis âlimi Abdülganî b. Saîd el-Ezdî (ö. 409/1018) tarafından çürütüldüğü” şeklindeki ibare açısından problemlili olduğunu zannettiğimiz ve Zerkeşî’ye mi İbn Dakîkil’Îd’e mi ait olduğundan emin olamadığımız bilgi, apaçık bir yanıltır. Zira Ezdî’nin “*el-Evhâm elletî fi Medhali Ebî Abdillah el-Hâkim*” adıyla müstakil bir eleştiri yazdığı kitap, Hâkim’in konuyla ilgili görüşlerinin yer aldığı *el-Medhal ilâ ma’rifeti Kitâbi’l-İklîl* değil, diğer kitabı *el-Medhal ilâ ma’rifeti’s-sahih*’tir. İkinci olarak, her iki kitabın ilgi ve inceleme alanları da farklıdır: İlk kitapta daha çok usul teorisiyle ilgili bilgiler yer alırken diğer kitap genel olarak *Sahîhayn* râvilerine tahsis edilmiştir ve Ezdî’nin kitabı bu kitapta yer verilen râvilerin ağırlıklı olarak künye bilgilerindeki yanlışların tashihi amacıyla yazılmıştır. Ayrıca Ezdî’nin kitabında Hâkim’in Buhârî-Müslim’in şartları özelinde eleştiri konusu olan görüşlerine de hiçbir şekilde atıf bulunmamaktadır.

⁷⁶⁹ Bkz. Hâzimî, *Şürûtu’l-eimmeti’l-hamse*, 113-122, 129-141.

İbn Tâhir'in ilk üç kısmı hedef alan eleştirileri şöyle özetlenebilir: Hâkim'in "Buhârî ile Müslim'in, kitaplarında, her tabakada, kendilerinden en az iki sika râvinin rivayet ettiği râvilerin hadislerine yer verdikleri, kendilerinden tek bir râvinin rivayet ettiği râvilerin hadislerine ise yer vermedikleri" şeklinde özetlenecek iddiası doğru değildir. Böyle bir prensip ne Buhârî ile Müslim'in kendileri tarafından ifade edilmiş ne de onlardan nakledilmiştir. Bu kabul her iki kitabın gerçeğine de aykırıdır. Örnek olmak üzere Buhârî'nin, kitabında hadislerini tahrîc ettiği Mirdâs el-Eslemî, Müseyyeb b. Hazn, Amr b. Tağlib gibi sahâbîlerin tek râvileri vardır. Yine Müslim'in, kitabında hadislerini rivayet ettiği Agar el-Müzenî, Ebû Rifâa el-Adevî, Râfi' b. Amr el-Gıfârî, Rebîa b. Kâ'b el-Eslemî gibi sahâbîlerin de tek râvisi bulunmaktadır. İbn Tâhir, tâbiîn tabakasından başlayarak Buhârî ile Müslim'in zamanına gelene kadar her tabakadaki râvilerden örnekler verecek olursa sadece bu konuyla ilgili yazacaklarının *el-Medhal*'in hacmini aşacağını ancak Hâkim'in başka kitaplarında da bunlara benzer çok yanırları olduğu için bunun bir faydası olmayacağını söyleyerek bu örneklerle yetinir.⁷⁷⁰

Hâzimî de, Hâkim'in ittifakla sahih kabul edildiğini söylediği beş kısmı özetle verip tek tek bu kısımlardan her biriyle ilgili değerlendirmelerinin problemlili olduğunu, eğer bunları bütün detaylarıyla zikredecek olsa kitabın hacim açısından mâkûliyet sınırlarını aşacağını ifade eder.⁷⁷¹ Ezcümle o İbn Tâhir'in yazdıklarından da istifade ederek onun ilk kısımla ilgili zikrettiği örnekleri başka örneklerle desteklemiş,⁷⁷² Hâkim'in ikinci kısımda isimlerini zikredip tek râvileri olduğu için Buhârî ile Müslim'in hadislerine yer vermediğini söylediği bazı sahâbîler ile benzer durumdaki başka bazı sahâbîlerin hadislerinin iki kitaptan birisinde yer aldığının örneklerini göstermiş,⁷⁷³ Hâkim'in dördüncü kısımda zikredip *Sahîhayn*'da yer almadığını söylediği ferd/garîb rivayetlere de bir örnek vermiştir.⁷⁷⁴

⁷⁷⁰ Bkz. İbn Tâhir, *Şürûtu'l-eimmeti's-sitte*, s. 96-97.

⁷⁷¹ Bkz. Hâzimî, *Şürûtu'l-eimmeti'l-hamse*, s. 113-141.

⁷⁷² Bkz. Hâzimî, *Şürûtu'l-eimmeti'l-hamse*, s. 134-138.

⁷⁷³ Bkz. Hâzimî, *Şürûtu'l-eimmeti'l-hamse*, s. 138-139.

⁷⁷⁴ Bkz. Hâzimî, *Şürûtu'l-eimmeti'l-hamse*, s. 140.

b. Hâzimî'nin eleştirileri bunlarla sınırlı kalmamıştır. O, Hâkim'in, Buhârî ile Müslim'in kitaplarında gözettikleri şartların beyanı sadedinde söylediği “sahâbeden başlayarak bütün tabakalardaki râvilerin her birinden iki sika râvinin rivayet etmiş olması” şartını “*Sahîhayn*'da yer alan her bir hadisin her tabakada en az iki sika râvi tarafından rivayet edilmiş olması” şeklinde anlamıştır. Müdekkik bir âlim olarak bilinen Hâzimî'nin *el-Medhal*'e doğrudan ulaşmış olmasına rağmen talihsiz bir acelecilikle Hâkim'in sözlerini yanlış anlayarak diğerleri eşliğinde ve ağır ifadelerle Hâkim'e yönelttiği bu eleştiri sadece Buhârî ve Müslim özelinde değil, bütün bir hadis alanıyla ilgili Hâkim'in bilgi ve uzmanlığını zan altında bırakmıştır. Üzücü olan, yanlış anlama üzerine bina edildiği için kabul edilmesi mümkün olmayan bu eleştiri haklılık payı olan diğeriyle karışmış ve sonraki bazı usul kitaplarında birlikte tekrarlanmıştır.⁷⁷⁵

Şürût kitaplarında dile getirilen bu eleştirilerden özellikle ilki usul literatüründe büyük çoğunlukla kabul görmüş, kimi zaman kaynak gösterilerek kimi zaman gösterilmeden bazan aynı bazan benzer ifadelerle özetlenerek aktarılmıştır. Biz önce Beyhakî'nin de muhatabı olduğu ilk eleştiriyle ilgili bir değerlendirme yapacak, sonra doğrudan konumuza girmediği için burada detaylarıyla ele almak istemediğimiz ancak dolaylı olarak Beyhakî'yi zan altında bırakabilecek ikinci eleştiriye de kısaca değerlendireceğiz.

Hâkim ile Beyhakî'nin görüşlerine yöneltilen ilk eleştiriyle ilgili şunlar söylenebilir: İbn Tâhir ile Hâzimî'nin somut örneklerinden yönelttikleri bu eleştirilerin haklı eleştiriler olduğu hatta Hâkim'in *el-Medhal*'de sahih hadisi tâbi tuttuğu onlu taksiminden kendisi ve her bir kısımda yer verdiği bilgilerin de çeşitli açılardan eleştirilebileceği söylenebilir. Nitekim İbn Hacer bu on kısmı özetle verdikten sonra bu kısımların tamamının problemlili olduğunu söyleyerek tek tek buralardaki eleştiri noktalarına değinir.⁷⁷⁶ Ancak Hâkim gibi hadis ilimlerindeki otoritesi müsellemler, ricâl, tarih, ilâh ve usul çalışmaları dâhil olmak üzere hadisin teknik alanlarına dair onlarca eser kaleme almış,⁷⁷⁷ *Sahîhayn*'ı savunmak amacıyla

⁷⁷⁵ Örnek olarak bkz. Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 261.

⁷⁷⁶ Bkz. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 367-370.

⁷⁷⁷ Sarîfînî, *el-Müntehab*, s. 6.

Sahîhayn ricâline dair *el-Medhal ilâ ma'rifeti's-sahîh*'i yazmış ve Buhârî ile Müslim'in her ikisinin yahut ikisinden birisinin *es-Sahîh*'lerindeki şartlarına uygun düştüğü halde kitaplarına koymadıklarını söylediği binlerce hadisi dercettiği kendi isimlendirmesiyle *el-Müstedrek ale 'ş-Şeyhayn*'⁷⁷⁸ ortaya koymuş bir âlimin özellikle Buhârî ile Müslim söz konusu olduğunda bu açık ve çok sayıdaki örnekten habersiz olduğu düşünülemez. Kitaplarında istihrâc üslubunu yoğun olarak kullanan, asılları *Sahîhayn*'da olan binlerce hadisi kendi senedleriyle tahrîc ettiği *es-Sünenü'l-kebîr*'ini *Sahîhayn* üzerine yazılmış müstakil bir müstahrec saymak gereken Beyhakî açısından da durum böyledir. Bu sebeple konunun münhasıran ele alınıp etraflıca çalışılması gerekmektedir.

Kanaatimizce *el-Medhal*'deki ifadelerinin zahirî kesinliği buna izin vermese de Hâkim, Buhârî ile Müslim açısından ideal olanı yansıtıyor olmalıdır. Ona göre Buhârî ile Müslim, göreceli olarak az sayıdaki örnek dışında kitaplarında yer verdikleri hadislerin râvilerinde “kendilerinden en az iki sika râvinin rivayet etmiş olmasıyla mâruf/meşhur olma” şartı aramışlardır. Nitekim İbn Hacer, Hâkim'in, *Sahîhayn* müelliflerinin sahâbe tabakasında da aradıklarını söylediği mâruf olma şartının Buhârî özelinde bazı sahâbîler için gözetilmediği söylenebilirse de diğer tabakalarda geçerli bir şart olduğunu, *es-Sahîh*'te konularla ilgili temel ve belirleyici (asl) durumdaki hadislerin hiçbirinin kesinlikle tek râvisi bulunan râviler tarafından rivayet edilmediğini ifade eder.⁷⁷⁹

el-Medhal'den sonra ömrünün sonlarına doğru geniş periyotlara yayarak on yılda imlâ ettirdiği⁷⁸⁰ *el-Müstedrek*'teki bazı açık ifadeleri de Hâkim'in meselenin farkında olduğunu göstermektedir. Bunlar içerisinde özellikle bir örnek hem Hâkim'in *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl*'deki kendi ifadelerini nakzedici mahiyette

⁷⁷⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 488.

⁷⁷⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî (Hüde's-sârî)*, I. 13.

⁷⁸⁰ Eldeki yazmaların verdiği bilgiye göre Hâkim, hicrî 393 yılının Muharrem ayının başlarında *el-Müstedrek*'i imlâyâ başlamış, arası açık periyotlarla süren imlâ faaliyeti ölümünden iki yıl öncesi olan 403 yılının Muharrem ayına kadar sürmüştür. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Hâkim, bu on yıl zarfında kitabın yarısına kadar olan kısmı imlâ ettirmiş, kalan kısım kendisinden icazetle alınmıştır. Bkz. Tâî, Riyâz Hüseyin Abdüllatif, *et-Tashîh alâ şarti 'ş-Şeyhayn*, s. 230-233.

olması hem de eleştiri sadedinde zikredilen bizatihi aynı örneklerin Hâkim tarafından bilindiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Hâkim, “Mikdâm → Babası (Şüreyh) → (babası) Hâni” senediyle verdiği rivayetten sonra “hadisin, illeti olmayan müstakîm bir hadis olduğunu, buna rağmen Buhârî ile Müslim’in hadisi kitaplarına almadıklarını, bunun ardında sahâbî Hâni’ b. Yezîd’den oğlu Şüreyh dışında ikinci bir râvinin rivayet ettiğinin bilinmemesinin yattığını” söyler. Sözlerine devamlı, kitabın baş tarafında açıkladığı şarta göre⁷⁸¹ “mâruf bir sahâbîden mâruf bir tâbîiden başka rivayet eden bulamazsa onunla ihticâc edip hadisini sahih saydığını “zira bu durumdaki hadisin müştereken Buhârî ile Müslim’in şartlarına göre sahih olduğunu” çünkü Buhârî’nin, Kays b. Ebî Hâzim’in, kendisinden başka râvileri olmayan Mirdâs el-Eslemî ile Adî b. Amîre isimli sahâbîlerden rivayetiyle ihticâc ettiğini, aynı şekilde Müslim’in de kendilerinden başka babalarından rivayet eden kimse olmamasına rağmen Ebû Mâlik el-Eşcaî ile Meczee b. Zâhir el-Eslemî’nin babalarından rivayetleriyle ihticâc ettiğini ifade eder. Öyleyse her ikisinin de aynı durumdaki Şüreyh’in babasından rivayetiyle ihticâc etmeleri gerekir zira Mikdâm ve babası Şüreyh tâbîinin büyüklerindedir,⁷⁸² (dede) Hâni’ b. Yezîd de elçi olarak Hz. Peygamber’in huzurunda bulunmuştur.⁷⁸³

Dikkat edilirse Hâkim bu çok önemli pasajda sırasıyla: a. Buhârî ile Müslim’in, kendisinden sadece oğlunun rivayet etmiş olması gerekçesiyle Hâni’ b.

⁷⁸¹ Hâkim’in, “fî evveli’l-kitâb” (bir başka yerde “fî hutbeti’l-kitâb”) ifadesiyle gönderme yaptığı kitabın baş tarafında bu minvalde bir açıklamasına rastlanmamıştır. Kitapta farklı yerlerdeki benzer ifadeleri (örnek olarak bkz. I, 66; II, 656; IV, 220) mukaddimenin son derece önemli açıklamalar içeren bir kısmının matbu nüshalarda yer almadığını yahut “fî evveli’l-kitâb” ifadesiyle kitabın mukaddime dışındaki baş taraflarını kastettiğini düşündürmektedir. Kitabın yarısına yakın bir kısmını on senede, arası açık periyotlarla ve yaşlılık demlerinde imlâ ettirdiği düşünülürse bu atıfların bir kısmının nisyan ile mâlûl olabileceği yahut gönüldeki bir arzuya işaret ediyor olabileceği de muhtemeldir. Nihayetinde sonucu detaylı bir inceleme belirleyecektir.

⁷⁸² (فإن المقدم وأباه شريكًا من أكابر التابعين) ibaresindeki “min ekâbiri’t-tâbîin” ifadesiyle tabaka olarak değil, kıymet olarak büyüklük kastedilmiş olmalıdır. Zira Mikdâm’ın babası Şüreyh muhadram olması itibarıyla tâbîinin büyükleri tabakasına mensup ise de vefat tarihi için hicrî 121’den başlayarak 130 dâhil olmak üzere farklı yıllar zikredilen ve İbn Hacer’in *et-Takrîb*’de (s. 687) altıncı tabakadan saydığı oğlu Mikdâm’ın, tâbîinin büyükleri tabakasından olması mümkün değildir.

⁷⁸³ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 74.

Yezîd'in hadisine yer vermediklerini, b. ancak bir sahâbînin tek bir tâbîiden başka râvisi bulunamazsa her ikisinin de mâruf olması durumunda o hadisle ihticâc edip hadisi sahih saydığını, c. zira tek bir râvisi olmasına rağmen sahâbe ve tâbîîn tabakalarında mâruf olma şartı sağlanmışsa hadisin Buhârî ile Müslim'in şartlarına uygun olduğunu, d. çünkü Buhârî ile Müslim'in de kitaplarında bu durumdaki râvilerin rivayetlerine yer verdiklerini, e. öyleyse benzer durumdaki Şüreyh'in babasından rivayetine de yer vermeleri gerektiğini" söylemektedir. Bu örnekten anladığımıza göre Hâkim, Buhârî ile Müslim'in kitaplarında yer vermedikleri bazı hadislerin gerekçesini *el-Medhal*'de takrir ettiği gibi sahâbîlerinin "tek râvisi olmasına" bağlamakta ancak örnek isimler vererek Şeyhayn'ın, sahâbî ile ondan rivayet eden tek tâbîinin mâruf olması durumunda tek râvilerinin olmasını problem etmeden o sahâbîlerin hadislerine kitaplarında yer verdiklerini söylemektedir. Bu, özellikle tek râvileri olduğu halde *Sahîhayn*'da hadislerine yer verilmiş sahâbîler üzerinden yapılan eleştiriyi boşa çıkaracak açık bir değerlendirmedir.

Yukarıda naklettiğimiz örnek kadar dikkat çekici bir diğeri şudur: Hâkim, hocası Dârekutnî'nin, kendisine "Buhârî ile Müslim'in (sahâbî) Üsâme b. Şerîk'in hadisini niye kitaplarının dışında bıraktıklarını" sorduğunu, kendisinin de "Ziyâd b. 'Îlâka dışında kendisinden rivayet eden kimse bulamadıkları için" diye cevap verdiğini aktarır. Bunun üzerine Dârekutnî kendisine Ebû Mâlik el-Eşcaî dışında yukarıdaki nakilde yer alan isimlere ilave olarak "Buhârî'nin Zühre b. Ma'bed'in, dedesi Abdullah b. Hişâm b. Zühre'den rivayetini tahrîc ettiğini ama Abdullah'ın, torunu Zühre'den başka râvisi olmadığını, yine müştereken Hasen el-Basrî'nin Amr b. Tağlib'den rivayetine kitaplarında yer verdiklerini, Amr'ın da Hasan'dan başka râvisi olmadığını" ifade etmiş, sonra bunları yazarak kendisine vermiştir.⁷⁸⁴

Hâkim, kitabın farklı yerlerinde benzer tespitlere devam eder. Bir yerde Buhârî ile Müslim'in, tek râvisi olduğu gerekçesiyle Hissân b. Kâhil'in (veya Kâhin) hadisini terk ettiklerini, halbuki müştereken kitaplarında tek râvileri olan bir grup sikadan rivayet ettiklerini⁷⁸⁵ söylerken bir başka yerde ikisi birlikte Züheyr b. Amr'ın

⁷⁸⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 441.

⁷⁸⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 50.

rivayetiyle ihticâc ettiklerini ama Züheyr'in Ebû Osman en-Nehdî'den başka râvisinin olmadığını, tek başına Buhârî'nin Ebû Saîd b. el-Muallâ ile ihticâc ettiğini onun da Hafs b. Âsım'dan başka râvisinin bulunmadığını belirtir.⁷⁸⁶ Yine münferiden Müslim, oğlu dışında râvisi olmayan Ebü'l-Melîh İbn Üsâme'nin babasından rivayetiyle ihticâc etmiş,⁷⁸⁷ Buhârî ile Müslim ortaklaşa Mahmûd b. er-Rebî'den başka râvisi olmayan İtbân b. Mâlik el-Ensârî'nin hadisiyle ihticâc etmişlerdir.⁷⁸⁸

Daha detaylı bakılırsa başka örnekler de bulmak muhtemel ise de sadece bu örnekler üzerinden bile kısaca şunlar söylenebilir. Hâkim, cehâlet başlığının altında yahut müstakil bir bölümde veya literatürde “Men lem yervi anhu illâ râvin vâhid, el-Vuhdân, el-Münferidât ve'l-vuhdân” başlıklarıyla incelenen “tek râvileri olan, bir başka ifadeyle kendilerinden rivayet eden tek bir râvi üzerinden tanınan” râvilerin bir kısmından Buhârî ile Müslim'in, kitaplarında rivayet ettiğinin farkındadır. Nitekim *el-Müstedrek*'te bir yerde sarîh bir ifadeyle “Şeyhayn'ın tek râvisi olan sahâbîlerin hadislerinden uzak durduğunu, bununla birlikte bu kısımda değerlendirilen bazı sahâbîlerin (بعض هذا النوع) rivayetleriyle de ihticâc ettiklerini” söylemiş⁷⁸⁹ ve sadece yukarıdaki altı örnekte bu durumda olup Buhârî ile Müslim'in ortaklaşa yahut tek başlarına kitaplarında kendilerinden hadis rivayet ettikleri dokuz sahâbî râvinin ismini vermiştir. Bu isimlerden Mirdâs el-Eslemî'nin İbn Tâhir ile Hâzimî'nin her ikisi tarafından; Zâhir b. el-Esved (Meczee b. Zâhir'in babası), Abdullah b. Hişâm b. Zühre, Amr b. Tağlib, Ebû Saîd İbnü'l-Muallâ, Adî b. Amîre ve Ebû Abdillâh Târik b. Eşyem'in (Ebû Mâlik el-Eşcaî'nin babası) ise Hâzimî tarafından Hâkim'in görüşlerini çürütmek amacıyla zikredilmiş olması manidardır. Halbuki Hâkim aynı isimleri gerekçe göstererek benzer durumdaki diğer râvilerin hadislerine de yer vermeleri gerektiği yönünde Buhârî ile Müslim'i ilzam etmiştir.

Bununla birlikte Hâkim'in *el-Medhal*'de Buhârî ile Müslim'in bu durumdaki sahâbî râvilerin hadislerine yer vermediğini söylemesi burada kendi ifadeleri ve verdiği örneklerle açık bir tezat oluşturmaktadır. Bu mülâhaza sadece incelediğimiz

⁷⁸⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 85.

⁷⁸⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 76.

⁷⁸⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 89.

⁷⁸⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 247.

ilk kısım için de geçerli değildir. Mesela Hâkim *el-Medhal*'de, ittifakla sahih kabul edilen hadislerin dördüncü kısmını “senedlerinde sika râvilerin teferrüd ettiği ferd/garîb rivayetlerin oluşturduğunu ve Şeyhayn'ın bu tür rivayetlere yer vermediğini” söylerken⁷⁹⁰ *el-Müstedrek*'te Buhârî'nin şartına uygun olarak sahih saydığı bir hadisten sonra “Birisi bu metnin şâz olduğunu söyleyecek olursa şaşılacak kadarını görmek üzere *Sahîhayn*'daki tek senedi olan şâz metinlere baksın” der. Hâkim'in şâz'ı ferd/garîb anlamında kullandığı bilindiğine göre⁷⁹¹ *Sahîhayn*'da ferd/garîb rivayetlerin az sayılamayacak varlığından haberdardır. Esasen Ziyâüddîn el-Makdisî'nin (ö. 643/1245) *Garâibü's-Sâhîhayn* adlı eserinde derlediği bu durumdaki yaklaşık 200 rivayetten⁷⁹² habersiz olması da mümkün değildir. Nitekim tartışmayı sonlandıracak nas kesinliğindeki açık ifadeleri *el-Medhal*'den sonra yazdığı *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'te görülebilir. Hâkim, garîb terimini incelediği yirmi dördüncü nev'i üç kısma ayırmış, ilk kısmı Buhârî ile Müslim'in *es-Sahîh*'lerinde yer alan ferd/garîb rivayetlere (*Garâibü's-Sahîh*) tahsis ederek her iki kitaptan birer örnek vermiştir.⁷⁹³

Bu gibi gerekçelerle Hâkim'in *el-Medhal*'de söylediklerinin bir kaide kesinliğinde ele alınmaması ve Buhârî ile Müslim'in yöntemleriyle ilgili genel bir kanaat olarak kabul edilmesinin Hâkim'le ilgili yukarıda çizilen çerçeveye daha uygun düşeceği açıktır. Hâkim'in, Buhârî ile Müslim'in hadislerine tahsis ettiği ittifakla sahih kabul edilen hadislerin ilk kısmını tavsif ederken kullandığı “ihtiyârü'l-Buhârî ve Müslim” ifadesindeki “ihtiyâr” lafzı, bu söylediklerimizi destekleyecek şekilde “zorunlu olmayan bir tercihi, ideal olanı” işaret edebilir ise de diğer kısımlardaki o vasıfları taşımayan hadislere *Sahîhayn*'da yer verilmediğine dair açık ifadeleri ve *el-Müstedrek*'teki aksi yöndeki değerlendirmeleri sebebiyle bu, bir ihtimal olarak kalmaktadır.⁷⁹⁴ Yine de naklettiğimiz açık örnekler ve Hâkim'le ilgili

⁷⁹⁰ Bkz. *el-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 157-164.

⁷⁹¹ Bkz. Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 394.

⁷⁹² Bkz. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 368.

⁷⁹³ Bkz. s. 327-329. Hâkim'in kendi kendisiyle çelişiyor gibi gözüktüğü başka örnekler için de bkz. Tâî, *et-Tashîh alâ şarti'ş-Şeyhayn*, s. 204-207.

⁷⁹⁴ Bkz. Tâî, *et-Tashîh alâ şarti'ş-Şeyhayn*, s. 202-207.

çizdiğimiz çerçevenin bu yöndeki bir izahı kuvvetle mümkün kılacağını ve İbnü'l-Esîr'in Hâkim'in sözlerinden anladığı şekliyle Hâkim'in “Şeyhayn'ın dile getirilen hususları pratikte uyguladığını (iltizam) ama bir şart olarak vazetmediğini (iştirât)” söylemek istediğini düşünüyoruz.⁷⁹⁵

Daha önce de benzer kanaatlerle Hâkim'i savunmak isteyenler olmuştur. Söz gelimi İbnü'l-Esîr'in, Hâkim'in uzmanlığını ve alanın inceliklerine derin vukufunu gerekçe göstererek bu kanaatlerini detaylı incelemeler ve sorgulamalar neticesinde emin olduktan sonra serdetmiş olması gerektiği yönündeki hüsnüzanna dayalı nazarî değerlendirmeleri⁷⁹⁶ ikna edici bulunmamıştır.⁷⁹⁷ Bedrüddîn İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) herhangi bir gerekçe göstermeden Hâkim'in, sözleriyle, adaleti sabit mâruf sahâbîleri kastetmediği, bunları istisna tuttuğu, dolayısıyla bu yöndeki eleştirinin yersiz olduğuna dair ifadeleri İbnü'l-Mülakkın tarafından Hâkim'in açık ifadeleriyle ve mezkûr örneklerle çeliştiği için reddedilmiştir.⁷⁹⁸ İbn Cemâa'nın talebesi Tâcüddîn et-Tebrîzî (ö. 746/1345) kitabının bir yerinde Hâkim'e yönelik eleştiriyi teyit ederken⁷⁹⁹ diğer bir yerde hocasının kimliğini açıklamadan yukarıdaki sözünü nakletmiş, sonra *el-Müstedrek*'ten yukarıda naklettiğimiz ilk örneği harfiyen alıntılıyarak Hâkim'in bizatihi bu ifadeleri varken Hâkim'e niye bu eleştirinin yöneltildiğini anlamadığını söylemiştir.⁸⁰⁰ Sehâvî, Hâkim'in, *el-Medhal*'de söylediklerine aykırı şekilde sahâbeyi istisna ettiğine dair bir nakil bulunduğunu söyleyerek yukarıda *el-Müstedrek*'ten naklettiğimiz ilk örneği özetle vermiş, Hâkim'in muhtemelen daha sonra bu görüşe döndüğünü, bu durumda sözlerindeki pürüzün giderilmiş olacağı ve bu yöndeki eleştirinin ortadan kalkacağını ifade etmiştir.⁸⁰¹

⁷⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, I, 70.

⁷⁹⁶ Bkz. İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, I, 160-163.

⁷⁹⁷ Bkz. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 367.

⁷⁹⁸ İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs*, II, 557.

⁷⁹⁹ Bkz. Tebrîzî, *el-Kâfi fî ulûmi'l-hadîs*, s. 191-194.

⁸⁰⁰ Tebrîzî, *el-Kâfi fî ulûmi'l-hadîs*, s. 451-453.

⁸⁰¹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 85-86.

Uzunca söylediklerimizi özetleyecek olursak, Hâkim'in *el-Müstedrek*'teki uygulamalarına dair gösterilen örneklerle İbn Hacer'in yukarıda *Buhârî* özelinde nakledilen “-bazı sahâbîler dışında- bablarla ilgili temel hadislerin hiçbirinin kesinlikle tek râvisi olan râviler tarafından rivayet edilmediği” şeklindeki tespiti birlikte değerlendirildiğinde özellikle sahâbe tabakasındaki râvilerle ilgili Hâkim'e yönelik eleştirilerin büyük ölçüde etkisini kaybettiği görülecektir. Nitekim Sehâvî, Hâkim'in *el-Müstedrek*'teki tanınırlık için iki râvi sorgulamasında sahâbeyi dışarıda bırakan ifadesinin hocasının bu tespiti eşliğinde düşünüldüğünde Hâkim'e nisbet edilen yanlışlık değerlendirmesinin geçersiz kalacağını söyler.⁸⁰² Süyûtî ise İbn Hacer'in istisna ettiği bazı sahâbîler de dâhil olmak üzere bu eleştirinin tümüyle geçersiz olduğu kanaatindedir.⁸⁰³

Hâkim için durum bu şekilde tespit edildikten sonra önde gelen talebesi, kitaplarının râvisi ve birçok meselede hocasını izlediği görülen Beyhakî için de benzer mülâhazaların geçerli olacağı söylenebilir.

Hâzimî tarafından yöneltilen ikinci eleştiriyle ilgili olarak da kısaca şunlar söylenebilir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Hâkim'in, *Buhârî* ile Müslim'in kitaplarında gözettikleri şartlara dair *el-Medhal*'de söylediklerine ikinci eleştiri Hâzimî'den gelmiştir. Aynı yer ve bağlamda yapılan bu eleştiriye bir öncekinden ayırıp ayrıca değerlendirmemizin sebebi tamamen bir yanlış anlama üzerine bina edilmiş olmasıdır. Hâzimî, üç vasıtayla doğrudan ulaştığı⁸⁰⁴ *el-Medhal*'deki bize göre başka türlü anlaşılması mümkün olmayan ifadeleri yanlış anlayarak Hâkim'i ağır ifadelerle eleştirmiş, sadece *Sahîhayn* özelinde değil bütün hadis ilimlerinde yetkinliğini tartışmaya açmıştır.⁸⁰⁵

⁸⁰² Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, 183.

⁸⁰³ Süyûtî, *el-Bahr ellezî zehar*, II, 693-696. Süyûtî'nin ileride ilgili yerde bu kanaatinin gerekçesini açıklayacağına dair göndermesinin yeri -muhtemelen matbu nüshanın eksikliği sebebiyle- tespit edilememiştir.

⁸⁰⁴ Bkz. Hâzimî, *Şürûtu'l-eimmeti'l-hamse*, s. 114-115.

⁸⁰⁵ Bkz. Hâzimî, *Şürûtu'l-eimmeti'l-hamse*, s. 113-122, 129-135, 140-141.

Hâzimî, Hâkim'in, birinci kısımda Buhârî ile Müslim'in kitaplarında yer verdikleri hadisleri nitelerken kullandığı “وله رَاوِيَانِ ثِقَاتَانِ” ifadesindeki⁸⁰⁶ “hû” zamirini biraz gerideki “hadis” lafzına irca etmiş, bunun sonucunda Hâkim'in “Buhârî ile Müslim'in, kitaplarında yer verdikleri hadislerde kendi hocalarından başlayarak kesintisiz şekilde Hz. Peygamber'e ulaşana kadar her tabakada iki sika râvi tarafından rivayet edilme şartı aradıklarını söylediğini” iddia etmiştir. Hâzimî, problemi ilk takdim ederken tepkiyle söylediği “Yemin olsun ki bu evvelce söylenmiş bir söz ve geçmiş bir dava! Nihayet bazı hadis imamları tarafından ... dile getirildi”⁸⁰⁷ ve bu ilk değerlendirmenin sonunda, detaylı değerlendirmeye geçmeden önce problemin kaynağına işaret edencesine söylediği “İlimlerin felâketi taklittir”⁸⁰⁸ sözlerine bakılırsa bu yanlış anlamada Hâkim'in daha önce bazı Mu'tezilî ulemâdan nakledilen “hadisin sahih kabul edilmesi için en az iki râvi tarafından rivayet edilmesi şartının” etkisinde kaldığını düşünüyor olmalıdır.

İronik olan Hâkim'in değil Hâzimî'nin bu etkide kalmış olmasıdır. Zira “وله رَاوِيَانِ ثِقَاتَانِ” ifadesindeki hû zamiri cümledeki diğer zamir ve ifadelerle birlikte bir bütünlük içinde okunduğunda asla tartışma kabul etmeyecek bir açıklıkla görüleceği üzere hadise değil, râviye râcidir ve bununla en az iki sika râvinin rivayet etmiş olmasıyla râvinin cehâlet vasfından çıkacağı anlatılmak istenmiştir. Nitekim ikinci kısımdaki hadisleri tavsif ederken söylediği (وليس لهذا الصحابيِّ إلا رَاوٍ وَاحِدٌ) ifadesi⁸⁰⁹ meselenin hadisle değil râviyle ilgili olduğunu ve birinci kısmın aksine bu kısımda yer alan hadislerin sahâbî râvilerinin tek râvileri olması sebebiyle meçhul olmaktan çıkmadıkları için bu hadislerin Buhârî ile Müslim tarafından tercih edilmediğini göstermektedir.⁸¹⁰ Hâkim'in, *el-Medhal*'den sonra kaleme aldığı *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*'te on dokuzuncu nevide genel anlamıyla sahih hadisi açıklarken sahâbe tabakasındaki râvinin niteliğini izah sadedinde kullandığı ifade de bu anladığımızı

⁸⁰⁶ Hâkim, *el-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 126.

⁸⁰⁷ Bkz. Hâzimî, *Şürûtu'l-eimmeti'l-hamse*, s. 114.

⁸⁰⁸ Bkz. Hâzimî, *Şürûtu'l-eimmeti'l-hamse*, s. 122.

⁸⁰⁹ Hâkim, *el-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 143.

⁸¹⁰ Bir yanlış anlamamanın önüne geçmek için, burada meselenin sahâbînin meçhul kalmasının hadisin sıhhatine zarar verip vermeyeceği ile ilgili olmadığı, kitaplarında sahihliğin en üst derecelerini arayan Buhârî ile Müslim'in tercihleriyle ilgili olduğu hususu özellikle ifade edilmelidir.

teyit eder: “Kendisinden iki âdil tâbiînin rivayette bulunmasıyla cehâlet vasfından kurtulmuş bir sahâbînin rivayet edip... nakledegeldikleri hadis”.⁸¹¹ Hâkim’e göre genel bir sahihlik ölçütü olarak kendisinden iki râvinin rivayet etmesiyle râvinin mâruf olma şartı aranacaksa *Sahîhayn*’daki hadislerin râvileri için bu şart evleviyetle aranacak demektir.

Hocasının bu konudaki görüşünü paylaştığı için eleştirilen Beyhakî’nin açıklamaları da bu anladığımızın doğru olduğunu gösterir. Beyhakî, daha önce de naklettiğimiz gibi Ebû Muhammed el-Cüveynî’ye yazdığı mektupta, Cüveynî’nin, “bazı hadis âlimlerine” atfen verdiği “haberinin sahih olması için sayı şartı arandığı” yönündeki nakli kaynağının belirsizliğine dikkat çekerek onaylamamış, bilakis birçok hadis âliminin, sahâbî yahut diğer tabakalardaki râvilerin “cehâlet durumundan çıkmaları için” her birinden iki veya daha fazla râvinin rivayet etmiş olmasını şart koştuklarını, Buhârî ile Müslim’in görüşlerinin de bu istikamette olduğunu ifade etmiştir.⁸¹² Nitekim *Sahîhayn* üzerine çalışmalarıyla da tanınan Ebû Ali el-Gassânî (ö. 498/1105), Hâkim’in kastının “Buhârî ile Müslim’in rivayet ettikleri her hadisin sahâbe, tâbiîn ve sonraki tabakalarında iki râvisinin bulunması” olmadığını çünkü bunun nadiren görülebilecek bir durum olduğunu, bilakis meramının “o sahâbî ve tâbiîden iki râvinin rivayet etmesiyle onların cehâlet durumundan kurtulmaları” olduğunu söylemiştir.⁸¹³ İbn Hacer *en-Nüket*’te Hâkim’in *el-Medhal* ile *el-Ma’rifet*’de farklı bağlamlardaki iki ifadesini birbirine karıştırdığı için doğru olmayan bazı tevcihlere girmiş ise de nihayetinde onun kanaati de bizim kanaatimizle örtüşür.⁸¹⁴ Görebildiğimiz kadarıyla İbnü’l-Esîr’in ihtimali bir yorumu dışında⁸¹⁵ Hâkim’in ifadelerini Hâzîmî’den önce onun gibi anlamış ikinci bir âlim yoktur. Ancak Hâzîmî’nin yukarıda naklettiğimiz “İlimlerin felâketi taklittir” kaidesi fehvasınca daha sonra bu yanlış anlayışında Hâzîmî’yi taklit edenler olmuş ve maalesef bu durum *el-Müstedrek*’te eleştiri konusu olan tasarruflarının da etkisiyle

⁸¹¹ Hâkim, *Ma’rifetü ulûmi’l-hadis*, s. 253.

⁸¹² Beyhakî, *Risâletü’l-İmâm Ebî Bekr el-Beyhakî*, s. 84.

⁸¹³ Bkz. Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim*, I, 83.

⁸¹⁴ Bkz. İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 89-90.

⁸¹⁵ İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, I, 162.

Hâkim’le ilgili müteahhir dönemde çarpık bir tasavvurun oluşmasına yol açmıştır.⁸¹⁶ Konumuzla doğrudan alakalı olmadığı için cevap sadedinde buraya kadar yazdıklarımızla yetindiğimiz bu eleştirinin herhangi bir şekilde Beyhakî ile irtibatını kurmak mümkün değildir.

Son olarak şu hususa özellikle dikkat çekilmelidir. Hâkim’e dönük bu eleştiriler *Sahîhayn* bağlamında ve Buhârî ile Müslim’in kitaplarında takip ettikleri yöntem özelinde söyledikleriyle ilgilidir. Bazı kitaplarda özensizce nakledildiği gibi Hâkim hiçbir zaman bir hadisin sahih olması için iki sika râvi tarafından rivayet edilmek gibi hadis âlimlerinin icmâna muhalif bir şart ileri sürmemiştir. Kitaplarındaki açık ifade ve uygulamaları, başka bir kusuru yoksa sika râvilerin rivayet ettiği ferd hadislerin kabul edileceğinin en açık şahitleri durumundadır.⁸¹⁷

4. Buhârî ile Müslim’in, kitaplarında bir râviden hadis rivayet etmemesini o râvi hakkında bir cerh ifadesi olarak anlamak ve bunu gerekçe göstererek hadisi muallel saymak. Zerkeşî, Buhârî ile Müslim’in, kitaplarında bir râviden hadis rivayet edip etmemelerinin o râviyi ta’dîl veya tecrîh anlamına gelip gelmeyeceğine dair tartışmalara değinirken müteahhir dönemde yaygın olarak gözlenen önemli bir yanlışa dair Şemsüddîn İbn Abdilhâdî’den önemli bir değerlendirme nakleder. Zerkeşî’nin söylediğine göre aralarında Mizzî ve Zehebî gibi değerli isimlerin de bulunduğu müteahhir ulemânın çoğu, genellikle Buhârî ile Müslim’in, kitaplarında tartışmalı bir râviden hadis rivayet ettiklerinde o râviyi “netameli sınırı aştığı” (قد جازَ القنطرة) ifadesiyle karşılayıp mutemet saymışlardır. Ancak münekkit âlim İbn Abdilhâdî,⁸¹⁸ özetle, cerh gerekçesi ve cârihin durumu gibi farklı değişkenlere bağlı olarak râvinin durumunun olumlu yahut olumsuz anlamda

⁸¹⁶ Hâkim’in ifadelerinin Hâzîmî’nin anladığı şekilde anlaşılmasının hiçbir şekilde mümkün olmadığına dair kıymetli bir inceleme için bkz. Hâzîmî, *Şürûtu’l-eimmeti’l-hamse*, s. 130-133, dp.; Leknevî, *Zaferü’l-emânî*, s. 563-565, muhakkik Abdülfettah Ebû Gudde’nin kitabın sonundaki “İstidrâk” başlıklı kısımdaki değerlendirme notu.

⁸¹⁷ Örnek olmak üzere bkz. *el-Müstedrek*, I, 88, 91, 350; III, 343; IV, 636.

⁸¹⁸ Burada görüşlerine başvuru, İbn Teymiyye ve Mizzî gibi âlimlerin öğrencisi ve Zehebî’nin akranı olup diğer ilimler yanında hadis ilimlerindeki yetkinliğiyle tanınan Şemsüddîn Muhammed İbn Abdilhâdî (ö. 744/1348), İbnü’l-Mebred (/İbnü’l-Mibred) olarak tanınan bir diğer Hanbelî âlim ve hadisçi Cemâlüddîn Yûsuf İbn Abdilhâdî (ö. 909/1503) ile karıştırılmamalıdır.

değiŖeceđi için bu tavrın mutlak olarak doğru kabul edilemeyeceğini, Buhârî ile Müslim'in tartıŖmalı râvilerden rivayet etmiŖ olmalarının böyle bir kabule gerekçe kılınamayacağını zira onların bu durumdaki râvilerin sika râviler tarafından teyit edilen ve farklı karînelerle doğru olduğunu tespit ettikleri rivayetlerine yer verdiklerini ifade eder.⁸¹⁹

ZerkeŖî, İbn Abdilhâdî'nin iŖaret ettiği problemlili tavra "Buhârî ile Müslim'in bir râvinin hadisine yer vermemiŖ olmasını o râvi hakkında cerh değerlendirmesi sayma" Ŗeklindeki bir öncekinin tam tersi bir tavrın da eklenmesini, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebir* ve *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* isimli eserlerinde görünen tasarrufunun bu yönde olduğunu zira çok kere râvilerinden Ŗeyhayn'ın rivayet etmemiŖ olmasını gerekçe göstererek hadisleri ta'lîl ettiğini söylemektedir. Halbuki kitaplarında bir hadise yer vermemiŖ olmaları o hadisin zayıflığını ifade etmediği gibi bir râviden rivayet etmemeleri de onun mecruh olduğunu göstermez.⁸²⁰

Bu kadarıyla ve Beyhakî'den bağımsız olarak bu eleŖtirinin haklılığında Ŗüphe yoktur. Nitekim İsmâilî (ö. 371/982), "Buhârî'nin Hammâd b. Seleme gibi sika râvilerin rivayetlerine yer vermemesinin, zayıflık dıŖında baŖka gerekçelerle Ŗartına uygun olan birçok hadise yer vermemesine benzediğini" söyler.⁸²¹ Ebû Nuaym (ö. 430/1038) da "Cerh-ta'dîl söz konusu olduğunda onların ilel ve süâlâta dair eserlerine itimat etmek gerekir, muayyen bir yöntemle kaleme alıp bazı özel Ŗartlar gözettikleri kitaplarına değil" diyerek yöntemle ilgili temel bir yanlıŖa iŖaret eder.⁸²²

Ancak Beyhakî'ye yöneltilen bu eleŖtiri ihtiyatla karŖılanmalıdır. Zira Beyhakî, Buhârî ile Müslim'in farklı gerekçelerle bazı sahih hadisleri dıŖarıda bıraktıklarını, bunun o hadislerin zayıflığına delalet etmeyeceğini, buna mukabil olarak kitaplarında bir hadise yer vermiŖlerse bunun o hadis için bir sahihlik gerekçesi sayılacağını söyler.⁸²³ Görüldüğü gibi bir rivayete *Sahîhayn*'da yer verilip verilmemesi durumunun değerlendirilmesi hususunda Beyhakî diğer âlimlerden

⁸¹⁹ ZerkeŖî, *en-Nüket*, III, 348-351.

⁸²⁰ ZerkeŖî, *en-Nüket*, III, 353.

⁸²¹ ZerkeŖî, *en-Nüket*, III, 353.

⁸²² ZerkeŖî, *en-Nüket*, III, 353.

⁸²³ Beyhakî, *el-Medhal*, I, 371.

farklı düşünmemektedir.⁸²⁴ Pekâlâ aynı mantığı işletmenin mümkün hatta gerekli olduğu *Sahîhayn*'da rivayetlerine yer verilen veya verilmeyen râvilerin durumuyla ilgili de farklı düşünmemek gerekir. Özellikle Buhârî ile Müslim'in Şâfiî'den,⁸²⁵ Müslim'in Buhârî'den⁸²⁶ *es-Sahîh*'lerinde hadis rivayet etmedikleri bilindiğine göre Buhârî'nin Şâfiî'yi, Müslim'in Buhârî'yi mecruh sayması gibi bir sonucu gerektirecek böyle bir tasarrufu Beyhakî'nin mutlak bir ilke olarak benimsemesi mümkün değildir. Zerkeşî de muhtemelen benzer bir sebeple ihtiyatlı bir ifade tercih etmiştir: (... وهذا ظاهرٌ تَصَرَّفَ البيهقي في كتابه). Buradaki tartışmanın, zayıflığı müsellemlerle râvilerle değil, sika râviler yahut en azından bazı münekkitlere göre sika kabul edilen râvilerle ilgili olduğuna dikkat edilmelidir. Zayıflığı müsellemler veya metrûk olduğu genel kabul gören râvilerin rivayetleri -özel bir amaç söz konusu değilse- elbette *Sahîhayn*'da kendisine yer bulamayacaktır.

Kanaatimizce Beyhakî, bir râviden *es-Sahîh* müelliflerinin rivayet etmemiş olmasını o râvinin zayıflığının bağımsız ve kesin bir gerekçesi olarak değil, rivayette bir problem olduğuna yahut rivayetin daha sahih rivayetlerle çelişmesi durumunda niçin tercih edilmeyeceğine dair yardımcı bir gerekçe, bir tercih unsuru olarak görmektedir. *es-Sünenü'l-kebîr*'de yer verdiği bir rivayetten sonra yaptığı değerlendirme bu kanaati açıkça teyit eder. Beyhakî, “hadisin râvilerinin sika olduğunu ancak Humeyd'in, kendisine rivayet eden sahâbînin ismini açıklamadığı için rivayetin mürsel suretinde olduğunu, bununla birlikte öncesinde zikredilen sahih ve muttasıl hadislere muhalefeti söz konusu olmasa ceyyid bir mürsel olarak kabul edileceğini, ayrıca Şeyhayn'ın Dâvûd b. Abdillâh el-Evdî ile de ihticâc etmediğini”

⁸²⁴ Belki bu genellemeden “el-usûl/usûlü'l-ebvâb” denilen, konularla ilgili belirleyici, temel hadisleri istisna etmek gerekir. Zira Beyhakî, “*Sahîhayn* müellifleri yahut içlerinden birisi, ilgili olduğu konuda temel, belirleyici bir hadisi sahih olmasına rağmen kitaplarına almamış ve bir benzerine de yer vermemişse bu mutlaka onların yahut içlerinden o hadise yer vermeyenin muttali olduğu gizli bir illet bulunduğunu veya bir zühul söz konusu olduğunu gösterir” demektedir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Siyânetü Sahîhi Müslim*, s. 95. Hocası Hâkim de benzer bir kanaate sahiptir. Bkz. *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*, s. 59.

⁸²⁵ Bkz. Beyhakî, *Beyânü hatai men ahtae ale 'ş-Şâfiî*, s. 333-334; Hatîb, *Mes'eletü'l-ihcâc bi 'ş-Şâfiî*, s. 38.

⁸²⁶ Bkz. Zehebî, *Siyer*, XII, 574.

söylemektedir.⁸²⁷ Görüldüğü gibi Beyhakî, Buhârî ile Müslim'in, kitaplarında kendisinden hadis rivayet etmediği⁸²⁸ Dâvûd el-Evdî'nin sika olduğunu ifade etmektedir. Yalnızca bu örnek bile Zerkeşî'nin eleştirisini boşa çıkarır. Beyhakî bu örnekte Buhârî ile Müslim'in Dâvûd b. Abdillâh el-Evdî'den rivayet etmemiş olmasını, sahih ve muttasıl rivayetlere muhalefet yanında ikinci bir gerekçe olarak kullanmıştır. Beyhakî aynı rivayetle ilgili *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'da "rivayetin münkâtı" olduğu, Dâvûd b. Abdillâh'ın senedinde teferrüd ettiği, *es-Sahîh* sahiplerinin Dâvûd'la ihticâc etmedikleri, ruhsat ifade eden rivayetlerin daha sahih olduğu" tespitlerini yapar.⁸²⁹ Kısaca bu örnekte Buhârî ile Müslim'in Dâvûd'dan rivayet etmemiş olması; senedin inkıtâ, Dâvûd'un teferrüdü, daha sahih rivayetlere muhalefet yanında yardımcı bir unsur olarak zikredilmiş, bu durum Dâvûd'un Beyhakî nezdinde sika kabul edilmesine engel teşkil etmemiştir.

Benzer bir örnek *el-Hilâfiyyât*'ta yer alır. Beyhakî, nifas süresinin tahdidiyle ilgili Ebû Hanife ile Şâfîî arasındaki tartışmaya değinirken yer verdiği bir rivayetin râvisi "Ebû Sehl Kesîr b. Ziyâd el-Bürsânî'nin ismine *Sahîhayn*'da rastlanmadığını, İbn Hibbân'ın bu râviyi *el-Mecrûhîn*'de zikredip teferrüd ettiği rivayetlerden içtinap etmenin uygun olacağını ifade ettiğini, Tirmizî'nin rivayetinde ise Buhârî'nin râviyi tevsîk ettiğini" söyler.⁸³⁰ Bu da Buhârî'nin sika olarak değerlendirdiği bir râvinin hadisine zorunlu olarak kitabında yer vermesinin gerekmediğinin, bir başka ifadeyle kitabında yer vermediği bütün râvilerin zayıf kabul edilemeyeceğinin Beyhakî'nin dilinden bir başka ispatıdır.

⁸²⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, II, 88.

⁸²⁸ Bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 411-412. Metindeki "Buhârî ile Müslim'in bu râviyle ihticâc etmedikleri" ifadesi, onunla istişhâd etmiş, rivayetlerini mütâbî' ve şâhid olarak kullanmış oldukları anlamında değil, onun rivayetlerine kitaplarında yer vermedikleri anlamındadır.

⁸²⁹ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 496.

⁸³⁰ Beyhakî, *el-Hilâfiyyât*, I, 556. Beyhakî'nin bu eserdeki tashih ve taz'if yöntemi üzerine çalışan Dürî'nin, Buhârî'nin bu râviyi tevsîk ettiği yönündeki açık beyanını kendisi de alıntılamaş olmasına rağmen, Beyhakî'nin ifadesinde Şeyhayn'ın bu râvinin hadisine yer vermemiş olmasını gerekçe göstererek Bürsânî'yi taz'if ettiğine dair bir işaret bulunduğunu söylemesi şaşkınlık vericidir. Bu, olsa olsa râvinin Buhârî'nin kitabında aradığı sikalıkla ilgili en yüksek vasıfları karşılamadığına bir işaret sayılabilir. Bkz. Dürî, *Menhecü'l-Hâfizi'l-Beyhakî*, s. 225-226.

Beyhakî'nin, Buhârî ile Müslim'in bir râviden *es-Sahîh*'lerinde hadis rivayet etmemiş olmasını o râvi hakkında kesin bir cerh değerlendirmesi olarak görmediğinin bir başka örneği, İbn Hibbân ile İclî gibi münekkitlerin sika saydığı⁸³¹ Vehb b. el-Ecda' hakkındaki değerlendirmesidir. Beyhakî, *es-Sahîh* müelliflerinin Vehb ile ihticâc etmediklerini, böyle birisinin güvenilirlik açısından kendisinden daha yüksek derecedeki hâfız ve sebt âlimlere muhalefetinin kabul edilmeyeceğini, özellikle kendisinin tek, muhaliflerinin sayıca çok olduğu bu rivayette bunun hiç mümkün olmayacağını belirtir.⁸³² Dikkat edilirse bu örnekte Buhârî ile Müslim'in Vehb'den rivayet etmemiş olması, Beyhakî'ye göre Vehb'in sikalık vasfını ortadan kaldıracak bir mahiyette değildir. Ancak bu durumdaki bir râvinin daha güvenilir, yetkinliği ispatlanmış râvilere muhalefeti kabul edilmeyecektir.

Beyhakî'nin, konuyla ilgili farklı kitaplarında tespit edebildiğimiz otuz kadar örneğin çoğunda, Buhârî ile Müslim'in bir râviden *es-Sahîh*'lerinde rivayet etmemiş olmasını müstakil bir cerh gerekçesi olarak sunmadığı, “sahih rivayetlere muhalefet, râvinin zayıf, metrûk yahut münekkitler nezdinde tartışmalı birisi olması, inkıtâ, cehâlet, teferrüd, ızdırab, râvilerin ihtilafı ve sika râvilere muhalefet” gibi gerekçeler eşliğinde zikrettiği görülmüştür.⁸³³ Yukarıdaki açık örneklerin de delalet ettiği üzere Beyhakî bu durumu mutlak bir cerh olarak değerlendirmemekte, bilakis yanlış, zayıf veya münker olarak değerlendirdiği rivayetlerde bir karine, bir yardımcı gerekçe olarak görmektedir. Sonuç olarak Zerkeşî'nin eleştirisinin yeterli bir incelemeye dayanmadığı ve meselenin daha etraflı bir şekilde çalışılmasının uygun olacağı söylenmelidir.

⁸³¹ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 328.

⁸³² Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, III, 441. Beyhakî'nin benzer durumdaki bir başka râviyle ilgili değerlendirmesi için bkz. *es-Sünenü'l-kebîr*, XXI, 473.

⁸³³ Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, XI, 547-548; XXI, 288; a.mlf., *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 289, 409-412, 428; II, 48, 58, 220; III, 353; IV, 226; VIII, 237; a.mlf., *el-Hilâfîyyât*, I, 72-73, 330, 365-366, II, 71; V, 195.

3.2.6. Hadis Usulü Literatüründe Beyhakî'nin *el-Medhal* ve Diğer Kitaplarındaki Usul Görüşlerine Yönelik Atıflarla İlgili Genel Bir Değerlendirme

Hadis usulü literatüründe Beyhakî'nin usul anlayışına 16'sı *el-Medhal*'de, 16'sı *el-Medhal* dışındaki kitaplarında olmak üzere toplamda 32 mesele etrafında olumlu atıf yapıldığı, 5 konuyla ilgili de eleştiri yöneltildiği tespit edilmiştir. Bu 32 olumlu atıf ve 5 eleştiri, alanları açısından tasnif edildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkar: *el-Medhal*'e 1, 2, 11, 14 numaralı atıflar Hadis Tarihi, 3 numaralı atıf Hadis Edebiyatı, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 15, 16 numaralı atıflar Hadis Usulü, 5, 13 numaralı atıflar Şâfiî'nin usul düşüncesi, tek eleştiri Hadis Edebiyatı alanlarına giren konularla ilgilidir. *el-Medhal* dışındaki kitaplarındaki usul düşüncesine yapılan 16 atıftan ilki Hadis Edebiyatı, 2, 6, 9 numaralı olanlar Hadis Tarihi, 3, 4, 5, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16 numaralarını taşıyanlar Hadis Usulü, 7 numaralı olan Şâfiî'nin usul düşüncesi ile ilgili atıflardır. *el-Medhal* dışındaki kitaplarda yer alan 4 eleştiriden 1 ve 2 numaralı olanlar Hadis Usulü, 3 ve 4 numaralarıyla kaydettiklerimiz de Hadis Edebiyatı alanlarıyla ilgilidir.

Bir bütün hâlinde bakıldığında bu 32 atıf ve 5 eleştiriden 7'si Hadis Tarihi, 5'i Hadis Edebiyatı, 22'si Hadis Usulü, 3'ü Şâfiî'nin usul düşüncesiyle ilgili olarak tasnif edilebilir. Ancak bu alanları kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Söz gelimi *Sahîhayn*'ın durumu ve *Sahîhayn* müelliflerinin yöntemi etrafında dile getirildiği için Hadis Edebiyatı alanında değerlendirdiğimiz 5 atıf veya eleştirinin doğrudan hadis usulüne yansıyan sonuçları vardır. Yine mesela Şâfiî'nin mürsel rivayetler veya bazı mürsil râvilerle ilgili kanaatlerini de hadis usulü alanından ayırma imkânı yoktur. Bu itibarla bu atıf ve eleştirilerin hepsi Beyhakî'nin usul anlayışı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bu atıfların genelini istifade ve onay amaçlı olumlu atıflar olduğu, her bir konu ve detayla ilgili yaptığımız kısa bilgilendirme ve değerlendirmelerden de anlaşılmaktadır. Bu atıflara atıf alan kitap/müellif açısından bakıldığında; açıklama, yorum, tespit, değerlendirme, tercih, tasvip, tashih, itiraz ve eleştiri gibi başlıklarda Beyhakî'nin uzmanlığına başvurulduğu görülür. Atıf yapan açısından bakıldığında

ise bu atıfların yararlanma, kaynak gösterme, gerekçe gösterme, bilgilendirme, farklı uygulamalara işaret etme gibi amaçlar taşıdığı görülür.

Elbette atıf alan başlıkların hepsi literatürde ilk defa Beyhakî tarafından dillendirilmiş yahut ilmî önemi çok yüksek hususlar değildir. Ama bunların bir kısmının hadis tenkit yöntemi ve hadis tarihi açılarından önemli değerlendirme, tespit, yorum, açıklama ve eleştiri içerdiğinde şüphe yoktur. Örnek olarak *el-Medhal*'e olumlu atıflar içerisinde yer alan 2 numaralı atıf hadis tarihi ve tenkidi açısından kritik bir tespit içerir. Beyhakî burada mütekaddim hadis ulemâsından hiçbirinin sahâbeyi hadis rivayeti hususunda itham etmediğini söyler. Bu, bugün bile tartışılan sahâbenin adaleti konusunu muhaddislerin “rivayet özelinde” konuştuklarını ve sahâbenin “hadis rivayetinde güvenilirliği” hususunda alanın uzmanları arasında bir mutabakat olduğunu göstermesi açısından belirleyici bir tespittir.

el-Medhal'e olumlu atıflar içerisindeki 4 numaralı değerlendirme müteahhir usul literatüründe İbnü's-Salâh'la birlikte yerleşmiş sahih hadisin yedili taksiminin kesinliğine mütekaddim dönemden ilk itiraz sayılabilir. Temel hadis kaynakları arasında kitaplar üzerinden bir üstünlük mukayesesi yapmak mümkün ise de tek tek hadisler üzerinden böyle bir mukayese yapmak, başka hiçbir gerekçe olmaksızın mesela münferiden Buhârî'nin rivayet ettiği bir hadisi münferiden Müslim'in rivayet ettiği bir hadise tercih etmek, sahihliği temin eden unsurlar ile rivayetlerin fiilî durumları açılarından düşünüldüğünde kabul edilebilir gözükmemektedir. Nitekim Beyhakî'nin atıf yapılan değerlendirmesi, mütekaddim dönemde bu kısımlar arasında müteahhir dönemdeki gibi yerleşik bir hiyerarşi bulunmadığını göstermesi açısından çok önemlidir. İbnü's-Salâh'la birlikte birçokları tarafından mutlak bir ölçü olarak benimsenmiş bu yedili taksim daha sonra Zerkeşî, İbn Hacer, İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) ve San'ânî gibi âlimler tarafından da eleştirilmiştir.⁸³⁴

⁸³⁴ Yedili taksim eleştirisiyle ilgili kıymetli bir inceleme için bkz. Hâzîmî, *Şürûtu'l-eimmeti'l-hamse*, s. 174-182, dp.; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, I, 290-295, dp. 1.

Şâfiî'nin, gerekli şartların tamamını veya bir kısmını karşılayan mürsel rivayetleri kabul edebileceğine dair (أَحْبَبْنَا أَنْ نَقْبَلَ مُرْسَلَهُ) cümlesindeki “ahbebnâ” ifadesi, Şâfiî fıkıh ve usul literatüründe yaygın şekilde “ihticâc” anlamında yorumlanmışken Irâkî ve Zerkeşî gibi âlimler Beyhakî'nin bu ifadeyi “tercih” anlamında açıklamasını gerekçe göstererek bu yaygın yorumu yanlışlamışlardır. *el-Medhal*'e olumlu atıflar içerisinde 5 numarayla yer verdiğimiz bu açıklama, mürsel hadisin hükmü bağlamında usul literatüründe çokça tartışılan Şâfiî'nin konuyla ilgili görüşlerini vuzuha kavuşturması yanında Beyhakî'nin sonraki ulemâ nezdinde Şâfiî'ye ait görüşlerin tespiti ve Şâfiî'nin ifadelerinin nasıl anlaşılması gerektiği noktalarındaki belirleyiciliğini göstermesi açısından da dikkat çekicidir.

el-Medhal'e olumlu atıflar içerisinde 14 sıra numarasıyla verilen açıklama, hem Şâfiî'nin mürsel hadisin hükmüyle ilgili görüşlerinin tarihî arka planına ışık tutması hem Ebû Dâvûd ve Taberî gibi iki otoritenin ilk iki asırdaki uygulamayı gerekçe göstererek Şâfiî'ye yönelttikleri eleştirilere cevap teşkil etmesi hem de hadis tarihindeki belirleyici bir dönüşüme işaret etmesi açılarından kıymetlidir. Beyhakî, Şâfiî'nin mürsel rivayetlerin hükmüyle ilgili önceki dönemlerdeki kabule aykırı gözükten tavrını “dönemin değişmesi, güven duygusunun kaybolması ve yalan ve bid'at olgusunun ortaya çıkmasıyla” açıklar. Bu yeni durum, tabii olarak özellikle tâbiîn döneminde güven duygusunun da etkisiyle mûtaad şekilde icra olunan irsâl uygulamasına mesafeyle yaklaşmayı gerektirecektir.

Beyhakî'nin *el-Medhal* dışında diğer kitaplarındaki usul görüşlerine dönük olumlu atıflar içerisinde de çok önemli değerlendirme ve tespitler vardır. Nitekim bunların içerisinde 2 sıra numaralı tespit, İbnü's-Salâh'ın usul literatüründe sıcak tartışma konusu olmuş, modern dönemde de güncelliğini kaybetmeyerek çeşitli çalışmalarda değerlendirilmiş hatta kimi zaman olumsuz bir anlam yüklenerek “hadiste ictihad kapısının kapanması” şeklinde sunulmuş meşhur görüşüne dayanak teşkil etmiştir. Beyhakî'nin burada işaret edilen tespiti, hadis tenkit yöntemi üzerinde de doğrudan sonuçları olan hadis tarihiyle ilgili kritik bir tespittir. Beyhakî, muhtemelen en geç hicrî 4. asrın sonları itibariyle temel kaynakların yazılmış olmasıyla bilginin tek tek rivayet formlarıyla intikalinin önemini yitirerek bu vakitten sonra kitap formlarında intikal ettiğini, bunun tabii bir sonucu olarak tek tek

isnadların hadislerin kıymeti üzerindeki belirleyici etkisini yitirdiğini söylemektedir. Bu, hadis tarihinde rivayet döneminin bitip yeni bir dönemin başladığını haber vermesi, bunun rivayet sahasına yansıyan somut sonuçları olduğunu göstermesi, dolayısıyla da hadis tenkidi açısından bu yeni dönemi önceki dönemden farklı olarak değerlendirmek gerektiğini göstermesi açılarından hadis tarihi ve tenkidi açısından çok önemli bir tespittir. İbnü's-Salâh bu tespite yaslanarak müteahhir dönemde râvi ve rivayetle ilgili şartların bu yeni gerçekliğe uygun olarak yeniden düzenlenmesini ve müteahhir dönemde vücut bulan hadis literatürünün muhtevasının bu yeni gerçeklik dikkate alınarak kıymetlendirilmesi gerektiği teklifini yapmıştır. Bu da hadis tarihi ve tenkidi açısından çok önemli ikinci bir tespittir.

el-Medhal dışındaki kitaplarındaki usul görüşlerine dönük olumlu atıflar içerisinde 7 sıra numarasıyla yer verdiğimiz atıf, Şâfiî fıkıh literatüründe yaygın şekilde benimsenen Şâfiî'nin Saîd b. el-Müseyyeb'in bütün mürsel rivayetlerini hüccet saydığına dair kanaatin Beyhakî tarafından tashihini içermektedir. Bu tashih, bir başka Şâfiî uzmanı Hatîb el-Bağdâdî tarafından da yapılmıştır. Böylelikle Şâfiî fıkıh literatüründe tekrar eden hatalı bir kabul tashih edilmekle kalınmamış, mürsel rivayetlerin kabulü hususunda Saîd b. el-Müseyyeb'in kaide dışı özel bir durumu bulunmadığı ifade edilerek en azından Şâfiî nezdinde mürsel rivayetin hükmüyle ilgili belirsizlik de ortadan kaldırılmıştır. Elbette bu, İbnü'l-Müseyyeb'in mürsellerinin geneliyle ilgili kıymet hükmünü ortadan kaldırmayacaktır.

Tespitlerimize göre usul literatüründe *el-Medhal*'e dönük bir, Beyhakî'nin *el-Medhal* dışındaki kitaplarında serdedilen usul görüşlerine dönük dört eleştiri olmak üzere toplamda beş eleştiri bulunmaktadır. Beyhakî'nin *el-Medhal*'de “Müslim'in kitabının telifinde takip ettiği yöntem ve önsözde uygulamayı vaat ettiği planı gerçekleştirip gerçekleştirmediği” ile ilgili tespiti haklı olarak eleştirilmiştir. Beyhakî'nin bu tespitinde hocası Hâkim'e tabi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak müteahhir dönemin büyük hadis otoritelerinden İbn Hacer'in bu tartışmada kitap içerisinden somut bilgiler vererek ve Müslim'in sözlerini farklı bir açıdan yorumlayarak Hâkim ile talebesi Beyhakî'nin görüşlerini doğruladığı da kaydedilmelidir.

el-Medhal dışındaki kitaplarında serdettiği usul anlayışına dönük dört eleştiriden kanaatimizce ilki haklı, ikinci ve üçüncü eleştiriler haklılık payı olmakla birlikte tartışmaya açık, dördüncü eleştiri ise haksızdır. Birinci eleştirinin konusunu teşkil eden, Beyhakî'nin bir rivayet sîgası olan “ahberanâ”yı hadisçilerin genelinin ortak kullanımından farklı olarak “bâ” harfini ekleyerek “ebenâ (أَبْنَا)” şeklinde kısaltması, muhtemelen farklı bir sîga olan “enbeenâ” ile karışacağı korkusuyla hoş görülmemiştir. Bu, Beyhakî dışında bir grup âlim tarafından da benimsenmiş olması yanında nihayetinde bir rivayet sîgasının kısaltılmasıyla ilgili bir tasarruf olup hadis tenkit yönteminin özüne dair değildir.

Beyhakî'nin tâbiî bir râvinin (عَنْ رَجُلٍ) gibi mübhem bir ifadeyle bir sahâbîden rivayetini mürsel olarak adlandırmasına yönelik ikinci eleştiriye ise bu durumun yalnızca isimlendirmeye ilgili olduğu, Beyhakî'nin hadis âlimlerinin geneli gibi sahâbe tabakasındaki cehâleti sıhhatle ilgili bir kusur olarak görmediği şeklinde cevap verilebilir. Yine de bu, kanaatimizce isimlendirme noktasındaki eleştirinin geçerliliğini ortadan kaldırmaz. Burada lafızlardaki farklılığın tartışma konusu olamayacağı (لا مُشَاةَ فِي الإِصْطِلَاحِ) şeklinde bir cevap düşünülebilirse de bu, kavram kargaşasının da ötesinde muttasılın mürsel gibi algılanmasına yol açacağı, dolayısıyla bu tür rivayetlerin sahihliğini tartışmaya açabileceği ihtimali sebebiyle doğru değildir. Ancak konu etrafında serdedilen detaylı incelemelerde müteahhir dönemdeki yerleşik kabulün aksine, bu meselenin aslı konumundaki “senedinde -sahâbî dışında- mübhem bir râvi bulunan rivayetin” mürsel yahut münkatı‘ olarak isimlendirildiğine dair mütekaddim dönemden örnekler gösterilmiştir. Bilindiği gibi bu tür rivayetler müteahhir dönemde “senedinde meçhul/mübhem râvi olan muttasıl rivayetler” olarak kabul edilmektedir. Bu ana meselenin fer‘i durumundaki, tâbiî bir râvinin ibham sîgasıyla bir sahâbîden rivayetini mürsel olarak adlandırmada da Beyhakî tamamen yalnız değildir. Bu da özellikle terminoloji noktasında müteahhir dönemdeki yerleşik tanım ve kabuller üzerinden mütekaddim dönemdeki kullanım ve uygulamaları yargılamanın doğru olmayacağını göstermektedir. Beyhakî'nin kitaplarında bu şekilde bir isimlendirmeye nadiren rastlanması dışında, bazı örneklerde Beyhakî'nin bu tür rivayetler için “bi-ma‘ne'l-mürsel” ifadesini kullanması Beyhakî'nin muhtemelen senedinde mübhem sahâbî olan hadis ile mürsel

hadisin sahâbînin kimliğinin bilinmemesi açısından birbirine benzerliği sebebiyle böyle bir kullanımı nadiren de olsa tercih etmiş olabileceğini göstermektedir. Netice olarak haklı kabul edilecek bile olsa eleştiriye konu olan hususun hiçbir şekilde hükme etki etmeyecek ve mücerret isimlendirmeye ilgili bir tasarruf olduğunu söylemek gerekir.

Buhârî ile Müslim'in kitaplarında aradıkları şartların tespitinde Hâkim'e ve onun görüşlerini paylaştığı gerekçesiyle Beyhakî'ye yöneltilen üçüncü eleştirinin haklı olduğu söylenebilir. Ancak özellikle Hâkim açısından düşünüldüğünde bu eleştirinin tek yönlü ve güdük olduğu açıktır. Zira böyle önemli bir konuyla ilgili Hâkim'in bir kitabındaki ifadeleri üzerinden yürünmüş, onun *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* ve *Sahîhayn* ricâline dair yazdığı *el-Medhal ilâ Ma'rifeti's-sahîh* gibi usul ve ricâle ilgili diğer kitaplarına müracaat edilmemiş ve ilginç şekilde hadis ilimleri ve *Sahîhayn* üzerindeki mesai ve uzmanlığı hiç hesaba katılmamıştır. Özellikle doğrudan eleştiri konusunun alanına giren belirleyici çalışması *el-Müstedrek ale'ş-Şeyhayn*'daki uygulamalarına hiç başvurulmamış olması, bir âlimin bir konuyla ilgili görüşlerini tespit ederken sadece bir başlık altında söyledikleriyle yetinilemeyeceği, konuya temas ettiği diğer kitapları ve uygulamalarının da dikkate alınması gerektiği şeklindeki temel prensip açısından kabul edilebilir bir şey değildir. Bu, aynı zamanda, literatürde ilk eleştirileri yöneten *Şürût* yazarları İbn Tâhir ile Hâzîmî'nin Hâkim'i yeterince tanımadıklarını düşündürmektedir. Bu eleştirileri yöneltenler Hâkim'in mezkûr eserlerine başvurmuş olsalar, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*'deki ifadelerinden farklı açıklama ve değerlendirmelerini görecekle, böylece onu "cahillikle" suçlama yanlışlığına düşmeyecekler ve Hâkim'in görüşlerini bu bütün üzerinden daha sağlıklı değerlendirme imkânı bulacaklardır. Burada özetle tekrarlayacak olursak Hâkim eleştiri konusu yapılan hususların, örnek olarak sunulan isimlerin ve bunların *Sahîhayn*'daki yerlerinin farkındadır, *el-Müstedrek*'te bunlarla ilgili bilgiler görülebilir. Kanaatimizce -bazı tutarsız veya çelişir gibi görünen ifadelerine rağmen- o, şartlar noktasında Buhârî ile Müslim açısından ideal olanı, gerçekleştirmek istedikleri üst düzeyi işaret ediyor olmalıdır.

Beyhakî ise beş yıl gibi uzun sayılacak bir süre Hâkim'e talebelik yapması, hocasının *el-Müstedrek* ve diğer kitaplarını bir kısmını doğrudan dinleyerek bir

kısmını icâzet gibi yollarla elde edip hocasının ilminin başlıca vârisi ve râvisi olması sebebiyle hocasının konuyla ilgili görüşlerinden detaylarıyla haberdar olmalıdır. Beyhakî'nin *Sahîhayn*'a özel bir değer atfetmesi, daha önce de ifade ettiğimiz gibi kitaplarının *Sahîhayn* üzerine yapılmış istihrâc çalışmaları hüviyetinde olması gibi hususlar da düşünüldüğünde eleştiriye konu olan detayların hatırı sayılır bir kısmından haberdar olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır. Yine de bu meselede elimizde ona nisbetle hocası Hâkim'i savunmaya yarayacak daha fazla bilgi bulunmaktadır.

Dördüncü ve son olarak zikredeceğimiz, Zerkeşî'nin ihtiyatlı bir ifadeyle Beyhakî'ye yönelttiği “Buhârî ile Müslim'in, kitaplarında bir râviden hadis rivayet etmemesini o râvi hakkında cerh ifadesi saydığı ve bunu gerekçe göstererek hadisini ta'lîl ettiği” şeklindeki eleştiri yeterli araştırmaya dayanmamaktadır. Konu etrafında yapılan incelemede de görüleceği gibi başka gerekçeler yanında bu eleştirinin geçersizliğini ortaya koyacak Beyhakî'nin kendi dilinden örnekler mevcuttur. Kanaatimizce Beyhakî, Buhârî ile Müslim'in bir râvinin hadisine yer vermemiş olmasını o râvi hakkında mutlak bir cerh değerlendirmesi olarak saymamakta, bu durumu ihtilaf söz konusu olduğunda rivayetler arasında tercihe yarayacak bir yardımcı gerekçe, bir müreccih olarak değerlendirmektedir.

el-Medhal'de ve *el-Medhal* dışında Beyhakî'nin usul anlayışına yöneltmiş toplam beş eleştiriyle ilgili sonuç olarak şu söylenebilir. Bu eleştirilerden ilk ikisi haklı, üçüncü ve dördüncü eleştiriler tartışmaya açık, beşinci eleştiri ise haksızdır. Bu eleştirilerden ikinci ve üçüncüsü doğrudan hadis tenkit yöntemiyle ilgili olmayan ve tâlî eleştirilerdir. Diğer üçü ise *Sahîhayn* özelinde yapılmış önemli eleştiriler olmakla birlikte spesifik bir alanda ve teknik detaylarla ilgilidir. Yine bu eleştirilerden birinci ve dördüncüsünde Beyhakî'nin, hocası Hâkim'in tesiri altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Hadis ilimlerine yaklaşık elli yıl hizmet etmiş, her birinde rivayet-dirayet bütünlüğünün sergilendiği, yazıldığı alanlarda çok değerli bulunan eserler yazmış ve özellikle ricâl ve ilel değerlendirmeleri yaparak hadis tenkit yöntemini uyguladığı hacimli mecmualar kaleme almış Beyhakî'nin birkaç hususta yanlış olmasını müsamahayla karşılamak gerekir. İlmî çalışmalarda hatasızlık mümkün değildir.

Eskilerin fehvasınca “Bahtiyar, hataları sayılacak kadar olandır”. Bu atıflar ve bunlara zaman zaman eşlik eden “hâfız, fakîh, mutkın” gibi ifadeler Beyhakî'nin ulemâ nezdinde de hadis ve fıkıh alanlarında söz sahibi değerli bir âlim olduğunun açık göstergeleri durumundadır.

SONUÇ

Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî (ö. 458/1066), 5/11. asır İslam dünyasının önde gelen muhaddis ve âlimlerindedir. Çok erken yaşlarda hadis tahsiline başlayan Beyhakî'nin Nişabur'da geçirdiği dönem hayatında çok temel bir yer tutar. O dönemde İslam dünyasının en önemli ilim merkezlerinden biri olan Nişabur “sünnet ve âlî isnad yurdu” ve “muhaddis yuvası” olarak anılmakta, medreseleri ve canlı ilim-kültür hayatıyla Bağdat'la yarışmaktadır. Beyhakî'nin burada o dönemki İslam dünyasının en büyük muhaddislerinden Hâkim'le tanışması hayatında bir dönüm noktası teşkil eder. Vefat edene kadar yaklaşık beş yıl Hâkim'in ilim meclislerine devam eden Beyhakî rivayet ağının genişliği ve rivayet birikiminin zenginliğiyle bilinen hocasından Zehebî'nin ifadesiyle “bir deve yükü” kitap yazmış, ayrıca kitaplarının rivayet hakkını elde etmiştir. Hocası vefat ettikten kısa bir süre sonra, yirmili yaşlarının başındayken eser telifine başlamasına bakılırsa bu beş sene Beyhakî'ye büyük bir yetkinlik kazandırmış olmalıdır. Beyhakî sadece bu hocasıyla yetinmemiş, Nişabur'daki diğer hocalardan hadis yazdıktan sonra Irak, Hicâz ve Cibâl bölgelerine giderek toplamda iki yüzden fazla hocadan hadis yazmış, böylece hem rivayet dağarcığını zenginleştirmiş hem de birçok değerli kaynak ve âlî isnad elde etmiştir. Şâfiî'nin talebesi Rebî' el-Murâdî'nin talebesi olan Horasanlı müsnid Ebü'l-Abbas el-Esam'ın yirmi talebesine yetmişmiş olması, Beyhakî'ye âlî isnad kazandırdığı gibi onu dördüncü tabakada Şâfiî'nin kitaplarının en önemli râvisi hâline getirmiştir. “Şeyhu's-sünne” ve “Nâsıru's-sünne” gibi lakaplarla anılmış olması Beyhakî'nin hadis ilimlerinde ulaştığı seviyeyi göstermektedir.

Ömrünün neredeyse yarısına tekabül eden tahsil hayatından sonra nihaî olarak Beyhakî'ye dönüp yerleşen Beyhakî, burada kendisini talebe yetiştirme ve eser telifine vermiştir. Bilinen talebelerinin azlığına ve ortaya koyduğu bir kısmı büyük hacimdeki eserlerin çok iyi hazırlanmış olmasına bakılırsa kitap yazımına daha fazla önem verip vakit ayırdığı söylenebilir. Hayatına yer veren biyografi yazarlarının tamamına göre bu kitaplar bazı açılardan benzersiz ve büyük emek mahsulü eserlerdir. Nitekim bu eserlerin bir kısmı kalabalık oturularda Beyhakî'den dinlenmiş ve istinsah edilerek Irak ve Şam gibi komşu bölgelere taşınmıştır. Beyhakî

özellikle Şâfiî mezhebinin delillerini tespit ettiği hadis ve fikhî harmanlayan eserleriyle kendisinden sonraki Şâfiî fikh ve hadis geleneklerini derinden etkilemiş, akaid, ahlak, zühd ve siyer alanlarına dair yazdığı eserlerle de sorumlu bir âlim olarak içinde yaşadığı topluma karşı dinî ve ahlakî vazifesini yerine getirmiştir. Hayatının sonlarına doğru Nişabur'da Selçuklu veziri Amîdülmülk el-Kündürî'nin sebep olduğu Eş'arî ulemânın taciz edilmesi, vazifelerinden uzaklaştırılması ve bir kısmının yaşadığı bölgeleri terk etmesine sebep olan kargaşada vezirin uyarılması vazifesinin Beyhakî'ye düşmesi, onun aynı zamanda o dönem Nişabur'unun önemli şahsiyetlerinden birisi olduğunu gösterir.

Beyhakî'nin, ilmî mesaisinin çoğunu "ömürlük bir proje" olarak benimsediği anlaşılan "Şâfiî'nin hukukî görüşleri ile bunların rivayet dayanaklarını tespite" ayırması ve yaklaşık 90 cilt olarak hesapladığımız Beyhakî külliyatının çoğunu bu amaçla kaleme alınan eserlerin oluşturması, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin "O Şâfiî'ye değil, mezhebini teyit için yazdığı kitaplar sebebiyle Şâfiî ona borçludur" mealindeki meşhur sözünün de delalet ettiği gibi Şâfiî mezhebinin Beyhakî'ye çok şey borçlu olduğunu göstermektedir. Buna mukabil muasırı Hatîb el-Bağdâdî gibi hadisin teknik alan ve konularına dair müstakil eserler kaleme almayı, hadis ilimlerinde sahip olduğu yetkinliğe ve telif ettiği eserlerin çoğunun hadis ilimleri açısından da yüksek kıymeti haiz olmasına rağmen onun bu sahadaki faaliyetlerinin hak ettiği ilgiyi görmesine engel olmuş gözükmektedir.

Bu çalışmanın konusu olan *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen* yukarıda bahsedilen proje kapsamında kaleme alınmış bir dizi kitaptan biridir. Beyhakî Şâfiî'nin İslam hukukuna dair görüşlerini bütün gerekçe, delil ve detaylarıyla *el-Mebsût* isimli eserde toplamış, sonra bu görüşlerin hadis ve âsâr dayanaklarını musannef bir eser olan *es-Sünenü'l-kebîr*'de derlemiş, ardından bu kitapta büyük bir yekûn tutan hadis ve fikhî değerlendirmelerinin metodik açıdan sağlıklı bir şekilde anlaşılması amacıyla *el-Medhal*'i kaleme almıştır. Kitaptaki Şâfiî vurgusunun ve kitabın hem fikh hem de hadis usulüyle ilgili bölümler içermesinin sebebi budur. Kitapta ayrıca eğitim-öğretim âdâp ve usulüne dair bir bölüm de vardır. Fikhî usulüyle ilgili bölüm kitabın yarısını oluşturmakta, bunu hacim itibarıyla sırasıyla hadis usulü ve eğitim-öğretim âdâp ve usulüne dair bölümler takip etmektedir. Bunlar da yaklaşık olarak ¼'lük

dilimlere tekabül eder. Bu bölümlerde zaman zaman konularla irtibat koparılmadan Kur'an, fıkıh ve hadis tarihine dair kıymetli anekdotlara da yer verilir.

el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen, literatürde “Medhal” kitapları olarak bilinen bir tür içerisinde yer alır. Bu tür kitaplar bir alan veya bir eseri tanıtmak, o alan veya eserin sağlıklı şekilde anlaşılmasına hizmet etmek için kaleme alınmış kılavuz kitaplardır. “Medhal” literatürü içerisinde “kitap medhalleri” türünün bir örneği olan *el-Medhal* de yine Beyhakî'ye ait *es-Sünenü'l-kebîr*'e giriş olarak kaleme alınmıştır.

Kitabın ¼'lük kısmını oluşturan hadis usulüne dair bölüm bir kısmı bugün kayıp olan kaynaklardan özenle seçilmiş nakillerle bazı önemli incelemelerden oluşur. Beyhakî ihtiyaç duymadıkça doğrudan konuşmayı tercih etmez. Burada hadis usulüyle ilgili ilgili, genel konular bazında, temel seviyede ve ana kitap olan *es-Sünenü'l-kebîr*'den istifadeye dönük olarak bilgilendirme yapılmış, usulün bütün konularına yer verilmemiştir. Yer verilen “hadis uydurmanın vebali, hadis rivayetinde dikkat ve teenniyle davranmanın gerekliliği, hadislerin mânen rivayeti, rivayetlerdeki yanlışların tashihi, hadis öğrenim-öğretim metotlarının değeri ve rivayet sîgaları, rivayet ve râvileri tenkit zorunluluğu, râvilerde aranan şartlar, hadislerin sahilik-zayıflık açısından taksimi, mürsel ve müdelles hadisin hükmü, hadislerin yazımı ve hadisin bazı coğrafi merkezlerinin rivayet kıymeti açısından değerlendirilmesi” gibi kimi zaman yazıldığı proje bağlamının gerektirdiği kimi zaman ana kitapta uygulanan hadis tenkit yönteminin anlaşılması için ihtiyaç duyulan başlıklarda da gerektiği kadarıyla yetinilmiş, bütün detaylara girilmemiştir. Bu yüzden *el-Medhal* hadis usulünde sıkça başvurulmuş kitaplar arasında yer almaz.

el-Medhal yazıldığı dönemden itibaren okunmuş, okutulmuş ve istinsah edilerek civar bölgelere ulaştırılmıştır. Bu sebeple müellifin döneminden başlayarak 10/16. yüzyılın başlarına kadar kesintisiz şekilde takip edilebilmiş, özellikle İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i etrafında teşekkül eden literatürde çok kullanılmıştır. Ancak 10-15/16-21. yüzyıllarda temsil kabiliyeti yüksek bazı usul kitaplarında *el-Medhal*'e rastlanmayışı kitaba bu ara dönemde eski ilginin kaybolduğunu düşündürmektedir. Bu sonuçta kanaatimizce ağırlıklı olarak Şâfiî mezhebini benimseyen Memlûk devlet düzeninin bozulmasıyla İbnü's-Salâh eksenli usul yazımının inkıtaa uğraması müessir olmuştur. Kitabın modern dönemde ilk

yayımlandığı 1404/1984 yılından itibaren yaklaşık kırk yıl herhangi bir akademik çalışmaya konu edilmemesinin altında ise ağırlıklı olarak bu ilk neşrin hadis usulüyle ilgili bölümlerin çoğunu içermemesi yatar. Bu sebeple çağdaş dönemde hadis araştırmacılarının çoğu Beyhakî'nin rivayet yönünden zengin eserlerindeki yöntem ve uygulamalarını incelemeye yönelmişlerdir. *el-Medhal*'in 2016 yılında eksiksiz neşrinin yapılması akademik açıdan çalışılmasına zemin oluşturmuş ve Beyhakî'nin hadisçiliğinin teorik çerçevesi ilk defa bu tez sayesinde bütünlüklü ve derli toplu bir şekilde tespit ve takdim edilme imkânı bulmuştur.

Araştırmanın birinci bölümünün Beyhakî'nin hayatıyla ilgili kısmının yazımında “Beyhakî'nin hadis tahsiline ne zaman ve nerede başladığı, hangi hocalardan ne zaman ve nerede hadis yazdığı, hangi ilim merkezlerini ne zaman ziyaret ettiği ve hocalarıyla rivayet ilişkisinin boyutları” başlıkları gibi bir âlimin akademik hayatının farklı evre ve ayrıntılarını tespitte imkân veren “sened esaslı monografi”lerin önemi daha yakından görülmüştür. Beyhakî'nin hadis ilimlerindeki uzmanlığının boyutları, çok genel tarih bilgisiyle yetinen tarih ve tabakat kitaplarıyla değil, bu tür monografilerdeki senedler üzerinden derlenmiş somut veriler işlenerek ortaya koyulmuştur. Özellikle Beyhakî gibi acem olan ve yaşadıkları dönem ve bölgelere dair yazılan tarih ve tabakat kitaplarının çoğunun kayıp olması sebebiyle mensup oldukları ilim ve kültür muhitleri hakkında yeterli biyografik malzeme bulunamayan âlimlerle ilgili bu tür çalışmaların benzerlerinin hazırlanması, hadis tarihi ve tenkidi açısından büyük önem arz etmektedir.

Yine araştırmanın birinci bölümünde *el-Medhal*; ismi, mahiyeti ve önemi, telif sebebi ve tarihi, rivayetleri, yazma nüshaları ve neşirleri, ihtisarları ve muhteva tanıtım ve değerlendirmesi başlıkları üzerinden ilk defa detaylı olarak tanıtılmıştır. Burada bir tür olarak “Medhal” kitaplarının işlev ve önemine değinilmiş, bu kitaplarla “Hatim” kitapları arasındaki benzerlik ve farklara dikkat çekilmiş, bu tür kitapların özellikle şahıs, eser ve metot çalışmalarının birinci elden ve özel kaynakları olduğu vurgulanarak bu kitapların hem hadis ilimleri açısından hem tarihî kıymetlerini ortaya koyacak bir literatür çalışması yapılması teklif edilmiştir.

Tezin temel konusunu oluşturan ikinci bölümde *el-Medhal* esas alınarak Beyhakî'nin hadis usulü anlayışı kitaptaki nakiller ve kendi ifadeleri üzerinden ilk

defa ortaya koyulmuş, *el-Medhal*'den özetlenerek yazılan diğer iki medhal ile Beyhakî'nin kitaplarındaki uygulamalarına eğilen bazı çağdaş çalışmalar bütünlüklü ve derli toplu bir tasavvur ve anlatım elde etmek için yardımcı kaynaklar olarak kullanılmıştır. Biraz önce de işaret edildiği gibi *es-Sünenü'l-kebir*'de takip edilen yönteme dair genel bir bilgilendirme yapmak amacıyla kaleme alınan *el-Medhal*'in, yazılış amacına uygun olarak hadis usulünün bütün konularını içermemesi, içerdiği konularda da yine bu amaca uygun şekilde detaylara girmemesi Beyhakî'nin usul anlayışını bütün boyut ve detaylarıyla tespite izin vermez. Bu noktada anılan yardımcı kaynaklar da sınırlı bir işlev görmüştür. Yine de araştırmada yer verilen konular ve bu konuların sunuluş ve değerlendiriliş biçimi üzerinden Beyhakî'nin usul anlayışına dair genel bir fikir edinmek mümkündür. Araştırmada ortaya koyulan Beyhakî'nin teorik usul anlayışı belki yeni çalışmalarda Beyhakî'nin hadisçiliğinin pratik yönünü inceleyen diğer tezlerle birlikte değerlendirildiğinde bu eksik giderilmiş ve Beyhakî'nin hadisçiliği teorik ve pratik yönleriyle bir bütün hâlinde ortaya konulmuş olacaktır. *el-Medhal*'de yer verilen bilgilerin niteliği ve bunların sunuluş ve değerlendirme tarzından anlaşıldığı kadarıyla Beyhakî kendisinden önceki hadis ilimleri geleneğinin iyi yetişmiş ve sadık bir temsilcisidir. Kitaptaki belki yanlış anlamalara sebebiyet verecek Şâfiî vurgusu, bu gerçeği değiştirmez. Zira Şâfiî de önemsiz bazı detaylar dışında muhaddislerin yerleşik hadis tenkit yöntemlerini benimsemiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünde Beyhakî'nin kendisinden önceki hadis literatüründen ne ölçüde istifade ettiğini görebilmek için *el-Medhal*'in kaynakları tespit edilmiştir. Bir mütekaddim dönem eseri olan Beyhakî'nin bütün kaynaklarını tespit kolay olmadığı için açık kaynaklar dışında örtük kaynakların tespiti için kitabın bütün senedleri tek tek gözden geçirilmiş, bunun neticesinde genel olarak *el-Medhal*'in 79, hadis ile ilgili bölümlerin 40 kaynağı tespit edilmiştir. Kitabın kaynakları elbette bu sayıdan fazladır. Tespit edilen kaynakların çeşitlilik açısından tasnifi, Beyhakî'nin ilgi ve iştiğal alanlarını görmeyi mümkün kılmış, bu sayede Beyhakî'nin bu alanların kaynaklarını yakından tanıdığı ve bu kaynakları sağlıklı ve verimli bir şekilde kullandığı da görülmüştür. Bu kaynakların atıf oranları açısından tasnifi ise henüz hadis usulü literatürünün yeterince gelişmediği 5/11. asırda

muhaddisler tarafından yazılan tarih ve ricâl kitaplarının usul ilmi açısından önemini ortaya koymuştur. Zira Fesevî'nin *el-Ma'rifet ve't-târîh*, Hanbel b. İshak'ın *et-Târîh* ve İbn Adî'nin *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl* isimli eserleri *el-Medhal*'in usulle ilgili bölümlerinin en çok kullanılan kaynaklarıdır. Hadis usulü kitaplarının tarihî kaynakları olduğu anlaşılan bu tür eserlerin her birinin hadis usulü açısından müstakil olarak çalışılması gerekmektedir. Bu, hem hadis usulü anlayışının bir süreklilik içerisinde takip ve tespitine imkân verecek hem de mevcut hadis usulü eserlerinin daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlayacaktır.

el-Medhal'in hadis usulü literatürüne nasıl intikal ettiğini tespit edebilmek için ana izlek dışında kitabın yazmaları üzerindeki semâ, kıraat, icâzet, ferâğ, belâğ ve temellük kayıtları kullanılmış ve bu kayıtlar okunarak kitabın müellif döneminden başlayarak kesintisiz şekilde önce Şam'a oradan da Mısır'a ulaştığı tespit edilmiştir. Bu kayıtlar aynı zamanda kitaba çok farklı zümrelerden ilim adamı ve talebelerin yoğun ilgi gösterdiğini, eserin 7-9/13-15. yüzyıllar boyunca Şam ilim çevrelerinde dolaşımında kaldığını göstermektedir. *el-Medhal*'in üç farklı rivayeti, orijinal ismi ve usul literatürüne hangi yolla ulaştığı gibi hususların tespitinde de bu kayıtlardan istifade edilmiştir. Bu durum, hadis yazmaları üzerindeki kayıtların hadis ilimleri ve tarihi açısından kritik önemini göstermekte, özellikle şahıs veya kitap esaslı çalışmaların yazmaların üzerindeki kayıtları birinci dereceden çalışma kaynakları arasına katmasının bir zorunluluk olarak telakki edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Beyhakî'nin ilmî etki ve katkılarını tespit için, belirlenen kriterler eşliğinde usul literatüründe taramalar yapılmıştır. *el-Medhal*'in hadis usulü literatüründe izi İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i ile takip edilebilmeye başlanmış ve kitaba en çok atıflar hadis usulü faaliyetin yoğun olarak izlendiği 7-9/13-15. yüzyıllarda Şam ve Mısır bölgelerinde İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i etrafında kaleme alınan kitaplarda görülmüştür. Bu sonuçta buraların ağırlıklı olarak Şâfiî mezhebini benimsemiş olması dışında Beyhakî'nin alana katkıları ve İbnü's-Salâh'ın iyi bir Beyhakî takipçisi olmasının da etkisi vardır.

Genellikle *Ulûmü'l-hadîs* ekseninde yazılan bu kitaplarda Beyhakî'nin *el-Medhal* ve diğer eserlerindeki usul düşüncesine yapılan 32 atıf olumlu ve istifade

amaçlı atıflardır. Bu atıfların ilgili olduğu alanlara bakılınca Hadis Tarihi, Hadis Edebiyatı, Hadis Usulü ve Şâfiî'nin usul düşüncesi alanlarında Beyhakî'nin uzmanlığına başvurulduğu veya Beyhakî'nin eserlerine müracaat edildiği görülür. *el-Medhal*'in sıkça Şâfiî'nin görüşlerine ulaşmak için kullanıldığı da dikkatlerden kaçmaz. Yine, Şâfiî ile ilgili atıflarda Şâfiî'nin görüşlerinin tespiti ve nasıl anlaşılacağı hususlarında Beyhakî'nin ulemâ nezdindeki belirleyici konumu dikkat çekicidir.

Bu 32 atfın ilgili olduğu başlıklara bakıldığında bunların bir kısmının özellikle hadis usulü ve tarihiyle ilgili önemli tespit ve değerlendirmeler içerdiği görülür. Sahih hadislerin derecelendirilmesiyle ilgili hiyerarşik taksime itirazı, hadis münekkitlerinden hiçbirinin sahâbeyi hadis rivayetinde itham etmediği tespiti, dönemin değişmesi, güven duygusunun kaybolması ve yalan ve bid'at olgularının ortaya çıkması sebebiyle tâbiîn döneminde yaygın olan irsâl uygulamasına artık mesafeyle yaklaşmak gerektiği tespiti, İbnü'l-Müseyyeb ve Nehaî'nin mürsel rivayetlerinin kıymetiyle ilgili değerlendirmeleri, İbnü's-Salâh'ın "Son asırlarda tashih ve tahsinin imkânı" görüşünün dayanağı olan ve hadis tarihinde rivayetlerin kitaplarda derlenmesi neticesinde senedlerin rivayetlerin kıymetleri hakkındaki belirleyici etkisini yitirdiği şeklinde özetlenebilecek köklü değişime işaret eden görüşü bunlara örnek verilebilir.

el-Medhal'e ve Beyhakî'nin diğer eserlerindeki usul düşüncesine yönelik tespit edilen beş eleştiriden ikisi biri cüz'î bir konuyla ilgili olmak kaydıyla haklı, ikisi tartışmaya açık, sonuncusu ise kanaatimizce geçersiz eleştirilerdir. Bir başka ifadeyle biri bir rivayet sığasının kısaltılması, diğeri bir kavramın isimlendirilmesi ve kalan üçü de *Sahîhayn*'la ilgili olan bu beş eleştirinin bir kısmının kişisel tercihle ilgili bir kısmının da belirli kitaplar özelinde yapılmış eleştiriler olduğu ve bunların genel yöntemle ilgili metodik eleştiriler olmadığı ifade edilmelidir.

Üçüncü bölümde özellikle Beyhakî ve hocası Hâkim'e yöneltilen eleştiriler üzerindeki detaylı incelemeler Hâzîmî'nin "İlimlerin felâketi taklittir" tespitini haklı çıkarırcasına titizlik ve yetkinlikleriyle tanınan âlimlerin dahi bazı meselelerde şaşkınlık verecek derecede birbirlerini taklit edebildiklerini göstermiş, bu itibarla bütün meselelerde elden geldiğince ilk ve asıl kaynağa ulaşmak araştırmacılar için

zaruret addedilmiştir. Ayrıca bir âlimin herhangi bir konuyla ilgili görüşü tespit edileceği zaman sadece bir kitabındaki bir başlık üzerinden hareket etmenin yanlışlığına dikkat çekilmiş, o âlimin hem o kitabındaki ilgili diğer başlıklara hem o konuya temas etmiş olabileceği diğer eserlerine müracaat etmek gerektiği, bunların yanında ilmî şahsiyeti ve alanla ilgili uzmanlığının da hesaba katılması gerektiği hususu metodik bir ilke olarak tespit edilmiştir. Yine, bu eleştirilere verilen uzun cevaplar kapsamında müteahhir dönemde yerleşmiş tanım ve terminolojiyle mütekaddim dönemdeki kullanım ve uygulamaların değerlendirilemeyeceği hususu genel bir prensip olarak belirlenmiştir.

Bu araştırma, bir kısmı yöntemle, bir kısmı çalışma konularıyla veya bazı detaylarla ilgili kimi ilklere de şahitlik etmiştir. Beyhakî'nin teorik hadis usulü anlayışı bütünlüklü ve derli toplu bir şekilde ilk defa ortaya koyulmuş, kitabın orijinal ismi ilk defa doğru tespit edilmiş, yaklaşık telif tarihi ilk defa doğru belirlenmiştir. Aynı zamanda kitabın yazılış amacı özel ve genel bağlamlarıyla ilk defa açıklanmış, Beyhakî'nin neredeyse bütün ilmî mesaisini harcadığı “proje” ve *el-Medhal*'in bu proje çerçevesinde kaleme alınmış olduğu hususu ilk defa net bir şekilde ortaya koyulmuştur. Yine, bir tür olarak “Medhal” kitaplarıyla ilgili ilk defa bilgi verilmiş, ilk defa isnad incelemeleri üzerinden kitabın bazı örtük kaynakları tespit edilmiş, bir kitabın ilmî literatürdeki yeri öncesi ve sonrasıyla ilk defa bu netlikte gösterilmiştir. Bunların yanında Şartu's-Şeyhayn bağlamında özellikle Hâkim'e yöneltilen kadim ve yaygın eleştiri akademik literatürde ilk defa bu detay ve derinlikte kendisine cevap bulmuş, *es-Sünenü'l-kübrâ* şeklindeki yaygın okunuş - caiz olmakla birlikte- ilk defa müellifinin dilinden *es-Sünenü'l-kebir* şeklinde düzeltilmiştir. Yazmaların üzerindeki kayıtlar kitabın intikal tarihi ve keyfiyetinin tespiti amaçlarıyla akademide yine ilk defa bu tezde kullanılmıştır.

Yukarıda teklif edilen yeni çalışma konularına ilaveten *el-Medhal*'in bir cilt tutan ve Beyhakî'nin bazı açıklayıcı notlar ve katkılarla ağırlıklı olarak Şâfi'nin usul düşüncesini özetlediği fıkıh usulüyle ilgili bölümüyle kitabın yaklaşık ¼'ünü oluşturan eğitim-öğretim âdâp ve usulüyle ilgili bölümünün makale ve tez hacminde farklı çalışılmalarda ele alınıp incelenmesinde fayda görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abbâdî, Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye*, nşr. Gösta Vitestam, Leiden, 1964.
- Abdüssettâr eş-Şeyh, *el-Hâfizu'z-Zehebî Müerrihu'l-İslâm Nâkıdü'l-muhaddisîn İmâmü'l-mu'addilîn ve'l-mücerrihîn*, 1. baskı, Dârü'l-kalem, Dımaşk, 1414/1994.
- Adil Abdülğafûr Abdülganî, *Merviyyâtü Urve İbni'z-Zübeyr fi's-siyer ve'l-meğâzî – Cem' ve dirâse*, doktora tezi, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine, 1413.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Keykeldî, *Câmi'u't-tahsîl fi ahkâmi'l-merâsîl*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, 2. baskı, Âlemü'l-kütüb, Beyrut, 1407/1986.
- , *Tahkîku münîfi'r-rütbe li-men sebete lehu şerîfü's-suhbe*, thk. Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, 1. baskı, Dârü'l-Âsıme, Riyad, 1410.
- Asse, Münâ Abdülhakîm, *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye inde'l-İmâmi'l-Beyhakî fi kitâbihi Şu'abi'l-îmân*, 2. baskı, Dârü'n-nevâdir, Beyrut, 1432/2011.
- Attûre, Abdülaziz Hüseyin, *el-İmâmü's-Şâfiî ve eseruhu fi ilmi'l-hadîs*, 1. baskı, Mektebetü'l-irşâd, 1437/2016.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, *Beyânü hatai men ahtae ale's-Şâfiî*, thk. Şerîf Nâyif ed-Duays, 1. baskı, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1402.
- , *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân*, thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî ve Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, I-XIV, 1. baskı, Mektebetü'r-rüşd v.dğr., Riyad, 1423/2003.
- , *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rîfetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî, I-VII, 1. baskı, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1408/1988.
- , *el-Esmâ' ve's-sıfât*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî, I-II, 1. baskı, Mektebetü's-sevâdî, Cidde, 1413/1993.
- , *el-Hilâfiyyât*, thk. Mahmûd b. Abdilfettâh en-Nehhâl v.dğr., I-VIII, 1. baskı, er-Ravza li'n-neşr ve't-tevzî', Kahire, 1436/2015.

- , *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd alâ mezhebi's-selef ve ashâbi'l-hadîs*, thk. Ahmed İsam el-Kâtib, 1. baskı, Dârü'l-âfâki'l-cedîde, Beyrut, 1401.
- , *el-Kırâ'e halfe'l-imâm*, nşr. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, 1. baskı, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1405.
- , *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, I-XV, 1. baskı, Câmiatü'd-dirâsâti'l-İslâmiyye-Karaçi v.dğr., Kahire, 1412/1991.
- , *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*, thk. Muhammed Ziyâürrahman el-A'zamî, I-II, 2. baskı, Advâü's-selef, Riyad, 1420.
- , *el-Medhal ilâ İlmi's-sünen*,⁸³⁵ thk. Muhammed Avvâme, I-II, 1. baskı, Dârü'l-yüsr-Dârü'l-minhâc, Riyad, 1437/2016.
- , *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, I-II, 1. baskı, Mektebetü dâri't-türâs, Kahire, 1390/1970.
- , *Risâletü'l-İmâm Ebî Bekr el-Beyhakî ile'l-İmâm Ebî Muhammed el-Cüveynî*, thk. Ebû Ubeydillah Firâs b. Halil el-Miş'al, 1. baskı, Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1428/2007.
- , *es-Sünenü'l-kebîr*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, I-XXIV, 1. baskı, Merkezü Hecer li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kahire, 1432/2011.
- , *es-Sünenü's-sağîr*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, I-IV, 1. baskı, Câmiatü'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, Karaçi, 1410/1989.
- Beyhakî, Ebü'l-Hasen Zahîruddîn Ali b. Zeyd, *Târîhu Beyhak ve zikrû'l-ulemâ ve'l-eimme ve'l-efâdıl ellezîne nebeğû fihâ ev intekalû ileyhâ*, thk. eden ve Arapçaya çev. Yûsuf el-Hâdî, 1. baskı, Dâru ikra', Dımaşk, 1425.
- Bikâî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrahim b. Ömer, *en-Nüketü'l-vefiyye bi-mâ fî Şerhi'l-Elfîyye*, thk. Mahir Yâsîn el-Fahl, I-II, 1. baskı, Mektebetü'r-rüşd nâşirûn, Riyad, 1428/2007.

⁸³⁵ Kitabın ismindeki yanlış 2. baskıda *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen* şeklinde düzeltilmiştir.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Züheyr en-Nâsır, 1. baskı, Dâru tavki'n-necât, Beyrut, 1422, Mısır 1311 tarihli el-Matbaatü'l-kübrâ el-Emîriyye'nin tıpkı basımı.
- Bülkînî, Ebû Hafıs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân el-Kinânî, *Mehâsinü'l-İstulâh* (İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si ile birlikte), thk. Âişe Abdurrahman (Bintü'ş-Şâtî'), Dârü'l-maârif, Kahire, ts.
- Canan, İbrahim, "Enes b. Mâlik", *DİA*, XI, 234-235.
- Doğan, Halil İbrahim, "Beyhakî'nin Hayatı, Eserleri ve *es-Sünenü'l-kebir*'in Mukaddimesi *el-Medhal ilâ 'ilmi's-sünen'i*", *Ulum Dini Tetkikler Dergisi*, 4/2 (Aralık 2021), s. 287-317.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "İcmâ", *DİA*, XXI, 417-431.
- Dûrî, Kuteybe Alâ Tevfik, *Menhecü'l-Hâfizi'l-Beyhakî fi't-tashih ve't-taz'if fi-kitâbihi'l-Hilâfiyyât*, Dârü'l-Fârûk, Amman, 1440/2019.
- Durmuş, İsmail, "Nadr b. Şümeyl", *DİA*, XXXII, 281-282.
- Ebnâsî, Burhânüddîn Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ, *eş-Şeze'l-feyyâh min Ulûmi İbni's-Salâh*, thk. Salâh Fethî Helel, I-II, 1. baskı, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1418/1998.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb el-Arnaût, 1. baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1408/1988.
- , *Risâletü'l-İmâm Ebî Dâvûd ilâ Ehli Mekke fi vasfi Sünenih*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, (*Selâsü resâil fi ilmi mustalahi'l-hadis* içinde), Mektebü'l-matbûati'l-İslâmiyye bi-Haleb-Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1417/1997.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh, *Safha müşrika min târihi semâ'il-hadis inde'l-muhaddisîn* (*el-İsnâdü mine'd-dîn* ile birlikte), 1. baskı, Mektebü'l-matbûati'l-İslâmiyye bi-Haleb-Dârü'l-kalem, Dımaşk, 1412/1992.

- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, I-XIII, 1. baskı, Dârü'l-me'mûn li't-türâs, Dimaşk, 1404/1984.
- Efendioğlu, Mehmet, "Zübeyr b. Avvâm", *DİA*, XLIV, 522-524.
- Gâmidî, Ahmed b. Atıyye b. Ali, *el-Beyhakî ve mevkıfuhû mine'l-ilâhiyyât*, 2. baskı, İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, Medine, 1423/2002.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbü'rî, *Kitâbü'l-Medhal ilâ ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, 2. baskı, Dârü'l-muhaddis, 1444/2022.
- , *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsîh*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, 2. baskı, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1431/2010.
- , *el-Medhal ilâ ma'rifeti's-sahîhi mine's-sakîm ve tebyîni mâ eşkele min esmâi'r-ricâl fi's-Sahîhayn*, thk. İbrahim b. Ali b. Muhammed Âlü Küleyb, I-II, 1. baskı, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad, 1423/2002.
- , *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ, I-IV, 1. baskı, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1411/1990.
- Halef, Necm Abdurrahman, *el-İmâmü'l-Beyhakî: Şeyhu'l-fikh ve'l-hadîs ve sâhibü's-Süneni'l-kübrâ*, 1. baskı, Dârü'l-kalem, Dimaşk, 1414/1994.
- , *es-Sinâ'atü'l-hadîsiyye fi's-Süneni'l-kübrâ li'l-İmâmi'l-Beyhakî*, 1. baskı, Dârü'l-vefâ, Mansûre, 1412/1992.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb, I-II, 3. baskı, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1416/1996.
- , *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl, I-II, 1. baskı, Dâru İbni'l-Cevzî, Demmâm, 1432.
- , *Mes'eletü'l-ihticâc bi's-Şâfî fi-mâ üsnide ileyh ve'r-red ale't-tâ'inîne bi-izami cehlihîm aleyh*, thk. Halil İbrahim Molla Hâtır, er-Riâsetü'l-âmmе li-idâreti'l-buhûsi'l-ilmîyye ve'l-iftâ ve'd-da've ve'l-irşâd, Riyad, 1400/1980.

- , *Takyîdü'l-ilm*, thk. Yusuf el-Iş, Dâru ihyâi's-sünneti'n-nebeviyye, Beyrut, 1974.
- , *Târîhu Medîneti's-selâm ve ahbâru muhaddisîha ve zikru kuttâniha'l-ulemâ min gayri ehliha ve-vâridîha (Târîhu Bağdâd)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XVI, 1. baskı, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1422/2002.
- Hâzimî, Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ, *Şürûtu'l-e'immeti'l-hamse*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, (*Selâsü resâil fî ilmi mustalahi'l-hadîs içinde*), Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1417/1997.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr, *Müsnedü'l-Humeydî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, I-II, 1. baskı, Dârü's-Sekkâ, Dimaşk, 1996.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahim b. el-Hüseyin, *Şerhu't-tebsıra ve't-tezkira*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl v.dğr., I-II, 1. baskı, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1423/2002.
- , *et-Takyîd ve'l-izâh limâ utlika ve uğlika min Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Üsâme b. Abdillâh el-Hayyât, I-II, 1. baskı, Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1425/2014.
- , *et-Tebssıra ve't-tezkira fî ulûmi'l-hadîs (Elfîyyetü'l-Irâkî)*, thk. Abdülmuhsin b. Muhammed el-Kâsım, 3. baskı, 1442/2021.
- İbn Abdilber, *et-Temhîd li-mâ fî'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf v.dğr., I-XVII, 1. baskı, Müessesetü'l-furkân li't-türâsi'l-İslâmî, Londra, 1439/2017.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr., I-X, 1. baskı, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1418/1997.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dimaşkî, *Mu'cemü's-şüyûh*, Vefâ Takıyyüddîn, I-III, 1. Baskı, Dârü'l-beşâir, Dimaşk, 1421/2000.
- , *Tebyînü kezibi'l-müfterî fîmâ nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*, thk. Hüsâmüddîn el-Kudsî, 2. baskı, Dârü'l-fikr, Dimaşk, 1399.

- İbn Ebî Hâtım, *el-Cerhu ve 't-ta'dîl*, Meclisu Dâireti'l-maârifî'l-Osmâniyye, I-IX, 1. baskı, Haydarâbâd, 1271/1952.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Hüde's-sârî ile birlikte), thk. Şuayb el-Arnaût – Âdil Mürşid v.dğr., I-XXIV, er-Risâletü'l-âlemiyye, Beyrut, 1434/2013.
- , *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-'umr*, thk. Hasen Habeşî, I-IV, el-Meclisü'l-a'lâli'ş-şüüni'l-İslâmiyye v.dğr., Mısır, 1389/1969.
- , *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rebî b. Hâdî Umeyr el-Medhalî, I-II, 1. baskı, İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, Medine, 1404/1984.
- , *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Nûruddîn Itr, 3. baskı, Matbaatü's-sabâh, Dimaşk, 1421/2000.
- , *Ta'cîlü'l-menfa'a bi-zevâidi ricâli'l-e'immeti'l-erba'a*, thk. İkrâmullah İmdâdülhak, I-II, 1. baskı, Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1996.
- , *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, 9. baskı, Dârü'l-minhâc, Cidde, 1442/2021.
- , *Ta'rîfü ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*, thk. Âsım b. Abdillâh el-Karyûtî, 1. baskı, Mektebetü'l-menâr, Amman, 1403/1983.
- , *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrahim ez-Zeybek-Âdil Mürşid, I-IV, 1. baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1416/1996.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zaman*, thk. İhsan Abbas, I-VII, Dâru Sâdır, Beyrut 1978/1398.
- İbn Hâni', Ebü Ya'kûb İshak b. İbrahim, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Züheyr eş-Şâvîş, I-II, 1. baskı, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1400.
- İbn Hazm, Ebü Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, tkd. İhsan Abbas, I-VIII, Dârü'l-âfâki'l-cedîde, Beyrut, ts.

- , *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, nşr. Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî, I-XII, Dârü'l-fikr, Beyrut, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, I-II, 1. baskı, Dârü's-sumey'î, Riyad, 1420/2000.
- , *Sahîhu İbn Hibbân (el-Müsnedü's-sahîh ale't-tekâsîm ve'l-envâ')*, thk. Mehmet Ali Sönmez-Halis Aydemir, I-VIII, 1. baskı, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1433/2012.
- İbn İyâs, Ebü'l-Berekât Zeynüddîn Muhammed b. Ahmed, *Bedâi'u'z-zühûr fî vekâi'i'd-dühûr*, thk. Muhammed Mustafa, I-V, 1. baskı, el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-âimme li'l-kitâb, 1404/1984.
- İbn Kayyim, *el-Fürûsiyyetü'l-Muhammediyye*, thk. Zâid b. Ahmed en-Nüşeyrî, 4. baskı, Dâru Atââti'l-ilm-Dâru İbn Hazm, Riyad-Beyrut, 1440/2019.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer ed-Dımaşkî, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl, 1. baskı, Dârü'l-meymân, Riyad, 1434/2013.
- , *Tabakâtü's-Şâfiyye*, thk. Abdülhafız el-Mansûr, I-II, 1. baskı, Dârü'l-medâri'l-İslâmî, Beyrut, 2004.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn(/Muhibbüddîn) Muhammed b. Abdilganî, *et-Takyîd li-ma'rifeti ruvâti's-sünen ve'l-mesânîd*, thk. Şerîf b. Salih eş-Şâdî, I-II, İsdârât Vezâreti'l-evkâf ve's-şüûni'l-İslâmiyye, Katar, 1435/2014.
- İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdürrahîm Saîd, I-II, 1. baskı, Mektebetü'l-Menâr, Zerkâ, 1407/1987.
- İbn Tâhir, Ebü'l-Fazl Muhammed el-Makdisî, *Şürûtu'l-e'immeti's-sitte*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, (*Selâsü resâil fî ilmi mustalahi'l-hadîs içinde*), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1417/1997.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım v.dğr., Mücemme'u'l-Melik Fehd li-tibâati'l-Mushafi's-şerîf, Medine, 1425/2004.

- , *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmi's-şîati'l-kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, I-IX, 1. baskı, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyad, 1406/1986.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-Ensâb*, I-III, Dâru Sâdır, Beyrut, 1400/1980.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübarek, *Câmi'u'l-usûl fî ahâdisi'r-Resûl*, thk. Abdülkadir el-Arnaût v.dğr., I-XII, 1. baskı, 1389-1392/1969-1972.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali, *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdullah b. Yusuf el-Cüdey', I-II, 1. baskı, Dâru Fevvâz, Ahsâ, 1413/1992.
- İbnü's-Salâh, Ebü Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî, *Siyânetü Sahîhi Müslim mine'l-ihlâl ve'l-galat ve himâyetühû mine'l-ıskât ve's-sakat*, thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkadir, 2. baskı, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1408.
- , *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye*, thk. Muhyiddîn Ali Necîb, I-II, 1. baskı, Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1992.
- , *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nûruddîn İtr, Dârü'l-fıkr, Dımaşk, 1406/1986.
- İbnü't-Türkmânî, Alâüddîn Ali b. Osman b. İbrahim, *el-Cevherü'n-nakî fî'r-reddi 'ale'l-Beyhakî*, I-XI, 1. baskı, Meclisü Dâireti'l-maârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1356.
- İsmâîlî, Ebü Bekr Ahmed b. İbrahim b. İsmail el-Cürcânî, *Kitâbü'l-Mu'cem fî esâmî süyûhi Ebî Bekr el-İsmâîlî*, thk. Ziyad Muhammed Mansur, I-III, 1. baskı, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Medine, 1410/1990.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*, thk. Yahyâ İsmail, I-IX, Dârü'l-vefâ, Mansûre, 1419/1998.
- , *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, 1. baskı, Dârü't-türâs-el-Mekbetetü'l-atıka, Kahire-Tunus, 1379/1970.
- Kandemir, M. Yaşar, "Beyhakî", *DİA*, VI, 58-61.
- , "Ebü Katâde", *DİA*, X, 174-175.
- , "Cüz", *DİA*, VIII, 147-148.

- Karnî, Ahmed b. Ali, *Mu‘cemü’r-rumûz inde’l-muhaddisîn*, Mektebetü Dâri’l-minhâc, 1. baskı, Riyad, 1438.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, Müessesetü’t-târîhi’l-Arabî v.dğr., Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı 1941’in tıpkı basımı.
- Leknevî, Ebü’l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Hindî, *Zaferü’l-emânî bi şerhi Muhtasari’s-Seyyidi’ş-Şerîf el-Cürcânî fî mustalahi’l-hadis*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, 1. baskı, Mektebü’l-matbûâtî’l-İslâmiyye bi-Halep, 1416.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Ali, *el-Mevâ‘iz ve’l-i’tibâr bi-zikri’l-hutat ve’l-âsâr*, I-IV, 1. baskı, Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut, 1418.
- Mansûrî, Ebü’t-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali, *es-Selsebilü’n-nakî fî terâcimi şüyühi’l-Beyhakî*, 1. baskı, Dârü’l-âsime, Riyad, 1432/2011.
- Mârûf, Beşşâr Avvâd, *ez-Zehbî ve menhecuhu fî Kitâbi Târîhi’l-İslâm*, 1. baskı, Dârü’l-garbi’l-İslâmî, Beyrut, 1429/2008.
- Melîbârî, Hamza Abdullah, *Tashîhu’l-hadis ‘inde’l-İmâm İbni’s-Salâh – Dirâse nakdiyye*, 1. baskı, Dâru İbn Hazm, 1417/1997.
- Mizzî, Ebü’l-Haccâc Cemalüddîn Yusuf b. Abdirrahman, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, I-XXXV, 1. baskı, Müessesetü’r-risâle, Beyrut, 1400-1413/1980-1992.
- Muhibbî, Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh, *Hulâsatü’l-eser fî a‘yâni’l-karni’l-hâdî ‘aşer*, I-IV, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, I-V, Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1374/1955.
- Müzenî, Ebû İbrahim İsmail b. Yahya, *el-Muhtasar min ilmi’ş-Şâfi‘î ve-min ma‘nâ kavlih*, thk. Abdullah Şerefüddîn ed-Dâğistânî, I-III, 1. baskı, Dâru medâric li’n-neşr, Riyad, 1440/2019.
- Nedîm, Ebü’l-Ferec Muhammed b. İshak b. Muhammed, *Kitâbü’l-Fihrist*, thk. Eymen Fûâd Seyyid, 2. baskı, Müessesetü’l-furkân li’t-türâsi’l-İslâmî, Londra, 1435/2014.

- Nehhâl, Mahmûd b. Abdilfettâh, *İthâfü'l-murtekî bi-terâcimi şüyûhi'l-Beyhakî*, 1. baskı, Dârü'l-meymân, Riyad, 1429/2008.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*, thk. Nûruddîn Itr, 3. baskı, Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Dimaşk, 1412/1992.
- , *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, İdâretü't-tibâati'l-Münîriyye, I-IX, Kahire, 1344-1347.
- , *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim ibni'l-Haccâc*, I-IX, 2. baskı, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392.
- , *et-Telhîs şerhu'l-Câmi'i's-sahîh li'l-Buhârî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, I-II, Dâru Taybe, Riyad, 1429/2008.
- Rânehürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdirrahman, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Muhibbüddîn Ebû Zeyd, 1. baskı, Kahire, 2016.
- Rûdânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, *Sılatü'l-halef bi-mevsûli's-selef*, thk. Muhammed Haccî, 1. baskı, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1408/1998.
- Rüstem, Muhammed b. Zeynülâbidîn, *el-Müstahrec alâ Sahîhi'l-Buhârî li'l-İmâmi'l-Hâfiz Ebî Bekr Ahmed ibn İbrahim el-İsmâîlî – Dirâse ve tahlîl, Mecelletü Câmiati'l-İmâm*, 36 (1422), s. 138-228.
- San'ânî, Ebû İbrahim Muhammed b. İsmail, *Tavdîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*, nşr. Salâh b. Muhammed b. Uveyda, I-II, 1. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1997.
- Sarîfinî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. el-Ezher, *el-Müntehab min Kitâbi's-Siyâk li-Târîhi Neysâbûr li-Abdîlgâfir el-Fârisî*, thk. Muhammed Kâzım el-Mahmûdî, Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, Kum-İran, 1403/1982.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*, thk. İbrahim Bâcis Abdülmecîd, I-III, 1. baskı, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1419/1999.

- , *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, thk. Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr – Muhammed b. Abdullah b. Fühayd, I-V, Mektebetü dâri'l-minhâc, Riyad, 1426.
- Sellûm, Ahmed b. Fâris, *Tühfetü'l-müttakî bi-hatmi's-Süneni'l-kebîr li'l-Îmâmi'l-Beyhakî*, Mektebetü'l-maârif, 1. baskı, Riyad, 1431/2010.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî v.dğr., I-XIII, 1. baskı, Meclisü Dâireti'l-maârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1382/1962.
- , *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr*, thk. Münîre Nâcî Sâlim, I-II, 1. baskı, Riâset Dîvânî'l-evkâf, Bağdat, 1395/1975.
- Sıbt İbn Hacer, Yusuf b. Şâhin, *Revnaku'l-elfâz bi-mu'cemi'l-huffâz*, thk. Abdüsselam Ali eş-Şeyhlî, I-IV, 1. baskı, Dârü'n-nevâdir, Dımaşk, 1438/2017.
- Sübki, Tacüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, I-X, 2. Baskı, Hecer li't-tibâati ve'n-neşr ve't-tevzî', Kahire, 1413.
- Süyûtî, Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-Bahr ellezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser*, thk. Üneys b. Ahmed b. Tahir, I-IV, Mektebetü'l-gurabâi'l-eseriyye, Medine, 1420/1999.
- , *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, thk. Muhammed Avvâme, I-V, Dârü'l-Minhâc – Dârü'l-Yüsr, Medine, 1437/2016.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 2. baskı, Dârü't-türâs, Kahire, 1399/1979.
- , *el-Ûm*, I-V, 2. baskı, Dârü'l-fikr, Beyrut, 1403/1983.
- Şüvât, Hüseyin b. Muhammed, *el-Kâdi İyâz Âlimü'l-Mağrib ve İmâmü Ehli'l-hadîs fî vaktih*, 1. baskı, Dârü'l-kalem, Dımaşk, 1419/1999.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *et-Tesviyetü beyne haddesenâ ve ahberenâ*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, (*Hamsü resâil fî ulûmi'l-*

- hadîs* içinde), 1. baskı, Mektebü'l-matbûâti'l-İslâmiyye-Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1423/2002.
- Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, I-II, 1. baskı, Mektebü'l-matbûâti'l-İslâmiyye bi-Haleb, Beyrut, 1416/1995.
- Tâî, Riyâz Hüseyin Abdüllatîf, *et-Tashîh alâ şarti's-Şeyhayn – Dirâse tatbikiyye nakdiyye*, 1. baskı, Dârü'l-lübâb, İstanbul, 1439/2018.
- Tebrîzî, *el-Kâfi fî ulûmi'l-hadîs*, thk. Meşhûr b. Hasen Âl Selman, 1. baskı, ed-Dârü'l-eseriyye, Amman, 1429/2008.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, *el-Câmi'u'l-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-VI, 1. baskı, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996.
- Vureykât, Abdülkerîm Ahmed, “Esbâbü irsâli'l-hadîs inde'r-ruvât”, *Mecelletü dirâsâti's-şerîa ve'l-kânûn*, XXIX/1, s. 42-55, Ürdün 2002.
- Yâkût Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-büldân*, 2. baskı, I-VII, Dâru Sâdir, Beyrut, 1995.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed el-Hüseyinî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XL, Vezâretü'l-irşâd ve'l-enbâ, Kuveyt, 1385-1422/1965-2001.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Beyânü zeğali'l-ilm*, thk. Ebü'l-Fazl el-Konevî Muhammed, 1. baskı, Dârü'l-meymene, Dımaşk, 1434/2013.
- , *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el- Arnaût v.dğr., I-XXVIII, 3. baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985.
- , *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XVII, 1. baskı, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1424/2003.
- , *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, I-V, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, ts.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh, *en-Nüket alâ Mukaddimeti*⁸³⁶ *İbni 's-Salâh*, thk. Zeynülabidîn b. Muhammed Belafreyc, I-III, 1. baskı, Advâü's-Selef, Riyad, 1419/1998.

⁸³⁶ Kitabın başlığında yanlışlıkla yer verilen “*Mukaddime*” lafzı bir sonraki Advâü's-selef-Dâru İbn Hazm ortak baskısında hazfedilmiştir.

EK – Beyhakî'nin *el-Medhal*'deki Hocaları

1. Ebû Ahmed Abdullah b. Muhammed b. el-Hasen (İbn Mihrûyeh) el-Mihrecânî el-İsferâyînî el-Adl (el-Mu'addel) (ö. 400/1009'dan sonra).
2. Ebü'l-Kâsım Abdülaziz b. Abdillâh b. Abdirrahman el-İsfahânî er-Râzî et-Tâcir (ö. 400/1009'dan sonra).
3. Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Dâvûd el-Alevî el-Hasenî en-Neysâbûrî (ö. Cemâziyelâhir 401/1011).
4. Ebû Zer Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahman en-Neysâbûrî el-Muttavvi'î (ö. Şevval 401/1011).
5. Ebû Abdirrahman Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed (İbn Mahbûr) et-Temîmî ed-Dehhân (ö. 403/1012).
6. Ebû Ali Hüseyn b. Muhammed b. Muhammed b. Ali er-Rûzbârî et-Tûsî el-Fakîh (ö. Rebülevvel 403/1012).
7. Ebü't-Tayyib (/Ebû İshak) Sehl b. Muhammed b. Süleyman el-İclî es-Su'lûkî en-Neysâbûrî el-Hanefî eş-Şâfiî⁸³⁷ (ö. Receb 404/1014).
8. Ebû Sehl Muhammed b. Nasrûyeh b. Ahmed el-Hafsî el-Küşmîhenî el-Mervezî (ö. 405/1014).
9. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdûyeh b. Nuaym ed-Dabbî et-Tahmânî en-Neysâbûrî el-Hâkim el-Hâfız (ö. Safer 405/1014).
10. Ebü'l-Kâsım Abdülhâlîk b. Ali b. Abdilhâlîk el-Müezzin el-Muhtesib en-Neysâbûrî (ö. Zilhicce 405/1014).
11. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (İbn Fûrek) el-İsfahânî el-Usûlî (ö. 406/1015).
12. Ebü'l-Heysen Utbe b. Hayseme b. Muhammed b. Hâtîm b. Hayseme et-Temîmî en-Neysâbûrî el-Kâdî (ö. Cemâziyelâhir 406/1015).

⁸³⁷ Su'lûkî, Benû Hanîfe koluna mensup olduğu için Hanefî (Sübkî, *Tabakât*, III, 167), Şâfiî mezhebi müntesibi olduğu için de Şâfiî nisbeleriyle anılır.

13. Ebü'l-Kâsım Hasen b. Muhammed (İbn Habîb) en-Neysâbü'rî el-Müfessir (ö. Zilhicce 406/1016).
14. Ebü Sa'd Abdülmelik b. Muhammed b. İbrahim (İbn Ebî Osman) en-Neysâbü'rî el-Harkûşî ez-Zâhid (ö. Cemâziyelevvel 407/1017).
15. Ebü Muhammed Hasen b. Ali b. el-Müemmel b. el-Hasen b. İsâ (İbnü'l-Müemmel) el-Müemmelî el-Mâsercisî en-Neysâbü'rî el-Müzekkî (ö. Şaban 407/1017).
16. Ebü Ömer Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Heysen el-Bestâmî el-Kâdî (ö. Ramazan 407(8)/1017(8)).
17. Ebü Nasr Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Fakîh (ö. 409/1018).
18. Ebü Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed el-Erdestânî el-İsfahânî (ö. Ramazan 409/1019).
19. Ebü Abdillâh İshak b. Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb es-Sûsî en-Neysâbü'rî (ö. Receb 410/1019).
20. Ebü Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Mahmiş Ez-Ziyâdî el-Fakîh (ö. Şaban 410/1019).
21. Ebü Abdirrahman Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Mûsâ el-Ezdî es-Sülemî (ö. 412/1021).
22. Ebü Sa'd Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh b. Hafs b. el-Halil el-Ensârî el-Herevî el-Mâlinî es-Sûfî (ö. Şevval 412/1022).
23. Ebü'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (İbn Ebi'l-Fevâris) el-Bağdâdî el-Hâfiz (ö. Zilkade 412/1022).
24. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali (İbnüs-Sekkâ) el-İsferâyînî el-Mihrecânî el-Hâfiz el-Hâkim el-Fakîh el-Mukrî (ö. 414/1023).
25. Ebü Abdillâh Hüseyn b. el-Hasen b. Muhammed b. el-Kâsım el-Mahzûmî el-Bağdâdî el-Gadâirî (ö. Muharrem 414/1023).

26. Ebü'l-Feth (/Ebü'n-Necm) Hilal b. Muhammed b. Ca'fer el-Haffâr el-Keskerî el-Bağdâdî (ö. Safer 414/1023).
27. Ebü Abdillâh Hüseyin b. Muhammed b. el-Hüseyin (İbn Fencûyeh) es-Sekafî el-Fencûrî ed-Dîneverî ed-Dâmegânî (ö. Rebûlâhir 414/1023).
28. Ebü Zekeriyâ (/Ebü Bekr) Yahyâ b. İbrahim b. Muhammed b. Yahyâ (İbn Ebî İshâk) en-Neysâbûrî el-Müzekkî (ö. Zilhicce 414/1024).
29. Ebü'l-Kâsım Ali b. Muhammed b. Ali b. Ya'kûb el-ÿyâdî el-Bağdâdî el-Mâlikî (ö. Zilhicce 414/1024).
30. Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Ömer b. Ali el-Fâmî el-Fakîh (İbnü'l-Bakkâl) (ö. Safer 415/1024).
31. Ebü Sâdık Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Şâzân (İbn Ebi'l-Fevâris) en-Neysâbûrî el-Attâr es-Saydelânî (ö. Rebûlevvel 415/1024).
32. Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed (İbn Abdân) el-Ehvâzî en-Neysâbûrî eş-Şîrâzî (ö. Safer/Rebûlevvel 415/1024).
33. Ebü'l-Hasen Ali b. Abdillâh b. İbrahim el-Hâşimî el-Abbâsî el-İsevî (ö. Recep 415/1024).
34. Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed (İbnü'l-Fazl ve İbnü'l-Kattân) el-Bağdâdî el-Ezrak (ö. Ramazan 415/1024).
35. Ebü Bekr Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (İbn Recâ') er-Recâî en-Neysâbûrî el-Edîb (ö. Ramazan 415/1024).
36. Ebü'l-Kâsım Abdülaziz b. Muhammed b. Ca'fer b. el-Mü'min (İbn Şebbân) et-Temîmî el-Bağdâdî el-Attâr (ö. Ramazan 415/1024).
37. Ebü Bekr Abdillâh b. Muhammed b. Muhammed b. Saîd b. Mes'ûd (İbn Ebî Tâhir) es-Sükkerî en-Neysâbûrî (ö. Şevval 415/1024).
38. Ebü'l-Hüseyin Ali b. Muhammed b. Abdillâh (İbn Bişrân) el-Ûmevî el-Bağdâdî es-Sükkerî el-Adl (ö. Şaban 415/1024).
39. Ebü Nasr Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Şebîb eş-Şebîbî el-Fâmî el-Handekî el-Kâdî (ö. Zilkâde 415/1025).

40. Ebü'l-Abbas Ahmed b. İbrahim b. Ahmed (İbn Câncân) el-Hemezânî es-Sarrâm (ö. Rebûlevvel 416/1025).
41. Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. el-Hasen (İbn İshâk) el-Bağdâdî el-Bezzâz (ö. 417/1026).
42. Ebü Muhammed Abdullah b. Yahyâ b. Abdilcebbâr Vechü'l-acûz el-Bağdâdî es-Sükkerî (ö. Safer 417/1026).
43. Ebü Hâzim Ömer b. Ahmed b. İbrahim b. Abdûyeh el-Abdûyî (/el-Abdevî) el-Hüzelî el-Mes'ûdî en-Neysâbûrî el-A'rec el-Hâfız (ö. Şevvâl 417/1026).
44. Ebü İshak İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Mihrecânî el-İsferâyînî el-Fakîh el-İmâm (ö. Muharrem 418/1027).
45. Ebü Muhammed Cenâh b. Nezîr b. Cenâh el-Kâdî el-Muhâribî el-Kûfî el-Kâdî et-Tâcir (ö. 411-420/1020-1029).
46. Ebü Sehl Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Mihrânî en-Neysâbûrî el-Müzekkî el-Adl (ö. 411-420/1020-1029).
47. Ebü Sâlih Anber b. et-Tayyib b. Muhammed b. Abdillâh (İbn Ebî Tâhir) el-Anberî en-Neysâbûrî (ö. Şaban 420/1029).
48. Ebü'l-Hasen (/Ebü Muhammed) Ali b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn el-İsferâyînî el-Mihrecânî el-Mukrî (ö. Zilhicce 420/1029).
49. Ebü Bekr Ahmed b. el-Hasen b. Ahmed b. Muhammed el-Haraşî el-Hîrî el-Kâdî (ö. Ramazan 421/1030).
50. Ebü Saîd Muhammed b. Mûsâ b. el-Fazl b. Şâzân (İbn Ebî Amr) es-Sayrafî en-Neysâbûrî (ö. Zilhicce 421/1030).
51. Ebü Muhammed Hasen b. Ahmed b. İbrahim (İbn Firâs) el-Mekkî (ö. Muharrem 422/1030).
52. Ebü Nasr Mansûr b. el-Hüseyn b. Muhammed el-Anezî en-Neysâbûrî el-Müfessir el-Mukrî (ö. Rebûlevvel 422-4/1031-3).
53. Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Ubeydillâh b. Abdillâh es-Simsâr el-Hurfî el-Harbî el-Bağdâdî (ö. Şevval 423/1032).

54. Ebü'l-Fazl Ömer b. İbrahim b. İsmail (İbn Ebî Sa'd) el-Herevî (ö. Zilhicce 425/1034).
55. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Gâlib el-Huvârezmî el-Berkânî el-Hâfız (ö. Recep 425/1034).
56. Ebû Ali Hasen b. Ahmed b. İbrahim (İbn Şâzân) el-Bezzâz el-Bağdâdî (ö. Muharrem 426/1034).
57. Ebû Amr Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed er-Rezcâhî el-Bestâmî el-Edîb (ö. Rebülevvel 427/1036).
58. Ebü'l-Fazl Ali b. el-Hüseyn b. Ahmed (İbnü'l-Felekî) el-Hemezânî el-Hâfız (ö. Şaban 427/1036).
59. Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. Ahmed el-Hâkim en-Neysâbûrî el-Fârisî el-Meşât (ö. 428/1036).
60. Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî en-Neysâbûrî et-Temîmî el-Fakîh el-İmâm (ö. 429/1037).
61. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh (İbnü'l-Hâris) et-Temîmî el-Hârisî el-İsfahânî el-Fakîh (ö. Rebülevvel 430/1038).
62. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Fazl (İbn Nazîf) el-Mısrî el-Ferrâ (ö. Rebülâhir 431/1039).
63. Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hasen b. Ali b. el-Abbas b. Muhammed (İbn Fihri) el-Fihri el-Mısrî (ö. 440?/1048).
64. Ebü'l-Feth Nâsır b. el-Hüseyn b. Muhammed el-Kureşî el-Ömerî el-Mervezî en-Neysâbûrî el-Fakîh eş-Şerîf el-İmâm (ö. Zilkâde 444/105).
65. Ebû Osman Saîd b. Muhammed b. Muhammed (İbn Abdân) en-Neysâbûrî (ö. 451-60/1067-76).
66. Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Abdillâh b. Muhammed es-Sedîrî el-Beyhakî (ö. ??).
67. Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. Ahmed el-Erdestânî el-İsfahânî el-Hâfız (ö. ??).

68. Ebû Ca'fer Kâmil b. Ahmed b. Muhammed el-Azâimî en-Neysâbûrî el-Müstemlî (ö. ??).
69. Ebü'l-Hasen Muhammed b. Muhammed b. Ham (İbn Ebi'l-Ma'rûf) el-Mihrecânî el-İsferâyînî el-Fakîh (ö. ??).
70. Ebü'l-Hasen Alâ b. Muhammed b. Muhammed b. Ya'kûb el-Mihrecânî el-İsferâyînî en-Nâtufî el-Kâdî (ö. ??).
71. Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ya'kûb b. Ahmed b. Ya'kûb et-Tûsî et-Tâberânî el-Fakîh (ö. ??).
72. Ebü'l-Kâsım Zeyd b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali (İbn Ebî Hâşim) el-Alevî el-Hüseynî el-Kûfî (ö. ??).
73. Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Ali et-Tahmânî (ö. ??).
74. Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. Ahmed es-Sülemî en-Neysâbûrî el-Mu'âzî (ö. ??).
75. Ebû Nasr Ömer b. Abdilaziz b. Ömer (İbn Katâde) en-Neysâbûrî el-Ensârî en-Nu'mânî el-Beşîrî (ö. ??).
76. Ebû Nasr Muhammed b. Ahmed b. İsmail et-Tûsî et-Tâberânî el-Bezzâz (ö. ??).
77. Ebû Sa'd Saîd b. Muhammed b. Ahmed el-Kerâbîsî eş-Şu'aybî el-Adl (ö. ??).
78. Ebû Saîd Yahyâ b. Muhammed b. Yahyâ b. Zekeriyyâ el-Mihrecânî el-İsferâyînî el-Hâkim el-Hatîb (ö. ??).
79. Ebü't-Tayyib Ahmed b. Ali b. Muhammed et-Tâlibî el-Ca'ferî el-Kûfî (ö. ??).